Constantin I. Kiriţescu

ROMÂNIA
în al doilea război mondial

Volumul I

univers enciclopedic

CONSTANTIN I. KIRIȚESCU

ROMÂNIA ÎN AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

VOLUMUL I

Redactor: IRINA POPA

Coperta: VENIAMIN & VENIAMIN

ISBN 973-97391-2-1
ISBN 973-97391-6-4

CONSTANTIN I. KIRIȚESCU

ROMÂNIA
ÎN
AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

VOLUMUL I

Text stabilit și îngrijit, adnotat și comentat,
însoțit de un indice general de nume
și de o bibliografie curentă de referință
de
GH. BUZATU

Cu un Cuvânt înainte de acad.
COSTIN C. KIRIȚESCU

univers enciclopedic
București, 1995

© Toate drepturile pentru această ediție aparțin
Editurii Univers Enciclopedic

CUVÂNT ÎNAINTE

Constantin Kiriţescu este un nume care a avut o rezonanţă deosebită în perioada interbelică, dar care a fost ignorat sau aproape ignorat de generaţiile mai noi. El a fost în primul rând profesor şi organizator al învăţământului românesc, succesor pe linie spirituală al marelui Spiru Haret, căruia i-a fost de altfel discipol. O inteligenţă veşnic în acţiune, profesorul Constantin Kiriţescu a fost autor al unor importante lucrări în domeniul ştiinţei, literaturii şi istoriografiei. Naturalist, biolog experimentator, dascăl, moralist, a fost sensibil la marile probleme care afectează pacea şi conştiinţa omenirii.

În afară de faptul că a scris lucrări ştiinţifice, Constantin Kiriţescu a fost memorialist (*Flori în grădina copilăriei*, *O viaţă, o lume, o epocă*), de asemenea prozator dotat cu o deosebită sensibilitate (*Printre apostoli*, *Porunca a zecea*, *Făclii stinse*).

În cu totul alt domeniu, şi anume al educaţiei fizice şi sportului, tatăl meu a publicat *Palestrica*, o amplă istorie a evoluţiei acestor activităţi umane de la începuturi şi până în zilele noastre. Această lucrare istoriografică este rodul activităţii depuse de autor în cadrul Academiei de Educaţie Fizică, unde a funcţionat un timp ca profesor. *Palestrica* s-a bucurat de succes, fiind tradusă în mai multe limbi.

O altă faţetă a preocupărilor sale a constituit-o istoria, mai precis istoria întregirii României în hotarele ei firesti. Deşi un intrus în tagma istoriografilor de profesie, Constantin Kiriţescu a reuşit să scrie, după păreri autorizate, cea mai bună lucrare cu privire la problema întregirii României în hotarele ei firesti. El a adunat un material documentar imens, publicaţii, documente, scrisori şi a consemnat mărturiile celor mai importante

personalități legate de această problemă. Printre aceștia trebuie să amintim, pe Ion I. C. Brătianu, marele cititor al Marii Uniri. Acesta l-a primit pe tatăl meu într-o lungă audiență la reședința Brătienilor de la Florica. După audiență, plimbându-se împreună prin grădină, amfitrionul i-a arătat conlocutorului său panglica șoselei care se pierdea undeva în vale și i-a spus (reproduc din memorie cele relatate de părintele meu): „de la înălțimea aceasta șoseaua pare ca o panglică albă și netedă. În realitate această șosea este semănată cu hârtoape și plină de praf. Dumneata, ca istoric, trebuie să vezi toate denivelările de teren pe care istoria ni le-a pus în cale, pentru ca în final să tragi o concluzie clară și precisă precum acest drum văzut de la înălțime".

Sub pana lui Constantin Kiriței*escu* *Istoria războiului pentru întregirea României* a luat forma unei opere în trei volume, apărute în mai multe ediții de mare tiraj, ultima fiind cea din 1989, fapt mai rar întâlnit în perioada aceea, ceea ce dovedește marea popularitate a acestei lucrări.

Izbucnirea celui de-al doilea război mondial a pus în fața lui Constantin Kiriței*escu* întrebarea dacă nu este cazul să-și completeze opera istoriografică printr-o lucrare consacrată participării României la conflagrația din 1939—1945. Neînregimentat politic, fire independentă, adversar al compromisurilor, el era în măsură să abordeze cu curaj, de pe poziții obiective, o tematică deosebit de dificilă.

În afara faptului că tratarea subiectului comporta dificultăți mai mari decât în cazul primului război mondial, condițiile în care autorul era constrâns să lucreze în timpul dictaturii erau cu totul altele.

Documentația de care se putea folosi era insuficientă, parțială, politizată, iar consultarea eroilor dramei era legată de atâtea obstacole, încât numai tenacitatea tatălui meu a reușit să realizeze documentarea de care avea nevoie. Unii dintre participanții la război dispăruseră, cei rămași în viață erau timorați, acceptând cu greu o colaborare fără de care lucrarea nu se putea elabora. Aceștia veneau la domiciliul tatălui meu și îi băteau în ușă, uitându-se în jur dacă nu sunt urmăriți. Un amănunt scăpase atât tatălui meu cât și vizitatorilor săi, și anume că pe una din cele două bănci din micul scuar aflat în fața casei Securitatea își stabilise un punct de observație, înregistrând toate sosirile și plecările foștilor ofițeri, diplomați, oameni politici care se

aventurau să treacă pragul casei părintești. Filarea în trei schimburi a „foștilor" a încetat într-o dimineață, când o echipă de securiști a intrat în biroul tatălui meu, l-a sculat de pe scaun, i-a pus ochelarii negri și l-a condus într-o închisoare a Securității. Exista probabil bănuiala că aici se urzea un complot împotriva regimului. Între timp alți securiști au percheziționat casa și au plecat cu ceea ce au crezut că poate folosi la inculparea octogenarului profesor.

În două împrejurări îngerul păzitor al părintelui meu a intervenit prin puterile lui supranaturale pentru salvarea autorului și a operei sale.

Prima împrejurare: relația neașteptată pe care am reușit să o stabilesc cu un înalt demnitar al regimului și care, asumându-și riscul de a fi judecat de instanțele partidului, a putut să obțină după luni de detenție celulară eliberarea lui.

A doua împrejurare fericită a fost că printre vrafurile de manuscrise și corespondență confiscate de securiști nu se afla manuscrisul acestei lucrări.

După ce și-a recăpătat echilibrul fizic și psihic, profesorul a continuat să lucreze până la terminarea operei sale.

Locuind în altă parte a Capitalei, aveam rareori posibilitatea de a-l vizita și de fiecare dată îl găseam muncind la definitivarea lucrării începute. Îl văd și acum așezat în fotoliul lui favorit, puțin adus de spate, cu ochii împăienjeniți, ținând cu mâna stângă lupa, cu mâna dreaptă condeiul, făcând eforturi supraomenești, într-o ambianță ostilă, să-și ducă la bun sfârșit ultima lucrare a vieții, pentru care sacrificase și odihnă și sănătate.

Împrejurările faste și nefaste de care a avut parte acest manuscris au continuat și după trecerea autorului de pragul acestei lumi, în 1965. Timp de aproape treizeci de ani locuința tatălui meu a fost ocupată rând pe rând de oameni repartizați de I.C.R.A.L., care au fost niște vandali puși parcă anume să batjocorească atât casa cât și memoria celui care o locuise. Inutil de adăugat că acești sălbatici nu aveau nimic în comun nici cu cultura, nici cu istoria patriei. Casa a fost în acest timp jefuită, mobila distrusă și am pierdut orice speranță de a regăsi manuscrisul. De altfel publicarea lui ar fi fost imposibilă în condițiile dictaturii.

O a treia împrejurare neașteptată, aș spune chiar miraculoasă, a fost regăsirea manuscrisului acum câteva luni și reaprinderea speranței că, în

cele din urmă, lucrarea care încununează opera scriitoricească a profesorului Constantin Kirițescu va ajunge în mâinile cititorilor.

Am predat manuscrisul, așa cum s-a aflat, Editurii Univers Enciclopedic. Neavând chemarea să apreciez valoarea sa (în afara celei sentimentale), las la aprecierea istoricilor noștri și a cititorilor să cântărească valoarea acestei opere postume, care abordează una din cele mai controversate și mai dramatice episoade din viața greu încercatului nostru popor.

COSTIN C. KIRIȚESCU

NOTA EDITORULUI

Numele lui Constantin I. Kiriţescu (1876—1965), doctor în ştiinţe biologice şi participant activ la organizarea învăţământului românesc în epoca interbelică, este bine cunoscut şi pe plan istoriografic. El a publicat nu numai una dintre primele istorii universale a sportului (*Palestrica*, Bucureşti, 1943 şi 1964), ci, mai cu seamă, s-a impus ca autor al celei mai solide şi mai cunoscute contribuţii consacrate participării României la primul război mondial. Lucrarea respectivă, intitulată *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916—1919*, realizată mai întâi în două volume, apoi în trei volume, a cunoscut trei ediţii în limba română (1922—1924, 1926—1927 şi 1989) şi una în limba franceză (*La Roumanie dans la guerre mondiale*, Paris, 1934). Se înţelege, prin urmare, semnificaţia deosebită a faptului că acelaşi Constantin I. Kiriţescu apare acum şi în postura de autor al unui amplu volum consacrat prezenţei României pe fronturile conflagraţiei mondiale din 1939—1945, în care ţara noastră şi-a afirmat ca obiective fundamentale refacerea României Mari, distrugerea comunismului, apărarea suveranităţii şi independenţei naţionale, asigurarea integrităţii sale teritoriale.

Lucrarea *România în al doilea război mondial*, definitivată de autor în anul 1956, reprezintă deopotrivă un elaborat ştiinţific şi o lucrare cu caracter memorialistic. Pentru întocmirea volumului, autorul şi-a adunat un bogat şi ilustrativ material documentar, iar în multe privinţe a apelat la relatările unor participanţi activi (îndeosebi oameni politici şi militari) la evenimentele din anii '40. Trebuie precizat însă că în expunerea şi judecarea faptelor predomină cvasiconsecvent omul de ştiinţă asupra memorialistului. Pe de altă parte, având în vedere *momentul* în care Constantin Kiriţescu şi-a încheiat opera, credem că se impunea — ceea ce succesorii autorului şi Editura Univers Enciclopedic au acceptat — realizarea unei *ediţii critice şi adnotate*, ceea ce, sub raport informativ şi bibliografic, înseamnă aducerea lucrării *la zi*, oferindu-i şansa de a deveni *unul dintre studiile de referinţă*

privind evoluția României între 1939 și 1945, participarea ei la campaniile din Est și Vest, în anii 1941—1944 și, respectiv, 1944—1945. În spiritul semnalat, editorii și-au îngăduit, *fără a opera modificări în textul original*, să explicităm, în notele numerotate cu cifre arabe (cele cu asterisc aparținând autorului), neclaritățile identificate, sensurile și detaliile evenimentelor relatate, raportarea actuală a problemelor și aspectelor abordate de Constantin Kiriţescu la unele dintre cele mai de seamă produse ale istoriografiei contemporane naționale și universale.

Se impune atenției faptul că lucrarea acoperă, sub raport *tematic*, toate aspectele și problemele de bază referitoare la prezența României în al doilea război mondial. Astfel, după un necesar *Cuvânt înainte*, datorat academicianului Costin C. Kiriţescu, și după o *Prefață* inspirată semnată chiar de autor, acesta, pe parcursul unor vaste capitole, descrie „drumul" României, de la „originile și preliminariile" conflictului general din 1939—1945 și până la Conferința Păcii de la Paris din 1946 și semnarea Tratatului de Pace din 10 februarie 1947. Apreciem în chip aparte capitolele rezervate de Constantin Kiriţescu evoluției României în perioada 1939—1940, prăbușirii granițelor în vara anului 1940, angajării țării în operațiunile din Est, participării la operațiunile din 1941—1943 (trecerea Prutului și a Nistrului, Odessa, campania de la Stalingrad), pregătirii și înfăptuirii loviturii de stat de la 23 august 1944, consecințelor sale politice și militare, situației generale a țării după război.

Suntem convinși că motivația cea mai temeinică a necesității tipăririi cărții lui Constantin Kiriţescu chiar în anul care marchează o jumătate de veac de la terminarea ostilităților din 1939—1945 ne-o oferă însuși autorul în menționata sa *Prefață*: „...Istoria războiului nostru, oricare va fi judecata viitorului asupra legitimității lui, asupra chipului cum a fost condus și purtat și asupra chipului cum a fost lichidat, merită să fie cunoscută, nu numai pentru că el este un mare episod dintr-o răscruce a vieții neamului, dar și pentru că a fost o mare probă de energie etnică, atât în succesele, cât și în eșecurile lui. A-l ignora, a-l desființa din cartea neamului, a-i altera, a-i minimaliza, a-i falsifica aspectele ar fi o procedare ce nu este nici folositoare, nici patriotică. Ea nu este nici măcar posibilă. Astfel de evenimente trăiesc prin rădăcini adânci în spiritele oamenilor și nu pot fi extirpate de acolo; tot ce s-ar obține este să îngreuneze și mai mult sarcina istoricului de viitor".

30 iulie 1995

GH. BUZATU

LUCRĂRI DE REFERINȚĂ*

Wilhelm **Adam**, *O hotărâre dificilă*, I—II, București, Editura Militară, 1988.

Mircea **Agapie**, Aurel **Pentelescu**, Ion **Emil**, ed., *Cartea amintirilor absolvenților. O sută de promoții (1889—1995)*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1994.

Mircea **Agapie**, Jipa **Rotaru**, *Ion Antonescu. Cariera militară (Scrisori inedite)*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1993.

Christopher **Andrew**, Oleg **Gordievsky**, *KGB. The Inside Story of its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev*, New York, Harper Collins Publishers, 1990. (Vezi și ediția în limba română, București, 1994.)

Mareșal Ion **Antonescu**, *Istoria mă va judeca. Scrieri inedite*, ediție C. Hlihor, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1993.

Vasile **Arimia**, Ion **Ardeleanu**, Ștefan **Lache**, ed., *Antonescu—Hitler. Corespondență și întâlniri inedite (1940—1944)*, I—II, București, Editura Cozia, 1991.

Vasile **Arimia**, Ion **Ardeleanu**, Alexandru **Cebuc**, *Istoria P.N.Ț. Documente. 1926—1947*, București, Editura ARC 2000, 1994.

Thomas S. **Arms**, *The Encyclopedia of the Cold War*, London, Facts on File, 1994.

Asociația foștilor deținuți politici din România (Arhiva), *Din documentele rezistenței*, vol. 8, București, 1993.

Eugen **Bantea**, I. **Cupșa**, Gh. **Zaharia** și colab., *România în războiul antihitlerist. 23 august 1944—9 mai 1945*, București, Editura Militară, 1966.

* S-au reținut lucrările (enciclopedii și dicționare, cronologii, sinteze, biografii colective și monografii, studii pe probleme speciale și albume, documente) în baza cărora editorul a întocmit notele destinate a face corectările și completările de rigoare și, mai cu seamă, pentru *a aduce la zi*, sub raportul informației și al problematizării actuale a istoriei globale a celui de-al doilea război mondial, textul original al lui Constantin I. Kiriței (Gh. B.)

Elisabeth **Baker**, *British Policy in Southeast Europe in the Second World War*, London, Macmillan, 1976.

C. J. **Bartlett**, *The Global Conflict. The International Rivalry of the Great Powers, 1880—1990*, ed. a II-a, London—New York, Longman, 1994.

Eddy **Bauer**, *Histoire controversée de la Deuxième Guerre mondiale*, I—VII, Monaco—Ville, 1966—1967. Vezi și *The History of World War II*, Leicester, Galley Press, 1984.

Marcel **Baudot**, Henri **Bernard**, Hendrik **Brugmans**, Michael R. D. **Foot**, Hans-Adolf **Jacobsen**, Alvin D. **Coox**, Thomas R. H. **Havens**, eds., *The Historical Encyclopedia of World War II*, New York, Greenwich House, 1984.

Maurice **Baumont**, *La faillite de la Paix (1918—1939)*, I—II, Paris, PUF, 1960.

Henri **Bernard**, *Histoire de la Résistance européenne. La „Quatrième force" de la Guerre 39—45*, Verviers, Marabout, 1968.

George **Beza**, *Misiune de război în serviciul cauzei aliate. România în vâltoarea celui de-al doilea război mondial*, București, Editura Albatros, 1991.

Lucian **Boia**, *Mari istorici ai lumii*, București, Editura Universității, 1978.

Traian **Borobaru**, *Legiunea în imagini. Albumele Traian Borobaru*, Madrid, Editura Mișcării Legionare, 1977.

Ashley **Brown**, *Modern Warfare. From 1939 to the Present Day*, New York, Crescent Books, 1986.

J. F. **Brown**, *Eastern Europe and Communist Rule*, Durham-London, Duke University Press, 1988.

David M. **Brownstone**, Irene M. **Franck**, *Dictionary of 20th Century History*, New York—London—Toronto—Sydney—Tokyo—Singapore, Prentice Hall, 1990.

Ion **Bucurescu**, ed., *Aviația română pe Frontul de Est și în apărarea teritoriului*, 1—2, București, Editura Fast Print/Editura Tehnoprod, 1993—1994.

Allan **Bullock**, *Hitler and Stalin. Parallel Lives*, London, Fontana Press, 1993.

Allan **Bullock**, R. P. **Woodings**, eds., *The Fontana Biographical Companion to Modern Thought*, London, Fontana Paperbacks, 1983.

J. R. M. **Butler**, ed., *History of the Second World War/Grand Strategy*, I—VI, Londron, HMSO, 1957—1964.

Vincent and Nan **Buranelli**, *Spy/Counterspy. An Encyclopedia of Expionage*, New York—London, McGrew-Hill Book Co., 1982.

Gh. **Buzatu**, Gh. I. **Florescu**, *Al doilea război mondial și România. O bibliografie*, Iași, Editura Academiei, 1981.

Gh. **Buzatu** și colab., ed., *Mareșalul Antonescu în fața Istoriei*, I—III, Iași, Editura B.A.I./Editura Moldova, 1990—1993.

Gh. **Buzatu**, ed., *România cu și fără Antonescu*, Iași, Editura Moldova, 1991.

Gh. **Buzatu**, *Românii în arhivele Americii*, I, *Comunismul trece Nistrul (1944—1947)*, Iași, Editura Moldova, 1992; *România și războiul mondial din 1939—1945*, Iași, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, 1995; *Românii în arhivele Kremlinului*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1995 (sub tipar).

Peter **Calvocoressi**, Guy **Wint**, *Total War: Causes and Courses of the Second World War*, London—New York, Harmondsworth, Penguin Books, 1972.

Raymond **Cartier**, *La Seconde Guerre mondiale*, I—II, Paris, Larousse-Paris Match, 1965—1966.

Gh. **Cazan** și colab., *Marea conflagrație a secolului XX. Al doilea război mondial*, ed. a II-a, București, Editura Politică, 1974.

Ilie **Ceaușecu** și colab., ed., *România în anii celui de-al doilea război mondial*, 3 vol., București, Editura Militară, 1989.

Roge **Céré**, Charles **Rousseau**, *Chronologie du Conflict Mondial (1935—1945)*, Paris, SEFI, 1945.

David G. **Chandler**, James Layton **Collins** Jr., *The D-Day Encyclopedia*, New York, Helicon/Simon and Schuster, 1994.

Platon **Chirnoagă**, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei Sovietice. 22 iunie 1941—23 august 1944*, ed. a II-a, Madrid, Editura Carpați/Traian Popescu, 1986 (ed. I — Madrid, 1965).

Winston S. **Churchill**, *Mémoires sur la Deuxième Guerre mondiale*, I—VI, Paris, Plon, 1948—1954. Vezi ediția originală: *The Second World War*, 6 vol., London, Cassell, 1948—1954.

Dumitru **Cioflină**, ed., *Șefii Marelui Stat Major român. 1941—1945*, București, Editura Militară, 1995.

Marcel-Dumitru **Ciucă**, ed., *Procesul Mareșalului Antonescu. Documente*, I—II, București, Editura Saeculum/Editura Europa Nova, 1995.

Florin **Constantiniu**, Mihai E. **Ionescu**, *August '44. Repere istorice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.

Nicolae **Copoiu**, Gh. **Unc**, Gh. **Zaharia**, ed., *Rezistența europeană în anii celui de-al doilea război mondial*, I—II, București, Editura Militară, 1973.

André **Corvisier**, John **Childs**, *A Dictionary of Military History and the Art of War*, Oxford, Blackwell, 1994.

Gordon A. **Craig**, Felix **Gilbert**, eds., *The Diplomats 1919—1939*, 1—2, New York, Atheneum, 1977 (ed. originală — 1953).

R. J. **Crampton**, *Eastern Europe in the Twentieth Century*, London-New York, Routledge, 1994.

Cristian **Crăciunoiu**, ed., *Războiul submarin în Marea Neagră. 1941—1944. Acțiunile Marinei române*, București, [1993].

Dániel **Csatári**, *Dans la tourmente. Les relations hungaro-roumaines de 1940 à 1945*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.

Traian **Dafinescu**, Ion **Boață**, *Istoria serviciilor logistice ale armatei române*, București, Editura Militară, 1990.

Alexander **Dallin**, *Odessa, 1941—1944: A Case Study of Soviet Territory under Foreign Rule*, Santa Monica, Rand Corporation, 1957.

*** *Dicționar enciclopedic, I, A—C*, București, Editura Enciclopedică, 1993.

Hans **Doer**, *Der Feldzug nach Stalingrad*, Darmstadt, E. S. Mittler und Sohn GmbH, 1955.

Ion **Dohotaru**, *Direcția Informații militare între ficțiune și adevăr*, București, 1994.

Iosif Contantin **Drăgan**, *Antonescu. Mareșalul României și războaiele de reîntregire*, I—IV, Veneția, Editura Nagard, 1986—1990.

Jean **Dumont**, *Dictionnaire de la Seconde Guerre mondiale et de ses origines*, I—II, Paris, Historama, 1971.

Jean-Baptiste **Duroselle**, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris, PUF, 1964; *Histoire diplomatique a nos jours*, ed. a 5-a, Paris, Dalloz, 1971.

*** *Enciclopedia României*, I—IV, București, 1938—1943.

Karl Dietrich **Erdmann**, *Die Zeit der Weltkriege*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1978.

John **Erickson**, *The Road to Stalingrad*, I, *Stalin's War with Germany*, New York, Harper and Row, 1975; *The Road to Berlin*, II, *Stalin's War with Germany*, New York, Harper and Row, 1983.

Patrick **Eveno** și colab., *La Deuxième Guerre mondial. 1939—1945. Récits et mémoire*, Paris, 1994.

Friedrich **Forstemeier**, *Odessa 1941*, Freiburg, Romach, 1967.

Jürgen **Förster**, *Stalingrad. Risse im Bündnis 1942—1943*, Freiburg, Verlag Rombach, 1975.

Jürgen **Förster**, Hrsgb, *Stalingrad. Ereignis-Wirkung-Symbol*, München—Zürich, Piper, 1992.

Frank **Freidel**, ed., *Harvard Guide to American History*, I, Cambridge/Mas.—London, 1979.

Hans **Friessner**, *Verratene Schlachten: Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Romänien und Ungarn*, Hamburg, Holsten Verlag, 1956.

Grigore **Gafencu**, *Jurnal. 1940—1946*, 4 vol., inedit (în Arhiva Centrului de Istorie și Civilizație Europeană din Iași).

Martin **Gilbert**, Richard **Gott**, *Conciliatorii*, București, Editura Politică, 1966 (ed. originală — Londra, 1963).

Constantin C. **Giurescu** și colab., *Istoria României în date*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971.

Peter **Gosztony**, *Endkampf an dere Donau 1944—1945*, Wien—München—Zürich, Verlag Fritz Molden, 1969.

A. A. **Greciko**, D. F. **Ustinov**, ed., *Istoriia vtoroi mirovoi voinî. 1939—1945*, 12 vol., Moskva, Izdatelstvo Politiceskoi Litaraturî, 1973—1980.

J. A. S. **Grenville**, *The Major International Treaties 1914—1973. A History with Guide with Texts*, London, Methuen and Co. Ltd., 1974; *A World History of the Twentieth Century*, I, *1900—1945*, Glasgow, Fontana Paperbacks, 1980; *The Collins History of the World in the Tweintieth Century*, London, Harper Collins Publishers, 1994.

*** *Hachette. Le Dictionnaire de notre temps*, Paris, Hachette, 1988.

Sir Basil Liddell **Hart**, *History of the Second World War*, London, Cassell, 1970.

Andreas **Hillgruber**, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române (1939—1944)*, București, Editura Humanitas, 1994 (ed. anterioare — 1954, 1965, în limba germană); *Die Räumung der Krim 1944*, Berlin—Frankfurt am Main, Mittler, 1959.

Andreas **Hillgruber**, Hrsgb., *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, I, *1939—1941*; II, *1942—1944*, Frankfurt am Main, Bernard und Graefe Verlag für Wehrwessen, 1966—1970. (Volumul I a fost tradus în limba franceză: *Les entretiens secrets de Hitler. Septembre 1939—Décembre 1941*, Paris, Fayard, 1969.)

Adolf **Hitler**, *Mein Kamps*, București, Editura Pacifica, 1993; 2 vol., București, Editura Beladi, 1994; *Directives de Guerre*, eds. Walter Hubatsch, H. R. Trevor-Roper, Paris, Arthaud, 1965.

Harry **Hopkins**, *Le Mémorial de Roosevelt d'après les papiers de...*, par Robert E. **Sherwood**, I—II, Paris, Plon, 1950.

*** *Hutchinson Pochet Dictionary of 20th Century World History*, London, Helicon, 1993.

*** *The Hutchins Encyclopedia. 1995 Edition*, London, Helicon, 1994.

N.N. **Iakovlev** și colab., ed., *Nakanune. 1931—1939. Kak mir bâl vvergnut v voinu*, Moskva, Izdatelstvo Politiceskoi Literaturî, 1991.

Ghiță **Ionescu**, *Communism in Romania, 1944—1962*, London, Oxford University Press, 1964. (Vezi și ediția în limba română.)

Şerban N. **Ionescu**, *Who Waz Who in Twentieth Century Romania*, Boulder/New York, Columbia University Press, 1994.

Cicerone **Ioniţoiu**, *Morminte fără cruce*, I—III, Freiburg im Breisgau, Coresi, 1982—1985.

David **Irving**, *Hitler's War*, I, *1939—1942*; II, *1942—1945*, London, Macmillan, 1983.

Hans-Adolf **Jacobsen**, Hans **Dollinger**, *Der zweite Weltkrieg in Bildern und Dokumente*, I—III, München, Desch Verlag, 1963.

E. M. **Jukov** şi colab., ed., *Vtoraia mirovaia voina. Kratkaia istoriia*, Moskva, Nauka, 1985.

John **Keegan**, ed., *Who Was Who. In World War II*, New York, A Bison Book, 1978; *The Rand McNally Encyclopedia of World War II*, Cicago—New York—San Francisco, A Bison Book/ Rand McNally and Co., 1977.

Manfred **Kehring**, *Stalingrad: Analyse und Dokumentation eine Schlacht*, Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1974.

Paul **Kennedy**, *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Millitary Conflict from 1500 to 2000*, Glasgow, Fontana Press, 1989.

Waren F. **Kimball**, ed., *Churchill & Roosevelt. The Complete Correspondence*, I—III, Princeton, Princeton University Press, 1987.

M. M. **Kirian** şi colab., ed., *Velikaia Otecestvennaia voina 1941—1945. Slovar-spravočnik*, Moskva, Izdatelstvo Politiceskoi Literaturî, 1988.

Hans **Kissel**, *Die Katastrophe in Rumänien 1944*, Darmstadt, Wahr und Wissen Verlagsgesellschaft GmbH, 1964.

M. M. **Kozlov** şi colab., ed., *Velikaia Otecestvennaia voina 1941—1945. Enţiklopediia*, Moskva, Sovetskaia Enţiklopediia, 1985.

L. P. **Kravcenko** şi colab., ed., *Kto est kto v mirovoi politike*, Moskva, Izdatelstvo Politiceskoi Literaturî, 1990.

Jacques **de Launay**, *Les grandes controverses politiques. De 1945 à 1973*, Paris, Éditions Alain Moreau, 1973; *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial*, I, *1939—1942*; II, *1942—1945*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988.

Walter **Laqueur**, *Europe in Our Time. A History, 1945—1992*, Harmondsworth, Penguin Books, 1993.

Arthur Gould **Lee**, *Crown against Sickle. The Story of King Michael of Romania*, London, Hutchinson, 1950.

Stephen J. **Lee**, *The European Dictatorship, 1918—1945*, London—New York, Routledge, 1994.

Aristide **Lefa**, *Pentru cunoașterea adevărului. Cine au fost victimele de la Jilava*, București, Tip. Crater, 1993.

Leonida **Loghin**, *Al doilea război mondial. Acțiuni militare, politice și diplomatice. Cronologie*, București, Editura Politică, 1984; *Mari conferințe internaționale (1939—1945)*, București, Editura Politică, 1989.

Leonida **Loghin**, Aurel **Lupășteanu**, C. **Ucrain**, *Bărbați ai datoriei. 23 august 1944—12 mai 1945. Mic dicționar*, București, Editura Militară, 1985.

W. Victor **Madej**, ed., *Southeastern Europe. Axis Armies. Order of Battle*, Allentown, Penn., Game Marketing Co., 1982.

Ion **Mamina**, Ion **Bulei**, *Guverne și guvernanți (1866—1916)*, București, Silex, 1994.

Ion **Manea** și colab., ed., *Enciclopedia România în știința și cultura occidentală*, Davis, ARA, 1992.

David **Mason**, *Who's Who in World War II*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1978.

Martin **McCauley**, ed., *Communist Power in Europe 1944—1949*, London, Macmillan, 1977.

Don **McCombs**, Fred L. **Worth**, *World War II Super Facts*, New York, Warner Books, 1983.

*** *Mic dicționar enciclopedic*, ed. a II-a, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

Henri **Michel**, *La Seconde Guerre mondiale*, I, *1939—1943*; II, *1943—1945*, Paris, PUF, 1968—1969.

Vasile **Mihalache**, Ioan **Suciu**, *Jandarmeria română. 1850—1949. Pagini dintr-o istorie nescrisă*, București, Editura Ministerului de Interne, 1993.

Ministerul Regal al Afacerilor Străine al României, *Anuar diplomatic și consular — 1942*, București, Imprimeria Națională, 1942.

M. A. **Moiseev**, ed., *Sovetskaia voennaia entiklopediia, v vosmi tomah*, 1, ed. a II-a, Moskva, Voennoe Izdatelstvo, 1990.

Viorica **Moisuc** și colab., ed., *Probleme de politică externă a României. 1918—1940*, I—III, București, Editura Militară, 1971—1988.

Michel **Mourre**, *Dictionnaire d'histoire universelle*, I—II, Paris, Éditions Universitaires, 1968.

Maxime **Mourin**, *Le drame des états satellites de l'Axe, de 1939 à 1945*, Paris, Payot, 1957; *Reddition sans conditions*, Paris, A. Michel, 1973.

Stelian **Neagoe**, *Istoria guvernelor României. De la începuturi (1859) până în zilele noastre (1995)*, București, Editura Machiavelli, 1995.

Horia **Nestorescu-Bălcești**, *Ordinul masonic român. Mai puțină legendă și mai mult adevăr*, București, Casa de Editură și Presă „Șansa", 1993.

Alan **Palmer**, *The Penguin Dictionary of Twentieth Century History, 1900—1991*, ed. a IV-a, Harmondsworth, Penguin Books, 1992; *The Penguin Dictionary of Modern History, 1789—1945*, ed. a II-a, Harmondsworth, 1983.

Thomas L. **Parrish**, S. L. A. **Marshall**, eds., *The Simon and Schuster Encyclopedia of World War II*, New York, Simon and Schuster, 1978.

Adrian **Pandea**, Ion **Pavelescu**, Eftimie **Ardeleanu**, *Românii la Stalingrad. Viziunea românească asupra tragediei din Cotul Donului și Stepa Calmucă*, București, Editura Militară, 1992.

Adrian **Pandea**, Eftimie **Ardeleanu**, *Românii în Crimeea. 1941—1944*, București, Editura Militară, 1995.

Maurice **Pearton**, *Oil and the Romanian State*, Oxford, At the Clarendon Press, 1971.

*** *Politics and Political Parties in Romania*, London, PRL, 1936.

Marcel D. **Popa**, Horia C. **Matei**, *Mică enciclopedie de istorie universală*, București, Editura Politică, 1988.

Ion **Popescu-Puțuri** și colab., ed., *Regimurile fasciste și totalitare din Europa*, I—III, București, Editura Miltiară, 1979—1983.

Lucian **Predescu**, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, București, Cugetarea — Georgescu Delafras, 1940.

Pierre **Renouvin**, Jean-Baptiste **Duroselle**, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, Colin, 1964.

*** *Reprezentanțele diplomatice ale României*, I—III, București, Editura Politică, 1967—1975.

Viorel **Roman**, *Rumänien im Spannungsfeld der Grossmächte, II, 1878—1944*; III, *1944—1991*, Offenbach, Dr. Falk Verlag, 1989—1991.

Gh. **Romanescu**, Leonida **Loghin**, *Cronica participării armatei române la războiul antihitlerist*, București, Editura Militară, 1971.

Reinhard **Rurup**, *Voina Ghermanii protiv Sovetskogo Soiuza. 1941—1945*, Berlin, 1992.

Percy Ernst **Schramm**, Hans-Adolf **Jacobsen**, Andreas **Hillgruber**, Walter **Hubatsch**, Donald S. Detwiler, Hrsgb., *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab). 1940—1945*, I—IV, München, Bernard und Graefe Verlag, 1982. Din cuprins: 1. Campania pentru eliberarea Basarabiei și sudului Bucovinei (I/2, pp. 490—541); 21. Bătălia Odessei (*ibidem*, pp. 606—707); 3. Cursa spre Stalingrad (II/1, pp. 665—780; II/2,

pp. 781—987); 4. Eșecul de la Stalingrad (II/2, pp. 988—1 216; III/1, pp. 10—95); 5. România — 1944 (IV/1, pp. 757—811).

Ioan **Scurtu** și colab., ed., *Documente privind istoria României între anii 1918—1944*, *București*, Editura Didactică și Pedagogică, 1995.

Duiliu **Sfințescu** și colab., ed., *Din luptele tineretului român. 1919—1939. C. Z. Codreanu*, București, Editura Fundației Buna Vestire, 1993.

William L. **Shirer**, *Le Troisième Reich. Des origines à la chute*, Paris, Stock, 1967.

Louis L. **Snyder**, *Encyclopedia of the Third Reich*, New York, McGraw—Hill Book Co., 1976.

Richard F. **Staar**, *Communist Regimes in Eastern Europe*, Stanford, Hoover Institution Press, 1982.

Marin C. **Stănescu**, în colaborare cu Gh. **Neacșu**, *Moscova, Cominternul, filiera comunistă balcanică și România (1919—1944)*, București, Silex, 1994.

P. A. **Steiniger**, Hrsgb., *Der Nürnberger Prozess*, I—II, Berlin, Rütten & Loening, 1962.

Mihail **Sturdza**, *România și sfârșitul Europei. Amintiri din Țara pierdută*, ed. a II-a în limba română, Alba Iulia—Paris, Fronde, 1994.

Ioan P. **Suciu**, Lazăr **Chiriac**, *Jandarmii în războaiele armatei române*, București, Editura Tempus, 1994.

László **Sütő**, *La politique interalliée et la Hongrie pendant la Seconde Guerre mondiale*, Bruxelles, Presses Universitaires, 1983.

Ștefan **Ștefănescu** și colab., ed., *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

A. J. P. **Taylor**, *The Second World War. An Illustrated History*, Harmondsworth, Penguin Books, 1976.

Peter **Teed**, *A Dictionary of Twentieth Century History, 1914—1990*, Oxford—New York, Oxford University Press, 1992.

Kurt **von Tippelskirch**, *Istoriia vtoroi mirovoi voinî*, Moskva, Voennoe Izdatelstvo, 1956 (ed. originală — Bonn, 1951).

N. **Titulescu**, *Romania's Foreign Policy (1937)*, ed., George G. Potra și Constantin I. Turcu, București, Editura Enciclopedică, 1994.

Vladimir **Tismăneanu**, *Arheologia terorii*, București, Editura Eminescu, 1992; *Irepetabilul trecut*, București, Editura Albatros, 1994; *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, București, Editura Univers, 1995.

Duncan **Townson**, *The New Penguin Dictionary of Modern History, 1789—1945*, Harmondsworth, Penguin Books, 1994.

Cristian **Troncotă**, *Eugen Cristescu, asul serviciilor secrete românești. Memorii, mărturii, documente*, București, Editura Roza Vânturilor, 1994.

Christopher **Tunney**, *A Biographical Dictionary of World War II*, London, J. M. Dent and Sons Ltd., 1972.

Dimitrii **Volkogonov**, *Triumf i traghediia. Politiceskii portret I. V. Stalina*, ed. a II-a revăzută și adăugită, Moskva, Novosti, 1990.

Gerhard L. **Weinberg**, *A World at Arms. A Global History of World War II*, Cambridge, University Press, 1994.

Elizabeth-Anne **Wheal**, Stephen **Pope**, James **Taylor**, *Encyclopedia of the Second World War*, London, Castle Books, 1989.

H. P. **Willmott**, *The Great Crusade. A New Complete History of the Second World War*, London, Pimlico, 1992.

*** *The Wordsworth Dictionary of Biography*, London, Wordsworth Reference, 1994.

Gordon **Wright**, *The Ordeal of War, 1939—1945*, New York—Evaston—London, Harper and Row, 1973.

Gh. **Zaharia** și colab., ed., *Istoria P.C.R. Sinteză, 1940—1944. Documentar*, București, f.a.

Publicații de specialitate

Colecții: *Românii în istoria universală*, vol. 1—30 (coordonator-editor: Gh. **Buzatu**), Iași—București, 1986—1995; *Neizvestnaia Rossiia. XX vek*, vol. I—IV (coordonator-editor: V. A. **Kozlov**), Moskva, Istoriceskoe Naslediie, 1992—1993.

Reviste: *Europa XXI*, Iași; *Revista Istorică*, București; *Magazin Istoric*, București; *Romanian Civilization*, Iași—Cluj-Napoca—București; *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol"*, Iași; *Revista de Istorie Militară*, București.

Din *Revista de Istorie Militară* reținem îndeosebi numerele consacrate unor personalități militare: Mareșalii *C. Prezan*, *Al. Averescu* și *Ion Antonescu* (numeroase numere); *Vasile Atanasiu* (2/1995); *Gh. Avramescu* (3/1995); *N. Dăscălescu* (4/1994); *N. Macici* (1/1995); *N. Șova* (2/1992).

CUPRINS

Cuvânt înainte (acad. Costin C. Kirițescu) 5
Nota editorului (Gh. Buzatu) 9
Lucrări de referință (Gh. Buzatu) 11

VOLUMUL I

PREFAȚĂ 29

PARTEA I

ORIGINI ȘI PRELIMINARII

DEZAGREGAREA ALIANȚEI ÎNVINGĂTORILOR 37
Reintrarea în arenă a Germaniei 40
Regrupări și alianțe noi 43
Atitudinea Uniunii Sovietice 46
Hitler trece la acțiune 48
Anschlussul cu Austria 49
Sfărâmarea Cehoslovaciei 50

ROMÂNIA ÎN CONJUNCTURA POLITICII EUROPENE 55
Rătăcirile guvernării lui Carol al II-lea 62
Înlocuirea lui Titulescu 66
Rechemarea lui Tătărescu de la Paris 68
Vizitele lui Carol al II-lea în Occident 69
Garanțiile franco-britanice 72
Criza germano-polonă 75
Pactul hitleristo-stalinist 78

Săptămâna încercărilor supreme 82
Izbucnirea războiului mondial 83
Războiul germano-polon 85
Comentarii politice asupra catastrofei poloneze 88
Refugiul polonezilor în România 90
Val de sânge asupra României 92
Situația politică tulbure din țară 94
Izolarea României 100
Orizontul se întunecă dinspre miazănoapte 104
Orientarea spre Germania 109
Criza franceză 114
Pierderea Basarabiei 116
Comentarii și discuții *post-festum* 120
Evacuarea Basarabiei și a nordului Bucovinei 123
Mic epilog basarabean 129
Carol al II-lea se adresează lui Hitler 130
Guvernul gropașilor țării 134
Spre lichidarea României Mari 136
Cedarea Cadrilaterului 140
Mutilarea Transilvaniei prin Dictatul de la Viena 143
Reacțiile lui Iuliu Maniu 152
Simplă opinie personală 155
Bilanțul amputărilor României 156
Abdicarea Regelui Carol al II-lea 157
Primul guvern Antonescu sub tutelă legionară 161
România aderă la Pactul Tripartit 166
Vizita lui Molotov la Berlin 170
Frenezia sanguinară a regimului legionar 172
Rebeliunea legionară 177
Mersul evenimentelor pe teatrele de război 182
Războiul în Balcani 185
Al doilea guvern Antonescu 187
Înfeudarea economică a României la Germania 192
La convergența a trei mari forțe antagoniste 196
Măcinarea pactului hitleristo-stalinist 198
Hitler hotărăște războiul contra Rusiei sovietice 201
Antonescu angajează România în războiul germano-sovietic 205

Declararea războiului 212
Sentimentul popular față de noul război 216

ORGANIZAREA ARMATEI ROMÂNE 219
În ajunul războiului 219
Marile unități de luptă 220
Comandamente și comandanți 223
Aviația și marina română în război 225
Moralul soldatului român 229

PARTEA a II-a

CAMPANIA ROMÂNEASCĂ ÎN EST
De la trecerea Prutului (22 iunie 1941)
până la bătălia de la Stalingrad (19 noiembrie 1942)

România în război 231

CAMPANIA PENTRU REDOBÂNDIREA BASARABIEI 237
Forțele luptătoare și planuri de operații 237
Operațiile Armatei 3 române 241
Operațiile Armatei 11 germano-române 244
Operațiile Armatei 4 române 247
Bătălia Corneștilor și cucerirea Chișinăului 248
Eșecul Diviziei 35 la Vărzărești 251
Luptele de la Lăpușna-Hâncești 252
Bătălia de la Țiganca 254
Operațiile din sudul Basarabiei 261
Aviația de luptă deasupra sudului Basarabiei 265
Încheierea campaniei din Basarabia 268
Considerații psihologice și militare sugerate de campania din Basarabia 269

CAMPANIA DIN UCRAINA 272
Luptăm dincolo de Nistru 272
Forțarea liniei Nistrului 275
Marșul ofensiv de-a lungul Transnistriei 278
Preocupări românești în legătură cu mersul evenimentelor 284

Armata 3 română asigură garda Niprului 286
Constatări și îngrijorări românești 294
NOTE (Gh. Buzatu) 297
SOMMAIRE 343
CONTENTS 351

VOLUMUL II

BĂTĂLIA PENTRU ODESSA 13
Concepții, planuri și forțe luptătoare 13
Regiunea geografică a Odessei și câmpul ei întărit 15
Privire generală asupra operațiilor 17
Desfășurarea operațiilor. 20
Forțarea Nistrului 20
Operațiile Diviziei Blindate 22
Sectorul Razdelnaia: bătălia de la Karpova-Kagarlâk 24
Atacul liniei Vigoda 30
Luptele din sectorul limanurilor 33
Prima bătălie contra liniei fortificate Dalnik 36
Contraofensiva sovietică de la Dalnik 39
Eroii aerului la Odessa 42
Atacul decisiv și căderea Odessei 48
O mare victorie românească 52
Odessa și Transnistria sub administrație românească 53
Administrația teritoriului ocupat 53
Groaznicul atentat și cruntele represalii 56
Normalizarea vieții în teritoriul ocupat 59
Incriminări, justificări, rectificări 60
Lichidarea administrației transnistrene 63

DUPĂ ODESSA 64
În tabăra adversă 64
Cum lupta adversarul 66
Ce se petrecea pe fronturile mondiale 70
Ce se petrecea pe frontul intern 72
Activitatea publicistică 75
Bătălia de pe Donț 77

CAMPANIA DIN CRIMEEA 80
Ce era Crimeea? 80
Pătrunderea în Crimeea 83
Luptele din sectorul Kerci-Feodosia 85
Bătălia pentru Sevastopol 89

MARȘUL SPRE PRĂPASTIE 95
În profunzimile imensului teritoriu sovietic 95
Bătălia Kubanului și a Caucazului 97
Controverse și lupte pe chestiuni militare 99
Contribuția aliaților Germaniei pe Frontul de Sud-Est 104

PARTEA a III-a

BĂTĂLIA DE LA STALINGRAD

CRIZA RĂZBOIULUI NOSTRU: COTUL DONULUI, STALINGRAD ȘI STEPA CALMUCĂ 107
Marșul spre Don și Volga 107
Premisele unei catastrofe 110
Pregătirile adversarului 114
Desfășurarea bătăliei. Ruperea frontului român pe Don 117
Eroicele acțiuni de salvare a unor unități române 120
Luptele Diviziei Blindate române 122
Operațiile Armatei 4 române în Stepa Calmucă 124
La Stalingrad 127
Rezistența frontului de pe Cir 128
Aviația română de la Odessa la Stalingrad 131
Bilanțuri finale 133
O mare întorsătură a războiului 134

PE POVÂRNIȘUL ÎNFRÂNGERII 135
Ecouri și reacții sufletești 135
Reconsiderări pe planul colaborării cu Germania 139
„Invazia Europei" 145
Frontul german din Rusia dă înapoi 147
Răsunetul în România 149
A doua campanie din Kuban și Crimeea 153

Marile bombardamente aeriene americane 158
Bâjenia populației și „întoarcerea la matcă" 163

LUPTELE DE PE FRONTUL MOLDO-BASARABEAN 164
Războiul s-a mutat pe teritoriul României 164
Linia frontului moldo-basarabean 166
Prima ofensivă sovietică asupra frontului moldo-basarabean 169
Inițiative nenorocoase pe frontul din nordul Moldovei 171
Distrugerea aviației române 175
Al treilea front european 176
Ruperea frontului moldo-basarabean 179
Bătălia de la Iași 179
Retragerea haotică a Armatei 4 spre sud 181
Căderea liniei Nistrului 185
Încheierea campaniei contra Rusiei sovietice 188

CRIZA POLITICĂ A ROMÂNIEI 189
O ramură de măslin... cu ghimpi 189
Tratativele diplomatice 191
Acordul secret între Rege și partide 198
Complotul militar 205
În ceasul al doisprezecelea 209
Lovitura de stat de la 23 august 213
Un guvern nou 217
Ruperea de germani 219
Ecouri, comentarii și episoade 222
Răzbunarea foștilor aliați 225
O armată nouă 228

PARTEA a IV-a

DE LA LOVITURA DE STAT (23 AUGUST 1944) PÂNĂ LA TRATATUL DE PACE DE LA PARIS (10 FEBRUARIE 1947)

A DOUA CAMPANIE A RĂZBOIULUI NOSTRU 230
Răsturnarea frontului de luptă 230
Fazele noii campanii a României 232
Organizarea noului front de luptă din interior 234
Apărarea Capitalei 236

Curățirea teritoriului național 239
Pregătirea campaniei pentru eliberarea Transilvaniei 244
Bătăliile defensive din Transilvania 249
Bătălia Mureșului 251
Bătălia defileurilor apusene 254
Bătălia ofensivă pentru eliberarea Transilvaniei de Nord 257
Bătălia Oradei și Salontei 261
După eliberarea Transilvaniei 264
Bătălia Debreținului și a Tisei 266
Cucerirea Budapestei 272

CAMPANIA ARMATELOR ROMÂNE PENTRU ELIBERAREA CEHOSLOVACIEI 277
Pătrunderea în Cehoslovacia 277
Bătălia de la Sĕna-Turna 282
Bătălia de la Rožnava-Lučenec 284
Bătălia din masivul Javorina 286
Înlocuirea comandanților celor două armate române 289
Bătălia de pe Hron 291
Bătălia din Munții Tatra și Carpații Albi 298
Bătălia pentru Moravia 300
Fapte de arme meritorii 303
Observații critice asupra campaniei de Vest 305
Considerații militare și politice 308

LICHIDAREA POLITICĂ A RĂZBOIULUI ROMÂNIEI 311
Convulsiuni politice: guvernele Sănătescu și Rădescu 311
Guvernul Groza-Tătărescu 322
Conferința de la Ialta și România 328
Prăbușirea Germaniei și a Japoniei 332
Marile Puteri intervin în România 335
Judecarea și condamnarea vinovaților de război 338
Conferința Păcii și Tratatul cu România 343

ÎNCHEIERE 351
NOTE (Gh. Buzatu) 353
INDICE DE NUME (Gh. Buzatu) 379
SOMMAIRE 391
CONTENTS 399

PREFAȚĂ

O prefață poate fi, după caz și împrejurări, o prezentare sau o recomandație — când e scrisă de altcineva decât de autor — și o confesiune, când e scrisă de el însuși. Mă găsesc în această a doua ipostază: trebuie să scriu „*ad se ipsum de opera sua*". O voi face cu sinceritatea ce mi-a fost totdeauna călăuză în viața mea publică și de scriitor, adică fără să ascund greutățile — uneori jena — ce am simțit scriind cartea, recunoscându-i imperfecțiile, dar și fără să afectez o deplasată și ipocrită modestie.

Povestirea participării poporului român la marele eveniment care a fost al doilea război mondial trebuie negreșit scrisă, pentru că acest popor are dreptul să cunoască episoadele dramei pe care a trăit-o într-o mare răscruce a istoriei, suferințele pe care le-a îndurat pentru fapte săvârșite în numele lui și originile stărilor de lucruri pe care el le trăiește astăzi. Împrejurări îndeobște cunoscute au împiedicat ca această istorie să fie scrisă și răspândită, deși au trecut mai mult de zece ani de la încheierea războiului și lichidarea bilanțului lui[1]. După informațiile culese, cu discreție dar din sorginți sigure, nici o altă persoană, poate mai calificată decât mine prin profesiunea ei obișnuită, nu a binevoit să ia asupră-și osteneala și riscurile acestei temerare inițiative. M-am decis a o face eu, așa cum am făcut și acum mai mult de treizeci de ani, când m-am încumetat să scriu *Istoria războiului pentru întregirea României*, deși nu făceam parte nici din tagma istoricilor de meserie, nici nu aparțineam carierei militare[2]. Rezultatele acestei îndrăznețe întreprinderi sunt cunoscute; nu e nevoie să fie reamintite azi și nici nu s-ar cuveni ca aceasta să se facă de către cel în cauză.

Un sentiment identic m-a împins și de astă dată la o acțiune similară: acela al datoriei către țara și poporul meu, către tinerele generații care

trebuie să-și făurească și să-și călească sufletul la școala cunoașterii exacte a încercărilor prin care au trecut aceia a căror moștenire dă satisfacții uneori, dă obligații alteori, dă răspunderi totdeauna, o poartă pe spinare. În ce chip și în ce măsură am putut trece de la sentiment la acțiune, acesta este scopul confesiunii de față.

Prima lămurire ce sunt dator a da este referitoare la greutățile ce stau în calea celui ce se hotărăște a porni la o astfel de lucrare istorică. Ele decurg din împrejurările speciale ale vieții în epoca pe care o trăiește țara noastră după încheierea războiului; ele au zăgăzuit, probabil, curajul acelora ce erau dispuși și capabili să se angajeze la lucru pe o cale atât de spinoasă. Dacă, totuși, în astfel de împrejurări eu am avut curajul s-o întreprind, este fiindcă, pe lângă conștiința adâncă a datoriei de a nu lăsa ca atâtea fapte și episoade, pline uneori de durere, alteori de glorie, ale poporului român, să rămână definitiv acoperite de pulberea uitării, s-a adăugat și convingerea că voi putea avea documentarea esențială, adică îmi voi putea procura și completa izvoarele informative direct de la sursa lor, controlate și verificate. Această convingere mi-a sporit curajul să trec peste obstacole și să procedez la adunarea, la sistematizarea și la consemnarea metodică a faptelor ce prin ansamblul lor alcătuiesc participarea românească la cel de-al doilea război mondial, cu speranța că scrisul meu va servi cândva nu numai la cunoașterea unor evenimente ce sunt ignorate de unii ori pe cale de a fi uitate de alții, dar vor ajuta și la răscolirea și punerea în vibrație a coardelor sufletului românesc. Cu aceasta, mă situez și de astă dată pe planul preocupărilor educative, care au fost farul călăuzitor al activității vieții mele întregi. Împletirea acestor două preocupări, cea istorică-științifică și cea educativ-patriotică, explică forma stilistică a narațiunii mele; precizez însă că niciodată și sub nici un motiv cea de-a doua nu m-a făcut să aduc cea mai mică alterare adevărului istoric, oricât de penibil pentru sentimentul nostru național s-ar fi prezentat uneori.

Nu știu dacă soarta îmi va fi priincioasă și dacă această evocare va ajunge a fi terminată și desăvârșită, așa încât să fie vrednică a pretinde lumina tiparului. Omul e însă dator să cumpănească cu curaj elementele problemelor ce i se prezintă și să pună înainte totdeauna perspectivele favorabile ale unei acțiuni, dacă vrea să se apuce de lucru. Altfel, sub zodia pesimismului, orice elan se frânge și cădem în marasmul dezamăgirilor,

neputințelor și renunțărilor. Cu toată vârsta mea înaintată, aparțin acelei categorii de oameni care cred, speră și activează.

Am purces, așadar, la lucru cu convingerea că servesc o cauză bună și dreaptă, fără intenții rele ori ascunse la adresa nimănui, nici a persoanelor, nici a instituțiilor, că nu propag idei subversive nici împotriva orânduirilor politico-sociale, nici împotriva conducătorilor lor — de ieri ori de azi —, că, în definitiv, fac o operă necesară dacă încerc să scot de sub amenințarea ignorării sau uitării fapte și evenimente atât de strâns legate de frământările, de năzuințele, de eforturile, de multele suferințe ca și de puținele bucurii încercate de poporul român în acest război. Am făcut asupră-mi cel mai mare, mai sincer și mai cinstit efort pentru a mă scutura de tot ceea ce un lung trecut ar fi putut sădi în mine ca preocupări de partizanerie, de idei preconcepute ori rutinare, de sentimente de simpatie ori antipatie pentru persoane ori popoare, de fals ori gol patriotism. De asemenea, am căutat să nu mă las influențat de oscilațiile judecății opiniei publice sub presiunea actualității. Am căutat să înfățișez acțiunile trecându-le prin sita celui mai riguros control al rațiunii, lăsând adeseori ca judecata lor să fie făcută de cititorul însuși, până când ceea ce se obișnuiește a se numi „verdictul" definitiv al Istoriei va fi pronunțat mai târziu. Știu că există o școală nouă care tăgăduiește posibilitatea și utilitatea unei aprecieri obiective a faptelor istorice; de aceea, spre a nu cădea sub tăișul ascuțit al acestei concepții, m-am ferit a face aprecieri apodictice asupra evenimentelor și a rosti sentințe judecătorești asupra acțiunii oamenilor, mărginindu-mă, în cazurile unde se ivesc controverse, la simpla narațiune a evenimentelor. Dacă, pe ici, pe colo, această expunere va apărea colorată de o ușoară nuanță a sentimentului lucrul este natural: istoricul nu este o placă metalică de înregistrare mecanică, ci un om care posedă pe lângă creierul care judecă și inima care bate. Cei care ar voi să arunce, pentru acest motiv, cu piatra asupra mea, să se coboare mai întâi în propriul lor suflet și să reflecteze la propriile lor acțiuni și atitudini.

Mai este un lucru pe care am căutat să-l evit cu grijă: căderea în păcatul exagerărilor sentimentale, al exaltării naționaliste, ce denaturează și compromit istoria. M-am ferit adică de învechitul păcat al supraprețuirii meritelor noastre, de la tăinuirea ori acoperirea greșelilor sau a vinilor de care ne vom fi făcut culpabili, ca și de la subprețuirea adversarului, fie că el a fost rusul — în prima parte a războiului —, fie germanul ori ungurul, în

cea de-a doua parte a lui. Nimic mai fals mai disonant, mai certat cu spiritul științific decât tendința de a preamări calitățile, virtuțile și faptele conaționalilor și a nega — până la atitudini și expresii injurioase — pe acelea ale adversarului. Istoria e știință, nu mașină de propagandă; ea se scrie pentru a lumina mintea la flacăra adevărului, iar nu pentru a se robi intereselor străine de realitate ori pentru satisfacții simpliste, trecătoare și înșelătoare. Nimic nu contribuie mai mult la educația inteligenței și caracterului decât adevărul, oricât de supărător ar fi, oricât de jignitor ni s-ar părea pentru amorul nostru propriu național. În acest spirit am scris acum treizeci de ani *Istoria războiului pentru întregirea României*; în același spirit și după aceeași metodă am încercat să scriu de astă dată istoria participării României la cel de-al doilea război mondial.

Cu privire la tehnica lucrării mele sunt dator să adaug câteva lămuriri.

Materialul prim l-am cules din însemnările mele personale, notate zi cu zi în timpul desfășurării evenimentelor, completate, coroborate și verificate prin contactele ce am putut avea pe acea vreme cu actorii sau martorii lor direcți; în al doilea rând, din puținele publicații — indigene sau străine — ce au putut scăpa de sub foarfeca cenzurii contemporane lor sau a „epurărilor" vremii ce i-a urmat și care ne-au putut parveni; în al treilea rând, din relatările verbale sau așternute în memorii inedite ale supraviețuitorilor de azi, care au cunoscut, prin propria lor participare și pe diverse planuri de activitate, episoadele războiului nostru.

A existat o mare deosebire între posibilitățile de lucru de acum treizeci de ani, când am scris *Istoria războiului pentru întregirea României*, și cele de azi; atunci am putut dispune și de izvoare oficiale: documentele tratativelor politice și — pentru operațiile militare — arhivele Serviciului istoric al Marelui Stat Major; pe lângă aceasta, o foarte bogată și variată literatură politică și militară, apărută atât la noi, cât și în străinătate; de astă dată, din cauza împrejurărilor cunoscute, această posibilitate de informație faptică sau evocatoare de atmosferă e pentru o parte a războiului redusă, iar pentru alte părți evasiinexistentă[3].

Cu toate aceste împrejurări nefavorabile, am ajuns totuși la convingerea că sunt în măsură să reconstitui povestirea războiului nostru, cu fazele ce l-au precedat și i-au urmat, în strânsă conexiune cu el și sub toate aspectele

lui, în forma cea mai veridică posibil. Desigur că lucrarea de față se prezintă cu lacune uneori, poate chiar cu greșeli pe alocuri. Ele se referă însă numai la chestiuni de detaliu, nu la linii mari. Spre a le evita, când am întâmpinat greutăți de neînlăturat la stabilirea precisă a realității vreunui episod din această categorie, am preferat să-l anunț sumar, decât să-l înfățișez într-o versiune nesigură sau într-o lumină contestabilă. Negreșit, nu am putut proceda totdeauna la fel, mai ales când era vorba de o verigă indispensabilă pentru alcătuirea lanțului. De aceea, cu toată circumspecția metodei mele de lucru, e posibil să se găsească și unele neexactități, versiuni neprecise sau lipsuri. Rog pe eroii faptelor sau pe cititori să le ierte și să le pună pe socoteala nu a vreunei intenții a autorului de a umbri oameni nesimpatici, sau de a preamări pe niscaiva prieteni, sau de a falsifica adevărul în cine știe ce scop, ci pur și simplu pe seama neputinței materiale de a stabili realitatea. Mai este evident că, date fiind condițiile în care am conceput lucrarea, pe lângă fapte și episoade bine puse în relief, sunt altele mai slab indicate, iar altele chiar deloc. Vina, întrucât ar fi la locul lui acest cuvânt, este imputabilă și acelora care, din diverse motive, pe care nu-mi iau dreptul să le judec, cu atât mai puțin să le osândesc, nu au lăsat nici o urmă a activității lor, nici pe cale scriptică, nici orală. Dar istoria este narațiunea și interpretarea faptelor care au putut fi consemnate fie de autorii lor direcți, fie de aceia care le-au cunoscut și înregistrat; celelalte s-au pierdut în noaptea uitării. Regret mult această carență, ce creează inegalități în prezentarea prestațiunilor unor formații de luptă și privează posteritatea de cunoașterea unor fapte reale, mai ales când ele sunt meritorii.

Dar, repet, fiind vorba în toate aceste cazuri de chestiuni de detaliu, ele n-ar putea infirma sau altera nici adevărurile mari ce se degajă din întreaga contextură a lucrării, nici nu vor proiecta umbră acolo unde a fost lumină. Și, la urma urmelor, fie-mi îngăduit a-mi însuși cuvintele glumețe ale marelui nostru prozator, Ion Creangă, scrise în prefața *Amintirilor* sale și adresate eventualilor săi critici: „... unde-i vidé că nu-ți vin la socoteală, ia pana în mână și dă și tu altceva mai bun la iveală. Căci eu atât m-am priceput și atâta am făcut".

Cu acest amestec de calități și defecte, cu care se înfățișează lucrarea mea în momentul de față, ea nu poate avea pretenția — o repet — de a fi nici

completă, nici definitivă. Ea rămâne o carte deschisă la care anii ce vor urma vor aduce adăugiri, corectări, puneri la punct. Voi putea face eu însumi această lucrare de desăvârșire? O doresc și o nădăjduiesc. Dacă însă destinul va voi într-alt fel, voi părăsi această lume cel puțin cu mulțumirea că în timpul vieții mele și la o vârstă la care cei mai mulți socotesc că au dreptul la binecuvântata odihnă, eu am adunat, verificat și sistematizat un material bogat și las istoricilor viitorului o cale netezită pe care ei se vor putea mișca cu mai multă înlesnire, spre a-mi desăvârși opera și a o aduce în stare de a merita lumina tiparului.

Simt nevoia de a mai face încă două precizări, cerând cititorilor iertare dacă ele au un caracter personal; s-ar putea ca ele să aibă o oarecare importanță pentru istoriografii viitorului.

Întâia este aceasta: Am lucrat cartea mea singur, așa cum am lucrat și *Istoria războiului de întregire*, fără nici o colaborare. Acest lucru ar părea, poate, curios, într-o vreme când lucrări de acest gen și de astfel de dimensiuni se fac de „colective" sau chiar de instituții oficiale, cu personal numeros și alimentate de bugete copioase. N-am avut alte contacte decât cu informatori benevoli — persoane care au participat la evenimente.

A doua precizare este următoarea. Lucrarea mea este absolut independentă: fără nici un patronaj, nici al vreunor persoane, nici al vreunei oficialități, al vreunui partid politic sau clan oarecare. Am evitat chiar, cu tot dinadinsul, orice concurs care, zăgăzuindu-mi libertatea de acțiune, mi-ar fi impus anumite obligații sau ipoteci morale. Am preferat, cu toată sărăcia documentării și greutatea de a mă adăpa de la izvoare sigure, să rămân la ceea ce am putut culege liber, ca să-mi păstrez libertatea de gândire și apreciere. Lipsa unui patronaj mi-a permis să rămân stăpân pe gândul meu și să judec evenimentele și oamenii nu de pe poziții interesate, ci numai de pe aceea a adevărului — așa cum, poate drept, poate nedrept, l-am văzut. Aceasta simplifică situația autorului: răspunderile sunt ale lui singur; nu le împarte cu alții și nu le poate ascunde în spatele altora.

Este posibil ca această independență, în care am stăruit să mă mențin, să fie neînțeleasă, suspectată, criticată. E așa de greu și de neobișnuit în lumea noastră să te menții pe poziții de gândire independentă, mai ales când tratezi chestiuni în strânsă legătură cu actualitatea — prezentă sau apropiată —, alcătuită din atâtea interese ce caută a bate monedă din orice acțiune, din

orice manifestare! Și, totuși, nu pot face într-alt fel. Am detestat și n-am practicat niciodată tranzacțiile — ca să nu întrebuințez un cuvânt mai tare — de conștiință; nu am făcut niciodată politică militantă de partid, pentru ca să fiu obligat să adopt, ca legitimă scuză și sub firma interesului partinic, judecata altora. De aceea, n-am împrumutat idei și păreri contrarii crezului meu, oricât de ademenitoare uneori sau amenințătoare alteori ar fi fost îndemnurile ori sugestiile pe care le-am primit. Informații — sub rezerva și sigiliul controlului — da; concepții, interpretări, sentințe, nu; pe acestea le-am păstrat pentru mine. Bune ori rele, exacte ori greșite, ele sunt ale mele proprii și răspund de ele în fața conștiinței mele și a judecății viitorului.

Generației mele i-a fost hărăzit de soartă să trăiască timpurile dramatice a două războaie mondiale. Împrejurările istorice și geografice, precum și năzuințele sufletului românesc au silit țara noastră să ia parte activă la amândouă. Această participare s-a soldat prin sute de mii de vieți jertfite, prin ruine și mizerii, prin zguduiri și prefaceri sociale, prin schimbări de hotare — la periferie — și de configurație etnică în interior. Cele petrecute în timpul primului război ne-au condus la rezultatul global al întregirii României pe pământul în care s-a dezvoltat în lungul veacurilor, dar ne-au lăsat ca moștenire și complicate probleme etnice și politice, generatoare de noi frământări; ele ne-au dus la situația fatală de a participa la al doilea război mondial. Îndreptățirea și utilitatea acestei participări, considerată ca inevitabilă de unii fii ai țării, contestată de alții, au dat naștere atât la convulsiuni interne, cât și la grele complicații externe. Ele sunt în cea mai strânsă interdependență și nu pot fi despărțite unele de altele, ci aproape totdeauna se găsesc în legătură de la cauză la efect. Răsfrângerea lor în spiritele cetățenilor a creat stări sufletești și a determinat luări de atitudini provocatoare, de acțiuni și de conflicte ce nu pot fi trecute cu vederea. Poporul român a trăit războiul nu numai cu puterea armelor, dar și cu măcinarea sufletului său. Puternicele zguduiri sociale ce l-au însoțit, precedat ori urmat sunt o rezultantă nu numai a unor legi istorice, dar și a unor adânci procese sufletești. Iată de ce povestirea participării românești la al doilea război mondial nu se poate mărgini la o problemă unilaterală de tehnică militară și, deci, nu poate consta din simpla expunere a operațiilor de pe câmpurile de luptă, ci este o împletire inextricabilă de evenimente politice, diplomatice, sociale, militare, de frământări morale, sufletești, pe

plan național și internațional. La conducerea și inspirația feluritelor lui acțiuni n-au luat parte numai conducătorii politici și militari, ci, ca un efect al prefacerilor petrecute în condiția umană, au participat și masele populare, odinioară neglijate. Conducătorii trebuie să țină seama de sentimentele, de interesele și de voința acestor mase, căci ele nu se mai mulțumesc să furnizeze celor mari carnea de tun, necesară măcelurilor de pe câmpurile de luptă, ci vor să știe pentru ce luptă, reușind adesea să-și impună voința și directivele acțiunii.

Cartea ce reunește toate aceste frământări diverse va fi, deci, un caleidoscop de imagini culese din toate domeniile vieții publice, un buchet de flori, unele albe ca puritatea sufletelor unde au încolțit, altele roșii ca sângele vărsat, altele mohorâte ca tristețile și doliul ce ne-au copleșit.

Istoria războiului nostru, oricare va fi judecata viitorului asupra legitimității lui, asupra chipului cum a fost condus și purtat și asupra chipului cum a fost lichidat, merită să fie cunoscută, nu numai pentru că el este un mare episod dintr-o răscruce a vieții neamului, dar și pentru că a fost o mare probă de energie etnică, atât în succesele, cât și în eșecurile lui. A-l ignora, a-l desființa din cartea neamului, a-i altera, a-i minimaliza, a-i falsifica aspectele ar fi o procedare ce nu este nici folositoare, nici patriotică. Ea nu este nici măcar posibilă. Astfel de evenimente trăiesc prin rădăcini adânci în spiritele oamenilor și nu pot fi extirpate de acolo; tot ce s-ar obține este să îngreuneze și mai mult sarcina istoricului de viitor.

La trecerea a mai mult de zece ani de la sfârșitul războiului și de reconstrucție a societății românești pe baze noi, avem dreptul și datoria de a-i afla episoadele veridice și învățăturile, de a ne cunoaște cu acest prilej și defectele ca și calitățile naționale, greșelile ca și faptele bune de care suntem capabili.

Acestea sunt considerentele ce m-au îndemnat să încerc a scrie istoria participării românești la al doilea război mondial. Cât a fost de reușită această încercare, las pe alții să o judece; nădăjduiesc că o vor face cu bună-credință, așa precum eu am făcut-o cu inima curată.

Scrisă de autor la 6 mai 1956, în ziua de Sf. Paști, în al 80-lea an al vieții.
CONSTANTIN KIRIȚESCU

PARTEA I

ORIGINI ȘI PRELIMINARII

DEZAGREGAREA ALIANȚEI ÎNVINGĂTORILOR

Al doilea război mondial, izbucnit în 1939[1], s-a dezvoltat din germenii semănați de pacea încheiată în 1919[2]. Ea a nemulțumit nu numai pe învinșii care i-au suportat condițiile, dar și pe învingătorii care le-au dictat. Echilibrul stabilit la 1919 ar fi trebuit să aibă ca apărători cel puțin pe autorii lor. Acest lucru nu s-a întâmplat. Pacea nu fusese bine organizată. Aliații, care reușiseră să-și coordoneze eforturile de război pentru a obține victoria, n-au știut să le coordoneze pe cele necesare spre a organiza o pace durabilă. Într-un moment de descurajare, Clémenceau exclamase: „E mai greu să faci o pace, decât să faci un război!" Fapt este că divergențele s-au ivit chiar în timpul perfectării păcii și au mers adâncindu-se. De aceasta a știut să se folosească fostul dușman învins, spre a se întări și a anula treptat efectele înfrângerii lui.

Societatea Națiunilor, creația vizionarului de la Washington[3], nu reușise a-și asuma rolul de a fi un arbitru internațional; ea a intrat, cu încetul, în faza paraliziei. Au abătut-o de la rolul ce i se încredințase din leagăn, viciile ei congenitale, încât ajunsese să apară, de fapt, ca un instrument de care se serveau învingătorii, spre a apăra ordinea teritorială creată de ei prin tratatele din 1919-1920[4]. Ea s-a arătat incapabilă să asigure securitatea colectivă, să înfăptuiască dezarmarea și să împiedice agresiunile, când autorii lor erau state puternice. Agresiunea Japoniei contra Chinei, a Italiei contra Etiopiei, a Germaniei contra Austriei, Cehoslovaciei și Poloniei, a Rusiei contra Finlandei i-au dat lovituri mortale. Divergențele teritoriale erau complicate de cele sociale. Două tendințe extremiste divizau statele mari în tabere

ostile. De o parte, concepția fascistă, ultranaționalistă, imperialistă, militaristă, realizată cu diferite nuanțe în Germania, Italia, Japonia. De altă parte, concepția comunistă ce inspirase Rusiei sovietice o prefacere totală a vechilor sisteme de guvernare. Era imposibil de conciliat cele două concepții și de evitat ciocnirea dintre ele. Cu anihilarea, apoi moartea Ligii Națiunilor, s-a prăbușit o idee, a pierit un vis frumos. Realitatea crudă i-a luat locul. *Ultima ratio* în divergențele popoarelor l-a reluat din nou tunul.

Ficcare stat și-a avut contribuția la acest faliment al înțelegerii și cooperării[5].

Statele Unite ale Americii de Nord, al căror președinte, Wilson, fusese principalul autor, inspiratorul și doctrinarul noului așezământ politic mondial, și-au dezavuat președintele și, respingând „Pactul de garanție", punctul culminant al păcii europene, s-au retras din noua organizație a statelor, proclamând, an cu an, dezinteresarea lor totală față de opera la care contribuiseră hotărâtor, atât în ducerea războiului, cât și la Conferința Păcii. Explicația dată de oamenii politici americani acestei atitudini era că principalele puteri europene ar fi trădat principiile wilsoniene: în loc de-a face să triumfe peste tot democrația, înlăturând printr-o pace justă orice germeni ai unui nou război, puterile europene învingătoare au început să practice din nou politica imperialistă, au anexat teritorii ce nu li se cuveneau, au încheiat — pentru a și le garanta — alianțe secrete, au impus țărilor învinse reparații grele și măsuri de răzbunare, au refuzat să-și plătească datoriile contractate în timpul războiului. Dezgustate — spun aceiași bărbați de stat —, Statele Unite s-au retras din viesparul european, proclamând izolaționismul și mulțumindu-se să observe de la distanță inaugurarea regimurilor dictatoriale și cursa nebunească a înarmărilor[6].

Marea Britanie, o dată victoria câștigată alături de Franța, revenise la politica ei tradițională, a echilibrului forțelor, care consta în a nu îngădui unei țări din Europa să devină prea tare și s-o împiedice să capete o situație preponderentă. Pentru acest motiv ea combătuse Franța lui Ludovic al XIV-lea și a lui Napoleon; pentru același motiv luase poziție, alături de Franța, împotriva militarismului german. Pentru garantarea propriei ei situații, Marea Britanie se văzuse nevoită să împiedice Germania de a ocupa și controla țărmurile Mării Mânecii, de unde să amenințe liniile de

comunicație ale Angliei cu imperiul său, putând să reducă insulele britanice la sărăcie și foamete.

După terminarea victorioasă a primului război mondial — declară oamenii de stat englezi —, Anglia[7] s-a văzut rămasă singură în fața a numeroase și grave primejdii: Statele Unite, retrase din conjunctura europeană; Franța, sub guvernarea lui Poincaré, inaugurând o politică militaristă și de hegemonie, refuzând dezarmarea și ocupând Ruhrul german; Rusia sovietică, amenințând cu propagarea revoluției în țările Europei cu ajutorul partidelor comuniste din țările respective; Germania, strâmtorată de cererile de despăgubiri, având șapte milioane de șomeri, foarte vulnerabilă la propaganda revoluționară. De aceea, Anglia s-a văzut obligată să adopte rolul de mediatoare a conflictelor, pentru a menține pacea, calmând iritările, acolo unde se produceau. Rolul său a fost greu, în special când Germania a reocupat Ruhrul, când s-a produs conflictul cu Italia și în războiul civil din Spania. Aceste atitudini au adus Angliei acuzația că ar urmări o politică de sabotare a condițiilor păcii, ajutând pe sub mână Germania ca să-și refacă puterea.

Italia[8] era nemulțumită de rezultatele războiului, în care fusese în tabăra învingătorilor și avea convingerea că fusese sacrificată la împărțirea beneficiilor. Guvernarea fascistă restabilise o aparentă ordine interioară, printr-un regim de dictatură, iar în ce privește politica externă inaugurase un sistem de velcități imperialiste, susținută de o puternică sporire a potențialului de război. Italia fascistă se depărta de aliații de ieri, spre a luneca în etape succesive spre tabăra adversă. Atacarea Etiopiei, urmată de decretarea sancțiunilor, a consacrat această schimbare de front; consecința a fost ruperea Italiei de Liga Națiunilor și intrarea ei în orbita politicii hitleriste ce-și luase ca lozincă sfărâmarea ordinii create la Versailles.

Franța[9] rămăsese aproape singura apărătoare a noului echilibru, de la care aștepta garanția securității contra Germaniei, care o atacase și-i invadase teritoriul de două ori în timp de 50 de ani. Dar, epuizată de marea sforțare din 1914-1918, în care dusese greul luptei, slăbită înăuntru de natalitate, sfâșiată de luptele partidelor, minată de doctrine defetiste, abandonată de Statele Unite, nesusținută de Anglia, refuzându-i-se frontiera Rinului și demilitarizarea completă a Germaniei, cu un potențial industrial

mult inferior rivalei sale, Franța oferea națiunilor prietene spectacolul mâhnitor al unei din ce în ce mai accentuate contraziceri între tradiționalul său rol politic predominant, ce ambiționa să păstreze, și sărăcia mijloacelor cu care voia să-l mențină. De aceea, Franța a suferit o serie de eșecuri în politica sa externă: sabotarea de către Germania a obligației plății reparațiilor, abandonarea Ruhrului, ocuparea Renaniei, remilitarizarea Germaniei, nereușita pactului de asistență mutuală în sânul Ligii Națiunilor prin protocolul de la Geneva — izbutind numai parțial s-o asigure în vest prin Acordul de la Locarno. N-a putut nici să încheie un acord cu Italia, nici să împiedice agresiunea acesteia împotriva Etiopiei, nici să ajute Spania republicană și nici să încheie un acord cu Rusia sovietică, din cauza Poloniei. Abandonată de marii ei aliați, amenințată a cădea la rangul de putere de mâna a doua, Franța a încercat să compenseze inferioritatea spre care aluneca, încheind alte acorduri și alianțe, căutând a-și angaja pioni siguri în jocul de șah al politicii europene; cei mai importanți erau: Polonia și statele Micii Înțelegeri: Cehoslovacia, România, Iugoslavia. Primejdia acestei politici era însă evidentă: Franța își însușea și riscurile legate de propriile situații dificile și critice în care se găseau aceste state asociate și înmulțea cauzele de conflict în care putea fi atrasă.

Reintrarea în arenă a Germaniei

În cealaltă tabără, Germania[10], micșorată ca teritoriu și umilită prin condițiile păcii, se considera amenințată în însăși existența ei economică și politică. Puterile occidentale erau acuzate că prin refuzul lor de a recunoaște Germaniei partea ce i se cuvine în comerțul mondial, piețe în Europa Centrală și Meridională, și a i se înapoia coloniile i se sporește mizeria și șomajul, reducând-o la sclavaj. Totuși, Germania, afirmau oamenii ei politici, spre a-și dovedi buna ei credință, a iscălit Pactul de la Locarno[11] și Pactul Kellogg-Briand[12]. Dar sufletul german era bântuit de furtuni și, după ce a trecut o perioadă de convulsiuni, și-a regăsit voința de a se reface, inaugurând o politică de activism exasperat.

Această voință s-a întrupat într-un om: Adolf Hitler; într-o doctrină: rasismul, și într-un organism de luptă: Partidul național-socialist, prescurtat: nazist. Nazismul a devenit o mistică a Germaniei; Hitler, profetul ei. Era salvatorul providențial, care promitea Germaniei muncă, pâine, prosperitate, renașterea forței fizice și morale a națiunii germane, spre a sfărâma lanțurile Tratatului de la Versailles[13] și a-și asigura în lume locul de frunte ce i se cuvenea. Învingând și înăbușind într-o campanie de luptă, dusă cu brutalitate și fără scrupule, toate rezistențele interioare, exaltând sentimentul național până la paroxism, făurind, atât din punct de vedere material cât și moral, un formidabil instrument de luptă, Adolf Hilter a instituit un regim dictatorial și a trecut la fapte, spre a realiza planul său de înălțare a Germaniei, expus în faimoasa sa carte: *Mein Kampf*[14]. Nu era vorba numai de a anula efectele Tratatului de la Versailles și a reda Germaniei locul pe care-l socotea potrivit cu însușirile națiunii germane și cu destinul ei, dar și de a-i asigura dominația într-o Europă reorganizată în conformitate cu ideile lui, într-o „ordine nouă".

Politica hitleristă în domeniul internațional se poate rezuma în următoarele trei puncte:

1) Realizarea deplinei unități naționale. În programul hitlerist, „unitatea germană" însemna nu numai redobândirea teritoriilor pierdute prin Pacea de la Versailles, dar și încorporarea tuturor teritoriilor limitrofe locuite în majoritate de germani, deși istoricește ele nu aparținuseră *Reichului* german — cel puțin în timpurile din urmă —, precum: Austria și provinciile sudete din Cehoslovacia.

2) Stăpânirea așa-numitului „spațiu vital" economic, concepție specific hitleristă, care să permită Germaniei, deposedată de colonii, să-și procure materiile prime indispensabile pentru viața populației sale numeroase, amenințată cu asfixia economică, din cauza strâmtorării sale geografice și a sărăciei solului său.

3) Distrugerea ideologiei comuniste, antagonista propriei ideologii național-socialiste. Această ideologie adversă era reprezentată de puternicul stat al Rusiei sovietice, bănuită că ar organiza în taină o formidabilă forță militară, cu scopuri expansioniste, amenințând nu numai statul german, dar și dezvoltarea întregii civilizații europene.

Pentru aducerea la îndeplinire a programului său, Hitler[15] conta pe germanii de „rasă pură", în afară de orice metisaj cu alte rase. În special elimina din viața publică pe evrei, îi considera ca pe cei mai primejdioși inamici, în toate domeniile, ce trebuiau anihilați și exterminați. Cu aceasta, hitlerismul apărea ca un campion al rasismului antisemit.

Cunoscând slăbiciunea și dezorganizarea adversarilor săi, Hitler a pășit, scurt timp după consolidarea sa la putere, la seria actelor de forță care, în programul său, trebuiau să distrugă lanțurile cu care „dictatul" de la Versailles încercase să paralizeze Germania. Remilitarizarea Germaniei, ocuparea Renaniei, reîncorporarea ținutului Saar, în urma unui plebiscit triumfal, au marcat, lovitură după lovitură, noul raport de forțe ce se stabilea în Europa. Această operă de reorganizare a forțelor de producție, de restabilire a încrederii în sine, de renaștere a unui instrument de luptă militară, pentru care germanii au avut întotdeauna o mare pasiune, toate acestea realizate într-un timp atât de scurt după Pacea de la Versailles, a fost caracterizată de un publicist francez cu expresia: „Victoria celor învinși"! Germania redevenise o putere formidabilă, plină de avânt și de dinamism.

Franța privea la primejdia ce se desemna spre răsărit cu îngrijorare, dar cu sentimentul neputinței. Două tendințe se manifestaseră, în timpul celor două decenii ce au urmat după Pacea de la Versailles, în atitudinea față de Germania. În primii ani ai perioadei postbelice, curentul antigerman avea ca exponent principal pe Poincaré[16]. Fostul președinte al Republicii, devenit prim-ministru — chemat spre a rezolva greaua problemă financiară — era omul care făcuse războiul și pacea; el se considera ca executorul lor pe teren. De aceea, căuta ca prin aplicarea severă a clauzelor politice, militare, economice și financiare ale tratatului să imobilizeze Germania și s-o împiedice de a se reface, spre a nu redeveni primejdioasă. Urmările acestei politici au fost însă exacerbarea crescândă a naționalismului german și furnizarea de argumente instigatorilor împotriva ordinii stabilite de Pacea de la Versailles. Un alt curent, al cărui protagonist fusese Briand[17], încerca, sub egida Societății Națiunilor, să găsească drumurile unei posibile colaborări; cel mai însemnat succes al acestei politici a fost încheierea Acordului de la Locarno.

Dar Franța nu ocupa decât o parte din grandiosul plan hitlerist; era doar un obstacol ce trebuia înlăturat — și nu cel mai mare. „Ordinea nouă", preconizată de doctrina hitleristă, avea un caracter revoluționar[18], tinzând la răsturnarea totală a echilibrului european, așa cum făcuse și în interior. Spațiul vital german nu cunoștea limite; era reeditarea, pe o scară și mai întinsă, a planurilor lui Alexandru cel Mare, Genghis-Han și Napoleon. El îmbrățișa toate țările din estul și sud-estul Europei, de la Baltica până la Marea Egee, și cele mai fertile ținuturi din Rusia de sud și, de acolo, mai departe... Toate vechile idei de justiție, de libertate, de măsură, ce constituiau morala politicii internaționale, dispăruseră ca un balast ce trebuia măturat în fața impetuozității marșului armatelor germane. Vechiul continent european își pierdea echilibrul, rod al istoriei sale multiseculare, spre a fi supus noului regim totalitar. „Noua ordine" despuia Europa de tradițiile sale și arunca în foc toate tratatele ce-i creaseră echilibrul actual: nu numai „dictatul rușinos" de la Versailles din 1919, dar și Tratatul de la Berlin din 1878, cel de la Paris din 1856, până la Tratatul din Westfalia!...

Regrupări și alianțe noi

După dispariția protagoniștilor, politica de destindere a început să fie practicată în Franța de alți oameni politici, ca: Flandin[19], Laval[20], Bonnet[21], cu concursul înalților funcționari ai Ministerului de Externe. Ei se manifestau, fățiș ori timid, în favoarea unei înțelegeri cu Germania, a unei acomodări cu politica hitleristă, pornind de la ideea că Germania a devenit o forță militară redutabilă, cu care Franța nu se poate măsura; că Anglia e slabă din punct de vedere militar, nepregătită și, în caz de conflict, ajutorul ei nu s-ar putea face simțit decât prea târziu; că ajutoarele statelor aliate din Europa Centrală și Orientală, cu finanțele lor slabe, cu armatele lor rău echipate, n-ar prezenta mare valoare. O bază de înțelegere ar fi fost să se lase Germaniei mână liberă în est și sud-est, iar politica Franței să se întoarcă spre Mediterana. Pentru aceasta însă era indispensabilă o înțelegere cu Italia. Laval chiar încercase o înțelegere cu Mussolini[22], dar, campania începută de Italia contra Abisiniei, cu intenții anexioniste, dezlănțuise din partea

statelor ce comanditau Socictatea Națiunilor — în primul rând Marea Britanie și Franța — o campanic ostilă Italiei, carc a dus la politica sancțiunilor.

Italia a răspuns consumând definitiv depărtarea ei dc vechii aliați din timpul războiului mondial și, proclamând, prin intermediari neoficiali dar destul de autorizați să reprezinte vederile guvernului, revendicări asupra Nisei, Savoiei, Corsicii și Tunisului, se alătură hotărât Germaniei lui Hitler. Această apropiere era de altfel înlesnită prin asemănarea celor două ideologii: fascistă și național-socialistă, ca și prin metodele de guvernare dictatorială ale conducătorilor lor. *Axa* Berlin-Roma era astfel creată; ea devenea un organ puternic al politicii europene, antagonist al înțelegerii anglo-franceze[23]. Aprecierea forței pe care o reprezenta această nouă constelație și solidaritatea intereselor ei au dat șefilor celor două state totalitare încredere în sine și un impuls nou spre acte de o îndrăzneață inițiativă. De altfel, cei doi dictatori nu-și fac nici un scrupul din a manifesta în chip public că înțeleg a întrebuința războiul ca metodă a acțiunii politice și-i fac deschis apologia. Hitler proclamă că „forța este un izvor al dreptului", iar Mussolini declară că „fascismul respinge pacifismul, care ascunde o fugă dinaintea luptei, o lașitate în fața sacrificiului". „Nu cred — scrie în altă parte Ducele — nici în posibilitatea, nici în utilitatea păcii veșnice. Singur războiul duce la maximum de tensiune toate energiile omenești și imprimă o marcă de noblețe popoarelor ce au curajul să-l înfrunte. Războiul este originea tuturor lucrurilor mărețe; în urma tunului plugul se înfige mai adânc."

O atmosferă de nesiguranță plutea din ce în ce mai greu asupra Europei. Popoarele mai slabe, beneficiare ale ordinii create la Versailles, descurajate de incapacitatea Societății Națiunilor de a realiza securitatea colectivă ori dezarmarea, găsiră că e necesar să-și consolideze existența și hotarele prin înțelegeri ori alianțe directe cu unele din marile puteri, amenințate de aceleași primejdii. Consecința a fost încheierea unei serii de „pacte", „acorduri" sau „alianțe" separate, formal patronate ori chiar înregistrate în protocoalele Societății Națiunilor, deși nu se armonizau sincer cu politica de cooperare pacifică, preconizată de instituția de la Geneva. Printre protagoniștii fruntași ai acestei politici de acorduri, încurajată în special de Franța, erau: Beneš[24] — primul-ministru al Cehoslovaciei, iar, după moartea

lui Masaryk[25], președintele Republicii Cehoslovace — și Titulescu[26], conducătorul politicii externe a României timp de câțiva ani. Acești oameni de stat erau priviți cu neîncredere și chiar cu ostilitate de conducătorii politici ai *Axei*, fiind considerați ca exponenții cei mai calificați ai politicii anglo-franceze. România făcea parte din două astfel de constelații. Prima, cea mai veche, era Mica Înțelegere[27], încheiată între statele moștenitoare ale fostei monarhii austro-ungare, Cehoslovacia, Iugoslavia și România, pentru a-și garanta noile granițe în special împotriva revizionismului maghiar. A doua, mai recentă, era Alianța Interbalcanică[28], încheiată între România, Iugoslavia, Turcia și Grecia; Bulgaria privea cu neîncredere această alianță și a refuzat să facă parte din ea. O alianță între România și Polonia completa seria de acorduri locale ale țării noastre.

Cu toată aparenta solidaritate între componentele acestor alianțe, întemeiate pe identitatea dintre situațiile lor, a intereselor ce le unea și a primejdiilor comune ce trebuiau conjugate, totuși, tendințe schismatice se produceau în politica lor, care le depărtau de Franța și Anglia. Astfel, în Iugoslavia, stat component al Micii Înțelegeri, politica lui Stojadinović[29] tindea spre o apropiere de Germania. Spre a face pe plac puterilor *Axei*, Stoiadinovici torpila Mica Înțelegere, încheind, în ianuarie 1937 —, fără consultarea și știrea aliatelor sale, Cehoslovacia și România — un pact de „prietenie veșnică" cu Bulgaria. Ciano[30] a făcut o vizită oficială la Belgrad, iar Stoiadinovici l-a vizitat pe Hitler la Berlin. La conferința de la Sinaia, din vara aceluiași an, s-a putut constata că, prin această atitudine a Iugoslaviei, Mica Antantă a încetat de fapt să existe. Sfărâmarea Cehoslovaciei la München[31] și celelalte lovituri ce i-au urmat au găsit astfel o Mică Antantă micșorată și paralizată.

Lucruri asemănătoare se petreceau și în Polonia, unde politica externă, condusă de Beck[32], părea, la un moment dat, că se apropie de Germania, executând — se pretindea — testamentul politic al lui Piłsudski[33]. Cele două state au încheiat în 1934 un „pact de neagresiune" pe termen de zece ani.

Succesorii politicii lui Poincaré, printre care unul din cei mai activi era Paul Reynaud[34], nu aveau nici o încredere în putința unui compromis sincer și durabil cu Germania. Ei erau siguri că aceasta, o dată ce-și va fi satisfăcut apetitul în Europa Centrală, Sud-Orientală și în Polonia, primele ei

obiective, se va întoarce împotriva Franței, care, lipsită de aliații ei din est, izolată de Marea Britanie, va cădea ca o pradă ușoară a puternicului ei vecin. De aici decurgeau câteva postulate pentru politica Franței: dezvoltarea puterii ei militare, a strânsei cooperări cu Marea Britanie, a întăririi alianțelor cu popoarele din est și, învingând orice prejudecată ori repulsie, o apropiere de Rusia sovietică, cu care să încheie o alianță militară.

Atitudinea Uniunii Sovietice

Uniunea Sovietică ocupa un loc aparte în politica europeană. Era marea necunoscută a eșichierului european.

După Revoluția din 1917, Rusia[35] se izolase de Europa și trăise un șir de ani de convulsiuni interne, spre a-și consolida organizarea noii sale forme de stat. Câteva acorduri, printre care cel de la Rapallo[36], încheiat cu Germania, au restabilit raporturi normale cu celelalte puteri. Atenția principală a Sovietelor s-a îndreptat mai ales asupra acordurilor economice, pentru a-și putea organiza industria proprie. Mulțumită acestora, potențialul industrial al Rusiei sovietice a atins proporții formidabile, ceea ce i-a permis și crearea unei forțe armate ce se bănuia uriașă.

Reîncadrarea formală a Rusiei în „concertul" european s-a săvârșit prin intrarea ei în Societatea Națiunilor[37], unde a ocupat îndată un loc potrivit cu puterea ei impunătoare. Colaborarea activă a lui Litvinov[38] la discuțiile din acest for al păcii s-a manifestat în special prin dialectica sa subtilă în găsirea unei formule clare pentru „definiția agresorului" și urmărirea unui sistem de securitate colectivă, spre a face pacea indivizibilă.

Totuși, aceste apropieri n-au putut doborî neîncrederea reciprocă dintre Rusia și celelalte națiuni europene, fiecare din părți crezând că are motive serioase să atribuie celeilalte nesinceritate și intenții ostile ascunse. Europa Centrală și Occidentală atribuie Uniunii Sovietice intenția de a urmări cu tenacitate propagarea revoluției comuniste în țările din centrul și vestul continentului, ajutându-se de partidele comuniste locale ca de o „coloană a cincea". Rusia acuza statele Europei de a duce o politică net antisovietică. Aceasta a culminat prin apariția noului tip de imperialism militarist:

fascismul. Încercările Rusiei de a se înțelege cu puterile occidentale, amenințate și ele de militarismul german renăscut, n-au reușit. Antagonismul dintre politica anglo-americană și cea germană ar fi fost numai aparent; în realitate, marile capitaluri anglo-americane au acordat Germaniei credite care se cifrează la miliarde de dolari, pentru a fi folosite la refacerea și dezvoltarea potențialului industrial de război al Germaniei. Proba decisivă s-ar fi făcut cu prilejul agresiunii italiene contra Etiopiei, când puterile apusene au lăsat Rusia sovietică să combată singură pentru apărarea securității colective. Oamenii de stat sovietici afirmă că Rusia sovietică a făcut zadarnice sforțări în vederea salvării păcii prin împiedicarea extensiunii fascismului și prevenirea agresiunii; ea s-a lovit constant de inerția puterilor apusene, a căror atitudine era o dovadă a plăcerii lor de a vedea izbucnind un conflict între fascism și Rusia comunistă, urmat de o măcinare reciprocă a forțelor lor.

Istoricii sovietici acuză formal cercurile politice conducătoare din Marea Britanie de a fi dus un dublu joc; pe față ele erau ostile Germaniei, iar în secret o ajutau pe cale economică spre a se reface nu numai prin relații directe, dar și dându-i mână liberă aiurea. Astfel, în 1939 s-ar fi dus tratative secrete la Londra între exponenții guvernului britanic, Wilson și Buxton, și reprezentantul lui Hitler, ministrul Wohltat, ajungându-se la înțelegerea ca România și alte state din sud-estul european să treacă în sfera de influență a Germaniei[39]. Această renunțare, desigur temporară, la dominația țărilor occidentale asupra statelor din Europa Sud-Orientală urmărea scopul de a spori și îndrepta forțele agresive ale Germaniei împotriva U.R.S.S.-ului.

Pactul de neagresiune hitleristo-stalinist[40] din aceeași epocă, încheiat tot din spirit de oportunitate, a adus numai o complicație temporară a situației; el n-a zdruncinat politica de interes a Germaniei pentru România, nici intenția de a zdrobi Rusia sovietică.

Această atitudine de neîncredere nu împiedica încercările de apropiere ce se făceau din timp în timp. Impulsul spre o cooperare franco-rusă cât mai strânsă îl dau în Franța comuniștii francezi. Erau, în al doilea deceniu de la încheierea păcii, în Camera franceză, 70 de deputați comuniști, care nu făceau nici un secret din faptul că lucrau mână în mână cu Moscova.

Guvernele franceze trebuiau să țină seama de această forță parlamentară; guvernul Frontului Popular, prezidat de Léon Blum[41], se sprijinea pe ei.

Hitler trece la acțiune

Clarificarea situației europene o va aduce trecerea Germaniei hitleriste pe planul politicii de realizări[42]. În 1938—1939, Hitler se socoti îndeajuns de pregătit ca să impună prin forță înfăptuirea programului său. În *Mein Kampf* el scrisese: „Voi opri eternul marș al Germaniei spre vest și spre sud". Prin aceasta se înțelegea renunțarea — cel puțin pentru motive de oportunitate — la revendicările asupra Alsaciei-Lorena și asupra Tirolului italian. Orientarea politicii sale de cucerire va fi îndreptată spre est.

Cele trei probleme, cele mai arzătoare, pe care își propunea Hitler să le rezolve, în primul rând, erau: *Anschlussul* cu Austria, problema sudeților din Cehoslovacia și aceea a Danzigului cu coridorul polonez. Prima problemă îl aducea în conflict cu puterile semnatare ale Tratatului de la Versailles, a doua cu Cehoslovacia, a treia cu Polonia. Cehoslovacia și Polonia erau, în ochii cancelarului german, nu numai țări cu importante minorități germane ce trebuiau aduse la tulpina mamă, dar ele erau și aliatele Franței și Angliei, create de Tratatul de la Versailles pentru a încercui Germania printr-un cordon de state ostile, piese de angrenaj ale mașinii de război construită de Franța și Anglia contra Germaniei. Cehoslovacia, în special, era considerată ca o formație artificială, lipsită de omogenitate din punct de vedere etnic, alcătuită din trei provincii insuficient sudate între ele. Era, de fapt, vasul portavion, platforma plasată în centrul Europei, de pe care, în caz de conflict european, trebuia să-și ia zborul atacul spre inima Germaniei. Dispariția acestui stat hibrid și paralizarea cehilor erau un punct obligatoriu în politica de reconstrucție a Europei noi, după rețeta hitleristă.

Hitler se socotea destul de tare ca să braveze chiar riscurile unui război european, spre a-și realiza programul unității germane. El cunoștea slăbiciunea internă a Franței, nepregătirea militară a Angliei, timiditatea țărilor aliate cu Franța; le verificase cu prilejul loviturilor sale precedente. Era sigur că o politică îndrăzneață le va intimida și paraliza. Concursul

Italici îi era asigurat dinainte pe baza reciprocității. Rusia sovietică va fi deocamdată manevrată printr-o politică abilă, până ce îi va sosi și ei ceasul.

Anschlussul cu Austria

Existența unei Austrii independente era asigurată printr-o serie de „petice de hârtie", încheiate cu diferite state la date diverse. Prea multe, ca să nu devină suspecte. Ultimul dintre ele, încheiat între Germania și Austria în 1936, cuprindea obligația guvernului federal al Austriei de a-și conforma politica sa principiului că se recunoaște ca „stat german". Era călcâiul lui Ahile, punctul vulnerabil al convenției, pe care Germania îl va exploata abil, pentru a-și legitima intervenția în ordinea internă a Austriei.

Anschlussul cu Germania era cerut cu zgomot de agitația curentului naționalist din Austria — puternic alimentat de propaganda germană. După moartea dramatică, în 1934, a cancelarului Dollfuss[43], ucis de național-socialiștii din țară, rezistența împotriva *Anschlussului* era încarnată în persoana lui Schuschnigg[44], succesorul cancelarului defunct. Guvernarea sa, de trei ani și jumătate, a fost un calvar pe care a trebuit să-l urce zi cu zi, sub biciuirea curentului unionist dinăuntru și din afară, pe care n-a avut nici forța să-l domine, nici abilitatea să-l ocolească.

La începutul anului 1938, Hitler, considerând conjunctura politică favorabilă, începu seria sa de lovituri având ca țintă Austria, după o rețetă brutală pe care o va aplica și la loviturile ce vor urma.

La 12 februarie 1938, Schuschnigg fu chemat la Berchtesgaden — adevărată călătorie la Canossa —, unde Hitler, imputându-i politica lui „antigermană", îi impuse cu brutalitate să ia în guvern, ca ministru de interne și al poliției, pe nazistul fruntaș Seyss-Inquart[45]. Schuschnigg s-a înclinat, dar regăsindu-și după două săptămâni energia, și-a manifestat intenția de a rezista, apărând independența Austriei; un plebiscit fixat la 13 martie trebuia să decidă dacă Austria vrea să rămână independentă sau să se încorporeze Germaniei. Acest fapt a dat lui Hitler pretextul de a interveni prin două ultimatumuri succesive, date la 11 martie, prin care îi cerea lui Schuschnigg să treacă puterea lui Seyss-Inquart. La cererea telefonică a acestuia ca Hitler

să-i trimită trupe care să garanteze menținerea ordinii în Austria, formațiuni militare germane, care așteptau masate la frontiera dintre Bavaria și Austria, au pătruns pe teritoriul austriac, în timp ce Seyss-Inquart alcătuia un guvern exclusiv nazist care proclama unirea cu Germania. *Anschlussul* fusese realizat într-o zi; *Reichul* german, un stat de 66 milioane locuitori, sporise cu încă 6 700 000 germani austrieci.

Reacția europeană a fost slabă. Ambasadorii Angliei și Franței se mărginiră să adreseze Berlinului un protest platonic. Societatea Națiunilor n-a fost măcar sesizată, iar Italia fascistă, plătind polița față de politica sancțiunilor, a răspuns la solicitările Franței și Angliei că se dezinteresează de o chestiune ce aparține politicii interne a Austrici. Hitler mulțumi telegrafic lui Mussolini cu cuvintele: „Duce, nu voi uita niciodată serviciul pe care mi l-ai făcut".

Actul întâi al programului hitlerist se încheiase printr-un succes rapid.

Sfărâmarea Cehoslovaciei

Actul cehoslovac al programului hitlerist s-a jucat în două tablouri: cel dintâi în septembrie 1938; al doilea în martie 1939.

Cehoslovacia — statul cel mai puțin consolidat din creațiunile Tratatului de la Versailles, fiind alcătuit din juxtapunerea fără sudură organică a trei popoare: cehii, slovacii și rutenii — avea dezavantajul în plus de a cuprinde în sectorul său principal, Boemia, o importantă minoritate etnică, limitrofă cu Germania, pe germanii sudeți. Alipirea teritoriului sudet de Germania era cerută cu energie de partidul național german, sub conducerea fostului institutor Konrad Henlein, și ajunsese să fie punctul nevralgic al politicii cehoslovace, evoluând spre o criză ce amenința liniștea europeană. Se mai adăugau tendințele autonomiste ale celei de-a doua componente a statului, Slovacia, inspirate de partidul popular slovac, creat de Hlinka, și alimentate, ca și agitațiile sudeților, de Germania. În sfârșit, în colțul răsăritean al țării, Rusia subcarpatică se considera ca o provincie alogenă, anexată cu forța Cehoslovaciei, întreținând legături cu masa ucraineană din Polonia și Uniunea Sovietică.

În vara lui 1938, tensiunea dintre guvernul de la Praga și minoritatea sudetă ajunsese la culme. Guvernul de la Berlin a luat poziție hotărâtă în favoarea conaționalilor săi. Anglia și Franța interveneau cu sfaturi de conciliantă la Praga, afirmând totuși hotărârea de a-și apăra aliatul. Spre a se documenta la fața locului asupra adevăratei situații și a înlesni, eventual, tratativele între guvernul cehoslovac și partidul german al lui Henlein, premierul britanic Chamberlain[46] a trimis la Praga pe ministrul Runciman. Misiunea lui Runciman a fost adusă la îndeplinire în condiții nefavorabile pentru Cehoslovacia. În jurul său, spionajul german organizase o întinsă și abilă rețea de „informatori", care au reușit să capaciteze pe credulul misionar britanic și să-l facă a căpăta convingeri în sensul intereselor germane. Onestitatea naivă lui Chamberlain n-a putut prinde țelc acestei manevre, în favoarea căreia militau și unele considerații politico-economice și planuri de colaborare cu Germania. Astfel încât rezultatele misiunii au fost favorabile tezei hitleriste; Chamberlain a ajuns la concluzia că singura politică justă și capabilă de a evita războiul ar fi alipirea teritoriului sudeților la Germania.

Criza a culminat în septembrie, cu un discurs fulminant al lui Hitler la Nürnberg, în urma căruia războiul părea inevitabil. Neville Chamberlain, primul-ministru al Marii Britanii, temperament moderat, inspirat de nobila dorință de a salva pacea, a făcut la 15 septembrie o călătorie senzațională cu avionul la Salzburg, spre a lua contact personal cu Hitler, urmată de a doua, la 22 septembrie, la Godesberg, lângă Köln. În cercurile guvernamentale din Franța și Anglia ivindu-se divergențe asupra sfaturilor ce trebuiau date Cehoslovaciei aliate, Hitler hotărî să forțeze nota și, la 26 septembrie, anunță că a doua zi armata germană va intra în Cehoslovacia. Intervenția lui Mussolini a determinat convocarea de către Hitler a unei conferințe care va întruni la München pe conducătorii Germaniei, Angliei, Franței și Italiei. Soluția crizei va fi, așadar, dată de Hitler, Chamberlain, Daladier[47] și Mussolini și impusă Cehoslovaciei, care, deși cea mai interesată în cauză, n-a fost primită la dezbateri, reeditându-se un procedeu devenit clasic al hotărârilor luate de cei mari pe socoteala celor mici.

O gravă criză de conștiință zbuciuma sufletul Franței, căreia i se punea în față soluția sacrificării unui stat ce era opera ei și acum un prieten sincer și un aliat credincios. Dar Franța își cunoștea slăbiciunea militară proprie și știa că în fața Germaniei lui Hitler nici o putere din Europa nu era în stare să-i țină piept. Atitudinea lui Bonnet[48], ministrul de externe al Franței, a dat naștere la multe comentarii, suspiciuni și chiar acuzații; acțiunea lui era considerată ca dubioasă. În orele critice ale crizei cehoslovace, el a ascuns telegramele disperate ce soseau din Praga, lucru grav, de care el s-a justificat mai târziu, afirmând că Praga însăși l-a rugat să se considere constrâns să capituleze — printr-o presiune din afară — pentru a-și păstra astfel prestigiul în fața poporului ceh. Lui Bonnet i se imputau sugestiile date lui Daladier de a capitula la München, tratatul de prietenie și pace încheiat cu Germania pe zece ani, contactele suspecte cu de Brinon și alți agenți germani, acoperirea lui Abetz, care era — în știința tuturor — șeful spionajului german în Franța. N-a fost „trădător", „vândut germanilor", cum l-au acuzat unii, dar a fost miop, timorat de puterea germană, condus de dorința de a salva în primul rând Franța, asigurându-i pacea cu orice preț.

Singură, Uniunea Sovietică declarase, prin Litvinov, în două rânduri, că n-ar refuza ajutorul promis Cehoslovaciei în caz de agresiune germană, dacă Polonia și România ar fi fost dispuse să lase să treacă armatele sovietice pe teritoriul lor[49]. Dar aceasta era o chestiune deosebit de gravă, care speria cele două țări; ea necesita tratative și garanții serioase, iar Hitler proceda cu repeziciune; n-a fost timp pentru angajarea de discuții precise pentru ajungerea la o înțelegere asupra condițiilor acestei intervenții, încât chestiunea a rămas nerezolvată.

În aceste împrejurări, Daladier a cedat la München.

Acordul, încheiat la München, la 29 septembrie 1938, a hotărât predarea teritoriilor sudete ale Cehoslovaciei către *Reichul* german, reglementând și amănuntele acestei predări, ce urma să se execute între 1 și 10 octombrie. Voința hotărâtă și forța militară a Germaniei învinseseră slăbiciunea și ezitările democrațiilor din Occident. Acordul de la München salvase pacea cu sacrificarea Cehoslovaciei. Mutilarea acestei țări, durerosul consimțământ al guvernului său erau garanția păcii europene, prețul cu care se cumpărase liniștea Europei.

Soluția de la München a avut un mare răsunet[50]. La început ea a fost salutată în Europa ca inaugurând o nouă metodă de aplanare a conflictelor internaționale, ca aurora unei politici de colaborare între cele patru mari state ale Europei. Daladier și Chamberlain sunt oamenii care au salvat pacea. Dar ochii s-au deschis repede și a apărut realitatea; acceptarea dezmembrării Cehoslovaciei la München a fost o capitulare rușinoasă. În Anglia, Chamberlain a fost tratat drept un „naiv" care s-a încrezut în chip ușuratic în afirmațiile lui Hitler că, după încorporarea sudeților, nu va mai avea nici o altă pretenție teritorială. În Franța, cuvântul „*münichois*" a devenit, în limbajul presei poreclită „belicistă", o injurie aruncată politicienilor partizani ai înțelegerii cu Germania pe bază de concesiuni lașe și renunțări rușinoase. Privit pe planul mare al Istoriei, acordul de la München, demonstrând neputința Occidentului, a deschis poarta dezordinii, alterând imaginea unei Europe alcătuită din ordine și echilibru, în limite bine determinate, care acordă fiecărui stat un minimum de securitate. Prin spărtura făcută va năvăli șuvoiul distrugător al „noii ordini", concepută de Hitler.

La conferința de la München n-a fost invitată și Uniunea Sovietică. Această excludere a fost considerată de această putere nu numai ca o jignire, dar ca o atitudine de ostilitate, cu bănuiala că puterile occidentale ar fi pus la cale războiul secret împotriva Uniunii Sovietice. Efectul a fost o sporire a resentimentului față de puterile europene și o întărire a intențiilor de a duce o politică proprie, exploatând la maximum conjunctura dificilă ce nu va întârzia să se producă pe eșichierul european[51].

Al doilea act al dramei cehoslovace a urmat după o pauză de mai puțin de șase luni.

Criza politică se menținea: soluția de la München[52] nu adusese deloc liniștea. Cu tot durerosul ei sacrificiu, Cehoslovacia nu căpătase garanțiile internaționale pentru noile ei frontiere, conform prevederilor acordului, deoarece Germania le subordona îndeplinirii prealabile a unor stipulațiuni subsidiare. Conflictele dintre minoritățile germane rămase în cuprinsul țării amputate și autoritățile țării continuau, încurajate de agenții germani, iar presa și guvernul *Reichului* acuzau guvernul de la Praga de completa carență a autorității sale. Agitațiile separatiste ale Slovaciei se întețeau; nu era greu

de înțeles de unde venea impulsul lor. Un complot separatist descoperit la Bratislava și măsurile de represiune luate de guvernul de la Praga la 9 martie 1939 au dat semnalul unei lovituri de stat. Tiso[53], primul-ministru al Slovaciei devenită autonomă, revocat de guvernul de la Praga, a proclamat în ședința secretă a Dietei Slovace din 14 martie separarea Slovaciei de Boemia și independența țării sub protectoratul *Reichului* german.

În aceeași zi, au fost convocați la Berlin președintele Republicii Cehoslovace, Hácha[54], succesorul lui Beneš, demisionat, împreună cu ministrul de externe Chvalkovsky. În noaptea de 14-15 martie, în palatul Cancelariatului, cei doi conducători ai Cehoslovaciei au avut o întrevedere dramatică, de câteva ore, cu Hitler, Göring[55] și Ribbentrop[56]. Supuși unei nemiloase torturi morale, sub amenințarea cu dezlănțuirea forței armate a *Reichului* grămădită la hotare și cu bombardarea capitalei (Praga) din avioane, cei doi oameni de stat au consimțit să iscălească actul prin care Boemia și Moravia încetau să mai fie un stat independent și primeau protectoratul german. A doua zi, armatele germane pătrundeau pe teritoriul ceh, ocupau Praga și dezarmau armata cehă.

Statul cehoslovac dispăruse de pe harta Europei. La un an după *Anschlussul* cu Austria, al doilea stat era înghițit de căpcăunul german. Prin actul de la 15 martie, Germania aruncase masca; nu mai era vorba de unitatea germană, ci de o politică de anexiuni. Acordurile de la München fuseseră călcate în picioare cu cinism. Europa se găsea acum în fața unei situații cu totul noi.

Franța și Anglia, puteri semnatare ale acordului de la München, au fost buimăcite de repeziciunea cu care s-a operat desființarea statului cehoslovac. Ele n-au făcut altceva decât să trimită la Berlin proteste laconice. Neville Chamberlain, protestând contra acestui act, prin care Hitler rupea acordul de la München, reamintea declarațiile acestuia conform cărora încorporarea țării sudeților era ultima pretenție teritorială pe care o avea față de Europa, precizând: „Nu ne trebuie cehi în statul german". Primul-ministru britanic se întreba: „Este acesta sfârșitul unei aventuri vechi ori începutul alteia noi? Este ultimul atac împotriva unui stat mic ori va fi urmat de altul?" Chamberlain a declarat în Camera Comunelor că guvernul Maiestății Sale era hotărât ca, de aici înainte, „să se opună prin toate mijloacele ce avea la

dispoziție unei proceduri prin care statele independente sunt supuse la o astfel de presiune, sub amenințarea forței, încât să fie obligate să renunțe la independența lor". Strâns de aproape cu întrebarea de ce n-a făcut-o față de actul de suprimare a Cehoslovaciei, Chamberlain, afirmând din nou dorința de a salva pacea, a dat justificarea subtilă că puterile garante ale acordului de la München n-aveau calitatea să garanteze noile frontiere și independența statului ceh, întrucât proclamarea independenței statului slovac dizolvase vechiul stat al Cehoslovaciei, cu care se contractase, și îl desființase, așa încât guvernul Maiestății Sale nu se mai putea considera legat prin vreo obligație contractuală...

Fără să se tulbure de aceste manifestări platonice, ce mascau rău incapacitatea de a opune forța la forță, Hitler continua să taie cu cuțitul harta Europei: dărui Ungariei sudul Slovaciei și Rutenia subcarpatică, iar Poloniei Teschenul[57], spre a-și face din aceste țări complici în actul de brigandaj contra Cehoslovaciei. Italia își încasă, la rândul ei, premiul atitudinii sale favorabile Germaniei, încorporând, la 7 aprilie, Albania sub sceptrul lui Victor Emanuel al II-lea, regele Italiei și împărat al Etiopiei; evenimentul fusese pregătit prealabil de agenții lui Mussolini și Ciano, prin „mișcări populare", regizate de Roma, cum o declară cu cinism însuși Ciano.

Chiar în primăvara anului 1939, Hitler începuse manevrele ce trebuiau să ducă la aplicarea acelorași rețete Poloniei.

ROMÂNIA ÎN CONJUNCTURA POLITICII EUROPENE

România urmărea cu neliniște mersul evenimentelor ce împingeau popoarele spre prăpastia noului război. Îngrijorarea venea din mai multe motive. Germania, puterea care se ridica amenințătoare, fusese adversarul din războiul de ieri; înfrântă, umilită, era natural să păstreze un resentiment împotriva acelora ce contribuiseră la această înfrângere. Oricât ar fi de adevărat că sentimentele ori resentimentele nu joacă roluri hotărâtoare în relațiile dintre popoare, era însă evident că multe din interesele vechi, paralizate ori înăbușite, vor fi repuse de o Germanie puternică pe planul actualității, vor fi susținute de ea și, poate, soluționate cu forța în detrimentul

nostru. Împletirea între problemele politicii internaționale era așa de strânsă, încât nu ne puteam aștepta ca ele să fie dezlegate prin ocolirea și menajarea noastră.

În jurul nostru, în vecinătatea hotarelor țării, se ridica un val de inamiciții; popoarele ce se crezuseră nedreptățite prin ordinea europeană instituită de Pacea de la Versailles nu șovăiau să ridice iar capul, manifestând nerăbdarea cu care așteptau sosirea prilejului favorabil de a obține revizuirea ei. Iar statele din Apus, apărătoarele naturale ale acestei ordini noi, și, prin logica lucrurilor, protectoarele noastre, ofereau întristătorul spectacol al neînțelegerilor și neputinței. Pentru noi, primejdia era cu atât mai simțită, cu cât consolidarea noastră lăuntrică nu era încă pe deplin închegată; multe și variate slăbiciuni pe teren național și social micșorau capacitatea de rezistență ce puteam opune loviturilor venite din afară.

Cu alte cuvinte, perioada de relativă liniște de care aveam nevoie pentru a ne desăvârși organizarea vieții de stat era amenințată să fie întreruptă de convulsiunile violente ce repuneau pe tapet toate problemele spinoase cărora tratatele le dăduseră soluții ce evident nu mulțumiseră pe toată lumea și nu creaseră un echilibru cu adevărat stabil, și care puteau să redeschidă răni ce nu se cicatrizaseră încă. Iată de ce conducătorii politicii românești erau obligați să urmărească cu ochi atenți frământările ce prevesteau izbucnirea furtunii, spre a găsi cea mai bună poziție de apărare și adăpost.

Cu toate vicisitudinile politicii interne a României[58], cu toate luptele violente dintre partide, atitudinea țării în politica externă[59] se caracteriza după primul război mondial printr-o stabilitate nesovăitoare. Era un semn bun față de norii groși ce amenințau orizontul. Toate partidele ce au urmat la cârma țării erau de acord să păstreze premisele acestei politici, așa cum fuseseră hotărâte de evenimentele ce au precedat, însoțit și urmat războiul mondial și încheierii păcii; marii conducători ai politicii externe a României: Ion I.C. Brătianu[60], Take Ionescu[61] și N. Titulescu au trasat precis liniile directoare ale acestei politici. Eram conștienți de primejdia ce amenință edificiul unității naționale a poporului român, clădit prin puterea drepturilor istorice ale neamului și prin jertfele aduse de popor pentru câștigarea victoriei care le-a consfințit în 1918. Noua ordine europeană trebuia să

garanteze securitatea bunurilor dobândite și apărarea teritoriului statului român; de aceea, era natural să fim încadrați în dispozitivul creat pentru a o menține. Toate guvernele care au avut răspunderea conducerii țării, după război și Unire, au ținut ca, fie prin declarații ocazionale, fie — în mod regulat — prin mesajele regale anuale de deschidere a sesiunilor parlamentare, să afirme continuitatea fermă și indestructibilă a politicii externe a României, atât sub raportul țelurilor ei neschimbătoare, cât și al colaborării prietenești cu popoarele alături de care a luptat, ca una ce corespundea sentimentului unanim al țării.

Piatra de temelie a situației internaționale a României o constituia prietenia cu Franța, cea mai sigură și — pe cât se părea — cea mai sinceră dintre colaboratoarele din timpul marelui război și al luptei pentru o pace dreaptă. După dezagregarea vechii alianțe a puterilor occidentale, Franța rămăsese unicul stâlp solid pe care se putea sprijini un stat mic, în mijlocul amenințărilor ce-l asaltau din toate părțile. Comunitatea de concepții și interese dădea acestei alianțe o valoare practică ce depășea formulele deșarte și convenționale, întemeiate pe sentimente ca: înrudirea de rasă și afinitățile sufletești — singurele a căror invocare a inspirat șubreda alianță cu Italia, încheiată de guvernul Averescu în septembrie 1926[62]. Menținerea și adâncirea alianței cu Franța a fost o preocupare permanentă și perseverentă a tuturor guvernelor pe parcursul a două decenii. E drept că Franța de atunci, Franța lui Daladier și Leon Blum, cu alunecarea treptată spre stânga, cu concesiile ce se făceau socialului în paguba naționalului, nu mai era vechea Franță a lui Poincaré, Briand, Clémenceau; dar, oricum, tratatul din 1926, denumit „Convenția de prietenie și arbitraj", reprezenta pentru securitatea noastră o garanție serioasă. Ea mai era susținută de o serie de alte alianțe, încheiate de țara noastră cu alte state, și coordonate cu ea, fiecare având ca țel să facă față unor probleme speciale, în cadrul marelui interes al securității comune.

În seria primejdiilor ce ne înconjurau și ne pândeau, cea mai imediată era cea care venea dinspre Ungaria. Statul vecin dinspre vest nu-și ascundea câtuși de puțin intenția de a provoca revizuirea Tratatului de la Trianon[63] și ducea în acest scop o politică de agitație neobosită pe diferite planuri: în sânul propriului popor, pentru a întreține flacăra șovinismului revanșard, și,

în afară, spre a recolta simpatii, aprobări și concursuri, pentru înlăturarea așa-zisei „mari nedreptăți" ce i s-ar fi făcut la Versailles. Nu era ocazie, întâmplătoare sau provocată, în care Ungaria să nu-și manifeste zgomotos revendicările revizioniste[64]. „Nu, nu, niciodată! Niciodată nu ne vom împăca cu mutilarea patriei noastre" era sloganul acestei frenetice agitații. Ea reușise, mulțumită unei propagande foarte intense, condusă cu multă perseverență, abilitate și cheltuială, să câștige unele cercuri ale lumii politice străine, în special în Anglia, America și Italia. Cea mai importantă captură izbândită de propaganda revizionistă maghiară era aceea a unui magnat al presei britanice, lordul Rothermere, care prin răspânditul său ziar „Daily Mail" ducea o susținută campanie promaghiară, în vederea revizuirii granițelor fixate prin Tratatul de la Trianon. În extravaganta sa campanie, lordul Rothermere era secondat, printre alții, de faimoasa spioană internațională, principesa de Hohenlohe-Schillingfürst, care desfășura o vie activitate de propagandă prin saloanele aristocratice din Viena, Berlin, Paris și Londra. Trebuie să constatăm adevărul că se ajunsese ca unii oameni politici europeni să creadă că o rectificare de graniță în favoarea Ungariei ar fi și justă și de folos pentru liniștea Europei. În fața ofensivei revizioniste a Ungariei, contramăsurile României — ca una ce se simțea tare pe dreptatea cauzei ei, ce n-avea nevoie să fie exagerată prin zgomotul asurzitor al unei propagande factice — erau, natural, mult mai puțin active.

Reacția României s-a manifestat cu mai multă eficacitate pe plan politic, și anume prin crearea alianței tripartite Mica Înțelegere, încheiată între cele trei state care își realizaseră unitatea națională prin sfărâmarea vechii monarhii de pradă a Habsburgilor: Cehoslovacia, Iugoslavia și România; scopul principal al acestei alianțe era menținerea *statu-quo*-ului teritorial creat de Pacea de la Versailles și anihilarea încercărilor de a-l distruge; era opera lui Beneš și Take Ionescu, la consolidarea căreia Titulescu a adus apoi concursul mult înzestratei sale personalități.

Era firesc ca refacerea forței germane și reapariția ei ca factor de mâna întâi pe scena politicii europene să umple de bucurie pe unguri, care sperau să poată conta pe sprijinul fostului aliat. Această speranță a sporit și mai mult după crearea *Axei* Berlin-Roma, întrucât partenerul italian al *Reichului*, prin vocea lui Mussolini, declara fățiș simpatia Italiei fasciste

pentru „dreapta cauză" a Ungariei și o încuraja în pretențiile ei revizioniste. Această atitudine a fascismului italian a luat un caracter net dușmănos României atunci când, ca urmare a agresiunii Italiei asupra Etiopiei, Societatea Națiunilor a adoptat politica de sancțiuni contra Italiei, Titulescu fiind considerat de italieni ca unul dintre principalii inspiratori ai instituției de la Geneva și ca acela care făcuse să cadă planul mussolinian al directoratului celor patru mari puteri europene (Anglia, Franța, Germania și Italia)[65]. Campania revizionistă a Ungariei îndreptată împotriva României conta ca unul din punctele nevralgice ale politicii europene, care tulburau sforțările pentru menținerea păcii; în tot cazul, ea ne impunea nouă atenție și măsuri de apărare.

La hotarul de sud, vecinătatea Bulgariei dușmănoase, care nu putea uita pierderea așa-numitului „Cadrilater dobrogean" și-l revendica în mod intermitent, constituia un alt motiv de îngrijorare pentru noi. Bulgaria era ținută în șah prin Înțelegerea Balcanică, ce cuprindea: România, Iugoslavia, Turcia și Grecia, creație politică a lui Titulescu.

O deosebită și permanentă neliniște o provoca atitudinea Rusiei sovietice în chestiunea Barasabiei[66]. Fără a o agita în chip public, Uniunea Sovietică o considera ca o chestiune pendentă și lăsa să se înțeleagă, ori de câte ori se ivea prilejul, că nu a acceptat unirea Basarabiei cu România. Toate încercările României de a normaliza raporturile româno-sovietice s-au ciocnit de această rezervă a Rusiei. Așa a fost cu încercarea de la Varșovia din 1921, cu Conferința de la Viena din 1924; în ambele cazuri[67], delegații sovietici au cerut să se discute chestiunea Basarabiei, ceea ce România n-a acceptat. În 1929, când s-a semnat la Moscova punerea anticipată în vigoare a Pactului Kellogg-Briand, Litvinov, ministrul de externe al Sovietelor, a amintit delegaților români „vechile și serioasele diferende dintre Uniunea Sovietică și România". Tot așa, la conferințele de la Riga din ianuarie 1932 și de la Geneva, din septembrie al aceluiași an. La Londra, cu prilejul semnării Convenției pentru „definirea agresorului", în iulie 1933, Sovietele au recunoscut ca teritoriu ce nu poate fi supus unui act de agresiune „teritoriul asupra căruia un stat își exercită de fapt autoritatea"; nu era o recunoaștere *expressis verbis* a posesiunii Basarabiei de către români, dar era o punere a stării de fapt sub scutul legii internaționale. În 1934, ca urmare

a raporturilor personale cordiale stabilite între Titulescu și Litvinov, la Geneva s-au restabilit raporturile diplomatice între România și Soviete; s-a produs o destindere în relațiile dintre aceste țări, fără însă nici un rezultat practic în ceea ce privește Basarabia.

Cu prilejul reluării relațiilor diplomatice între cele două țări și pentru a înlesni situația noului ministru sovietic trimis la București, Ostrovski, U.R.S.S. a făcut gestul prietenos de a înapoia României un număr de obiecte din mulțimea celor ce fuseseră evacuate de guvernul român la Moscova în timpurile de panică din vara anului 1917 — așa-numitul „tezaur de la Moscova" — și reținute acolo. Cea mai mare parte a restituirilor o formau pachetele de documente de la Arhivele Statului, metrul-etalon de la Observatorul Astronomic, manuscrisul operei *Oedip-rege* a maestrului Enescu; n-au fost înapoiate nici aurul Băncii Naționale, nici bijuteriile și obiectele de valoare, nici colecțiile de tablouri, ce formau partea cea mai prețioasă a acestui depozit[68].

La acestea s-au redus încercările de apropiere. Treptat, cu creșterea puterii și influenței politice a Rusiei sovietice în Europa, politica de prietenie cu mica Românie nu mai prezenta nici un interes pentru marea republică socialistă, așa că încercările de apropiere făcute de România n-au mai avut nici un răsunet. Relațiile de vecinătate erau, dimpotrivă, înveninate de frecventele incidente de la granița Nistrului, ca și de propaganda pe care misionarii sovietici o făceau, uneori cu foarte puțină discreție, pe teritoriul țării. Uneori, aceste incidente luau proporții mai grave, cum a fost rebeliunea de la Tatarbunar, din septembrie 1924.

Teama de intențiile Rusiei sovietice a inspirat României și Poloniei, ca țări ce se găseau în împrejurări geografice și politice asemănătoare față de Rusia, să încheie între ele o alianță politică, întărită de o convenție militară[69]. Această alianță a intrat într-un con de umbră atunci când conducerea Afacerilor Străine ale Poloniei a fost luată de ministrul Beck. Politica lui Beck începu să fie nesigură. Intitulându-se moștenitor al politicii lui Pilsudski, Beck, secondat de colaboratorii săi Szembeck și Kobylanski, inaugurează o politică de apropiere față de Germania și de îndepărtare față de Franța și Anglia. Aceasta are ca urmare și o răceală între Titulescu, reprezentantul cel mai dinamic al politicii alături de puterile occidentale, și

guvernul de la Varșovia. Titulescu trimite la Varșovia, ca reprezentant al României în Polonia, pe Vișoianu[70], care supraveghează cu atenție manevrele lui Beck și-i reproșează atitudinea — inamicală — față de vechii aliați; aceasta a influențat și asupra punerii la punct a aranjamentelor militare între cele două state vecine și aliate. Când, în toiul crizei cehoslovace, Polonia a ocupat Teschenul, Beck a stăruit pe lângă români ca să ia parte la împărțirea Ruteniei subcarpatice, dar guvernul român a refuzat categoric să ia parte la această împărțire de pradă.

După înscăunarea hitlerismului la cârma Germaniei, expansiunea puterii germane și veleitățile sale de dominație au adus un element nou de care trebuia să țină seama politica externă a României. Era o nouă primejdie, un alt nor ce se ridica pe orizontul destul de întunecat al țării. Politica expansionistă a Germaniei aducea noi complicații prin pretențiile ce le ridica, deocamdată, pe teren economic. Nici o voce nu s-a înălțat, în țară, spre a cere o schimbare de orientare a politicii externe. Falanga marilor bărbați politici germanofili, ce alcătuiseră pe vremuri garda Regelui Carol I, dispăruse din arena politică a României, măturată de viforul marelui război, care schimbase vechile raporturi și crease realități istorice noi; germanofilia, oricare i-ar fi fost geneza și țelurile, nu mai putea pune pe aceeași linie oameni de valoarea și influența unor D. Sturdza, P. P. Carp, Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman, Constantin Stere. Vocile ce se auzeau în favoarea unei schimbări de orientare erau puține și timide; ele începeau însă să prindă consistență, concomitent cu creșterea puterii germane, manifestându-se în special la acele formațiuni politice ce-și luau modelul și inspirația de la ideologia nazisto-fascistă. Deocamdată Germania hitleristă își manifesta interesul pentru țara noastră în cadrul necesităților ei economice; ele erau satisfăcute, după putință, prin convenții comerciale (1937 și 1938). Germanii aveau nevoie de grânele și petrolul României pentru alimentarea mașinii de război pe care o pregăteau; aceasta provoca la noi pe de o parte speranța unei lesnicioase înțelegeri, pe de altă parte temeri față de tendințele acaparatoare, ce au totdeauna ca tovarășe politica de dominație. Spre a evita orice aparență de ostilitate, guvernele ce s-au perindat la conducerea țării au avut grijă ca, încheind alianțele ce constituiau sistemul nostru de apărare, pe plan

regional, să înlăture orice clauză care ar fi putut da impresia de generatoare de conflicte cu Germania.

Criza politicii europene, provocată de inaugurarea loviturilor brutale ale Germaniei hitleriste, a pus la grea încercare și România, amenințând-o cu renunțarea la atitudinile prudente pe care căuta să le mențină. Astfel a fost cazul destrămării Cehoslovaciei. România era o aliată sinceră a statului cehoslovac în cadrul Micii Înțelegeri, pe care dorea s-o întărească, secondând acțiunea puterilor occidentale pentru menținerea păcii pe baza *statu-quo*-ului teritorial. Se mersese până la a se propune manevre militare comune, ceea ce nu s-a putut îndeplini din cauza ezitărilor Iugoslaviei, din motive de politică internă, și a atitudinilor dubioase ale lui Stojadinović. Căderea Cehoslovaciei a ruinat Mica Înțelegere. România n-a putut interveni pentru ajutorarea Cehoslovaciei, nu numai pentru că, dat fiind raportul de forțe, o astfel de intervenție ar fi fost temerară și iluzorie, dar și în mod formal, pentru că pactul constitutiv al Micii Înțelegeri nu prevedea altă agresiune decât din partea Ungariei, după cum Înțelegerea Balcanică viza exclusiv o agresiune din partea Bulgariei. Discuții avuseseră loc la Ankara, cu Atatürk[71], pentru lărgirea bazelor Înțelegerii Balcanice, în sensul de a stăvili și presiunea germană în Balcani, dar evenimentele neprevăzute ce au intervenit cu atâta repreziciune au împiedicat ducerea la îndeplinire a acestui proiect.

Cu toată influența noilor evenimente și cu toate silințele de a ține seama de ele în păstrarea unui echilibru politic sigur, este adevărat că nici un om politic cu răspundere, nici unul din partidele mari, nici un guvern nu s-au gândit la abandonarea vechilor și încercatelor legături de prietenie, spre a căuta o orientare nouă, în direcții pe care le repudiau atât învățămintele istoriei, cât și instinctul popular.

Rătăcirile guvernării lui Carol al II-lea

Fermitatea liniei pe care fusese condusă politica externă a țării timp de peste două decenii începu să se clatine sub influența calculelor de politică internă ale Regelui Carol al II-lea și a ecourilor din afară, ce o influențau.

Carol al II-lea[72] a inaugurat la începutul anului 1938 în chip fățiș politica sa de autoritate, pentru care își arătase predilecția. A părăsit sistemul tradițional de guvernare prin partide, ce se urmau la cârma țării, și a încredințat puterea unei serii de guverne ce nu se sprijineau pe majorități parlamentare și nu erau indicate de vreun curent de opinie publică, prin alegeri. A lichidat vechile partide și a înființat un partid nou, unic și oficial, patronat de el însuși: Frontul Renașterii Naționale. A înlocuit în 1938 Constituția din 1923 printr-o alta, care întărea puterea executivă, concentrată în mâinile sale, făcând din adunările legislative niște ficțiuni. Aceasta însemna, de fapt, instaurarea unui regim de dictatură personală, cu care Regele Carol al II-lea afirma că va restabili o ordine morală nouă, de liniște prin autoritate. Desfășurarea evenimentelor ce au urmat acestei lovituri de stat[73] a arătat cât de falsă era această concepție. Ea a mărit dificultățile, a polarizat spre Rege și dinastie răspunderea pentru greșelile care, în regimurile constituționale, incumbă guvernelor, a ascuțit dușmăniile, ridicând împotriva dictaturii regale atât vechile partide, cât și pe luptătorii noilor curente; pe scurt, a săpat o prăpastie între Rege și națiune.

România devenise și ea o arenă în care se angajase lupta între ordinea veche și cele două tendințe extreme ce tulburau Europa, comunismul și fascismul, fiecare din acestea căutând a cuceri opinia publică, spre a se substitui vechilor orânduiri.

Comunismul, dezlipit din vechiul trunchi al socialismului, căruia-i forma aripa stângă, ducea o vie acțiune de propagandă mai ales în rândul păturilor muncitorimii industriale de la orașe, pe care căuta s-o organizeze pe bază de sindicalizare; principala armă de luptă era greva, pornită cu program de revendicări economice, dar care avea în același timp și tendințe politice. Comunismul dispunea de un număr însemnat de aderenți în cadrul populațiilor minoritare, care deseori, urmărind țeluri tactice, asociau în una și aceeași mișcare revendicările sociale cu cele naționaliste; represiunea acestor agitații s-a făcut adeseori cu mijloace polițienești brutale, ce provocau victime și resentimente[74].

Acțiunea politică cu caracter similifascist era reprezentată în țara noastră prin partidul ce purta nume diferite: Garda de Fier, Gruparea C. Z. Codreanu sau partidul „Totul pentru Patrie", reprezentând — la diverse date —

grupările politice ale Legiunii Arhanghelul Mihail. Detașată din mai vechiul partid naționalist prezidat de profesorul A.C. Cuza, de la Iași, Mișcarea Legionară, având cadre organizate după modelul formațiunilor paramilitare, se înfățișa cu programul ideologic al unui naționalism extremist și aducea metode de luptă noi, brutale, mergând până la suprimarea fizică a adversarului, dând și primind lovituri violente. Era o creație națională, apărută în România la început sub forma antisemitismului inspirat de considerațiuni economice, dar extins apoi și transformat, așa încât luase aspectul unei religii, practicată și propovăduită de partizani fanatizați și exaltați. La baza Mișcării se afla o concepție idealistă colorată de un misticism neocreștin, apărut ca o reacție de răspuns la unele manifestări prea materialiste ale vechiului politicianism, denunțat ca fiind în alianță cu puternica clasă burgheză evreiască, „cauza tuturor relelor" ce bântuie țara. Era necesară, deci, o epurare violentă a organismului național al statului de această clasă parazitară, ce-i înăbușea sănătoasa dezvoltare. Democrată în fondul ei ideologic, Mișcarea Legionară devenise totalitară în practicile adoptate. Cu timpul, organizată în partid, Mișcarea și-a găsit afinități în nazismul german și în fascismul italian, cu care a intrat în relații strânse. Mișcarea avea deosebit răsunet în special în rândul tineretului universitar, care, în urma Unirii, era alcătuit în cea mai mare parte din tineri originari din păturile rurale; acestea îi furniza cele mai dinamice elemente de luptă[75].

Ceea ce agrava situația din țară erau legăturile și sprijinul pe care mișcările extremiste le căutau și le găseau în țările străine. Comunismul român primea îndrumări teoretice și tactice, precum și ajutoare în agenți și subsidii de la puternicul stat comunist al Uniunii Sovietice vecine[76]. Mișcarea Legionară se inspira de la fascismul nazisto-fascist, cu care stabilise legături directe, primind instrucțiuni și ajutoare de la Ministerul de Externe nazist, prin faimosul „Serviciu de Cadre B.", creație a lui Rosenberg, pentru propaganda și spionajul internațional. Fanatismul sincer și sălbatic al lui Corneliu Codreanu și al locotenenților săi[77] constituia pentru conducătorii acțiunii secrete germane în străinătate o garanție care-i dispensa să facă aici prea mari eforturi, scutindu-i și de marile cheltuieli pe care le necesita propaganda și cumpărările de conștiințe în alte țări[78].

Aceste legături cu străinătatea lăsau să se întrevadă ivirea de grave complicații pe planul politicii externe, ca urmare a agitațiilor dinăuntrul țării, și constituiau o slăbiciune pentru țară, întrucât este evident că o bună politică externă e condiționată de o solidă situație politică în interior, de un regim de ordine, de un sentiment unanim, care să asigure independența țării în relațiile cu străinătatea și libertatea de a-și fixa linia de conduită, neinfluențată de presiuni externe făcute cu ajutoare interne.

În țară, Frontul Renașterii Naționale[79] n-a fost luat în serios de nimeni, în afară de beneficiarii lui, pe care opinia publică îi desemna sub titlul de „camarila regală". Unele manifestații de decor, imitate după statele totalitare, precum obligația purtării de uniformă de către înalții demnitari și de membrii Parlamentului, adoptarea unui imn al Frontului alături de cel național și alte exhibiții spectaculoase, dădeau impresia de ridicol. Anumite neregularități ale vieții private, care la alții ar fi trecut nebăgate în seamă, dată fiind toleranța românilor sub acest raport, jigneau sentimentul public, când ele se afișau în preajma tronului și urmăreau să facă pe deținătorul Coroanei antipatic mulțimilor obișnuite cu austeritatea morală a vieții lui Carol I și cu bonomia simplă a lui Ferdinand.

După desființarea partidelor politice și instaurarea noului său regim cvasidictatorial, Carol al II-lea n-a mai reușit să înjghebeze un guvern de durată, ci a fabricat, unul după altul, ministere de durată scurtă — șapte guverne în mai puțin de doi ani: Goga, Miron Cristea, Tătărescu, Armand Călinescu, Argeșanu, Argetoianu, Gigurtu[80] —, folosind atât elemente răzlețite și ademenite de la vechile partide, cât și unii oameni noi, fără tradiție, nici experiență, pastile lipsite de unitate între membrii ce le constituiau, trăind o existență agitată, manifestându-și activitatea prin decrete-legi nestudiate, apărute prin inspirații subite, dezorganizând administrația prin instabilitatea lor.

Incapabil de a zăgăzui Mișcarea Legionară, Regele oscila între dorința de a și-o apropia și necesitatea de a o suprima. Sondând posibilitatea unei apropieri de Germania sau, cel puțin, a unei îmblânziri a marii puteri ce se anunța ostilă, Regele a încercat să schițeze câțiva pași în direcția Gărzii de Fier. Dar Regele, care profesa idei politice autoritare, nu putea suferi alături de el alte veleități dictatoriale, primind indicații din afară spre a schimba cursul politicii sale. Conflictul devenea din ce în ce mai acut, provoca acte

de violență care au culminat cu suprimarea lui Codreanu și a încă 13 tovarăși ai săi, în împrejurări care dădeau naștere la cele mai penibile presupuneri asupra originii acestui act[81].

La haosul din interior s-au adăugat, din ce în ce mai grave, preocupările impuse de evenimentele internaționale. Aceeași lipsă de siguranță în orientarea externă. Impopular în țară, Carol al II-lea n-a reușit să se facă susținut nici din afară[82]. Anihilarea și — apoi — dispariția Cehoslovaciei, precum și politica ambiguă a Iugoslaviei după moartea regelui Alexandru, desființaseră de fapt Mica Înțelegere, puntea de legătură cu puterile occidentale și în special cu Franța.Vrând să fie abil și să joace pe două planuri, Regele a izbutit doar să devină suspect atât Franței și Angliei, cât și lui Hitler, fără a mai pune la socoteală încercările de apropiere de Rusia sovietică.

Două evenimente au marcat etapele acestor oscilații: debarcarea lui Titulescu de la Ministerul de Externe, în 1936, și rechemarea lui Tătărescu de la ambasada din Paris, în 1938.

Înlocuirea lui Titulescu

Încă din 1936, când la guvernarea țării era Partidul Liberal, președinte al Consiliului de Miniștri fiind Gheorghe Tătărescu[83], s-a produs un eveniment care a provocat multe comentarii în lumea politică: debarcarea din guvern a lui N. Titulescu[84]. Acesta nu era un ministru oarecare, ci o mare figură a politicii europene. Deși pe planul politicii interne nu era membru al Partidului Liberal, aflat la cârma țării, ci, după unele manifestări și legături, părea că înclină mai mult spre național-țărăniști, totuși, din cauza marelui ascendent personal pe care-l avea, a relațiilor și marii considerații de care se bucura în străinătate, Titulescu colaborase și cu guvernele liberale, prezența sa într-un guvern fiind o confirmare a constanței politice a României alături de puterile occidentale și, în special, alături de Franța. Titulescu era în același timp unul din cei mai solizi stâlpi ai Micii Înțelegeri și creator al Alianței Balcanice. Este drept că politica lui Titulescu nu era o politică personală, ci era și aceea a Partidului Liberal, cu care colabora la guvernare,

moștenire a politicii lui Ion I.C. Brătianu și a lui I.G. Duca[85]. Titulescu mai aducea însă și o notă nouă, personală: convingerea pentru necesitatea unei apropieri de Soviete, în vederea căreia avea dese și cordiale discuții la Geneva cu Litvinov, ministrul de externe al Uniunii Sovietice.

Plecarea din guvern a lui Titulescu, în august 1936, nu a însemnat așadar o schimbare de orientare a politicii externe a guvernului liberal; ea a fost justificată mai târziu de Tătărescu, șeful guvernului, ca fiind motivată de cauze interne, în scopul de a obține o mai mare omogenitate a guvernului, prin încredințarea portofoliului Afacerilor Externe unui liberal (în speță: Victor Antonescu[86], fost ambasador al României la Paris). Se mai adăugau dificultățile de tot soiul pricinuite guvernului de „particularitățile sufletești" ale acestui „*enfant terrible*" al politicii europene. Unele publicații străine mai insinuau că, în dorința sa de apropiere de Rusia sovietică, Titulescu ar fi mers prea departe și că ar fi fost pe punctul de a angaja România pe calea unor concesiuni de natură strategică — un coridor de trecere a trupelor sovietice prin nordul României spre Cehoslovacia, în cazul unui război cu Germania —, ceea ce ar fi depășit atât concepția guvernului său, cât și pe aceea a guvernelor aliate.

Partidul Național-Țărănesc a pus în circulație o versiune deosebită: eliminarea lui Titulescu ar fi fost urmarea unei injoncțiuni a Regelui Carol al II-lea. Regele vedea în marele om politic un adversar puternic și rezolut al programului său personal, care cuprindea trei puncte: guvernarea fără partide, apropierea de Hitler și căsătoria morganatică a Regelui cu prietena sa, doamna Lupescu. Față de opunerea categorică a lui Titulescu, Regele s-a decis să scape de dânsul și a găsit în Tătărescu un executant docil.

În tot cazul, plecarea lui Titulescu de la conducerea politicii externe a României n-a adus pentru moment nici o schimbare în această politică. Ea a provocat însă țării o mare pagubă: a lipsit-o, în ajunul marilor zdruncinări ce se anunțau, de concursul unui om de mare inteligență, de înaltă competență și autoritate, bucurându-se de mult credit în sferele conducătoare europene.

Rechemarea lui Tătărescu de la Paris

Și mai surprinzătoare a fost neașteptata înlocuire a lui Tătărescu din postul de ambasador al României la Paris, petrecută în vara anului 1939. Ea era însă revelatoare pentru atitudinea nesigură, oscilantă a Regelui Carol al II-lea în politica externă, ca și pentru lipsa de consistență morală a unora dintre politicienii țării. Numirea lui Tătărescu în acest important post, cu aproape un an înainte[87], fusese dovada încrederii pe care Regele o arăta acestui om politic, care fusese timp de patru ani primul său sfetnic, și o afirmare a continuității politicii de alianță cu Franța și cu Marea Britanie. Această politică devenise tradițională: ea ne dădea garanția păstrării rezultatelor obținute prin victoria comună alături de Marii Aliați, menținerea integrității frunțariilor și garantarea independenței țării. Era „politica națională" a României, admisă și practicată de toate guvernele, cu excepția unor infime minorități, a partidelor extreme, de dreapta și de stânga. Legătura, contractată în 1919, a fost de atunci consolidată, fie prin contacte și acorduri directe, fie indirect, prin Mica Înțelegere și Alianța Balcanică. Paralel cu înțelegerea politică, se puseseră și bazele unei colaborări pentru acțiunea de înarmare a României; cu toată situația europeană amenințătoare, responsabilii politicii celor două mari țări occidentale și-au luat angajamentul de a furniza armament modern României (declarația lui Daladier din Camera franceză în mai 1939 și a lui Eden[88] în Camera Comunelor la 22 decembrie 1938); „actul de garanție"[89], semnat de Franța și Anglia în primăvara anului 1939, a confirmat aceste angajamente, dar precipitarea evenimentelor a împiedicat realizarea lor.

La 30 mai 1939, Tătărescu trimite Regelui Carol al II-lea un raport asupra situației politice generale, așa cum se prezenta ea după *Anschlussul* cu Austria, sfărâmarea Cehoslovaciei, amenințarea contra Poloniei și anexarea Albaniei. Raportul ambasadorului României la Paris, trimis cu trei luni înainte de izbucnirea războiului mondial, face pronosticuri și exprimă sfaturi. Gravitatea situației se manifesta, după Tătărescu, prin nervozitatea Marii Britanii și a Franței, care, rând pe rând, au încercat crearea de fronturi defensive antihitleriste: blocul anglo-franco-polonez, blocul anglo-franco-sovietic, blocul anglo-franco-turc, garanțiile promise României și Greciei;

se adaugă redresarea internă a Franței, amplificarea mijloacelor ei militare, înarmarea prodigioasă a Marii Britanii, orientarea hotărâtă a Statelor Unite ale Americii. Toate aceste acte, unele de importanță epocală, au adus schimbări profunde în raportul de forțe dintre sistemul defensiv al puterilor occidentale și blocul germano-italian. Concluzia ambasadorului român era că, în lumina acestor schimbări radicale, epoca amenințărilor germane din toamna anului trecut și primăvara celui de față a trecut și că, deci, atitudinea ce se impunea României era adâncirea și strângerea legăturilor cu puterile occidentale, ale căror forțe erau precumpănitoare pentru organizarea păcii. Această politică era incompatibilă cu politica de colaborare economică cu Germania (acordul economic[90] fusese încheiat de guvernul Armand Călinescu în martie 1939); bineînțeles, acest acord trebuia îndeplinit loial, dar cu grija de a nu primejdui situația economică națională. Dacă, totuși, vom fi puși în alternativa unei alegeri, nu trebuia o clipă de ezitare: acțiunea noastră politică trebuia să se alinieze la politica puterilor occidentale.

Carol al II-lea, care începuse a se gândi la o apropiere de Hitler, a fost rău impresionat de expunerea lui Tătărescu și de sugestiile ce i se făceau. Deși considera pe ambasadorul de la Paris ca pe un devotat personal, care colaborase timp de patru ani cu suveranul său ca șef al guvernului liberal, Regele replică prin gestul brutal al rechemării lui Tătărescu de la Paris. Câteva luni mai târziu, însă, la 24 noiembrie 1939, printr-unul din acele oscilații sentimentale caracteristice temperamentului său, Carol a rechemat pe Tătărescu în favoare, însărcinându-l de astă dată chiar cu formarea guvernului care a urmat celui al lui Argetoianu[91]...

Vizitele lui Carol al II-lea în Occident

Această atitudine nesigură, oscilantă, a ieșit și mai mult în evidență prin contactele personale pe care Regele a socotit necesar să le aibă cu conducătorii politici ai Europei apusene.

În toamna anului 1938, în noiembrie, Carol al II-lea făcu o vizită la Londra și Paris, spre a încerca consolidarea situației țării sale și a sa

personală, în legătură cu politica țărilor occidentale. Cu toate declarațiile și avansurile sale, a fost primit în ambele capitale cu răceală și neîncredere.

La Paris, Carol al II-lea a avut o discuție foarte agitată cu premierul Daladier, care era și ministru de război. Prezentându-i o listă cu trebuințele armatei noastre ca furnituri de război, pentru care se cerea concursul Franței, Daladier a ripostat pe un ton foarte iritat, imputând țărilor aliate că nu-și țin angajamentele, exemplificând aceasta cu cazul Poloniei, pentru înarmarea căreia Franța a făcut mari sacrificii, și totuși Polonia are o atitudine dubioasă, apropiindu-se de Germania. Franța are ea însăși nevoie de material și nu poate să mai rupă din strictul necesar pentru a da altei țări. Carol a ripostat că el vorbește în numele României, iar nu al Poloniei, iar ambasadorul Cesianu, care-l însoțea pe Rege, a replicat că România trebuie să știe dacă poate conta pe Franța, sau, în caz negativ, să se adreseze în altă parte, de pildă în Suedia sau altundeva. Daladier, mai calm, a cedat și a telefonat generalului Gamelin, cerându-i să examineze cu bunăvoință cererile României și să le satisfacă în măsura posibilului. Agravarea crizei europene a redus la foarte puțin lucru aprovizionarea solicitată; printre materialele trimise României au fost șase baterii de tunuri antiaeriene de model vechi.

În Anglia, demersurile lui Carol al II-lea s-au lovit în primul rând de indispoziția guvernului britanic, provocată de neacceptarea de către România a propunerilor insistente britanice pentru crearea unei baze de operații navale pe coasta Mării Negre, la Mangalia. Carol a făcut propuneri în vederea unei colaborări economice, țintind la furnizarea de către industria engleză de material de război, spre a compensa suspendarea executării comenzilor făcute de România către „Skoda", în urma anexării regiunilor sudete din Cehoslovacia la *Reich*. Sugestiile Regelui României n-au găsit ecou suficient nici la Londra. Au contribuit la acest eșec, desigur, și iluziile de pacifism ce domneau la Londra în perioada după München, dar mai ales rezerva în care se țineau cercurile politice din Londra și Paris față de persoana și politica Regelui Carol al II-lea. Ministrul britanic Halifax[12] a făcut Regelui numai promisiuni vagi. Această neîncredere a fost sporită până la indispoziție când, la întoarcerea sa în țară, Carol al II-lea s-a oprit la Berchtesgaden spre a avea întrevederi cu Hitler. Vizita la Hitler a fost

plănuită în urma unor telegrame pe care Regele, în timpul șederii sale la Paris, le-a primit de la Fabricius, ministrul Germaniei la București. Într-un ton aproape cominatoriu, Fabricius[93] cerea Regelui să se oprească la München, ca de acolo să meargă la Berchtesgaden spre a avea o întâlnire cu Hitler. Cunoașterea acestei invitații a făcut impresie în cercurile diriguitoare de la Paris. Demersul a fost susținut și de doi dintre prietenii personali ai Regelui Carol, Gheorghe Brătianu[94] (prin profesorul Bulgaru) și Atta Constantinescu[95]. După oarecare ezitări, Carol s-a decis să meargă. La München a fost primit de Göring, care l-a însoțit la Berchtesgaden. În cuibul fantastic pe care *Führerul* german și-l clădea pe vârfuri de stânci și margini de prăpastii, Regele României a căutat în primul rând să repare efectul supărător pentru Germania al declarațiilor ce i se atribuise că le-ar fi făcut presei la Paris, anume că: „Acolo unde se va bate soldatul francez, alături de el va fi și soldatul român".

Führerul păru că dă crezare propunerilor de neutralitate ale Regelui României; ba chiar el ar fi dat asigurări că Germania ar garanta integritatea teritorială a României și că nu va sprijini pretențiile revizioniste ale Ungariei. De fapt, însă, ministrul de externe al *Reichului*, Ribbentrop, a ținut să pună lucrurile la punct: „Ideea de bază a politicii noastre față de România și Ungaria, în momentul de față, este următoarea: să ținem ambele fiare de călcat în stare de incandescență și să aranjăm lucrurile după interesele Germaniei, ținând seama de desfășurarea evenimentelor".

Lucrurile au luat însă un alt aspect din cauză că Hitler a cerut Regelui, ca gaj al bunei sale credințe, modificarea tratamentului aplicat de guvernul român Gărzii de Fier, ale cărei ideologie și legături cu nazismul erau notorii. Regele se grăbi să accepte și să promită, însă, în timpul călătoriei sale spre țară, Armand Călinescu, executând instrucțiuni anterioare, suprimase pe Corneliu Codreanu, șeful Mișcării, și pe alți legionari notorii — printre care „Nicadorii", asasinii lui Duca —, sub pretextul că la kilometrul 23 de pe Șoseaua Ploiești-București, duba-automobil ce-i transporta spre Capitală fusese atacată de legionari, spre a-și salva tovarășii. La sosirea trenului regal în gara Mogoșoaia, Regele, care aflase pe drum de săvârșirea masacrului pe care el îl ordonase, dar nu-l putuse revoca la timp, era extrem de tulburat: descompus la față, a coborât din vagon fără a da mâna nimănui din cei de

față și a mers direct la automobilul său, urmat de Urdăreanu[96]. Și, într-adevăr, executarea lui Codreanu a provocat o vie reacție ostilă la Berlin. Coincidența acțiunii cu vizita Regelui la Berchstesgaden era susceptibilă de două interpretări: sau a fost făcută cu consimțământul sau — în tot cazul — cu știrea lui Hitler, ceea ce era puțin plauzibil, sau era o sfidare aruncată acestuia la câteva zile după ce Regele fusese oaspetele dictatorului german, ale cărui sentimente și legături cu Mișcarea Legionară din România erau notorii.

Mânios de această faptă, pe care el o interpreta ca o încercare de indiguire a penetrației germano-naziste în România — în tot cazul ca o nerespectare a angajamentului luat —, Hitler a înscris România pe lista neagră a dușmanilor „ordinii noi"; ea trebuia anihilată prin amenințarea cu forța, dacă nu putea fi captată pe calea insinuației. Amenințarea germană a putut fi conjurată prin încheierea unui acord economic negociat cu ministrul german Wohltat la București și semnat la 23 martie 1939; explicația politică ce se da acordului de către guvernanții români era că el crea un interes german în România, fără să i se impună nici o obligație cu caracter politic. Luând act de încheierea pactului, Churchill l-a caracterizat ca o încercare de a hrăni crocodilul, de teamă de a nu fi înghițit de el — speranță iluzorie.

Prin aceste acțiuni ale sale, Carol al II-lea reuși să amplifice indispoziția atât a puterilor occidentale, prin contactul său cu Hitler, cât și a acestuia, prin suprimarea lui Codreanu. Fapt este că n-am mai avut nici o linie sigură de conducere diplomatică. Regele Carol al II-lea, care luase în mâinile sale conducerea politicii externe, ca și a celei interne, se vedea obligat a merge în bobote, solicitând protecții ce nu i se acordau cu încredere și supunându-se la injoncțiuni cărora nu putea să le reziste. În loc de a lărgi și consolida prieteniile României cu celelalte state, mergeam spre izolare.

Garanțiile franco-britanice

Loviturile brutale aplicate succesiv în Europa Centrală de Germania hitleristă și de aliatul ei și perspectiva altora ce începeau să se întrezărească fuseseră întâmpinate de puterile occidentale numai prin arma ineficace a

protestelor diplomatice, dar emoția produsă de ele a făcut necesar să se ia și o serie de măsuri de precauție. Și cum Polonia era țara cea mai amenințată, în această direcție trebuiau îndreptate primele măsuri.

La Londra, Chamberlain și Beck, ministrul de externe al Poloniei, au semnat în martie 1939 un „pact de asistență mutuală" între Marea Britanie și Polonia. Sensul lui a fost explicat de Chamberlain în ședința Camerei Comunelor din 31 martie în acești termeni: „În eventualitatea unei acțiuni care ar amenința neîndoios independența polonă și căreia, în consecință, guvernul polon ar considera de interes vital să-i reziste cu forța sa națională, guvernul Maiestății Sale s-ar simți obligat de a da guvernului polon tot ajutorul ce-i stă în putere. Guvernul Maiestății Sale a garantat aceasta guvernului polon". Era faimosul „gir în alb" imputat de Germania Angliei, prin care aceasta ar fi lăsat Poloniei putința de a dezlănțui ea singură războiul mondial, sigură fiind mai dinainte de sprijinul necondiționat al aliatei sale.

Deopotrivă ca pentru Polonia, plutea în aer amenințarea contra României. Guvernul britanic a adresat Uniunii Sovietice întrebarea: Ce atitudine va lua U.R.S.S. în cazul unei agresiuni a Germaniei hitleriste împotriva României? Guvernul sovietic a răspuns, la 18 martie, că el, rămânând credincios politicii sale de securitate colectivă, propunea organizarea unei conferințe a reprezentanților guvernelor U.R.S.S., Marii Britanii, Franței, României, Poloniei și Turciei, „spre a examina situația și ca să lămurească poziția participanților față de eventualitatea agresiunii". Guvernul englez nu a acceptat propunerea sovietică, motivând prin aceea că nu are certitudinea de a ajunge la un rezultat efectiv. Comentatorii sovietici interpretează această atitudine în sensul că guvernul britanic se temea că reuniunea preconizată ar fi putut duce la luarea de măsuri împotriva agresorului german, pe când intenția ascunsă a politicii britanice era de a împinge Germania spre un război contra U.R.S.S.

În urma anexării brutale a Albaniei de către Italia, Marea Britanie s-a hotărât să extindă și asupra României și Greciei garanția acordată Poloniei și a făcut în Camera Comunelor, la 13 aprilie, o declarație în acest sens; ea era redactată în termeni asemănători cu ai aceleia pentru Polonia. La Paris, primul-ministru Daladier remitea presei în aceeași zi o declarație prin care asocia Franța la garanția dată de Marea Britanie României și Greciei,

confirmând totodată alianța franco-polonă, încheiată prin Tratatul de la Paris din februarie 1931 și cel de la Locarno în 1925, în condițiile stipulate prin angajamentele reciproce dintre Marea Britanie și Polonia.

Textul declarației comune era următorul:

„Guvernele britanic și francez atribuie cea mai mare importanță faptului de a preveni orice modificare impusă, prin forță sau sub amenințarea forței, *statu-quo*-ului din Mediterana și Peninsula Balcanică. Luând în considerare împrejurările speciale puse în evidență de evenimentele din ultimele săptămâni, cele două guverne au dat, în consecință, României și Greciei asigurarea că, dacă ar fi întreprinsă o acțiune care să pună în primejdie independența lor, astfel încât aceste două țări ar judeca că este în interesul lor vital să reziste prin forță, guvernul britanic și guvernul francez se angajează să le dea imediat toată asistența care este în putința lor".

Guvernul român era satisfăcut de această declarație a cărei formulare o socotea ca fiind abilă, întrucât nu preciza împotriva cărui stat ar fi îndreptată. Agresorul nu era numit, ci definit prin singurul fapt al agresiunii. Pe de altă parte, garanția oferită de țările occidentale nu intra în funcțiune decât dacă România aprecia că era în interesul ei de a rezista cu forța agresiunii. Nu tot aceasta era însă și părerea Germaniei, care critica cu asprime acordul de garanție. Ca și în cazul Poloniei, germanii vedeau într-însul o stimulare a spiritului de rezistență a țărilor cărora li se oferiseră garanții. Presa germană căuta să demonstreze că Anglia și Franța n-aveau ce căuta în „spațiul oriental" al Europei, care, pasă-mi-te, aparținea influenței Germaniei și, poate, Rusiei*. Evident, teoria era absurdă. Pe lângă aceasta, susțineau germanii, acordul mai era și inoperant, din motive geografice. Anglia a căutat să înlăture această critică prin încheierea unui pact cu Turcia, care s-ar fi oferit, când eventualitatea s-ar fi prezentat, să deschidă porțile Strâmtorilor, pentru ca flotele anglo-franceze să poată interveni în ajutorul României.

* Comentatorii sovietici cred că neprecizarea agresorului, contra căruia ar intra în funcțiune garanția, ascundea de fapt îndreptarea ei împotriva U.R.S.S.; ar fi fost o garanție a stăpânirii de către România a Basarabiei. O confirmare a acestor bănuieli ei o văd în faptul că singura dată când guvernanții români au făcut apel la această garanție a fost în iunie 1940, cu prilejul ultimatumului sovietic pentru cedarea Basarabiei.

Astfel începeau să capete contur clar pozițiile pe care le luau țările Europei față de conflictul ce se anunța din ce în ce mai iminent; se credea că amenințarea Angliei și a Franței vor face Germania să ezite a porni o acțiune împotriva țărilor ce se găseau sub scutul acestor puternice garanții. Din nenorocire, în fapt, față de situațiile de forță existente, garanțiile date României și Greciei erau mai mult niște platonice afirmații de principiu, iar cele date Poloniei constituiau și o primejdie.

În ce privește țara noastră, garanțiile anglo-franceze n-au adus opiniei publice liniștea scontată de autorii lor; cel mult dacă dădeau speranța unei încercări de a contrabalansa întâietatea cucerită de germani prin încheierea „Tratatului pentru promovarea raporturilor economice între Regatul României și *Reichul* german" și, deci, a unei consolidări a poziției noastre neutrale între cele două forțe ce se pregăteau să intre în luptă. Dar războiul devenise inevitabil și chiar iminent: aceasta era convingerea cu care Gafencu[97], ministrul de externe al României, revenise în țară după o vizită pe care o făcuse în principalele capitale ale Europei, în timpul căreia luase contact cu conducătorii acestor state[98]. Prilejul va fi agresiunea plănuită de germani împotriva Poloniei; cauza adevărată va fi ireductibilul antagonism între Marea Britanie și Germania pentru dominația lumii.

Criza germano-polonă

Cât timp ținuse criza cehoslovacă, Germania a adoptat față de Polonia o atitudine prietenoasă, chiar cordială. La 25 ianuarie 1939 Ribbentrop a vizitat Varșovia, reactualizând tratatul Hitler—Pilsudski din 1934. Polonia părea satisfăcută de soluția impusă de Germania Cehoslovaciei și se grăbi să ia parte la împărțirea prăzii, ocupând Teschenul, și se felicită de obținerea unei frontiere comune cu Ungaria prin anexarea de către aceasta a Ruteniei subcarpatice.

Dar nu trecu o săptămână de la sfărâmarea Cehoslovaciei și Hitler aruncă masca. La 20 martie Germania ocupă Memelul, reclamându-l de la Lituania, iar, a doua zi, Ribbentrop chemă pe ambasadorul polon la Berlin și-i ceru insistent regularea chestiunii orașului Danzig și a Coridorului

polonez. Soluția comporta întoarcerea Danzigului la *Reich* și legarea acestuia cu Prusia Orientală printr-o fâșie de teren, exteritorializată, de-a lungul căreia să treacă o șosea și o cale ferată. Jocul era prea deschis spre a nu fi înțeles: Chamberlain dădu replica prin încheierea „Pactului de asistență" cu Polonia, din 31 martie, extins curând și asupra României și Greciei.

Forma aproape cominatorie a notei germane din 20 martie a fost semnalul izbucnirii unei stări de tensiune între cele două țări și care va dura aproape șase luni. Punctul de vedere polonez a fost exprimat prin Memorandumul din 26 martie: „Polonia nu poate să renunțe la suveranitatea ei asupra teritoriului peste care ar trece liniile de comunicație germane de-a curmezișul Coridorului, iar drepturile și interesele Poloniei în Danzig trebuie să fie salvgardate".

Germania consideră acest răspuns ca un refuz. În consecință, ea denunță la 26 aprilie Pactul germano-polon de neagresiune din 1934, justificând această măsură prin faptul că ministrul de externe al Poloniei, Beck, a renunțat la vechea politică a lui Piłsudski de prietenie cu Germania. În același timp, considerând drept cauză a acestei atitudini sprijinul promis de Anglia, Germania denunță pactul naval germano-britanic și transformă acordul cu Italia într-o alianță militară. Germania vede în Marea Britanie principalul obstacol pentru realizarea planurilor ei, pe care-l găsește, în toate punctele și direcțiile, barându-i drumul, ridicând bariere. E inamicul nr. 1. Ea o consideră cauza injustițiilor de la Versailles, a politicii reparațiilor și dezarmării, a răpirii coloniilor, a distrugerii flotei. Ea a sugerat izolarea Austriei, crearea Cehoslovaciei, stat inamic înfipt în inima spațiului german, absurditatea Coridorului polonez, situația Danzigului. La vechiul tablou, noua conjunctură europeană adaugă: garanțiile date Poloniei, României și Greciei, negocierile cu U.R.S.S. Germania e conștientă de inevitabilitatea conflictului cu Marea Britanie; ea-l privește ca pe cel mai important act din drama de război pe care o montează pe scena istoriei. La această epocă, spre a para primejdia, Hitler concepe ideea, ce părea paradoxală, de a negocia o înțelegere cu Rusia sovietică.

Relațiile germano-polone devin din ce în ce mai încordate: polemici violente de presă, manifestații populare, măsuri militare amenințătoare,

incidente între populație și autorități; se denunță atrocități și se schimbă acuzații. *Führerul* declară ambasadorului britanic că „astfel de acte de provocare" poloneze contra germanilor au devenit intolerabile[99].

La începutul verii anului 1939, situația europeană poate fi cuprinsă în următoarele patru puncte:

1) Germania vrea să rezolve repede și hotărât chestiunea Danzigului și a Coridorului polonez;

2) Polonia, sprijinindu-se pe granția anglo-franceză, respinge soluția germană;

3) Marea Britanie ia poziție contra politicii germane, susținând Polonia chiar cu riscul unui război european;

4) Franța secondează în totul Marea Britanie.

Conflictul polonez a evoluat și tinde să provoace o criză europeană. Anglia oficială urmărește formal o soluție împăciuitoare, dar opinia publică britanică este excitată de loviturile precedente date de Hitler în Austria și Cehoslovacia, indignată de păcăleala administrată de Hitler la München oneștilor săi parteneri englezi și francezi, și-și manifestă sentimentele prin campania violentă pe care o duce presa londoneză contra *Reichului* și a cancelarului său. Rolul Franței e mult mai pasiv; ea a acceptat situația de secondantă a politicii britanice și privește cu teamă spre povârnișul fatal spre care o târăsc amenințările germane, opunerea dârză a Poloniei și angajamentele Angliei.

Intransigența celor două partide agravează conflictul; incidentele locale și tensiunea diplomatică dintre Berlin și Varșovia ajung la paroxism în timpul verii; cuvântările oamenilor politici și ale șefilor militari din ambele părți sună ca fanfare de război. Un incident, petrecut la Danzig, arestarea unor funcționari vamali polonezi, puși în libertate de senatul orașului, în urma unui ultimatum polonez, provoacă o demonstrație zgomotoasă a lui Hitler, care cheamă la Berlin pe Burckhardt, înaltul comisar (elevețian) al Societății Națiunilor la Danzig și-i declară categoric că e sătul de atâta așteptare și că nu va mai tolera să se afirme că el nu declanșează războiul fiindcă nu îndrăznește. În același timp, Ribbentrop se întâlnește la Salzburg — la 12 august — cu Ciano, ministrul de externe al Italiei și

ginerele lui Mussolini, spre a se încredința dacă în cazul unui conflict cu Polonia Germania poate conta pe o atitudine favorabilă din partea Italiei.

Zarurile erau aruncate.

Pactul hitleristo-stalinist

Îndată după sfărâmarea Cehoslovaciei, în vederea prevenirii noului atac ce era evident că Germania îl pregătește împotriva Poloniei, puterile occidentale, Anglia și Franța, începură tratative cu Uniunea Sovietică pentru împiedicarea și, la nevoie, anihilarea agresiunilor hitleriste[100]. La început, ele s-au dus pe căi normale, diplomatice, apoi, spre a li se da mai multă eficiență și urgență, misiuni anglo-franceze s-au dus la Moscova spre a avea contact direct cu conducătorii politici ai Sovietelor. Tratativele mergeau însă greu: cauza principală era neîncrederea reciprocă, fiecare dintre cei doi parteneri bănuia că, în același timp cu discuțiile de la Moscova, partenerul său ducea în secret tratative și cu Hitler, pentru a neutraliza și, eventual, paraliza pe prezumptivul aliat. Înțelegerea nu se putea face nici asupra obligațiilor ce trebuiau luate de fiecare parte față de cealaltă; apoi, delegații Franței și Angliei insistau asupra garanțiilor de dat Poloniei și României, iar Sovietele adăugau Finlanda, Estonia, Letonia și Lituania. Discuțiile alunecau asupra unor chestiuni specioase; se făceau propuneri și contrapropuneri, se căuta a se preciza sensul noțiunilor: o agresiune directă și una indirectă. S-a convenit că era necesar ca acordul militar să fie anexat unuia politic, dar Molotov susținea prioritatea celui dintâi, ceea ce a prelungit și mai mult discuțiile. La începutul lunii august au fost trimise la Moscova și delegațiile militare conduse de generalul francez Doumenc și de amiralul britanic Plunkett.

Prima lovitură se produse în noaptea de 14-15 august. Mareșalul Voroșilov[101] a pus net întrebarea: „În caz de agresiune a Germaniei îndreptată împotriva Franței și Marii Britanii, trupele sovietice vor fi autorizate să pătrundă pe teritoriile polonez și român, traversând coridorul de la Vilna și din Galiția?" Beck, ministrul de externe al Poloniei, opune cererii sovietice un categoric refuz[102]; față de Germania, Polonia avea teamă,

față de Rusia, neîncredere. Bonnet, ministrul de externe al Franței, încearcă să demonstreze lui Beck că de răspunsul polonez depinde reușita sau eșecul negocierilor anglo-franco-sovietice și că guvernul polonez trebuia să măsoare dimensiunea răspunderilor sale, în cazul în care atitudinea sa ar duce la inevitabila ruptură a negocierilor cu U.R.S.S. Zadarnică încercare! Beck era de neînduplecat. Polonia, declara el, nu poate admite ca o armată rusească să se instaleze pe teritoriul ei, de unde nu se știe dacă va mai voi să se retragă. Dacă Polonia ar accepta acest lucru grav, e sigur că Rusia nu-și va ține angajamentele militare, dar își va fi procurat gajuri materiale. În tot cazul, afirma ministrul polonez, rușii manevrează astfel încât să arunce asupra Poloniei eșecul tratativelor; Germania va fi informată chiar de ei.

La 21 august, Daladier dădea generalului Doumenc instrucțiuni să treacă peste obiecțiunile lui Beck și să dea la Moscova un răspuns afirmativ de principiu; în practică, credea el, trecerea peste teritoriile țărilor vecine va fi desigur acceptată, dacă ostilitățile vor începe, sub presiunea necesităților militare. Era clasicul: „*on verra après*", familiar tratativelor diplomatice în care se iau angajamente impuse de imperativul orei prezente, amânându-se pentru mai târziu considerarea dificultăților provocate de hotărâre; România le cunoscuse în timpul tratativelor ce au precedat și determinat intrarea ei în primul război mondial.

Era însă prea târziu. Hitler știu să profite de ezitările și temporizările adversarilor săi și, cu metoda sa de acțiune politică, brutală, lipsită de scrupule, dar rapidă, procedă la o contralovitură uluitoare. În aceeași zi când se primeau instrucțiunile guvernului francez, Ribbentrop pleca la Moscova și la 23 august el semna cu Molotov un „pact de neagresiune" între Germania și U.R.S.S., pe zece ani, și prin care cele două puteri se angajau să se abțină de la orice act de agresiune a uneia împotriva celeilalte. În cazul în care una dintre părți ar fi atacată de o terță putere, cealaltă parte nu va ajuta nici într-un chip terța putere. Cele două guverne vor rămâne în continuă legătură prin consultații, spre a se informa reciproc de chestiunile ce privesc interesele lor comune etc.

Explicația acestui fapt senzațional a fost dată de Molotov și Voroșilov în felul următor: toată răspunderea cade asupra Poloniei. O țară mare ca U.R.S.S. nu poate merge până la a implora Polonia de a accepta o asistență

pe care ea nu o voia cu nici un preț. În general, se socotea, în opinia publică europeană, că rigiditatea, emfaza și orgoliul lui Beck își aveau partea de răspundere; ele l-au făcut să înlesnească jocul Germaniei. Se cuvine să se cunoască și faptul că România, foarte interesată în problema ce se discuta, n-a fost nici măcar consultată; nici o răspundere nu-i incumba în eșecul negocierilor[103].

Mai importantă decât stabilirea răspunderilor era interpretarea ce trebuia să se dea surprinzătorului act, semnificația lui politică. Ea nu putea scăpa celei mai sumare examinări. Hitler câștigase lupta diplomatică; el își câștigase neutralitatea, chiar colaborarea Uniunii Sovietice în cazul conflictului cu Polonia și acoperirea spatelui în cazul războiului cu puterile occidentale. Apropiindu-și Rusia, el împiedica un atac al Angliei și al Franței, așa încât era lăsat să-și consume în liniște acțiunea împotriva Poloniei, neutralizând — cel puțin — pe cele dintâi cu amenințarea noului aliat. Și, de fapt, alianța dintre Hitler și Stalin a fost foarte fructuoasă pentru Germania. Politicește, ea i-a înlesnit sugrumarea Poloniei și mână liberă spre vest. Mulțumită clauzelor economice, Uniunea Sovietică a alimentat timp de aproape doi ani mașina de război hitleristă, care ducea lupta împotriva Angliei și Franței. Conducătorii sovietici au respectat cu corectitudine obligațiile ce și-au luat față de Germania, de a-i expedia regulat produse alimentare, petrol și alte materiale necesare războiului și se socoteau datori să salute cu felicitări loviturile pe care Hitler le aplica popoarelor din Occident.

O întrebare naturală ce se impunea era: ce motive serioase au impus Uniunii Sovietice să se decidă la un astfel de act, contrariu întregii sale politici de până atunci, și cu ce preț plătea Germania avantajele dobândite?

Era evident că Rusia nu consimțise să acorde astfel de imense avantaje față de adversarul ei cel mai de temut sub raportul ideologic și al perspectivelor politicii internaționale fără să-și fi asigurat o contravaloare echivalentă. Se bănuia de la început existența unor stipulațiuni secrete, necuprinse în textul dat publicității. Puterile occidentale au dat, abia peste câțiva ani, la lumină niște documente anexe, ce ar fi fost descoperite în arhivele Ministerului de Externe din Berlin, după ocuparea capitalei Germaniei de către Aliați[104]. Aceste „anexe" ar cuprinde trei articole.

Articolul 1 se referea la eventualitatea unei „reajustări" a frontierei dintre Uniunea Sovietică și cele trei țări baltice. Articolul 2 cuprindea o dispoziție similară în ce privește Polonia, fixând și linia de demarcație dintre revendicările germane și cele sovietice, de-a lungul cursurilor de apă Narev-Vistula-San; ea corespundea aproximativ cu fosta „linie Curzon", propusă de omul de stat britanic în cursul negocierilor ce au urmat între puteri după încheierea primului război mondial. Prin articolul 3, guvernul sovietic ținea să afirme interesele teritoriale pe care le are în Europa de Sud-Est; interpretarea ce s-a dat acestei ultime stipulațiuni, redactată în stil vag, era că Ucraina sovietică revendica Basarabia. După aceleași documente, guvernul german ar fi declarat că se dezinteresează de aceste teritorii; cu alte cuvinte, el lăsa Uniunii Sovietice mână liberă la încorporarea lor[105].

Oamenii de stat și istoricii sovietici au supradimensionat semnificația politică și strategică a pactului încheiat cu Germania hitleristă. Versiunea oficială sovietică[106] invocă trebuința de a amâna termenul fatal al ciocnirii inevitabile dintre U.R.S.S. și Germania. Această amânare dădea U.R.S.S. răgazul necesar spre a-și putea termina înarmările, îi garanta pentru un timp frontierele, depărtând mult înspre vest linia eventualului atac german, și asigura recuperarea teritoriilor locuite de bielorusi și ucraineni, ce-i fuseseră răpite în timpul revoluției, când Rusia era slabă. A fost, așadar, un act de prevedere politică, care a paralizat Pactul antikomintern[107] și a permis Uniunii Sovietice să se prezinte într-o poziție avantajoasă în războiul ce se anunța ca inevitabil pentru mai târziu.

Oricare ar fi justificările de ordin utilitar, date și dintr-o parte și din alta, nu e mai puțin adevărat că pactul a produs o surprindere generală și o emoție considerabilă. Alianța celor două ideologii, atât de opuse și de vrăjmașe, răsturna toate premisele și previziunile. Pretenția germanilor că-și întemeiază politica pe considerațiuni rasiale nu mai putea avea nici un crezământ. Încorporarea Boemiei și a Moraviei, țări locuite de negermani, redusese la neant doctrina purității etnice a statului german. Acțiunea inaugurată în est demonstra acum cu evidență că germanii fac o politică de oportunism, dictată de interesele momentului, fără nici o bază de principialitate, fără nici o siguranță de continuitate și durată.

În tot cazul, Hitler domina acum situația. Cunoscut fiind ca omul hotărârilor repezi, izbucnirea războiului era așteptată să se producă în scurt timp. Anglia și Franța aveau informații sigure că la 25 august dictatorul nazist va ataca Polonia. Anglia a replicat acordului germano-sovietic dând publicității tratatul de asistență încheiat între Marea Britanie și Polonia la 31 martie. Germania era, deci, avertizată: atacarea Poloniei înseamnă război mondial.

Săptămâna încercărilor supreme

Săptămâna care a urmat încheierii pactului germano-sovietic a fost săptămâna încercărilor supreme de a salva pacea. Intervenții stăruitoare, când rugătoare, când dominatorii, se adresează atât la Varșovia, predicând conciliația, când la Berlin, oferind mediațiunea. La acțiunea puterilor occidentale, în tabăra cărora se distinge cu o neobosită putere de inițiativă Bonnet, ministrul de externe al Franței, se asociază statele neutre, Papa, Statele Unite. Hitler este însă neînduplecat. Hotărârea lui de a reîncorpora Germaniei Danzigul și Coridorul este nestrămutată. Amenințarea lui Chamberlain, în legătură cu obligațiile Marii Britanii față de Polonia, nu are nici un efect; Hitler acuză Anglia că, prin garanția în alb dată Poloniei, a făcut să sporească lipsa de judecată a acesteia și a condus la negocieri imposibile. Tot ce se poate face e să accepte conversații directe cu Polonia: guvernul polon trebuie să trimită la Berlin în cursul zilei de 30 august un plenipotențiar investit cu depline puteri, căruia guvernul german îi va prezenta propunerile sale.

Guvernul polon ezită să primească ultimatumul german. El se teme că, dacă-i va da urmare, trimițând de pildă pe ministrul de externe Beck la Berlin, s-ar pune în situația umilitoare de a ceda unor injoncțiuni cominatorii și și-ar expune plenipotențiarul unei repetări a tristelor precedente cu Schuschnigg și Hácha. El a delegat numai pe ambasadorul său la Berlin, Lipski, să ia cunoștință de condițiile acordului propus, spre a le transmite guvernului său.

În noaptea de 30–31 august, Ribbentrop, exprimând ambasadorului britanic, Henderson[108], via sa nemulțumire că plenipotențiarul polon n-a sosit, i-a citit un memoriu, alcătuit din 16 puncte, cuprinzând propunerile ce le-ar fi făcut plenipotențiarului, dacă acesta s-ar fi prezentat; citirea s-a făcut în limba germană și în viteză, astfel că ambasadorul n-a putut să sesizeze decât imperfect cuprinsul lui: era vorba de înapoierea Danzigului Germaniei, de o soluționare a chestiunii Coridorului prin plebiscit, de mutări de populație, autostradă și căi ferate cu exteritorialitate pentru fâșia ce le cuprindea ș.a., dar a refuzat să-i înmâneze copia. Reprezentanților puterilor, Ribbentrop le-a comunicat că neprezentarea plenipotențiarului însemna, în chip practic, că propunerile germane au fost respinse și că Polonia refuza a trata. A doua zi, Ribbentrop refuză să primească pe Lipski, care voia să-i comunice instrucțiunile ce le primise de la guvernul său, în sensul că acesta dorește să înceapă negocieri directe cu guvernul german. În același timp, guvernul german a tăiat legăturile telegrafice și telefonice cu Varșovia. În timpul nopții, armatele germane treceau frontiera polonă, iar avioanele începeau bombardarea aerodromurilor și a căilor de comunicație din Polonia.

Izbucnirea războiului mondial

În dimineața zilei de 1 septembrie 1939, Hitler anunța printr-o proclamație poporul german că Polonia a refuzat o lichidare pașnică a litigiului ei cu Germania și că a făcut apel la arme; pentru a pune capăt acestei nebunii — spunea el — nu-i rămânea altceva decât să întâmpine forța prin forță. În același timp, *Reichstagul* adopta *Anschlussul* Danzigului la *Reichul* german. Ambasadorii Angliei și Franței au notificat lui Ribbentrop că, dacă guvernul german nu retrage trupele ce au invadat Polonia și nu dă asigurări că-și încetează acțiunea agresivă, Anglia și Franța vor executa fără șovăire obligațiile lor față de Polonia; Ribbentrop a răspuns în mod cinic că Polonia e agresoarea.

La 2 septembrie, Camerele britanică și franceză au votat creditele de război cerute de guvernele respective, ale căror șefi au atacat „ambițiile

nebunești" ale cancelarului Hitler și „tehnica dezgustătoare" a guvernului german, explicând că nu era vorba de un simplu conflict germano-polon, ci de o fază nouă în marșul dictaturii hitleriste spre dominația Europei și a lumii. Bonnet făcuse, încă de la 31 august, o supremă tentativă, solicitând o mediație a guvernului italian, la care Mussolini a răspuns că era dispus să invite Germania la o conferință pentru ziua de 5 septembrie, spre a examina chestiunea revizuirii Tratatului de la Versailles, în care el vedea originea tulburărilor actuale. Cum însă, între timp, Germania invadase Polonia, iar Londra punea condiția prealabilă ca Germania să-și retragă trupele până la frontierele *Reichului*, Ciano declară la 2 septembrie ambasadorilor francez și englez că Mussolini nu se mai crede în măsură să adreseze Germaniei invitația la conferință, întrucât e sigur că nu se va accepta retragerea trupelor, căci i-ar fi răpit beneficiul inițiativei.

Cu eșecul în fașă al intervenției italiene, căzuse ultima șansă de a salva pacea. Încercările lui Bonnet de a găsi expediente care să întârzie hotărârea Aliaților din Occident au început să producă enervare la Londra și Varșovia. În ziua de 3 septembrie, cei doi ambasadori, Henderson și Coulondre[109], dau lui Ribbentrop un termen ultimativ de două ore ca să le predea răspunsul la nota din 1 septembrie; ministrul german a răspuns aruncând întreaga vină pe Anglia, care n-a vrut să întrebuințeze marea ei influență la Varșovia, în sens conciliant și moderator, deoarece ea urmărea distrugerea poporului german, iar acesta a decis să-și apere libertatea, independența și viața. Răspunsul dat Franței era redactat într-un ton mai moderat: „Noi n-avem sentimente de dușmănie față de Franța; dacă această țară se va socoti obligată de angajamentele sale să intre în război contra noastră, va fi din partea ei un război de agresiune".

Ziua de 3 septembrie era la Londra o zi frumoasă, cu soare, care contrasta cu zilele cețoase de până atunci. Față de gravitatea situației, londonezii renunțaseră la *week-end* și umpleau străzile însorite, privind cu neliniște la centura de baloane ce străjuia Londra. La orele 11, vocea lui Chamberlain anunța prin megafoanele B.B.C.-ului, instalate prin parcuri și răspântii că Marea Britanie se găsea în stare de război cu Germania: „Vă închipuiți ce durere este pentru mine, care o viață întreagă am luptat pentru

menținerea păcii, să fiu nevoit să declar războiul" — a fost concluzia cuvântării.

Abia terminase *speech*-ul său, și sirenele au dat semnalul de alarmă, anunțând iminența primului atac aerian.

Prin declarațiile de război făcute de Anglia și Franța Germaniei, în ziua de 3 septembrie 1939, războiul germano-polon marca începutul celui de-al doilea război mondial.

Războiul germano-polon

Invadând Polonia în noaptea de 1 septembrie, Germania a inaugurat tactica războiului total, care, expus câțiva ani înainte de Ludendorff, provocase oroarea lumii civilizate: războiul dus fără scrupule și fără cruțare, întrebuințând toate mijloacele de distrugere, pentru a nimici puterea de rezistență militară și morală a adversarului și a-i impune condițiile păcii. Germania mai avea nevoie ca acest război să fie de scurtă durată, un *Blitzkrieg* (război fulger), spre a-și putea avea forțele disponibile ca să facă față altor complicații posibile. În vederea acestui țel, Germania dispunea de mai multe avantaje: 1) Superioritatea puterii sale armate, atât în ce privește cantitatea, cât și calitatea. Primul act al celui de-al doilea război mondial va arăta în ce constă perfecționarea artei de a ucide: preponderența materialului; în special aviația și tancurile vor juca rolul hotărâtor. 2) Efectul surprizei: fără o prealabilă și formală declarație de război, Germania a invadat Polonia, nelăsându-i timp spre a-și desăvârși pregătirea proprie.

Polonia se prezenta într-o situație de inferioritate, din mai multe pricini. În primul rând, cu toate sforțările făcute de la 1920 încoace, armata sa era inferioară numericește aceleia pe care Germania o avea și mai ales inferioară în ce privește materialul necesitat de războiul modern; în special, cu toată activitatea industriei grele, motomecanizarea armatei sale era insuficientă, prea slabă în raport cu aceea a armatelor germane. În al doilea rând, Polonia avea un teren imens de apărat, cu o frontieră lipsită de obstacole naturale și cu un traseu complicat, care se preta la manevre de învăluire din partea unui adversar puternic și dibaci.

La aceste cauze fundamentale s-au adăugat evidente greșeli de tactică, care au sporit dezavantajul apărării.

Germanii au început războiul prin atacuri masive ale aviației, nu numai asupra formațiilor militare, ci și, mai ales, asupra spatelui frontului, distrugând liniile de comunicație, gările, podurile, zonele de adunare, aerodromurile, depozitele, paralizând în acest fel mobilizarea trupelor și transportul lor. Bombardarea sălbatică a orașelor a dezorganizat funcționarea serviciilor și a provocat panică în rândul populației. În chipul acesta, atacul brusc al germanilor, producându-se în plină mobilizare a armatei polone, a împiedicat-o să se organizeze complet: mai mult de 800 000 soldați polonezi au rămas la vatră sau au rătăcit pe drumuri, fără să-și găsească unitățile. Întârzierea mobilizării a fost explicată mai târziu prin următoarele împrejurări: Statul Major polonez proiectase de la 30 martie mobilizarea progresivă și totală a armatei, dar trebuise să renunțe, din cauza marilor cheltuieli ce necesita, din cauza temerii că moralul trupelor ar fi fost influențat de lunga perioadă de inactivitate într-o mobilizare preventivă și pentru a nu-i da — după sfatul Angliei — un caracter de provocare la adresa Germaniei. De aceea, la 1 septembrie 1939, în fața forțelor germane de invazie, puse la punct, polonezii n-au putut opune decât o parte a forțelor sale, pe cale de mobilizare. Disproporția de forțe rezultă din comparația elementelor numerice. Armata germană de invazie era formată din 47 divizii infanterie și șapte divizii blindate grele, sprijinite de alte șase divizii ușoare și patru divizii motorizate — la care s-au adăugat trei divizii slovace —, totalizând 3 500 de care și 3 000 de avioane de prima linie. Polonezii nu puteau opune decât 28 divizii infanterie, 11 brigăzi de cavalerie și o singură brigadă motorizată; armata blindată era formată din 21 companii de recunoaștere, cu vehicule de 2,9 tone și două batalioane de care de nouă tone, iar aviația avea 454 de avioane, din care 200 de vânătoare. Polonia se declara conștientă de faptul că, în fața atacului masiv german, armata sa nu putea să reprezinte decât o simplă avangardă a armatelor din vest, ce urma să se retragă, luptând treptat pe poziții de rezistență, spre vest și sud-vest, acoperind mobilizarea și dezlănțuirea ofensivei din vest, precedate de masivul atac aerian al lui *Royal Air Force* britanic, conform acordurilor militare aliate. Ceea ce nu s-a întâmplat. În loc de o retragere

strategică, singura dictată de împrejurări, polonezii au făcut greșeala de a împinge trupele lor prea aproape de frontieră, de a primi bătălii izolate cu adversarul mult mai puternic, irosindu-și forțele; dezordinea și demoralizarea produsă de acțiunea avioanelor și blindatelor germane în spatele armatei polone au împiedicat manevra proiectată.

Ofensiva germană s-a produs prin învăluire, de două mari grupe de armate, una acționând din direcția nord-sud, alta din direcția sud-vest. Coloanele germane înaintează fulgerător pe toate direcțiile spre inima Poloniei, pe când aviația lor domină absolut spațiul aerian. Manevrele abile ale armatelor germane au tăiat trupelor poloneze din Coridor legătura cu cele din interior; cea mai primejdioasă înaintare a fost cea dinspre sud-vest, dinspre Silezia și Slovacia; la 15 septembrie, toată regiunea industrială a Sileziei polone era intactă în mâinile germanilor. Cracovia ocupată. Varșovia, sălbatic bombardată zi și noapte, amenințată cu învăluirea, a fost evacuată; guvernul polonez a fugit spre sud, la Luțk. Catastrofa devine inevitabilă și ia proporții din zi în zi; orașele fortificate cad, după rezistențe uneori eroice; armatele, împresurate, capitulează. Cele din urmă cetăți, capitala Varșovia și fortăreața Modlin, împresurate, după lupte titanice, cu episoade dramatice, capitulează la 26 și 27 septembrie, iar mica garnizoană din peninsula nisipoasă Hello, de pe țărmul Balticii, la 10 octombrie. Dar acestea au fost numai ultimele zvârcoliri ale unei dureroase agonii; de fapt, catastrofa putea fi considerată ca produsă din ziua de 17 septembrie, când armatele rusești, potrivit dispozițiilor din pactul încheiat între Ribbentrop și Molotov la 23 august, au intrat pe teritoriul Poloniei, în spatele dispozitivului de apărare polonez, și au început înaintarea spre vest și sud-vest, în Galiția, silind guvernul, comandamentele superioare și armatele, cât au putut să se salveze din împresurarea germană, să-și caute refugiul spre sud, trecând granița pe teritoriul României. A fost lovitura de grație aplicată apărării Poloniei.

La 28 septembrie, are loc o nouă întâlnire între Ribbentrop și Molotov, la Moscova; s-a semnat acordul prin care „fostul stat al Poloniei" e împărțit între cei doi tovarăși. Linia de împărțire corespunde în general cu fosta „linie Curzon" din 1919 și cu cea de separație între zonele de ocupație militară, urmând cursul fluviilor Narva-Bug-San. Rusia relua în posesiune teritoriile pe care le cedase Poloniei în urma războiului din 1920: părțile din Bielorusia

și Ucraina, anexate Poloniei; întinzând ocupația spre vest, jumătatea de răsărit a Galiției, cu Lemberg, Prszemysl și regiunea petroliferă, cădea în sfera Sovietelor. Astfel s-a încheiat cea de-a patra împărțire a Poloniei. Convenția încheiată cuprindea și un fel de amenințare la adresa terților puteri care ar încerca să se amestece în această reglementare. Un schimb de scrisori între cei doi miniștri prevedea un acord economic, potrivit căruia Uniunea Sovietică va furniza Germaniei materii prime, iar Germania va trimite Rusiei produse industriale. Considerând că acest aranjament satisface mari interese europene și că deci continuarea războiului n-ar mai avea nici un rost, cei doi tovarăși vor întreprinde o acțiune în vederea păcii, declarând că, dacă intervenția nu va avea succes, va rămâne stabilit că Anglia și Franța vor purta răspunderea continuării războiului.

Și cortina cădea asupra actului polonez al dramei celui de-al doilea război mondial. Se va ridica în curând, spre a arăta spectatorilor Istoriei desfășurarea altor acte, cu acțiuni sângeroase și neprevăzute.

Comentarii politice asupra catastrofei poloneze

Înfrângerea catastrofală a Poloniei într-un timp atât de scurt a provocat multe comentarii și nedumeriri. Cum a fost cu putință ca o țară de 33 de milioane, cu reputația de a avea o armată foarte puternică, încrezătoare în forța ei — dacă judecăm după intransigența atitudinii ei față de primejdia ce o amenința —, să se prăbușească în mai puțin de trei săptămâni? Unii găsesc vina nu numai în zdrobitoarea superioritate militară a adversarului, dar și în prezumția orgolioasă a polonezilor, în megalomania lor, în insuficiența comandamentului, precum și în greșeli în conducerea politicii externe. Aceasta, prezentând unele analogii cu stările de lucruri de la noi, se cuvine a ne opri un moment asupra ei.

Un fapt uimitor a fost inacțiunea completă a englezilor și francezilor, atunci când, pe Frontul de Est, se juca cartea existenței aliatului lor. Retranșați în spatele „liniei Maginot", francezii n-au întreprins nici o acțiune serioasă, care să atragă spre Frontul de Vest importante forțe germane, ușurând astfel situația critică a polonezilor, iar englezii s-au mărginit la

incursiuni aeriene ineficace. Germanii, adăpostiți în spatele liniei fortificate Siegfried, s-au mulțumit să păstreze o atitudine de expectativă, evitând, întrucât îi privea, ducerea războiului pe două fronturi în același timp. Domnea astfel, pe Frontul de Vest, un calm relativ, neobișnuit în prima perioadă a unui mare război. Francezii îl numeau în derâdere: *„la drôle de guerre"*[110]. Înaltul Comandament francez și guvernul erau preocupați, mai mult decât de inițiative strategice ori de probleme tactice, de viața materială și socială a soldatului: ore de lucru și de repaus, respectarea zilelor de concediu, distracții de front, ca efect al influenței avute asupra opiniei publice de guvernarea Frontului Popular.

La această carență a ajutorului aliat a contribuit desigur într-o însemnată măsură și lipsa de coordonare dintre acțiunea politico-diplomatică și cea militară: oscilațiile politicii externe din ultimul timp ale Poloniei, navigând între Franța și Germania. Politica lui Beck, de apropiere cu Germania — pe care el o socotea ca fiind testamentul politic al lui Piłsudski —, a dominat Polonia vreo 4-5 ani; ea a împiedicat organizarea precisă a cooperării militare a Poloniei cu aliații ei de astăzi, la care a revenit de scurt timp. De aceea, alianța cu puterile occidentale nu s-a putut valorifica pe plan strategic în chip practic, așa cum, de pildă, fusese cooperarea franco-rusă în 1914, când invazia rușilor în Prusia Orientală, dacă a fost nenorocoasă pentru rușii înșiși, a făcut însă posibilă victoria franceză de la Marna, salvând Franța și, o dată cu ea, și Antanta.

Desigur, astfel de cooperări nu se improvizează sub impulsul necesităților imediate, ci se studiază și se pregătesc din vreme. Din cauza oscilațiilor ei diplomatice, Polonia nu putuse presa Franța și Anglia să elaboreze precis planul unei astfel de colaborări. Poate că el ar fi prevăzut edificarea la granița germană a unui sistem de fortificație — un fel de „linie Maginot" poloneză — destinată a reține un timp util invazia germană. Poate că, prin abilități diplomatice, s-ar fi întârziat declanșarea ostilităților până ce ajutorul franco-britanic s-ar fi putut face simțit. Poate că însuși planul de operații polonez ar fi fost stabilit mai judicios prin influența Statului Major francez, mai experimentat. Poate că...

Inacțiunea curioasă de pe Frontul de Vest ce caracterizează acest *„drôle de guerre"* a primit din partea comentatorilor sovietici și o altă interpretare

categorică: ea era consecința dorinței guvernelor din Occident de a nu stânjeni acțiunea armatelor hitleriste pe Frontul de Est, deoarece atacarea Poloniei ar fi fost numai preludiul unei acțiuni de mai mare importanță: războiul contra Uniunii Sovietice, pentru a extermina comunismul la originea lui. În fața acestei perspective dorite și sperate, Franța și Anglia au sacrificat Polonia și au stat cu arma la picior, lăsând pe Hitler — acoperit pe de altă parte de pactul de neagresiune cu U.R.S.S. — să-și împlinească nestingherit planul zdrobirii Poloniei[111].

O mare învățătură aveam să tragem și noi înșine de pe urma unor astfel de „garanții" date ușor, în momente de încordare diplomatică, dar neputând să fie valorificate la timp, pe plan militar. Cu îngrijorare, se reconsidera garanția franco-britanică din primăvara aceluiași an. Era ea o realitate serioasă ori numai o iluzie primejdioasă, ce putea deveni fatală pentru noi, cum fusese pentru Polonia? Aveam oare la cârma statului bărbați de stat luminați, cu cuget clar, cu comprehensiunea exactă a situațiilor, capabili să înțeleagă rosturile lecțiilor dureroase din jurul nostru și să dea bărcii impulsurile necesare spre a o feri de vâltoare și a o îndruma pe căile cele bune?

Iată întrebarea tragică ce chinuia, la acea epocă, mintea românilor ce-și iubeau țara.

Refugiul polonezilor în România

Dacă împrejurările în care s-a desfășurat conflictul și a izbucnit războiul Poloniei cu puternicii ei vecini nu au fost cele prevăzute de *casus foederis* și, deci, nu au putut obliga România să dea aliatei sale concursul militar — vai! atât de precar! — prevăzut de tratatul de alianță, în schimb România a avut mângâierea să poată da nefericitei națiuni vecine, la producerea catastrofei, un azil pentru cei obligați de nenorocire să-și părăsească țara invadată și căminul. La 17 septembrie, după pătrunderea armatelor sovietice pe teritoriul polon, în spatele apărării, a început exodul spre țara vecină de la sud. Șeful statului, președintele Ignacy Mościcki, membrii guvernului, înaltele comandamente militare, membrii Parlamentului, înalții demnitari,

unitățile militare scăpate din încercuire și toți cei ce nu voiau să accepte stăpânirea dușmanului și au putut dispune de mijloace de transport rapide au traversat granița polono-română și au trecut în Bucovina.

Guvernul român s-a văzut pus în fața unei probleme grele și delicate și obligat să ia măsuri pentru a pune ordine în această adevărată invazie, respectând pe de o parte comandamentele morale ale ospitalității și pe cele dictate de sentimentele de prietenie pentru un popor vecin, nefericit, iar pe de altă parte să procedeze cu precauție, spre a nu indispune puternica Germanie, a cărei autoritate se făcea tot mai simțită la noi. Guvernul a refuzat să predea germanilor căpeteniile politice sau militare poloneze, ceea ce l-a pus adeseori în situații jenante.

Pentru trierea și îndrumarea refugiaților spre localitățile ce le fuseseră desemnate și unde se construiseră lagăre vaste, s-a organizat la Cernăuți un centru, dirijat de un subsecretar de stat. Foștii miniștri au fost găzduiți în hotelurile de la Băile Herculane. Pentru militari s-a organizat un mare lagăr lângă Tulcea; pentru civilii ce nu și-au putut face rosturi personale, la Roșiorii de Vede și în alte localități. Cei bogați, care și-au putut salva lucrurile de preț, și-au vândut bijuterii, automobile și alte obiecte, spre a putea face față trebuințelor întreținerii. În jurul lagărelor se instalaseră adevărate târguri de desfacere.

Un însemnat număr de persoane s-a refugiat în București. Mulți intelectuali români și-au dat osteneala să găsească adăposturi pentru camarazii lor de specialitate aruncați de pribegie aici. Autorul acestor rânduri, care contractase legături cu mulți polonezi în timpul vizitelor sale în Polonia, și-a făcut o datorie din a oferi găzduire, cu toate greutățile întâmpinate, unui număr de profesori universitari și secundari. Ambasada polonă din București, la început, și apoi un Comisariat special, pus sub conducerea fostului ambasador Arciszewski, au organizat opera de asistență a refugiaților, susținând-o cu fonduri din tezaurul statului polon, salvat și trecut pe teritoriul României; grosul tezaurului a putut fi tranzitat până la Constanța, unde a fost îmbarcat și trimis în țările aliate din Occident.

Multe dintre personalitățile de seamă refugiate în România au putut trece granița cu concursuri binevoitoare — autoritățile au închis ochii, înlesnind aceste evadări — și s-au stabilit în Elveția, Franța, Anglia, Statele

Unite, participând la organizarea rezistenței împotriva cotropirii patriei lor. Alții, printre care și fostul ministru de externe Beck, și-au găsit odihna de veci în pământul ospitalier al țării prietene și aliate[112]. Refugiații din București s-au organizat în cercuri de cultivare mutuală și au căutat să lege relații de cultură cu românii. Din când în când, ei tipăresc în limba polonă câte o broșură, uneori mai voluminoasă, în care conaționalii sunt instruiți asupra țării ce-i găzduiește, a istoriei ei, a poporului român, a literaturii și activității ei culturale.

Încetul cu încetul, chestiunea refugiaților polonezi a trecut pe planul al doilea. Alte evenimente solicitau atenția și provocau emoția poporului român.

Val de sânge asupra României

Ca și cum tensiunea nervoasă produsă de evenimentele ce se petreceau în apropierea granițelor noastre, și atât de amenințătoare pentru siguranța țării, nu ar fi fost de-ajuns, noi lovituri, de astă dată pe plan intern, veniseră să zguduie sufletele românilor în această agitată lună septembrie 1939: asasinarea primului-ministru Armand Călinescu și represaliile sângeroase ce au urmat.

Împrejurările în care s-a făptuit suprimarea „micului dictator"[113] au fost deosebit de dramatice: atentatorii, în număr de nouă, l-au urmărit în două automobile și l-au ciuruit cu gloanțele revolverelor lor în propriul său automobil, în apropiere de locuința sa din parcul Sf. Elefterie: după aceea ei s-au prezentat la Societatea de Radiodifuziune, unde, forțând ușile și molestând pe funcționari, au anunțat la radio isprava săvârșită.

Atentatul a fost un act de răzbunare a legionarilor, pentru a „pedepsi" actul violent al suprimării „Căpitanului", a „Nicadorilor" și a altor corifei legionari, săvârșită cu aproape un an înainte; acest act sângeros se atribuia unei înțelegeri stabilite între Rege și primul său ministru.

Armand Călinescu fusese o inteligență promptă și suplă, capabil să sesizeze repede situațiile și să le facă față prin măsuri adecvate. Făcuse figură bună la Ministerul de Război; organizarea apărării naționale, în aceste

vremuri tulburi, îi datora foarte mult; mai puțin fericită fusese trecerea lui pe la Ministerul Instrucțiunii, unde, ascultând de inspirații rele, dezorganizase învățământul superior, sub pretextul unei așa-zise „raționalizări" a învățământului, și lovise în profesorii secundari și universitari prin legi nedrepte de „revizuiri", „deblocări", „reîncadrări", scoateri premature la pensie etc. Era un spirit răutăcios, uneori până la sadism, lucru pe care-l mărturisea singur, cu orgoliu cinic. Părăsind Partidul Național-Țărănesc, în cadrele căruia activase și se înălțase, și-a închinat lipsa de scrupule Regelui Carol al II-lea, care găsise într-însul omul care-i trebuia pentru realizarea concepțiilor sale despotice. De aceea, cu toate netăgăduitele sale calități intelectuale, Călinescu era un om profund antipatic opiniei publice. Voind să se recomande regalului său patron ca om cu mână de fier, n-a șovăit să adopte metode de acțiune nu numai brutale, dar sanguinare, așa cum nu fuseseră în tradiția politicii românești. Dar sângele cheamă sânge. El a căzut victimă propriilor sale procedee.

Replica atentatului a venit cu promptitudine sălbatică, lipsită de spiritul de justiție și ordine legală, ce trebuie să domnească la baza unei organizări de stat. În seara aceleiași zile, cei nouă făptuitori, care fuseseră arestați, au fost aduși la locul atentatului și executați în masă, prin împușcare, pe cale polițiencască. S-a dat apoi cadavrelor o așezare mai avantajoasă și au fost lăsate expuse vederii publicului. O pancartă întinsă deasupra cadavrelor anunța că „aceasta va fi de aici înainte soarta asasinilor trădători de țară". O mulțime enormă, venită din toate părțile orașului, a defilat a doua zi prin fața cadavrelor, ca să vadă hidoasa priveliște: printre spectatori erau și mase de școlari și școlărițe, ieșiți de la școală.

La Președinția Consiliului de Miniștri a fost chemat generalul de cavalerie Argeșanu, om fără relief, capabil să fie o unealtă oarbă în mâna stăpânului său. El a fost executorul Saint-Barthelémyului antilegionar, hotărât la nivel înalt. Căci executarea sumară, fără judecată, a asasinilor lui Armand Călinescu fusese numai prologul. Represiunea integrală s-a aplicat pe o scară mult mai întinsă și a avut un caracter de sălbăticie, fără precedent în analele blândului popor român. Au fost scoși din închisori, împușcați și cadavrele lor expuse în piețe publice[114]. O notă oficioasă, publicată în ziare, spunea că: „Sancțiuni s-au aplicat asasinilor, complicilor și îndrumătorilor

lor". La radio s-a anunțat că: „Ministerul de Interne studiază prin contencios aplicarea sancțiunilor și la membrii familiilor, pentru ca să se stârpească sămânța celor ce dau naștere la asasini și trădători". Informațiile detaliate ce sosesc din provincie asupra execuțiilor sunt de un dramatism înfiorător: ele provoacă în suflete întâi depresiune, apoi indignare împotriva celor ce pângăresc sufletele, seamănă vrăjmășii mortale și compromit bunul renume al țării, tocmai în momentele când era mai multă nevoie să se cultive spiritul unității și solidarității naționale în fața marilor primejdii ce amenințau așezământul nostru politic, social și național.

Cauza primară a halului în care ajunsese țara a fost că nu fusese înțeleasă de la început semnificația și importanța Mișcării Legionare; ea fusese tratată cu metodele obișnuite ale politicianismului nostru. În fața rezistenței unor spirite mistice și fanatice, s-a întrebuințat apoi violența. Aceasta a provocat represalii și mai violente, care au degenerat în omucideri reciproce, până s-a ajuns la hecatombele de astăzi[115]. Și, desigur, nu se spusese ultimul cuvânt.

Situația politică tulbure din țară

Guvernul generalului Argeșanu a dăinuit abia vreo zece zile; după ce generalul și-a îndeplinit misiunea sângeroasă pentru care i se încredințase înaltul post, a fost concediat și înlocuit — în octombrie 1939 — cu Argetoianu, omul tuturor cârpelilor. Acesta și-a înjghebat un guvern din elemente împrumutate de la toate partidele; ca partizani personali, nu putea pune în linie decât pe Radian și pe August Filip, băieți de-a doua mână. La Instrucțiune a rămas Petre Andrei[116], care începea să fie considerat ca un *„homo regius"* și rupsese cu totul legăturile cu conducerea Partidului Național-Țărănesc; favoarea regală se va arăta, vai, șubredă și efemeră; ea îl va duce la un sfârșit catastrofal.

Nici guvernul Argetoianu n-a avut o durată prea lungă. Hărțuit pe ambele planuri, pe cel intern de moștenirea sinistră lăsată de predecesorii săi, pe cel extern de amenințarea hegemoniei germane, care tindea spre acaparare politică și economică a țării, a fost înlocuit, la 24 noiembrie 1939,

prin noul guvern format de Gh. Tătărescu. Acesta, dizgrațiat de Rege cu un an înainte și scos din demnitatea de ambasador al țării la Paris — din cauza francheței cu care expusese Regelui adevărata situație internațională, contrarie vederilor Suveranului —, a fost acum chemat să constituie „un guvern de destindere", fără Victor Iamandi și Gavrilă Marinescu, reputați de a fi partizani ai „metodelor forte" și execrați de legionari. Încercarea lui Tătărescu de a solidariza cu guvernarea sa vechile partide nu reușește; tot ce a putut recolta de la ele a fost un grup de țărăniști dezlipiți din aripa stângă a partidului: Grigore Gafencu[117], Mihai Ralea, Petre Andrei, adversari hotărâți ai Gărzii de Fier, în interior, și partizani tot atât de hotărâți ai Angliei și Franței — cu sentimente amicale față de Rusia sovietică — în politica externă. Guvernul Tătărescu va fi un guvern personal al Regelui și va însemna, nu numai prin formația sa, ci și prin actele sale, un pas mai departe pe calea dictaturii regale. Regele nu se mai jenează: introduce miniștri noi în guvern — cazul M. Ghelmegeanu — fără a se osteni să mai consulte sau chiar să anunțe pe șeful guvernului. Nu primește decât trei miniștri[118]: Tătărescu, Gafencu, Mitiță Constantinescu; ceilalți lucrează cu... Urdăreanu. Partizanii noului regim — „carolingienii", după vorba de spirit a lui Iorga — au adoptat ca termen de atac expresia „vechile partide", întrebuințând-o în sens peiorativ, în înțelesul că tot ce s-a făcut rău în țară, tot ce pare fals, imoral este ca în timpul sau după modelul „vechilor partide". Dar campania de denigrare începe să cadă ea însăși, la lumina realităților urâte, sub biciul ironiei. „Regenerarea morală" trâmbițată cu zgomot de regimul personal al lui Carol al II-lea nu se prea vede. Aceiași oameni, aceleași apucături. Se vorbește, cu precizări de date, nume și cifre, de cheltuieli extravagante, de neglijențe dăunătoare și costisitoare, de afaceri veroase în stil mare, puse la cale uneori prin „foarte înalte protecții". „Frontul" n-a adus nimic nou decât guvernarea în afară de partide, dar cu oameni dintr-însele și cu ridicolele exhibiții ale uniformelor demnitarilor.

Se lansează, cu un mare aparat de propagandă, un „împrumut de înzestrare a oștirii". Subscrierile merg greu și trebuie recurs la dulcile presiuni ale „comitetelor cetățenești" și la cele masive asupra instituțiilor bancare. După două luni, la 10 februarie, împrumutul se încheie cu 10 1/4 miliarde lei subscriși, ceea ce, după apologeții regimului, ar fi un mare

succes. Cei mai vechi își amintesc însă că „Împrumutul Național" dinaintea războiului de întregire produsese 400 milioane lei aur — adică mai mult de 15 miliarde de lei actuali, și aceasta în România mică de atunci de 7 1/2 milioane de locuitori și fără „comitete cetățenești". Cauzele psihologice și economice ale acestei deosebiri se înțeleg de la sine.

Ecoul evenimentelor ce se petrec în afară provoacă în țară o serie de preocupări, unele majore, altele minore. Printre cele dintâi sunt concentrările de contingente militare, începând de la 4 septembrie 1939, și repetate la intervale ; prin masivitatea lor, seamănă a mobilizare. A doua serie de măsuri privește lucrările de întărire a granițelor de la est și de la vest, precum și a unor linii strategice în interior. Regele și Tătărescu, în urma inspecției lucrărilor, asigură țara că „suntem apărați de un zid de oțel și beton"; partizanii regimului frontist[119] adaugă că „nici pasărea nu poate trece în zbor peste aceste ziduri..." Opinia publică e însă sceptică. Lucrările ce se fac sunt importante și costisitoare, dar se pare că sunt departe de a fi gata și e temere că scadența fatală se apropie. Și, apoi, e de-ajuns să avem ziduri tari, spre a fi în siguranță, când în interior e atâta putreziciune? Ne mai trebuie și suflet și solidaritate socială. Impresia generală este că domnesc dezacorduri adânci între pătura subțire de sus, care huzurește și se agită, și masa acelora care muncesc cu mintea și cu brațele, care e inertă, rabdă și nu știe nimic; între vorba tare a unora și puterea slabă a țării. În asemenea condiții, discursurile răsunătoare ținute de Anul Nou 1940 par a fi mai mult rătoieli provocatoare, decât comunicări liniștitoare.

Ceea ce chinuiește viața sufletească a națiunii este îngrijorarea crescândă față de evenimentele ce se petrec în afară, urmându-se în ritm precipitat; campania din Polonia a purtat torța războiului până la granița noastră. Nu se cunosc și se așteaptă cu temere intențiile Germaniei, Italiei și Rusiei față de noi. Domnește în genere neîncrederea în posibilitățile apărării noastre de-a face față unei agresiuni, teama de izolarea în care ne găsim, neîncrederea în capacitatea și seriozitatea celor ce conduc barca statului pe valurile acestor mări furtunoase.

Un prim Consiliu de Coroană a fost convocat de Rege la 6 septembrie, cu două săptămâni înainte de asasinarea lui Armand Călinescu. Participarea a fost restrânsă: numai „consilierii regali", ministrul președinte și cel de externe, fără cei mărunți. Neconvocarea șefilor marilor partide, Iuliu Maniu

și Dinu Brătianu, a scăzut importanța consfătuirii. Pare a fi fost o concesie făcută opiniei publice alarmate și o încercare ieftină de acoperire a conducătorului real. După expunerea situației internaționale, făcută de ministrul de externe, Regele a dat cuvântul pe rând celor de față, în ordinea vechimii. În unanimitate s-a decis că, față de desfășurarea evenimentelor, singura atitudine ce poate lua România este cea de strictă neutralitate; unii dintre cei de față au căutat să se întreacă în platitudini față de Rege. Mai interesante au fost conversațiile neoficiale. Ungurii par a fi foarte neliniștiți de puterea amenințătoare a Germaniei, care a devenit vecină cu Ungaria; ei ar fi dispuși să se apropie de noi. Bulgaria e ținută în șah de Turcia și Grecia, încât nu poate manifesta veleități agresive. Așadar, suntem pentru moment asigurați de o perioadă de liniște.

Dar situația s-a complicat. Sfărâmarea Poloniei, exigențele crescânde ale Germaniei, pe care căutăm a le satisface, amenințarea ce se pronunța tot mai clar dinspre nord-est, au făcut necesară ținerea unui nou Consiliu de Coroană, la 6 martie 1940, în timpul guvernului Gh. Tătărescu. Au asistat, pe lângă miniștri, toți „consilierii regali", afară de Baliff și Iamandi și, în plus, Urdăreanu, care a luat note.

Regele a dat cuvântul ministrului de externe, Gafencu, care a făcut o lungă expunere asupra situației internaționale, servindu-se de un memoriu scris. Din această expunere rezulta, în primul rând, că Marea Britanie e supărată pe guvernul român, din cauza politicii petrolului în favoarea Germaniei, acuzând-o că alimentează Germania cu produsul ce constituie astăzi nervul războiului. Guvernul britanic a trimis o notă în acest sens guvernului român, a suspendat livrarea comenzilor făcute de statul român în Anglia și a oprit la Gibraltar un vapor care ne aducea minereuri din America; apoi s-a mai calmat și transporturile oprite au fost reluate. Franța nu s-a asociat la protestul britanic. Rusia — a afirmat Gafencu — ar fi avut față de noi intenții inamicale, înțelegându-se în acest sens cu Bulgaria; atitudinea fermă a ministrului de externe turc, Saraçoglu — care a declarat la Sofia că, în caz de atacare a României de către Bulgaria, Turcia ne va sprijini —, a făcut pe bulgari să renunțe la intenția lor. La Belgrad s-au făcut presiuni asupra lui Gafencu pentru regularea litigiilor noastre cu Ungaria și Bulgaria — desigur la sugestia politicii germane; Gafencu a scăpat prin declarații vagi. Italia ar exercita o acțiune moderatoare atât asupra Ungariei,

cât și a Bulgariei; Ciano a declarat lui Bossy, ministrul României la Roma, că Italia va sprijini România în cazul unui atac din partea Rusiei, modificând o veche formulă, în sensul: hotarul Italiei e la Nistru. Germania e satisfăcută de atitudinea României, care a făcut marii puteri concesiuni economice de mare valoare și e pe cale să le mărească. Există teama, continuă referatul lui Gafencu, ca nu cumva Rusia sovietică, după ce se va fi liberat de chestiunea Finlandei, să-și întoarcă privirile spre sud, unde sunt două posibilități: România și Turcia. De aceea, desfășurarea evenimentelor din nord prezintă mare importanță pentru noi și trebuie urmărită cu atenție. În rezumat, guvernul se vede îndreptățit să considere că nici una din marile puteri n-ar putea vedea favorabil o înaintare a Sovietelor în bazinul dunărean, că chestiunea Basarabiei nu va fi ridicată decât în cadrul reglementării definitive și generale a ordinii europene și că, în caz de agresiune, România nu va fi lăsată fără sprijin.

După terminarea expozeului, Regele s-a adresat fiecărui membru în parte, cerându-i părerea. Toți s-au declarat de acord cu politica precedentă a guvernului; Iorga, în susținerea celor relatate în privința atitudinii Bulgariei, a declarat că cunoaște personal pe profesorul Filov, noul prim-ministru bulgar, de la congresele internaționale de istorie: este românofob. Singur, A.C. Cuza, naționalistul antisemit de la Iași, s-a declarat pentru o alianță deschisă cu Germania, „spre a ne apăra împotriva Rusiei"; dar toți au fost unanimi în a dezaproba pe Cuza. S-a dat un comunicat prin care se declara că România va observa cu strictețe regulile de neutralitate stabilite prin convențiile internaționale cu privire la beligeranții din conflictul actual (era vorba în primul rând de Convenția de la Haga din 1907, privitoare la obligațiile neutrilor).

Neliniștea opiniei publice luminate se manifestă și prin unele inițiative personale. Autorul acestor rânduri a adresat Regelui, consilierilor regali și câtorva miniștri și fruntași politici un „memoradum" prin care se pleda în favoarea unei regulări a diferendului nostru teritorial cu Bulgaria, pentru a micșora cu unul numărul dușmanilor pe care-i aveam la toate frontierele. Regularea chestiunii Cadrilaterului luase proporțiile și gravitatea unei probleme europene, în care, trebuie s-o mărturisim, simpatiile cercurilor înalte diriguitoare nu erau de partea noastră. Într-un raport adresat Consiliului de Război britanic la 21 septembrie 1939, Churchill se exprima

lămurit că în noua conjunctură politică europeană era necesar pentru puterile occidentale formarea unui Bloc balcanic prieten, dar pentru realizarea acestuia „va trebui ca România să înapoieze Bulgariei de bunăvoie partea de sud a Dobrogei"*. Regele a ordonat represalii împotriva autorului memorandumului, care însă a scăpat de urmărire grație faptului că multiplicarea textului și trimiterea lui se făcuse cu cunoștința și aprobarea prealabilă a ministrului de resort, Eugen Titeanu. Acest memorandum a servit, scurt timp după aceea, ca bază documentară în timpul discuțiilor angajate oficial între guvernul român și cel bulgar, pentru regularea problemei Cadrilaterului, dar, soluția fiind impusă din afară, și-a pierdut tot înțelesul și efectul pe care le-ar fi avut, dacă se săvârșea din propriul nostru consimțământ și din inițiativa noastră.

În masele publicului incomplet sau greșit informat domnește panica, caracteristică psihologiei de ajun de război. Zvonurile se propagă pe calea străzii și a cafenelelor, se exagerează și se deformează; ipotezele și soluțiile cele mai bizare circulă din om în om. Năvală la aprovizionări; băcanii și droghiștii fac afaceri de aur. Femeile, în special cele care au apucat războiul trecut și i-au îndurat suferințele și privațiunile, și-l închipuie și pe cel ce amenință ca desfășurându-se după același plan: intervenție, înfrângere, invazie, ocupație... În vederea acestei eventualități, fac aprovizionări masive; familiile cu mijloace materiale își pregătesc locul de refugiu, știrile ce vin de pe „zona" de concentrare sunt deprimante. Nu mai este entuziasmul din ajunul primului război mondial, când conștiința idealului național înălța sufletele. Oamenii simpli nu înțeleg complicațiile problemelor internaționale; moralul trupelor cantonate în sate sărace e prost; soldatul țăran se gândește cu grijă că acasă arăturile nu se vor face la timp. Domnește o atmosferă apăsătoare de defetism, sporită de constatarea că armamentul e mediocru, că instrucția trupei e insuficientă, că echipamentul corporal e

* Cf. Winston S. Churchill, *Mémoires sur la Deuxième Guerre mondiale*, I/2, Paris, Plon, 1948, pp. 49–51 (memorandum din 21 septembrie 1939). În documentul respectiv, textul exact relativ la România este următorul: „... S-ar putea foarte bine ca Rusia să ia României Basarabia, dar aceasta nu ar aduce atingeri intereselor noastre majore și care constau în a opri marșul german spre estul și sud-estul României. România a obținut un profit enorm de la războiul precedent [din 1914—1918], în cursul căruia victoria Aliaților a salvat-o de la o înfrângere completă și ea va trebui să se considere fericită dacă va ieși din acest conflict nepierzând decât Basarabia și partea sudică a Dobrogei, pe care ea ar trebui să o dea Bulgariei pentru a permite formarea unui Bloc balcanic" (p. 50).

redus la cea mai simplă expresie, că vechile deprinderi: goana după locuri ferite, ambuscarea, favoritismele sunt în floare; numeroase cazuri de traficuri de influență circulă în public și contribuie la deprimarea sufletelor. Pe scurt, pregătirea materială și morală a apărării țării față de marea încercare la care, poate, vom fi chemați să luăm parte, lasă de dorit.

Și, totuși, sămânța vitejiei și a eroismului simplu nu e stinsă în sufletul românesc. Participarea voluntară a numeroși români, atât din păturile intelectuale cât și din cele muncitoare, la cruntul război civil din Spania e dovada. Unii — legionarii — s-au înrolat în una din cele două tabere în luptă; alții — comuniștii — în cealaltă. Sânge românesc a fost vărsat în Spania și trupuri de români tineri i-au îngrășat pământul. Indiferent de ideologia în serviciul căreia ei au înțeles să-și jertfească viața, acest avânt tineresc e expresia unei înălțări sufletești ce dovedește că națiunea nu e putredă. Dacă tineretul e gata să se jertfească pentru o cauză, în definitiv străină, nu o va face oare pentru aceea a pământului și a neamului propriu, dacă va fi luminat și condus bine?

Acestea erau îndoielile, durerile și speranțele ce chinuiau pe patrioți în preajma intrării noastre într-un nou mare război.

Izolarea României

Era evident că starea haotică a politicii europene era o consecință directă a pactului încheiat la 23 august 1939 între Germania și Rusia. Senzaționalul act răsturnase toate pozițiile din Europa; el părea că redeschide Rusiei sovietice porțile spre Vest, pe care i le închisese primul război mondial, barându-le cu crearea unei serii de state marginale de la Baltica la Marea Neagră. Supunându-se unei trebuințe imediate, aceea de a purta războiul ce-l declanșase numai pe un singur front, Hitler s-a resemnat prin numitul pact a da acces Rusiei la Baltica, la Bug, în Carpații Galițieni și la Prut.

Dându-și însă seama de primejdia, pe care el însuși o dezlănțuise, Hitler se vede nevoit ca, pe lângă moștenirea țaristă, preluată de Stalin, să ia asupră-și, o dată cu *Anschlussul*, și moștenirea politică a vechiului imperiu habsburgic. Ciocnirea între cele două forțe antagoniste se desemna la orizont ca inevitabilă[120].

România, așezată la intersecția celor două mari forțe, trebuia să cumpănească bine împrejurările și atitudinile. Deocamdată, în luna de miere a acordului germano-sovietic, invazia Poloniei de către germani punea problema intrării în joc a alianței militare româno-polone. Ea a fost însă repede înlăturată, întrucât nu obliga pe aliat la acțiune decât în cazul unei agresiuni dinspre est. Când însă, la 17 septembrie, Rusia, pe baza acordului de la Moscova, a intrat la rândul ei pe teritoriul polonez, problema a devenit gravă. Ea a fost soluționată chiar de Polonia, ușurându-ne situația. În adevăr, cu câteva ore înainte ca Rusia să intre în Polonia, guvernul polonez a solicitat României nu asistența militară — devenită iluzorie și inutilă —, ci azil pentru conducătorii politici ai Poloniei și acea parte a populației și a armatei ce putea scăpa de încercuirea celor doi invadatori. În chipul acesta, Polonia însăși, sub forța împrejurărilor, ne degaja de obligația tratatului.

Dar situația militară evolua și ne prindea direct în mrejele ei. Nu mai putea fi îndoială că acordul de la Moscova cuprindea un lanț de ajustări de hotare în favoarea celor doi contractanți, în care era posibil să fim avuți în vedere și noi. Ocuparea de către ruși a Galiției, cu Lemberg, până la Carpații Nordici, i-a adus în centrul Europei. România se găsea acum încercuită pe la nord de ruși și, deci, separată de Germania. Dispariția Poloniei și înlocuirea ei, ca vecină la nord, cu Rusia, însemna înlocuirea primejdiei unei invazii din partea *Reichului* german cu amenințarea din partea Rusiei. Mai mult încă: în loc de a avea ca vecine două forțe rivale, între care ne puteam balansa, astfel ca să păstrăm neutralitatea, aveam acum de-a face cu doi parteneri legați prin tovărășie de arme și de interese. Ce intenții aveau ele față de noi și ce planuri aranjaseră? Știam, din dureroasa experiență a Istoriei, că înțelegerile dintre cei mari se fac totdeauna pe spinarea celor mici. Exemplul cel mai recent, al Poloniei, o confirma cu prisosință. Ar fi fost o naivitate să sperăm ca în convorbirile tainice ale lui Ribbentrop și Molotov acesta să n-o fi pus, direct, chestiunea Basarabiei. Puteam oare crede că Ribbentrop s-ar fi putut opune la trecerea României în zona de interes a Sovietelor, când aceasta se prezenta ca o compensație la programul propriu al recunoașterii unei zone de interes germane? Și, de fapt, din numeroasele conversații pe care conducătorii politici ai României le aveau cu Fabricius, ministrul *Reichului* la București, nu se putea spera decât că

România poate să conteze pe bunăvoința platonică a Germaniei, dar nu pe un ajutor militar, date fiind legăturile ei actuale cu Rusia.

Spre a se pune la punct această îngrijorătoare problemă, guvernul român a voit să știe dacă garanția franco-britanică, oferită României în martie 1939, când numai politica hitleristă era o amenințare pentru pacea europeană, era valabilă și în caz de agresiune sovietică, acum, când după pactul de la Moscova, U.R.S.S. trecuse de partea agresorului, îl aproba, îl ajuta și colabora cu el. Dar momentul acestei verificări nu era priincios: cele două puteri occidentale menajau Uniunea Sovietică în vederea propriilor lor interese. Când, în noiembrie 1939, ministrul român la Londra, Tilea[121], a pus această întrebare, lordul Halifax, ministrul de externe al Marii Britanii, pus într-o vădită încurcătură, a rugat guvernul român, prin lordul Lloyd, să nu pună această chestiune... Mai târziu, desigur după o reflecție care a permis guvernului britanic să cumpănească toate circumstanțele și toate efectele declarațiilor sale, ambasadorul britanic la București, sir Reginald Hoare, a comunicat guvernului român că „guvernul Maiestății Sale și-ar putea ține angajamentele numai dacă Turcia ar sări imediat în ajutorul României, iar Italia nu s-ar opune. Dacă guvernul român e capabil să răspundă afirmativ la aceste chestiuni, atunci guvernul Maiestății Sale ar fi dispus să examineze împreună cu guvernul francez noua situație, spre a stabili ce contribuție ar putea da pentru ajutorarea României". Trimiterea la Turcia și Italia dovedea cu evidență prioritatea preocupărilor Marii Britanii pentru interesele ei din Mediterana, iar formularea nebuloasă a răspunsului făcea să reiasă puținul entuziasm pentru cauza României.

Se părea că dispoziția acestor două state față de noi era favorabilă, dacă se ținea seama de unele declarații verbale ce făceau impresie. Ciano declarase că „frontiera Italiei spre est este la Nistru" (înțelegând, desigur, interesele pe care le patrona Italia), iar Saraçoglu, ministrul de externe al Turciei, declara că: „România e primul baraj contra bolșevismului".

Exista oare posibilitatea ca ele să-și ia efectiv obligația pretinsă de Marea Britanie, care singură ar fi făcut — după guvernul britanic — ca garanția să fie operantă?

Trimiterea către Italia și Turcia își avea izvorul și justificarea într-o acțiune întreprinsă în sud-estul european din inițiativa ministrului de externe al României, Gafencu, și avea ca principal partener Italia. Intrarea brutală

în arenă a Germaniei hitleriste desființase Mica Antantă (România, Cehoslovacia, Iugoslavia); rămăsese însă intactă Înțelegerea Balcanică (România, Iugoslavia, Turcia, Grecia), creația lui Titulescu, ca singura grupare politică din sud-est. Scopul acestei grupări era apărarea comună împotriva vreunei agresiuni care ar amenința *statu-quo*-ul teritorial creat în urma primului război mondial; din această cauză, încercările de a atrage și Bulgaria și Ungaria n-au avut succes. Gafencu a avut ideea de a transforma Înțelegerea Balcanică într-un „bloc al neutralilor", formă la care era mai ușor a ralia Ungaria și Bulgaria, întrucât scopul era numai apărarea comună împotriva unei agresiuni, fie dinspre Germania, fie dinspre Uniunea Sovietică. Ideea era susținută de Anglia și de Franța. Italia, care, prin anexarea Albaniei, devenise și ea un stat balcanic și năzuia să pună mâna pe Balcani, își afișa deschis intenția de a adera și căpăta hegemonia Blocului neutralilor[122]. În acest rol, ea s-a crezut obligată a anunța că era dispusă să dea sprijinul său statelor Blocului neutralilor, împotriva amenințării vreunei agresiuni în zona balcanică și danubiană. În două declarații făcute la scurt interval, în decursul iernii 1939-1940, către Victor Antonescu, trimis extraordinar al României la Roma, și lui Raoul Bossy, ministrul plenipotențiar al României în capitala Italiei, contele Ciano a spus că, după cum Italia a susținut rezistența armată a Spaniei și a Finlandei împotriva bolșevismului, va face același lucru și pentru România, căreia îi va trimite arme, muniții și avioane.

Dar lucrurile s-au oprit aici. Germania, neliniștită de acțiunea din sud-estul european, care tindea să apropie Italia de puterile occidentale, a intervenit printr-o serie de intrigi la Sofia și Budapesta, excitând dorințele revizioniste ale acestor țări. Pe de altă parte, Hitler a cerut lui Mussolini să-și lămurească poziția, dându-i să înțeleagă că Italia va deveni stăpână a Balcanilor mai degrabă alături de *Reichul* german decât alături de un bloc balcanic, care o aducea alături de Anglia și Franța. Angajându-se hotărât alături de Germania, urma implicit că tot ce se pusese la cale anterior cădea. România trebuia să renunțe la speranța ce-și pusese în ajutorul Italiei, care, singur, părea a fi în stare a da coeziune și forță blocului proiectat și a da eficiență garanțiilor anglo-franceze.

Garanțiile franco-britanice rămânând astfel literă moartă, România începe să cunoască sentimentul dureros al izolării. Paralel cu aceasta,

Germania câștiga din ce în ce mai mult teren în regiunea dunăreană. Se simțea primejdia unei apropieri între Germania și neprietenoșii noștri vecini de la sud. De aceea, începea să ia consistență în opinia publică curentul care cerea să căutăm protecție în bunele oficii ale Germaniei, spre a ieși din izolare și a ne putea apăra cu hotărâre independența și integritatea teritorială, amenințate de alianțele ce se urzeau în jurul nostru.

La 19 aprilie 1940[123], Regele Carol convocă la Palatul Regal un consiliu restrâns de trei persoane: președintele Consiliului, Tătărescu, ministrul Afacerilor Străine, Gafencu, și ministrul Palatului, Urdăreanu, spre a examina împreună ipotezele ce s-ar putea prezenta și atitudinile corespunzătoare ale României. S-au avut în vedere două ipoteze. Prima, ar fi o agresiune din partea germanilor, la care s-ar alătura maghiarii, invadând Transilvania. A doua, ar fi o agresiune sovietică pentru ocuparea Basarabiei. Și pentru un caz, și pentru celălalt, s-a convenit că reacția noastră nu poate fi decât o rezistență armată. S-au luat măsuri militare pentru o opunere la primul șoc, după care să urmeze retragerea pe linii defensive, dinainte pregătite, până ce jocul împrejurărilor politice va permite sosirea și intervenția ajutoarelor din afară.

Orizontul se întunecă dinspre miazănoapte

În timp ce pe frontul occidental se prelungea curioasa stare de stagnare — *„la drôle de guerre"*, pe cel oriental evenimentele se succedau repede. După ce cea de-a patra împărțire a Poloniei a fost un lucru săvârșit, Rusia sovietică trecu la executarea celorlalte puncte din programul său. Între 27 septembrie și 11 octombrie, cele trei țări baltice, Estonia, Letonia și Lituania, au trebuit să accepte protectoratul sovietic sub forma încheierii unui „pact de asistență mutuală", care mai acorda marelui stat protector baze militare, aeriene și navale la Baltica, precum și controlul navigației în golful Riga și al Finlandei; era prefața anexiunii totale, săvârșite în august 1940. Justificarea pe care o dau Sovietele acestei ocupațiuni este* că „nu e vorba

* Vezi *Falsificatorii istoriei*, ed. citată, p. 63.

de încălcarea sau neîncălcarea drepturilor naționale ale Finlandei, Lituaniei și Letoniei, Estoniei și Poloniei, ci de a le împiedica să devină colonii ale Germaniei hitleriste, prin organizarea victoriei împotriva naziștilor", comparând această acțiune cu aceea a englezilor care-și țin trupe în Egipt spre a bara drumul agresiunii hitleriste spre Suez și aceea a americanilor, debarcând la Casablanca. Deci, ar fi vorba de o ocupație militară temporară, cu țel tactic, iar nu de o anexiune politică.

Cu Finlanda, căreia i-a venit apoi rândul, lucrurile au mers mai greu. Sovietele au cerut Finlandei cedarea unei părți din teritoriul acestei țări — necesară pentru asigurarea securității orașului Leningrad — în schimbul unei părți din Carelia —, precum și o bază navală la Marea Baltică. Finlandezii n-au acceptat nici amputarea teritoriului, nici servitutea impusă țării lor. Rusia a pornit în decembrie 1939 războiul contra Finlandei. Indiferent de motivele politice*, sentimentul unanim al lumii civilizate e de partea micii Finlande, în lupta curajoasă și disproporționată cu uriașul ei adversar. Finlanda recoltează simpatii platonice, dar e lăsată singură și nu primește nici un ajutor concret, până ce, după o rezistență eroică, epuizată, cedează la începutul lunii martie 1940.

La începutul lunii aprilie, după o lungă pauză, Germania dădu neașteptata lovitură împotriva Danemarcii și a Norvegiei. Debarcarea în Norvegia și ocuparea porturilor ei a fost, din punct de vedere tehnic militar, o lovitură măiastră. Acțiunea de ajutorare din partea Angliei a fost slabă, rău pregătită și s-a încheiat cu un eșec militar și moral. Atitudinea Uniunii Sovietice a fost de simpatie față de Germania și acțiunea acesteia contra Norvegiei și Danemarcii a fost considerată justă.

Neliniștea din țara noastră, provocată de acțiunea Rusiei contra Poloniei, țărilor baltice și Finlandei, sporea la fiecare nouă lovitură. Era evident că raționamentul întrebuințat de Soviete ca să legitimeze încorporarea acestor teritorii — revenirea la vechile hotare dinaintea războiului mondial din 1914—1918 și siguranța graniței de vest — putea fi aplicat și Basarabiei.

---

* Într-o lucrare istorică sovietică cu caracter oficios se dă, între alte cauze ale acestui război, și următoarea explicație curioasă: „Reacțiunea finlandeză elaborase planuri de cotropire (împotriva U.R.S.S. — C.K.), urmărind să anexeze la Finlanda teritoriile sovietice de la Leningrad până la Urali..." (G.A. Deborin, *Al doilea război mondial*, traducere în limba română, București, 1960, p. 84).

Este sigur că noua conjunctură politică era cum nu se putea închipui mai favorabilă pentru U.R.S.S. Germania aliată sau cel puțin înțeleasă cu ea; Anglia și Franța tolerante, spre a nu o indispune și a strica relațiile cu ea. Niciodată Rusia n-ar fi putut spera o situație atât de bună pe planul politicii externe. Rusia are mâna liberă. Singura speranță — slabă — de care românii credeau că se puteau agăța era faptul că atât germanii cât și puterile occidentale au interesul ca situația creată de Convenția de la Paris din 1886 să fie menținută, astfel ca gurile Dunării să nu ajungă în mâinile rușilor. Se mai agățau de declarația atribuită lui Ciano, ca sinteză a politicii italiene din Orient, că: „Granița intereselor italiene e la Nistru".

Starea de spirit apăsătoare din România e sporită de groaznica catastrofă întâmplată la fabrica de muniții de la Zărnești, unde au fost 65 de morți și numeroși răniți, precum și mari distrugeri de material prețios; cauza se atribuie unei „mâini criminale", pusă în serviciul unui dușman de care se vorbește numai pe șoptite. Oamenii mai vârstnici își reamintesc de catastrofa similară petrecută la pulberăria de la Cățelu în 1916, cu puțin timp înainte de intrarea României în primul război mondial, și fac apropieri pesimiste. Comunicatul oficial se mărginește a anunța sancțiuni grave, ce nu mulțumesc opinia publică. Cenzura presei apare ca o instituție comodă pentru guverne, spre a acoperi toate greșelile, neglijențele și amenințările de care nu-i convine unui guvern să se vorbească. Cu un an înainte, aceeași cenzură își întinsese mantia ei protectoare și asupra catastrofei feroviare de la Etulia-Frecăței din sudul Basarabiei, întâmplată de asemenea în condiții misterioase și suspecte.

Era neîndoios că Uniunea Sovietică avea sentimente neprietenești față de România și căuta să dea proporții mari celor mai mici incidente. Așa a fost cu cazul Butenko[124]. Acest diplomat sovietic, însărcinat cu Afaceri al Rusiei sovietice la București, a dispărut într-o bună zi din România, spre a fugi în străinătate. Guvernul sovietic a acuzat pe cel român ca fiind autorul acestei dispariții, amenințând cu represalii grave și a perseverat în această atitudine chiar după ce Butenko a apărut la Roma și a dat în public — în presă și la radio — explicații asupra fugii sale și a motivelor pentru care — ca să întrebuințăm o expresie actuală — „a ales libertatea"; evident, cazul Butenko însemna pur și simplu căutarea de „nod în papură".

Urmând politica sa de bună înțelegere cu toate puterile străine, guvernul român, bazat pe pactul de garanție cu statele occidentale și pe acordurile economice ce le încheiase cu Germania, dorind să realizeze integral principiul securității sale, a încercat să lichideze și diferendele sale cu Rusia sovietică, urmând calea trasată cu câțiva ani înainte de Titulescu, care începuse tratative cu Litvinov, predecesorul lui Molotov, în vederea încheierii unui pact de asistență mutuală. Atitudinea guvernului Goga[125], cazul Butenko și manifestările în chestiunea Basarabiei au înveninat raporturile. Nu trebuie uitat că, înainte de 23 august 1939, relațiile între Berlin și Moscova erau foarte rele și că orice pas al României spre Berlin mărea indispoziția și suspiciunile Moscovei, precum orice încercare de apropiere de Rusia era considerată la Berlin ca o tentativă de încercuire a Germaniei. De aceea, situația României era deosebit de delicată și demersurile sale trebuiau să fie circumspecte.

După 23 august 1939, situația s-a mai agravat, în sensul că presa sovietică și unii bărbați de stat, asigurați dinspre partea germană, au început să vorbească cu insistență despre Basarabia. Chestiunea Basarabiei se înfipsese ca un cui în inimile românești; fiecare acțiune din afară îl împingea mai adânc. Cuvântările și articolele cu aluzii transparente, însoțite ori nu de dezmințiri, sincere ori false, întrețin această stare de enervare. Însărcinatul cu Afaceri al Sovietelor la București, Kokulov, a declarat, în mod ironic, unui ministru român: „Rusia nu se gândește deloc la Basarabia; dar dacă dumneavoastră vorbiți mereu de ea, începeți să ne sugestionați să ne ocupăm de această provincie".

Cea dintâi manifestare gravă s-a întâmplat în primăvară.

La 29 martie 1940, Molotov a ținut în Sovietul Suprem al Uniunii Sovietice un discurs asupra politicii generale externe, în care s-a ocupat și de relațiile cu România, pe care a acuzat-o de o serie de vini, care a creat — spune el — relații inamicale. Printre altele, ministrul rus a vorbit și despre Basarabia, anunțând intenția Rusiei de a o reîncorpora „pe căi pacifice"; Rusia, a declarat Molotov, nu va căuta satisfacție pe calea armelor, dar a adăugat că nu exista un pact de neagresiune între Soviete și România. Guvernul român a replicat printr-un comunicat oficial, referindu-se la adeziunea celor două țări la Pactul Briand-Kellogg și la semnarea în comun

a Convenției de la Londra pentru definiția agresorului. Cuvântarea lui Molotov a fost considerată ca un lucru grav, care trebuia să ne deschidă ochii. Era evident că, și dacă am fi avut un pact de neagresiune clar, acesta n-ar fi însemnat nimic; aveam atâtea pilde recente înaintea ochilor. Dar era nevoie de o lămurire a lucrurilor; politica struțului ar fi fost o inconștiență.

Guvernul român se întoarce spre Germania, dar vechile declarații ale lui Hitler și Göring erau acum depășite de evenimente. Se dau sfaturi României să reguleze raporturile sale cu Estul, după formula: „Ca să obții ceva (adică pacea), trebuie să știi să dai (adică teritorii)". Fabricius, ministrul Germaniei la București, asigura că, după informațiile sale, această cedare nu depășește o mică parte din sudul Basarabiei. Mai bine informat, ori mai sincer, ministrul german Clodius, care trata la București chestiuni economice, credea că Rusia intenționează să-și refacă toate frontierele dinainte de 1914. Clodius nu ascundea satisfacția cercurilor diriguitoare de la Berlin pentru această nouă atitudine a Rusiei sovietice, care anunța o revenire la vechiul naționalism rus, deci o alunecare pe panta statelor naționaliste și totalitare. Această intenție o mărturisește, în chip voalat, Molotov și ministrului turc Saracioglu, în cursul vizitei acestuia la Moscova[126], iar Saraçoglu înștiința pe guvernul român.

Motivele pentru care Rusia revendica Basarabia nu mai erau acum numai cele vechi, scoase din temeiuri istorice, cum era acela că, la 1812, Rusia țaristă anexase Basarabia, „provincie a Imperiului otoman", în virtutea dreptului conferit ei de Pacea de la Kuciuk-Kainargi, de a apăra pe creștinii din Principatele Dunărene, nici numai acela, mai recent, de a recăpăta un teritoriu ce-i aparținuse înainte de primul război și de care fusese deposedată în 1918. Conform circumstanțelor, Moscova adăuga un nou motiv, extras din obligațiile politicii sale sociale: acela de a salva pe țăranii și lucrătorii din Basarabia de exploatarea boierilor. Guvernanții sovietici au făcut mare caz de articolul publicat în presa sovietică de un anume Boris Ștefanov[127], comunist bulgar din Cadrilaterul dobrogean, care cerea nici mai mult nici mai puțin decât încorporarea României în U.R.S.S.; în comentariile presei sovietice, autorul articolului era prezentat ca „un român" și, prin urmare, părerile lui ar fi exprimat dorințele unei părți a opiniei publice românești. Indispoziția Germaniei a obligat guvernul sovietic să

dezavueze acest articol. Era, de fapt, o piatră de încercare lansată de Moscova; dovada o face faptul că guvernul sovietic a comunicat Legației bulgare din capitala Rusiei că ar fi dispus să susțină pretențiile bulgare asupra întregii Dobroge românești; oare Rusia intenționa să-și întindă zona de influență spre sud până la porțile Istanbulului? Dar guvernul bulgar a anunțat despre aceasta pe cel român, adăugând că el „nu înțelege ca prin revendicări excesive și injuste să întrețină o cauză perpetuă de conflict între România și Bulgaria". Desigur că guvernul bulgar nu voia să indispună Germania și să încurajeze curentul bolșevic în Bulgaria.

Importanța acestor incidente diplomatice vine de la constatarea că pactul încheiat la 23 august a operat o mare schimbare în politica externă a Sovietelor. De la intențiile pacifiste manifestate de Litvinov la Geneva, U.R.S.S. a trecut la o atitudine activă, exprimând dorința ei de a reface vechiul teritoriu al Rusiei țariste, ce fusese dezmembrat în anii de slăbiciune ce au urmat după războiul mondial.

Revenind la relațiile diplomatice între U.R.S.S. și România, guvernul de la Moscova, pentru a marca poziția ostilă pe care o luase față de țara noastră, refuză să ocupe postul de ministru la București, vacant de la rechemarea lui Ostrovski, nu primește pe ministrul român la Moscova, refuză să intre în tratative pentru încheierea unei convenții comerciale și înmulțește plângerile despre tot felul de incidente de frontieră. De acest lucru profitau germanii, adoptând o politică din ce în ce mai amicală față de România, spre a o atrage mai mult în orbita lor și a-i stoarce cât mai multe concesii economice, dându-i în același timp sfaturi amicale de a se da cu binele pe lângă ruși.

Orientarea spre Germania

Avansurile făcute de guvernul de la Berlin României nu puteau ascunde faptul că, amenințați dinspre est, nu stăteam mult mai bine nici spre vest, unde, de asemenea, se anunța furtuna. Desele întrevederi ale conducătorilor germani și italieni cu cei unguri erau rău-prevestitoare. La Roma, la Veneția, la Brenner, era evident că s-au discutat, poate s-au luat hotărâri în sensul

revizionismului maghiar; tonul politicienilor maghiari și al presei din Budapesta, care afirmau că ultimele evenimente au anulat Tratatul de la Versailles, era peremptoriu. Presiunile Germaniei, spre a stoarce avantaje economice, sunt din ce în ce mai puternice; ele se traduc în fapt prin încheierea de noi acorduri sau lărgirea celor existente.

Regele face eforturi spre a domina situația și a consolida pe a sa personală. De asemenea, încearcă să se apropie de elementele pe care le considera ca fiind cele mai recalcitrante față de persoana sa și cele mai populare. Este cazul lui Ion Mihalache[128], pe care vrea să-l depărteze de atitudinea intransigentă a lui Maniu; s-a lovit însă de același refuz și singurul lucru pe care l-a obținut a fost să-l determine să apară la Palat în uniforma Frontului, abandonând un moment legendara cămașă peste pantaloni. Un schimb de scrisori între Maniu și Mihalache stabilește, pentru opinia publică, că n-a putut fi vorba de o capitulare. A încercat — prin Ghelmegeanu — și o apropiere de legionari, atâți câți scăpaseră din baia de sânge din toamna trecută, făcându-le avansuri, cu perspective de colaborare la guvernarea țării.

Pe planul politicii externe, Regele a făcut încercări de a strânge contactul cu guvernul fascist de la Roma, punând accentul pe bunele sentimente mărturisite cu un an înainte de Roma față de situația României în avangarda rezistenței contra comunismului sovietic ce amenința cu expansiunea spre Occident. De astă dată era vorba să se atenueze atitudinea de simpatie a guvernului de la Roma în favoarea revizionismului maghiar. Dar pozițiile erau acum schimbate. Guvernul italian nu mai avea libertatea atitudinilor; el se legase strâns de partenerul său din *Axă* și tovărășia germano-italiană intrase acum în faza acțiunilor decisive. Germania începuse, la 10 mai, ofensiva sa împotriva Franței și Mussolini sta la pândă, așteptându-și minutul intervenției ușoare[129].

Răsunătoarele victorii germane pe Frontul de Vest arătau acum fără pic de șovăială că Germania a devenit arbitrul Europei. Era singura forță pe care se putea conta ca sprijin al unei rezistențe, cu prețul oricăror sacrificii, contra unor primejdii și mai grave. Franța era scoasă din luptă; Anglia era eliminată de pe continent. Alianța balcanică era de fapt ruptă, fiecare căutându-și salvarea pentru sine.

Regele Carol s-a decis să facă gestul grav al schimbării politicii externe a României, în sensul apropierii de Germania. Pentru a avea o cât de mică acoperire, el a convocat din nou, la 22 mai[130], pe actorii consfătuirii din urmă că 40 de zile: Tătărescu, Gafencu și Urdăreanu, cărora le-a pus alternativă: „Persistăm într-o neutralitate, zguduită din toate părțile, ori facem o sforțare pentru «a ne adapta la realitate»?"

Opinia lui Tătărescu, în sensul concepțiilor regale, a fost că trebuie să ne alăturăm Germaniei, care a devenit stăpâna continentului. Suntem înconjurați de primejdii, Ungaria fiindu-ne ostilă, Bulgaria nesigură și Rusia amenințătoare. Germania singură ne-ar putea apăra, în împrejurările actuale, contra amenințării mortale ce ne vine dinspre Rusia. A rămâne singuri ar fi o nebunie. Superioritatea rușilor asupra noastră e zdrobitoare; în timpul unui atac rusesc, cu siguranță va trebui să contăm și pe atacul simultan al Ungariei și Bulgariei ce se va produce, cu multă probabilitate, și o intervenție a Germaniei, spre a-și salva aprovizionarea cu petrol. Aceasta ar însemna ocupația teritorială totală, poate împărțirea României. Ostilitatea țărilor vecine n-ar permite transportarea aiurea a resturilor forțelor noastre armate. Și unde s-ar putea desfășura această acțiune salvatoare extremă, în condițiile noastre geografice: țară continentală, nedispunând — ca Norvegia, Belgia, Olanda, Grecia — de mare liberă? Germania singură ar putea ține în frâu Rusia sovietică. Dar pentru aceasta ar trebui să părăsim neutralitatea și, cu prețul unor concesiuni, să-i oferim prietenia noastră și să-i cerem ajutor contra amenințării sovietice.

Ministrul de externe, Gafencu, a fost de altă părere. A schimba atitudinea noastră ar fi a renunța la credința în cauza noastră națională. Față de Germania am păstrat o atitudine de neutralitate corectă și am încheiat acorduri economice în avantajul ei. E de-ajuns. Un pas mai mult ar atrage altele după el; tot câștigul realizat în trecut ar fi pus în cumpănă și în discuție. Și, apoi, ce garanție am putea avea? Germania e acum prietenă și aliată a Rusiei. Abandonarea neutralității în favoarea Germaniei n-ar putea schimba politica acesteia față de U.R.S.S., decât în funcție de păstrarea regiunii petrolifere de care are nevoie. Ea ar mai putea fi luată ca pretext de grăbire a intervenției U.R.S.S. și ruptura de echilibru, provocată de România, s-ar întoarce împotriva sa.

Regele a încheiat discuția, înclinând pentru prima părere. „Occidentul, a spus el, dispăruse. Nu ar rămâne acum decât de ales între Germania și Rusia. Amenințarea rusească ne împinge spre Germania. Trebuia lucrat în acest sens — și repede."

Ca urmare a acestor discuții, Tătărescu a făcut în aceeași zi pasul grav și hotărâtor de a avea o întrevedere cu Fabricius, ministrul *Reichului* la București, urmată de altele la scurte intervale: 2, 5, 20 iunie. Reprezentantul Germaniei a păstrat o atitudine de răceală față de avansurile șefului guvernului român. Asupra propunerilor făcute de Tătărescu lui Fabricius domnește o controversă. Iuliu Maniu a imputat lui Tătărescu că acesta, la 28 mai, a rupt politica tradițională a României, oferind Germaniei alianța țării sale. În sprijinul acestei aserțiuni se citează textul comunicării scrise, înmânate lui Fabricius pentru a fi transmisă guvernului său, precum că: „România, în cursul ultimilor ani a dat probe evidente de voința sa de a avea cu *Reichul* relații amicale animate de un spirit de comprehensiune mutuală și bazate pe colaborare activă în toate domeniile". Ca exemplificare a acestor bune intenții, Tătărescu menționează în aceeași comunicare că guvernul român a încheiat cu guvernul german la 23 martie 1939 un tratat pentru dezvoltarea relațiilor economice între cele două state și că „scopul acestui tratat, așa cum se proclamă în preambulul lui, este să asigure între cele două țări o colaborare de mare stil". Tătărescu se apără, susținând că piesa citată de Maniu n-ar fi decât copia unui rezumat al conversației dintre el și Fabricius, rămas „pro memoria" în arhiva Ministerului de Externe, ceea ce, evident, nu schimbă cu nimic fondul problemei. Alăturat, e răspunsul lui Fabricius, care refuză să arate vreun interes față de schimbarea de atitudine a guvernului român.

Erau evidente două lucruri: întâi, că Regele și guvernul său au hotărât să dea o orientare nouă politicii externe a României, și, în al doilea rând, că Gemania, sesizând poziția slabă a României, se lăsa greu, așteptând ca aceasta să i se ofere cu mâinile și picioarele legate, gata să accepte orice condiții și servituți.

Trăgând consecința gravelor divergențe ivite, Gafencu a demisionat de la Ministerul de Externe, fiind înlocuit prin Gigurtu[131], indicat la aceasta prin calitatea sa recunoscută de a fi filogerman și a avea legături strânse cu

marea industrie și finanță germane. Înțelesul acestei schimbări era clar pentru opinia publică: România s-a angajat în „ordinea nouă" europeană, indiferent dacă ea era sau nu în acord cu sentimentul popular. Comunicatul oficial declară că politica externă a României rămâne neschimbată, iar Gigurtu, în cuvântarea sa ținută la preluarea Ministerului de Externe, cu ton moderat, anunță continuitatea politicii care necesită „spirit de înțelegere și adaptare".

Lucruri mici, dar semnificative, se adaugă celor mari: la Berlin e numit, ca trimis extraordinar — înlocuind pe diplomatul de carieră Radu Crutescu, deplasat aiurea —, Alexandru Romalo, care n-are altă calitate decât că e prieten personal al Regelui, deci, are o însărcinare specială în legătură cu noua orientare, ce trebuie să apară ca un act politic al Regelui.

Opinia publică își punea întrebarea dacă acest act grav al guvernului a fost cerut de Germania. În caz afirmativ, ar însemna că Germania prețuiește concursul nostru și — în schimbul lui — ne-ar acorda la rândul ei ceva: ajutor politic, poate militar, în cazul unei amenințări concrete. Dar dacă — prin intuiția bunului-simț popular — n-ar fi decât un simplu gest al nostru izvorât dintr-un sentiment de panică, importanța n-ar mai fi aceeași; mai cu seamă când el e făcut de oameni fără suprafață politică accentuată și împotriva marii majorități a opiniei publice. În adevăr, singurul om politic care milita pentru o colaborare cu Germania era Gheorghe Brătianu, șeful unei fracțiuni detașate din Partidul Liberal — și având legături strânse cu persoana Regelui —, iar singurul curent politic favorabil era cel propagat de Mișcarea Legionară, dar aceasta fusese decapitată prin masacrele ce au urmat după asasinarea lui Armand Călinescu și, deocamdată, nu mai conta ca reală forță politică.

Regele socoti că e momentul potrivit ca, utilizând apropierea de puterile *Axei*, să procedeze la o întărire a puterii sale dictatoriale în interior, aducând în preajma tronului și partidele pe care le lovise și desființase. El transformă Frontul Renașterii Naționale în Partidul Națiunii, formațiune politică unică și totalitară, având ca șef pe însuși Regele; statutul noului partid prevede obligația de înscriere în partid pentru toată lumea — afară de evrei; adversarii partidului vor fi aspru pedepsiți. Printr-o cuvântare ținută la radio în seara zilei de 22 iunie, Regele anunță rosturile noului partid și face apel

în special la tineret să ia parte la acțiunea politică în rândurile lui. Urdăreanu e numit „șef de stat major" al partidului și depune jurământul ca ministru de stat. Se observă înscrieri în masă ale legionarilor scăpați din Saint-Baurhtélemyul din septembrie trecut; tânărul dârz și fanatic, Horia Sima, care trece drept succesorul „Căpitanului" la șefia Mișcării, e chemat în guvern ca subsecretar de stat la Instrucție[132]. Se agită și un „Bloc al generației din 1922", reclamându-și locul în noua ordine; acest bloc e format din tineri care pe atunci, ca studenți, s-au manifestat prin agitație naționalistă. Cenzura presei e înăsprită; pe lângă menajarea germanilor, se mai interzice tipărirea a tot ce ar putea supăra Rusia ori ar fi susceptibil de a fi exploatat de ruși împotriva noastră.

Și, în mijlocul acestor preocupări minore, cade trăsnetul celui mai grav eveniment ce a lovit România de la Unire încoace.

Criza franceză

După ce a lichidat încercarea engleză de a veni în ajutorul Norvegiei invadate, Germania s-a întors împotriva Franței. Era marea lovitură de mult așteptată și temută. S-a sfârșit cu *„la drôle de guerre"*. La 10 mai 1940, forțele germane năvălesc în Olanda și Belgia, atacând în același timp Franța cu o puternică forță aeriană. Superioritatea germană e evidentă în efective, conducere și mai ales în material, a cărui întrebuințare masivă a constituit una din marile surprize ale acestui atac. Riposta franceză e slabă; armata franceză nu mai e cea din primul război mondial; materialul ei e inferior și insuficient; soldatului îi lipsește elanul[133].

Spre a veni în ajutorul Belgiei invadate, Gamelin scoate armata franceză din linia întărită, zisă „Daladier", care prelungea până la mare, de-a lungul frontierei franco-belgiene, formidabila linie „Maginot". Dar, în câmp deschis, superioritatea germană se poate exercita cu și mai mult efect. Se dă o mare bătălie pe Meusa, unde germanii aruncă în luptă blindatele. Linia „Daladier" e spartă în locul unde se face legătura cu linia „Maginot", în regiunea Carignan-Sedan. Armata franceză e ruptă în două; aripa nordică e aruncată înspre nord-est, unde, împreună cu englezii, suferă un adevărat

dezastru la Dunkerque, germanii împing un vârf până la Abbeville, pe La Manche. Invazia metodică a Franței începe. Olanda și Belgia capitulează. Strategia lui Hitler a reușit. Mussolini stă la pândă, ca să se arunce asupra Franței, când aceasta va fi doborâtă de germani; presa fascistă exultă, proclamând țelurile de război ale Italiei: Nisa, Savoia, Tunis, Gibraltar, Suez, Djibuti... Mediterana trebuie să redevină o mare romană!

Chamberlain a demisionat și e înlocuit prin Churchill[134], care formează un minister național; fi-va el un Clémenceau al Marii Britanii? Gamelin e înlocuit prin Weygand; strategia acestuia — dispozitiv elastic în adâncime — nu reușește a salva o situație compromisă. Mirosul cadavrului a decis în fine pe șacal să iasă la lumină spre a lua parte la ospăț: Mussolini a intrat în acțiune în spatele Franței înfrânte și obține cu mari sforțări o înaintare de câțiva kilometri în regiunea de frontieră mediteraneană. Dar înaintarea germană e fulgerătoare. Linia „Maginot" a fost întoarsă. Parisul a capitulat fără rezistență, spre a fi salvat de la distrugere — un suspin de ușurare în lumea întreagă. Imense coloane de refugiați umplu drumurile spre Pirinei, încurcând mișcările armatei și prezentând o țintă lesnicioasă pentru aviația germană ce stăpânește spațiul aerian francez. Este evident, francezii nu vor să mai lupte; defetismul a paralizat tradiționalul avânt francez.

Noul guvern francez e format de Pétain[135], care solicită germanilor armistițiul. Bătrânul mareșal adresează concetățenilor săi un apel impresionant: „Mai slabi decât acum 22 de ani, avem astăzi mai puțini prieteni; avem prea puțini copii, prea puține arme, prea puțini aliați..." Franța primește condițiile armistițiului impuse de Hitler și Mussolini. Pétain se instalează la Vichy, în partea de sud a Franței, neocupată de învingător. Ruptura dintre Franța de la Vichy și Marea Britanie provoacă incidente penibile; cel mai grav este atacarea și distrugerea flotei franceze de către englezi — spre a nu cădea în mâinile germanilor. Anglia rămâne să ducă singură rezistența împotriva puternicului dușman, care nu face un secret din intenția de a debarca în insula britanică, după ce o va fi zdrobit prin atacuri aeriene.

Pe baza unei legi constituționale, Pétain e investit „cap al statului", cu puteri dictatoriale. Constituția franceză din 1875 e abrogată; a treia republică, fondată în 1870, a murit. Franța a fost scoasă din luptă. Pétain

inaugurează o politică de apropiere de Germania, pe când elementele ireconciliabile ale poporului organizează războiul de partizani („*maquis*") împotriva ocupantului. Generalul Charles de Gaulle devine sufletul rezistenței; el se instalează la Londra, de unde dirijează acțiunea de luptă pe terenul politic și pe cel militar.

Pierderea Basarabiei

Căderea Franței a însemnat dispariția ultimei coloane ce mai susținea moralmente ficțiunea ordinii create la Versailles. La Budapesta, primul-ministru Pál Teleki declara în Camera ungară că Tratatul de la Trianon e anulat și că situația creată pe baza lui trebuie schimbată. La Sofia au loc manifestări de stradă, pe când guvernanții bulgari declară că vor recăpăta Dobrogea pe calea tratativelor. De la frontiera Nistrului vin știri despre concentrări masive de trupe.

La 26 iunie 1940, orele 11 seara, Molotov a chemat la Kremlin pe ministrul României la Moscova, Gh. Davidescu, și i-a remis ultimatumul prin carea cerea cedarea de către România, Rusiei sovietice, a Basarabiei și a nordului Bucovinei, conform unei hărți anexată la nota ultimativă, cerând răspunsul în 24 de ore. Davidescu a încercat să replice ministrului rus, explicându-i, cu argumente istorice, etnografice și politice, lipsa de temei a acestei cereri și a protestat împotriva cruzimii procedeului ca o chestiune atât de gravă să fie rezolvată în câteva ore, fără să fi făcut obiectul unei discuții prealabile între U.R.S.S. și România, țări legate prin raporturi corecte. Davidescu a mai arătat că greutățile de transmitere a notei vor absorbi o bună parte din termenul acordat și nu va putea face să parvină în timp util ultimatumul la București. Dar Molotov, contând pe efectul loviturii în forță, nu a vrut să trateze: România nu avea decât să aleagă între cedare și război. Comunicarea telefonică s-a făcut cu dificultate, într-un timp îndelungat și fiind și des întreruptă[136].

Nota[137] începea cu un scurt preambul istoric, afirmând că, în 1918, România, folosindu-se de slăbiciunea militară a Rusiei, a desprins din teritoriul ei, Basarabia, „populată în principal de ucraineni" (*sic*!). Rusia nu

s-a împăcat niciodată cu această situație și acum, când slăbiciunea militară a U.R.S.S. devenit de domeniul trecutului, iar situația internațională nouă cere rezolvarea litigiilor trecute, U.R.S.S. cere înapoierea Basarabiei către Uniunea Sovietică, împreună cu acea parte a Bucovinei care e populată de ucraineni; cedarea acesteia din urmă ar reprezenta și un mijloc de despăgubire pentru pagubele pricinuite Rusiei prin dominația de 22 de ani a României în Basarabia. Harta anexată notei răsluia și o întindere însemnată din colțul de nord al județului Dorohoi, cuprinzând un număr de 23 de sate — inclusiv orășelele Herța și Mamornița, pe care creionul roșu al lui Molotov, probabil din neglijență, le detașa din vechea lor patrie-mumă*. Nota cerea răspunsul de adeziune a României în decursul zilei de 27 iunie. Astfel, această zi a fost una de panică și de durere; însăși ideea Unirii, realizată cu atâta jertfă, ce ajunsese să facă parte din ființa noastră sufletească, apărea primejduită.

În fața gravității situației, Regele a convocat un Consiliu de Coroană, alcătuit din miniștrii și consilierii regali, fiind invitat și generalul Florea Țenescu, șeful Marelui Stat Major. S-au ținut, în cursul zilei de 27 iunie, două consilii: unul la amiază[138] și al doilea între orele 10 și 12 noaptea[139]. După ce Regele a dat citire textului ultimatumului sovietic, cei de față și-au spus părerea. Expunerea șefului Marelui Stat Major, generalul Țenescu, a făcut o impresie deosebită. Servindu-se de date tehnice și de cifre, el a demonstrat că o rezistență ar fi iluzorie; disproporția de forțe e covârșitoare în avantajul rușilor. La un moment dat, arătându-se lipsurile pregătirii noastre militare, Iorga s-a adresat Regelui cu apostrofa: „Pregătirea armatei a fost luată pe seamă de Maiestatea Ta; cum se face că suntem dezarmați? Ce s-a făcut cu sumele imense adunate din impozite speciale, împrumuturi și subscripții?" Militarii au mai arătat că, organizând rezistența prin retragerea pe linii succesive de apărare, riscăm să fim atacați și la celelalte granițe, de vecinii nesiguri care stau la pândă, așa încât am fi nevoiți să luptăm pe trei fronturi, ceea ce e o imposibilitate.

* La încercările făcute mai târziu de Gafencu, devenit ministru al României la Moscova, de a-l convinge pe Molotov să repare această greșeală, liderul sovietic a refuzat, răspunzând că „este un fapt împlinit", asupra căruia nu se poate reveni. Același lucru s-a repetat cu ocuparea câtorva insule românești din brațul Chilia al Dunării.

Expunerile făcute de șeful guvernului, Tătărescu, și de noul ministru de externe, Argetoianu — care înlocuise pe Gigurtu —, au arătat cum se prezenta problema, privită pe planul politicii internaționale. Prăbușirea Franței și a întregului sistem politic ce se rezema pe solidaritatea franco-britanică, prăbușirea Poloniei și fărâmarea Cehoslovaciei, intrarea Italiei în conflict, lichidarea vertiginoasă a vechii ordini europene, triumful Germaniei, toate schimbaseră fundamental coordonatele politicii Europei. Popoarele de la care aveam dreptul să așteptăm sprijin erau unele zdrobite, altele paralizate. În fața amenințării de la Răsărit, eram singuri.

S-a crezut că se poate apela la concursul Germaniei, căreia i se făcuseră în timpul din urmă avansuri. Dar Moscova ne-o luase înainte. La 23 iunie, cu trei zile mai înainte de a trimite României nota sa ultimativă, Molotov anunțase guvernul *Reichului* că se hotărâse să rezolve problema Basarabiei[140], întrebuințând chiar forța, de va fi nevoie. La obiecțiunile că această decizie a surprins foarte mult Germania, deoarece ea ar cauza prejudicii intereselor economice ale Germaniei în România și condițiilor de viață ale importantelor colonii germane din Bucovina și Basarabia, Molotov a răspuns că afacerea era de o urgență extremă și că Uniunea Sovietică așteaptă răspunsul *Reichului* într-un răstimp de 24 de ore. Germania era consternată de excesivitatea cererii, care întrecea înțelegerea dintre autorii acordului din 1939, întrucât Bucovina nu fusese prevăzută într-însul. Dar, era evident că Rusia sovietică era decisă să dea lovitura și nu înțelegea să cedeze nimic; ea concentrase pe linia Nistrului forțe militare zdrobitor superioare acelora ce România putea să le opună pentru apărare; Germania și Italia nu puteau da României nici asigurarea că Ungaria și Bulgaria nu vor profita de prilej, spre a o ataca. Pe de altă parte, Germania avea prea multă nevoie să menajeze Rusia sovietică, ca s-o nemulțumească; ba chiar, slăbirea României convenea planurilor sale la Dunăre și în Balcani. Așa încât Germania nu numai că nu ne-a dat ajutorul solicitat, dar a dat guvernului român, prin ministrul Fabricius, sfatul să cedeze. Iar Ciano, ministrul de externe al Italiei, în contradicție flagrantă cu atitudinea sa anterioară, când ne îndemna la rezistență împotriva Rusiei, acum, când țara sa intrase în război alături de Germania, ne-a dat cu multă insistență aceleași sfaturi. Reamintindu-i-se atitudinea dinainte a Italiei, Pellegrino Ghigi

ministrul Italiei la București, a răspuns că situația de azi nu mai este cea de ieri. Singurul lucru pe care s-a angajat să-l facă guvernul german era să intervină pe lângă guvernul sovietic cu rugămintea de a lăsa României timp suficient pentru a evacua în ordine aceste ținuturi întinse[141].

Încheind discuția, Regele a pus la vot acceptarea sau respingerea ultimatumului sovietic.

S-au declarat pentru rezistență: Mironescu, Iorga, dr. Angelescu, V. Antonescu, V. Iamandi, Ciobanu, Sever Pop, Silviu Dragomir, P. Andrei și... Urdăreanu, care a și demisionat, după patru zile de ministeriat. Regele a declarat că el s-a format sufletește la școala naționalistă a domnului Iorga, că e gata să decreteze mobilizarea armatei și și-a oferit spada pentru a apăra, în fruntea armatei, pământul strămoșesc. Până seara, grupul rezistenței s-a mai redus; dispoziția pentru cedare a mai crescut. Mai înainte însă de a se pleca în fața injoncțiunii categorice a guvernului sovietic și, potrivit hotărârii Consiliului de Coroană, guvernul român, declarându-se „gata să procedeze imediat și în spiritul cel mai larg la discuția amicală și de comun acord a tuturor propunerilor emanând de la guvernul sovietic", propune ca delegați ai celor două guverne să se întrunească spre a găsi soluțiile capabile să creeze relații trainice și de bună prietenie între U.R.S.S. și România[142]. Guvernul german, temându-se ca acest răspuns să nu dea Sovietelor motivul de a deschide ostilitățile, s-a grăbit să explice la Moscova că răspunsul guvernului român trebuie interpretat în sensul acceptării integrale și că e vorba numai de condițiile executării, la care Moscova a răspuns, în cursul nopții de 27-28 iunie[143], că propunerea de negociere a fost respinsă și guvernul sovietic invită guvernul român să evacueze în decurs de patru zile, începând din 28 iunie, ora 14, teritoriul Basarabiei și al nordului Bucovinei de trupele românești, urmând ca, în același timp, aceste teritorii să fie ocupate de trupe sovietice; guvernul român e răspunzător de păstrarea și nedeteriorarea căilor de comunicație, a materialului rulant, a instalațiilor militare etc.

Pus în fața acestei noi situații, guvernul nu avea decât alternativa: menținerea păcii prin cedare ori războiul prin respingere[144]. Războiul însemna însă nu numai lupta la răsărit cu forțe covârșitoare, dar și lipsa de siguranță a spatelui, mistuirea totală a întregii armate, fără ca statul român

să mai aibă posibilitatea apărării împotriva altor atacuri previzibile. De aceea, sub presiunea forței, pentru a putea salva ființa statului român și a nu pune în primejdie însuși viitorul românismului, guvernul a hotărât să cedeze, răspunzând în următorii termeni[145]: „Guvernul român, pentru a evita gravele urmări pe care le-ar avea recurgerea la forță și deschiderea ostilităților în această parte a Europei, se vede silit să primească condițiile de evacuare specificate în răspunsul sovietic..."

În ședința comisiilor reunite pentru Afacerile Străine ale Senatului și Adunării Deputaților din 2 iulie, după ce miniștrii Tătărescu și Argetoianu au expus etapele durerosului eveniment, au luat cuvântul senatorii Ștefan Ciobanu și Maximilian Hacman, din partea parlamentarilor și intelectualilor basarabeni și bucovineni, spre a da citire unor declarații solemne, înduioșătoare și pline de un înălțător patriotism, arătând că Basarabia și Bucovina sunt și rămân românești în ciuda vicisitudinilor ce s-au abătut vremelnic asupra lor — și care nu sunt cele dintâi[146].

Comentarii și discuții post-festum

Un act de gravitatea aceluia din 28 iunie 1940 nu putea, negreșit, să nu provoace controverse și discuții, oricare era rezerva dureroasă pe care situația ne-o impunea. Ele pot fi rezumate în trei mari întrebări: Nu era mai bine dacă am fi intrat mai din vreme în alianță cu *Reichul* german? Nu era un act de mai bună politică să fi încheiat un tratat de alianță cu Sovietele? Nu exista o posibilitate de a rezista atacului rus, utilizând toate împrejurările de ordin material și moral?

Prima chestiune se mai pusese în discuție la conferința din 28 mai și a fost bine pusă la punct de ministrul de externe de atunci, Gafencu. România, fiind una din țările beneficiare ale ordinii europene create prin sistemul tratatelor de la Versailles și sprijinindu-se pe țările autoare ale acestei ordini, n-ar fi putut rupe cu ele și trece în tabăra puterilor revizioniste, decât consimțind de la sine la amputarea integrității drepturilor noastre istorice, câștigate cu atâtea sacrificii; ar fi însemnat să intre cu bună știință pe calea tocmelilor și compromisurilor. Dar, chiar admițând că un asemenea acord

ar fi fost posibil, fără condiția unor concesiuni prealabile, el ar fi devenit inoperant pentru interesele României în urma convențiilor hitleristo-staliniste din 23 august și 28 septembrie 1939, care, dând mână liberă Germaniei în Apus, a lăsat mână liberă Rusiei sovietice în sfera ei de interese din Răsărit și, deci, și în chestiunea Basarabiei. Interese germane, mult mai importante decât posesiunea Basarabiei de către România, au fost sacrificate, cel puțin pentru moment, încât e foarte puțin probabil că Germania ar fi făcut o excepție pentru România, chiar dacă guvernanții de la București ar fi solicitat mai de mult protecția *Reichului*.

Să fi încheiat un tratat de prietenie cu Sovietele? S-au ridicat voci care să afirme că Uniunea Sovietică ar fi fost dispusă la un „aranjament" în chestiunea Basarabiei și se invocau în sprijinul acestei supoziții unele manifestări verbale, vagi și tardive, ale lui Molotov. Nici un fapt, nici o propunere precisă nu s-a manifestat însă în această direcție, încât această propunere nu poate constitui un punct de plecare pentru o discuție serioasă. Pe aluzii vagi și angajamente echivoce nu se poate pune temei. Nici chiar, întotdeauna, pe tratate. Cu toată condamnarea pe care Istoria a aplicat-o lui Bethmann-Hollweg, autorul teoriei că „tratatele sunt petice de hârtie", nu e mai puțin adevărat că practica politicii internaționale a dovedit realitatea cinicei mărturisiri a fostului cancelar german. Nimeni n-ar fi împiedicat hotărârea Sovietelor de a ridica chestiunea Basarabiei la cel dintâi moment prielnic sosit, și acesta a fost momentul prăbușirii frontului francez și al imobilizării forțelor germano-italiene în Campania de Vest. Această conjunctură ne-a făcut să rămânem singuri, o țară de 20 de milioane locuitori, în fața unui uriaș de aproape 200 milioane de oameni — fără linie de retragere apărată și fără nici o perspectivă de ajutor; dimpotrivă, cu încă două amenințări din spate.

Poate că, totuși, era preferabil să se încerce rezistența? În condițiile arătate, ea ar fi însemnat desigur distrugerea țării, cu perspectiva de a nu se mai putea reface multă vreme; în cel mai bun caz, însemna jale, sărăcie și mărirea contului ce ni se va pretinde. E ușor lucru a puncta situațiile dramatice cu fraze de efect. În Consiliul de Coroană, Iorga se declarase împotriva cedării, rostind fraza: „O țară care cedează fără luptă o parte din teritoriu, își riscă chiar existența". Omul de stat trebuie să judece „la rece",

cumpănind toate împrejurările, atât prezente, cât și cele ce se pot prevedea în viitor, spre a salva pozițiile esențiale, ce pot sluji apoi ca temei și sprijin pentru recuperarea celor abandonate; în aceasta constă asemănarea între tactica politică și cea militară. Înțelepciunea ne povățuia că n-avem altceva mai bun de făcut decât să cedăm, cu nădejdea că timpul, atât de bogat în surprize și în împrejurări neprevăzute, va creea conjuncturi noi și favorabile nouă. O circumstanță care se adăuga la activul nostru era însăși destinația pe care o dădea Rusia sovietică teritoriului cotropit. Numai județul Hotin și două județe din sudul Basarabiei, Akkerman și Ismail, au fost încorporate Ucrainei; tot restul, adică trei pătrimi din Basarabia, a fost unit cu Republica Moldovenească. Este aici mărturisirea românității provinciei dintre Prut și Nistru, care dezminte afirmația din nota ultimativă a lui Molotov din 26 iunie că Basarabia ar fi populată „în principal cu ucraineni". Actele de disperare se săvârșesc numai când se pune chestiunea de viață ori de moarte pentru un popor. Dacă, în împrejurări infinit mai tragice, n-am acceptat în 1917 concepția „triunghiului morții" din Moldova, era cu atât mai puțin admisibil să adoptăm o soluție de sinucidere pentru Basarabia. La 1916 am intrat în războiul pentru întregire pentru Transilvania și Bucovina, iar chestiunea Basarabiei nu fusese nici măcar atinsă în treacăt; ea a intervenit atunci când Rusia fusese paralizată de convulsiuni interne, iar puterea ei armată era sfărâmată, ca o încununare a eforturilor noastre și ca o reparare a unei mari nedreptăți istorice. Esențialul era de a păstra sâmburele vieții și a puterii neamului și statului românesc.

Pus direct în cauză, ca fiind cel mai apropiat sfetnic al Regelui Carol al II-lea, Tătărescu s-a ridicat împotriva afirmației că cedarea Basarabiei ar fi fost o consecință a guvernării dictatoriale instaurate pe baza Constituției carliste din februarie 1932. Nu aceasta a fost cauza reală, ci situația internațională creată în urma acțiunii Germaniei, care a răsturnat vremelnic întreaga ordine teritorială europeană stabilită în 1919. Dacă ar fi fost la cârma țării nu guvernul Tătărescu, ci un guvern Maniu, pe baza Constituției din 1923 — zic aceiași apărători — și acest guvern, în locul neutralității hotărâte de guvernul Tătărescu, care a refuzat să angajeze România în război cu Rusia sovietică pentru Basarabia, ar fi ales soluția rezistenței armate, adică războiul, ar fi urmat neîndoios nimicirea vremelnică a statului român.

Așadar, formula noastră, dictată de realitățile prezentului și de nădejdile viitorului, trebuia să fie: *cedăm spre Rusia, ne înțelegem cu Bulgaria, rezistăm spre Ungaria.*

Evacuarea Basarabiei și a nordului Bucovinei

Evacuarea teritoriilor cedate s-a făcut în condiții foarte grele, uneori dramatice, din cauza timpului foarte scurt — patru zile — și, deci, a lipsei oricărei măsuri luate prin înțelegere între cele două părți. Nu era o parte care să „predea" și alta care să „preia" un fond cedat, ci înlocuirea a trebuit să ia aspectul unei fugi în panică, dintr-o parte, și a unei urmăriri implacabile, din cealaltă parte. Faptul că, de partea românească, ordinele de evacuare n-au putut fi transmise decât în ultimul moment și că dispozițiile guvernului erau să se evite orice conflict cu cei ce urmau să ne ia locul a dat naștere la situații de dezordine, de panică și de groază.

Privită prin latura ei tehnică, problema era deosebit de dificilă și delicată: trebuia să fie evacuate trupele ce formau garnizoanele din orașe, cele ce alcătuiau cordonul de siguranță de-a lungul Nistrului, depozitele militare, autoritățile civile și masele de populație de la orașe și sate, care fugeau de teama ocupației străine, a exceselor și răzbunărilor elementelor locale, și aceasta într-un teritoriu cu puține căi ferate, cu capacitate de transport slabă, în mijlocul panicii și sub presiunea noului ocupant.

Prima și cea mai de căpetenie grijă a fost retragerea și punerea în siguranță — dincoace de noua graniță a Prutului — a trupelor armatei române[147]. Ea s-a materializat după programul întocmit în grabă, dar judicios, de Marele Stat Major, care prevedea retrageri pe zone succesive, în etape calculate pe baza posibilităților de dislocare a oamenilor și de transport a materialelor, în limitele timpului impus de adversar. Împrejurări locale și personale au făcut ca programul să nu poată fi îndeplinit peste tot în regulă și ordine. Unii comandați de mari unități n-au știut să înțeleagă că locul comandantului, în timpul crizelor, este să rămână în mijlocul trupei, supraveghindu-i de aproape, personal, mișcările conform planului stabilit, ci, timorați, ei au căutat să se pună în siguranță întâi pe ei înșiși; în lipsa lor,

trupa a executat retrageri dezordonate ce, pe alocurea, au degenerat în fugă, abandonând materiale prețioase. Așa a fost, de pildă, cazurile comandanților Diviziei 21 și Diviziei 12, care au părăsit comanda unităților lor; din cauza aceasta, ofițeri și trupă au fost capturați de urmăritori și rău tratați. N-au lipsit nici cazuri când unități mici, izolate de grosul trupei, trecând prin localități populate de elemente dușmănoase — lucrul s-a întâmplat mai cu seamă în sudul Basarabiei — să fie atacate de o parte a populației eterogene a acestei regiuni, batjocorite și jefuite, fără să se poată riposta agresorilor, cel puțin pentru apărarea onoarei, din cauza interpretării *stricto sensu* a ordinelor superioare.

Merită însă să fie citate și acele unități care, sub comanda unor șefi cu temperament calm și hotărât, și cu mână fermă, au operat retrageri exemplare, ținând la respect agresorul și aducând dincoace în întregime oamenii, animalele, armamentul și restul materialelor; aceasta ne consolează de incapacitatea, neglijența sau lașitatea arătată de alții. Ca exemple de retrageri bine organizate și executate se pot cita acelea ale Diviziei 1 Cavalerie prin Basarabeasca, ale Diviziei 2 Cavalerie (comandant generalul Mihail Racoviță), ale unităților de infanterie și de pionieri. Exemplară a fost retragerea Regimentului 25 Vaslui, care cuprindea și mulți basarabeni, al cărui comandant, colonelul Vasile Dumitrescu, a stat tot timpul în ariergardă, stârnind prin fermitatea sa chiar admirația rușilor, care-l urmăreau; regimentul n-a pierdut nici un om și nici o piesă. Se mai citează un batalion din regimentul din Bucovina, care s-a retras într-o ordine perfectă, formând un careu bine organizat, cu patrule în toate direcțiile. Generalul D. Carlaonț, comandantul Brigăzii 16 Artilerie, a executat o bună retragere până la Prut, unde, luând cunoștință că s-a lăsat mult material pe loc, a luat pe generalul Mardare din Statul Major, și pe generalul rus ce-l urmărea, convingându-l, cu foarte multă stăruință, de obligațiile de onoare militară pe care le are, s-a întors cu ei la Chișinău, unde a găsit și recuperat tot materialul abandonat. Generalul I. Glogojanu, în fruntea diviziei sale, ajungând la Prut, a organizat un cap de pod, din propria inițiativă, pe malul de est al râului, în fața Albiței, oprind pe urmăritori la distanță, protejând retragerea intactă și în ordine a coloanelor unității sale.

Pe alocurea s-au înregistrat incidente cu caracter mai grav, cum, de pildă, la Tighina, unde comandantul Diviziei 13, prezentându-se în liniile sovietice spre a stabili de acord condițiile unei evacuări ordonate, a fost arestat și reținut câtăva vreme ca prizonier. La Chișinău au fost arestați vreo 30 de ofițeri români, cărora nu li s-a dat drumul decât tocmai prin luna octombrie. La Costăuți, lângă Soroca, a fost ucis căpitanul de cavalerie Epure; era un strălucit călăreț, premiat la concursurile internaționale de călărie, care făcuse raidul București—Paris. De o deosebită gravitate a fost incidentul de la sud de Bolgrad, unde rușii, călcând programul întocmit, au lansat parașutiști pe linia de retragere a trupelor române; a trebuit din partea comandanților și a trupei române mult tact, răbdare și energie, spre a degaja drumul fără a ajunge la conflicte grave. Tot așa la Reni, unde Corpul de Cavalerie general C. Atanasescu a evitat cu greutate un conflict cu trupele sovietice, ce posedau și tancuri, și puteau să dezorganizeze retragerea. În unele locuri, măsurile de siguranță se resimțeau de faptul că unii soldați, originari din Basarabia, își părăseau unitățile, spre a se retrage în satele lor de baștină, dând urmare îndemnurilor venite din partea adversarului.

Mari au fost pierderile suferite din cauza materialului ce a trebuit să fie abandonat pe linia Nistrului, unde erau șantierele de construcție a „zidului de beton și oțel" care inspirase atâtea ușuratice demonstrații oratorice. Din cauza lipsei de timp și de mijloace de transport, imense cantități de material, de mașini și de unelte au fost părăsite pe această linie, cea mai depărtată de noua frontieră și cea care trebuia evacuată din prima zi. Totuși, și la acest trist capitol s-au petrecut episoade admirabile. Detașamentul de lucru din sectorul Orhei, în număr de 3 000 de oameni, lucrători militarizați, a executat o retragere perfectă, sub comanda căpitanului în rezervă Dumitrescu Mihail. Detașamentul a apărut la Albița, pe Prut, în fața ochilor uimiți ai înalților comandanți români, în perfectă ordine, fără să lipsească un om; fiecare soldat purta, pe lângă uneltele lui de lucru: sapă, târnăcop, cazma, și armele pe care le culesese pe drum: puști, mitraliere și altele; e vrednic de notat că majoritatea detașamentului o formau basarabenii. Într-un elan de recunoștință și admirație, generalul N. Ciupercă, comandantul Armatei de pe Prut, a sărutat pe bravul căpitan pentru splendida sa purtare și l-a înaintat pe loc la gradul de maior.

Evacuarea autorităților, funcționarilor, intelectualilor, fruntașilor vieții politice și sociale s-a făcut în grabă, sub impresia surprinderii și a panicii. Instituții de cultură, laboratoare, biblioteci n-au putut fi salvate, din cauza lipsei de răgaz necesar împachetării patrimoniului lor și a mijloacelor de a-l transporta. Mii de oameni au fugit, luând cu ei strictul necesar ce puteau duce în mână, adeseori o simplă valiză, părăsind tot avutul lor, agonisceala unei vieți întregi; intelectuali de frunte au trebuit să-și abandoneze bibliotecile, uneori foarte prețioase, cu cărți rare, documente, manuscrise etc. Au fost și excepții: de pildă, la Cernăuți, unde serviciile C.F.R. au funcționat mulțumitor și predarea orașului s-a făcut în mod civilizat de către rezidentul regiunii și de către primarul orașului, rămași la posturile lor, către generalul sovietic care comanda trupele de ocupație.

Excesele comise în Basarabia se datorau, în cea mai mare parte, elementelor locale, care căutau să profite de atmosfera tulbure spre a se deda la jafuri și maltratări. Populația pașnică a avut de suferit cel mai mult în intervalul dintre plecarea trupelor românești și sosirea celor sovietice. Evident, o parte a populației neromâne a orașelor nu s-a sfiit să afișeze o zgomotoasă bucurie la sosirea „liberatorilor"; comitetele de primire festivă a trupelor sovietice erau alcătuire în cea mai mare parte din aceste elemente; s-au asociat la apelul lor și câteva elemente răzlețe românești, unii din teama de represalii, alții din oportunism. Excesele private ale populației au fost urmate de represaliile autorităților: arestări, condamnări, deportări, care au făcut ca viața să fie, în primele timpuri ce au urmat schimbării de regim, deosebit de dură.

S-au întâmplat însă și pe acest teren numeroase fapte, pilde ale devotamentului pentru bunul public, dovezi ale unui înalt simț moral și patriotic: funcționari care, asumându-și toate riscurile și primejdiile, au pus în siguranță documente prețioase, obiecte și sume de bani din casele publice; apoi, strecurându-se prin regiuni nesigure, uneori chiar prin liniile dușmanilor, au venit să le predea autorităților din țară. Printre aceste cazuri de eroism anonim al celor mici, citățm următoarele două*: secretara Școlii Normale de fete din Cernăuți, după ce directoarea își pierduse capul și fugise, a ascuns sub hainele ei cei 700 000 lei ai școlii și, strecurându-se

* Cunoscute personal de autorul acestor rânduri.

prin tot felul de primejdii, a venit de i-a depus la minister, deși — evident — i-ar fi putut dosi fără să știe nimeni nimic. Secretarul liceului din Hotin a încărcat într-o căruță toată arhiva și alte lucruri ale școlii și a străbătut drumul până la Dorohoi în 36 de ore, iar de acolo a urmat drumul până la Piatra Neamț, unde le-a predat autorităților școlare regionale. Preoți, învățători sau simpli țărani basarabeni au ascuns în locuri tăinuite ori au îngropat în pământ obiecte prețioase prin simbolul ce reprezentau: un drapel tricolor, o cruce, o Evanghelie ș.a., ca să le scape de „batjocura necredincioșilor", păstrându-le până la „ziua cea mare" a eliberării, când le vor scoate din nou la lumină. Asemenea fapte sunt de natură a ne face să privim cu optimism fondul sănătos al sufletului românesc de la temeliile poporului; ele ne răzbună de faptele de neprevedere, de ușurință, de scepticism și de lașitate ale altora.

Unii dintre fruntașii vieții publice basarabene au rămas pe loc și s-au pus la dispoziția noii stăpâniri. Erau, desigur, printre aceștia și simpatizanți ai ideologiei comuniste, ori oameni care aveau legături cu organizațiile de partid din provincie sau de peste Nistru, deci consecvenți cu principiile și activitatea lor anterioare, dar erau — mai numeroși — aceia care făcuseră parte din statul major al intelectualității ori administrației românești. Se citau, printre alții, numele deputatului Mâță, al inginerului Bivol, al medicului Brașoveanu, al inspectorului școlar Macovei ș.a. Unele cercuri din țară au criticat această atitudine, nesfiindu-se a aplica stigmatul de „trădători" fruntașilor rămași pe loc. Este o chestiune de discutat. Sunt și păreri conform cărora rămânerea pe loc n-ar însemna o dezertare de la cauza națională, ci, dimpotrivă, îndeplinirea unei datorii către masa poporului, rămasă legată de pământul ei. Unde a rămas turma, trebuie să rămână și păstorii. În astfel de împrejurări este adeseori o virtute mai mare a rămâne pe loc, cu riscul pereclitării situației sociale și uneori chiar a vieții, decât a fugi spre a te pune la adăpost. Cu atât mai mult când această „rămânere pe poziție" se face cu intenția de a continua a duce lupta pentru conservarea sufletului neamului, în limitele posibilităților pe care le îngăduie starea de ocupație. Eliberarea Basarabiei și Unirea cu țara-mamă, în 1918, au fost opera tocmai a acestor păstrători de limbă, datină și suflet românesc. Istoria viitoare ne va spune dacă fruntașii basarabeni rămași pe loc în 1940 au

făcut-o pentru a sluji mai departe, sub primejdie, cauza românească ori au închinat steagul din simplu calcul de chiverniseală personală.

Fenomenul se va repeta pe o scară mai mare, cu ecouri mai adânci, peste câteva luni, când vom fi obligați a evacua jumătatea de nord a Transilvaniei. Efectuat în condiții mai puțin barbare, acest act dureros va pune neamului nostru aceeași spinoasă problemă. O mare parte dintre fruntașii intelectualității și a păstorilor vieții sufletești a rămas acolo, pe baza unor hotărâri bine chibzuite. A întreține vie flacăra sentimentului românesc, a conștiinței originii și individualității sale etnice, a cultiva și mai departe însușirile specifice legate de ele, a continua dezvoltarea unei culturi românești ca parte integrantă a marii acțiuni culturale a neamului, privit ca un întreg, a trăi și a spera, acestea erau sarcinile ce reveneau în chip natural fruntașilor vieții publice românești din provinciile rupte de vijelii trecătoare din marea tulpină a neamului, rolul lor fiind de a asigura viață acestor mlădițe, în glia strămoșească. În cadrul marilor prefaceri sociale ce alcătuiau programul unor noi orânduiri își păstra neclintit un loc și afirmarea continuității unei vieți sufletești legate de obârșie, de limbă, de gândire și de sentiment.

Rămânând la Basarabia, este de constatat că la durerea pricinuită de obligația de a renunța la o parte din patrimoniul național al neamului românesc se adăuga și resentimentul produs de asprimea izgonirii, de procedeele jignitoare și umilitoare cu care s-a executat operația acestei evacuări silite. A fost prima etapă a calvarului ce i-a fost dat națiunii române să-l îndure: altele îi vor urma curând în acest an al lichidărilor și al ispășirilor.

Abandonarea silită a unei țări și populații de frați, ca și procedeele brutale întrebuințate de noul ocupant au avut ca efect natural crearea unei stări de spirit de ostilitate surdă de-a lungul frontierei celei noi. Ea a crescut în păturile intelectuale ale țării, când s-a aflat că după ocuparea Basarabiei de către ruși s-au exercitat represalii asupra fruntașilor vieții sociale și culturale românești care avuseseră curajul să rămână pe loc, dar în care noii guvernanți n-aveau încredere. Viața românească din Basarabia era astfel decapitată de fruntașii ei: cea mai mare parte, s-au refugiat dincoace de Prut în țara-mamă (precum Pantelimon Halippa, I. Pelivan, Ștefan Ciobanu ș.a.); alții, rămași pe loc, au fost deportați; o minoritate a celor rămași din

convingere sau din oportunism vor duce o viață de suspiciune și supraveghere.

De fapt, starea de război, sub formă psihologică — așa-numitul „război rece" — între România și U.R.S.S., a început din ultimele zile ale lunii iunie 1940. Cea dintâi scânteie ar fi fost capabilă să aprindă materialul inflamabil, spre a-l transforma în războiul armelor. E curios cum guvernanții Rusiei sovietice ignorau sau simulau ignorarea acestei stări psihologice a adevăratului — și întregului — popor român. Explicația că au fost episoade inerente luptei de clasă, care stă la baza ideologiei comuniste, nu poate justifica violențele, excesele și nedreptățile. Istoria nu prea veche a alipirii Basarabiei la țara-mamă în 1918 arată că factorii activi ai acestui eveniment au fost tocmai elementele politice ale democrației celei mai înaintate ale populației moldovenești. De asemenea, față de lumea care e obișnuită să gândească, face o impresie cel puțin curioasă minimalizarea acestui eveniment, prezentat atât în istoriografia sovietică cât și în cea devenită oficială peste câțiva ani în țară ca un simplu incident tranșat prin bună înțelegere și expus în două-trei rânduri de tipar*. Grea sarcină pentru istoricii acestor evenimente și pentru apologeții lor, care încearcă să le găsească o justificare sau le ascund sub tăcere.

Mic epilog basarabean

După evacuarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, s-a produs din partea Sovietelor o nouă intervenție în septembrie 1940. Afirmând că România, în cursul evacuării teritoriilor, n-ar fi respectat condițiile dictate prin ultimatumul sovietic din 27 iunie și că s-ar fi dedat la distrugeri de

* În ediția oficială a *Istoriei României*, tipărită în 1948, dureroșul eveniment e descris în chipul următor: „La 27 iunie 1940, în urma înțelegerii dintre guvernul român și guvernul sovietic, se lichidează conflictul teritorial ce exista între cele două guverne..." (p. 652). Atât. Prezentăm textul integral din ediția 1952 a faimosului „manual unic", apărut sub îngrijirea lui Mihail Roller, din *Istoria R.P.R.*: „La 27 iunie 1940, în urma unei înțelegeri dintre guvernul Uniunii Sovietice și guvernul român (?), Basarabia și nordul Bucovinei sunt eliberate și astfel se lichidează conflictul teritorial care exista între ambele guverne, conflict care se născuse în urma intervenției contrarevoluționare a armatelor române împotriva Sovietelor în 1918" (p. 632).

poduri și instalații, precum și la capturare de material (locomotive, vagoane, automobile, căruțe, cai etc.), guvernul sovietic a cerut României o despăgubire de trei miliarde de lei pentru aceste pretinse încălcări.

În vederea soluționării acestui litigiu s-a alcătuit o comisie mixtă sovieto-română, care să cerceteze la fața locului cazurile arătate de ruși și trecute de ei într-o lungă listă. Comisia sovietică avea ca șef pe general-locotenent D. T. Kozlov, asistat de general-maior R. I. Bodin, iar cea română pe generalul Aurel Aldea, asistat de colonelul Hagi Stoica[148].

Cele două comisii au cercetat *de visu* și *de auditu* reclamațiile prezentate de ruși. De la primele contacte, s-a putut constata că pretențiile erau exorbitante, iar martorii chemați, fiind instigați de autoritățile locale, erau de rea-credință în declarațiile lor. Românii au rezistat dârz și au demascat toate aceste înscenări, nelăsându-se intimidați de amenințările părții adverse, nici păcăliți de afirmațiile martorilor și ale reclamanților mincinoși[149]. Din cauza aceasta, discuțiile s-au prelungit fără rezultat până la 6 noiembrie, când membrii sovietici ai comisiei, dându-și seama că au fost induși în eroare, au suspendat lucrările și au plecat spre a participa la marea sărbătoare națională a revoluției comuniste.

La 14 noiembrie, când lucrările comisiei trebuiau reluate, comisia sovietică nu s-a mai prezentat, întrucât Molotov a declarat că „nu se întrevede posibilitatea ajungerii la un acord".

A fost ultimul act al tragediei istorice a pierderii Basarabiei — pentru a treia oară — de către România.

Carol al II-lea se adresează lui Hitler

Lovitura primită de poporul român prin pierderea Basarabiei a sporit dezorientarea ce domnea în conducerea politică a țării. Ea se manifestă prin schimbări bruște de atitudine, prin hotărâri precipitate, prin schimbări de miniștri, urmate după câteva zile de reveniri asupra lor. Cârmaciul[150] și-a pierdut evident busola. Masele populare nu știu ce să creadă și la ce să se aștepte: orice zvon, cât de stupid, găsește crezare și e colportat mai departe, cu exagerări și adaosuri. Starea de spirit a intelectualității, pe care o

disprețuiesc sferele conducătoare, e mai bună decât și-o închipuie ele. Deprimare, da; resemnare, nu. Este o reacție sufletească de încordare, de credință într-un viitor mai bun, pregătit de oameni mai capabili și mai serioși — căci mai vor fi existând și de aceștia.

Până atunci, măsurile ce se iau poartă aceeași pecete a improvizațiilor. Ultima zi a retragerii din Basarabia și Bucovina de Nord a fost decretată de guvern zi de doliu național. Nu s-a știut însă a se organiza o manifestare impunătoare și emoționantă a marii triste ce copleșca inimile românilor. Aceleași drapele tricolore la prăvălii, scoase prin intervenția poliției, cu peticul negru atârnând, și atâta tot. Minutul (unul singur), de reculegere, tăcerea și oprirea circulației, a trecut nebăgat în seamă. Cravata neagră nu s-a arborat decât foarte rar. Pe străzi, aceeași mulțime zgomotoasă și cucoane în rochii vesele de sezon. Autoritățile n-au dat nici o indicație, iar populația n-a știut ce să facă din propria ei inițiativă. Numai la radio s-a relatat despre „tristețea generală" și de „plânsurile cu sughițuri ale mulțimii".

Între acestea, guvernul și Regele au socotit că a sunat momentul trecerii la măsuri concrete în direcția schimbării de orientare a politicii noastre externe. Conflictul cu Uniunea Sovietică pentru Basarabia și refuzul Germaniei de a ne ajuta, amenințările din ce în ce mai manifeste ale Ungariei și Bulgariei — însoțite de mobilizări și atacuri la granițe — au pus în evidență situația gravă a României, rămasă izolată. Garanțiile franco-britanice, reduse în conținutul lor prin declarațiile interpretative din ianuarie 1940, deveniseră, din cauza noii situații de fapt, inoperante[151]. Aliații din Balcani, dezorientați și timorați — cu excepția Turciei — se derobau ... de la angajamentele lor. Cel dintâi gest indicator al noii orientări, în același timp, ultimul act important al guvernului Tătărescu-Argetoianu a fost notificarea făcută guvernelor Marii Britanii și Franței, conform căreia România a renunțat la garanțiile acordate de aceste puteri la 13 aprilie 1939. Grava hotărâre era luată; justificarea ei se anunța astfel: pentru a scăpa de amenințările ceasului și a nu pune în primejdie însăși existența statului român, pentru a scăpa de ocupația și împărțirea teritoriului național, singura atitudine ce se impune României este să caute a se strecura printre stâncile

amenințătoare, „așa cum a făcut și în trecut", și să meargă pe drumul unei politici de adaptare la situația creată de ultimele evenimente.

Negreșit că, la situații noi, se impuneau oameni noi. La 4 iulie, guvernul Tătărescu a cedat locul unui guvern prezidat de I. Gigurtu, considerat ca om de încredere al germanilor.

Pentru a marca sensul acestei schimbări, Regele Carol a adresat o scrisoare personală lui Hitler, solicitând sprijinul Germaniei pentru o Românie care a renunțat la politica de până acum și dorește să-și alinieze atitudinea sa viitoare alături de Marele *Reich*[152]. Era o indicație de intrare pe calea concesiunilor[153]. Hitler a răspuns la 15 iulie printr-o scrisoare plină de imputări fățișe și de promisiuni vagi. „Oferta unei atitudini amicale a României față de Germania, pentru viitor — spunea *Führerul* german —, va fi desigur salutată de Germania, cu atât mai mult cu cât, din păcate — așa cum reiese din documentele găsite —, atitudinea, cel puțin a politicii oficiale românești, în trecut și până în timpul din urmă, a fost puțin amicală față de *Reich*, ba, dimpotrivă, foarte ostilă"[154]. Acesta era începutul scrisorii.

Documentele la care se referea Hitler făceau parte din arhivele Ministerului Afacerilor Străine al Franței, găsite de germani în trenul ce evacua aceste arhive spre sud și care au fost capturate în gara La Charité-sur-Loire. Printre documentele aflate în această extraordinară captură erau și două rapoarte ale ambasadorului Franței în România, Thierry[155]; ele au fost date publicității și comentate de presa germană. Primul document datează din aprilie 1940; din el rezultă că guvernul român, deși proclamase neutralitatea, a încheiat cu vechile sale aliate, Franța și Anglia, o convenție, prin care se obliga ca, în cazul unei invazii germane pe teritoriul României, să distrugă, cu ajutorul tehnicienilor englezi și francezi, toate instalațiile petroliere din țară. Convenția fusese tratată, încheiată și iscălită de Tătărescu și de Gafencu din partea României și de ambasadorii Thierry și Hoare[156], din partea Franței și a Marii Britanii. Al doilea document data cu puțin înainte de începerea ofensivei germane de la 10 mai contra Franței și se referea la contactul pe care organele apărării naționale românești consimțiseră să le ia cu emisarii generalului francez Weygand — pe vremea aceea, comandantul armatei franceze din Siria —, în scopul organizării

secrete de baze aeriene franceze în România spre a ajuta operațiunile franceze din Orientul Apropiat[157].

În partea a doua a scrisorii sale, Hitler se exprimă că România are două posibilități pentru a rezolva problemele ce o îngrijorează. Întâia, e o cale tactică, spre a salva ce se poate salva, printr-o adaptare abilă de fiecare clipă la situație. A doua, e calea unei hotărâri principiale, căutarea unei soluții definitive, chiar cu riscul unor sacrificii. Hitler nu-și ascunde gândul că prima cale e riscantă și, dacă ca ar da greș, ar putea însemna chiar sfârșitul României.

Nu se putea da decât o singură interpretare cuvintelor lui Hitler: „cu riscul unor sacrificii". Eram primiți ca penitenți în cortegiul clientelei germane, sub condiția acceptării abandonării de teritorii în favoarea aliaților mai vechi. Astfel, soarta noastră era neîndoioasă: sfârșitul României. Amenințarea devenea și mai evidentă, atunci când, la sfârșitul scrisorii, Hitler prevenea pe Rege că, în cazul neexecutării sfaturilor sale, el se va dezinteresa de soarta României, renunțând „chiar la petrol", acum când situația militară a *Reichului* a evoluat într-un mod atât de favorabil.

Răspunsul Regelui Carol al II-lea a fost înmânat lui Hitler de către Gigurtu și Manoilescu[158] la întrevederea pe care aceștia au avut-o cu *Führerul* la 26 iulie la Salzburg[159]. El reflecta psihologia conducătorilor țării în acel moment: panica și dorința de a apuca o mână salvatoare, chiar cu prețul renunțărilor și umilințelor pe care zadarnic încearcă a le ascunde în forma lor de exprimare: nedreptatea ce se face României, bănuind-o de atitudine neprietenească față de Marele *Reich*, simpatia reală față de regimul nazist, dovedită prin masivele livrări de materiale făcute Germaniei. În fond, Carol era gata să primească propunerile lui Hitler, deoarece era necesară o unire a României cu alte state împotriva primejdiei rusești, dar cerea, cu timiditate, protecția împotriva unor eventuale mișcări revoluționare ale maselor, determinate de sacrificiile ce i se cer și care ar putea fi exploatate de vecinii ei mai puternici. Orice zguduire a situației interne ar pune în primejdie situația lui personală, a Regelui, și prin aceasta ar crea tocmai pericolul pe care Hitler a hotărât a-l înlătura. Mascând temerea pentru persoana sa, sub mantia interesului românesc și al aceluia european, Carol al II-lea cerea o soluție prin care să ajungă la o înțelegere cu Ungaria și

Bulgaria, fără să provoace mari perturbări, fără să-l primejduiască pe el personal și care să fie însoțită de o garanție hitleristă împotriva Uniunii Sovietice[160].

Guvernul gropașilor țării

Guvernul Gigurtu avea un colorit pronunțat germanofil: Manoilescu la Externe, D. Caracostea la Instrucție; câteva epave gogiste ca electorul teleormănean Stan Ghițescu și arhitectul I. D. Enescu; legionari ca Horia Sima; foști fruntași ai „generației de la 1922" și o serie de nume necunoscute, ca: dr. V. Noveanu, M. Priboianu, Petre Logadi, Petre Nemoianu, Augustin Bideanu, probabil dintre foștii legionari[161] scăpați neîmpușcați, botezați proaspăt în Iordanul noului partid regalist. Acesta era chemat să fie guvernul salvării publice în momentele grele prin care trecea țara și care puteau să-i fie fatale; opinia publică îl considera mai degrabă ca echipa cioclașilor României Mari. Ce deosebire între oamenii de-acum și cei din preziua intrării în primul război mondial! Atunci, dacă s-ar fi ivit nevoia să se întoarcă mașina, s-ar fi putut avea la guvern oameni de talia unor Carp, Maiorescu, Marghiloman, Stere ș.a., bărbați politici cu autoritate, experiență, tact și credit. Azi, se improvizează un guvern de mediocrități. Prin manifestul său, guvernul declară că înțelege să se încadreze sincer în sistemul creat de *Axa* Berlin-Roma; pe plan intern, el se proclamă expresie a „naționalismului integral"; va aplica însă poruncile lui „treptat și metodic". La radio, Gigurtu dezvoltă ideile din manifest: noua orientare în direcția *Axei* e cerută de geografie și tradiție; economia noastră națională va trebui să fie și ea adaptată la noua așezare a Europei. Din considerație pentru Italia, partenera Germaniei, guvernul anunță că se retrage și din Societatea Națiunilor. Schimbarea de atitudine se face simțită în tabăra părăsită: un post de radio englez denunță „măsurile de retorsiune" luate de noul guvern român împotriva cetățenilor englezi și se plânge de ingratitudinea țării care s-a bucurat până acum de „protecția" engleză.

Opinia publică e îngrijorată, până la consternare, de lipsa de siguranță și oscilațiile conducerii politice. Ea își dă seama că, în aceste împrejurări grele, într-un moment când se pun probleme grave ce amenință edificiul integrității neamului, clădit cu atâta trudă și cimentat cu atâta sânge, când e în joc însăși existența neamului, tronul e ocupat de un Rege impopular, cu ambiții dictatoriale, preocupat de nimicuri protocolare, de manifestări spectaculare, de ținute vestimentare, iar în jurul tronului Regele a chemat un guvern format din oameni lipsiți de experiență politică și autoritate personală, fără rădăcini în masele populare, că, în afară, nu mai avem prieteni care să ne apere, iar aliațele și tratatele s-au prăbușit ca jucăriile de carton. Edificiul de securitate, clădit pe baza celor patru tratate, era la pământ. În opinia publică, dezorientată, lipsită de călăuzele în care avea încredere — cărora li se îngrădea acțiunea și li se interzicea exprimarea —, încep să capete consistență voci ce tăcuseră până atunci sau se auzeau numai în surdină. Mulți se întreabă dacă gravitarea în orbita Franței, alianța cu Polonia, alcătuirea Micii Înțelegeri și a Înțelegerii Balcanice nu fuseseră cumva greșeli politice și dacă n-ar fi fost mai cuminte o politică „realistă", ce ar fi căutat sprijinul în Germania și ar fi făcut tot posibilul pentru a ajunge la o înțelegere cu Sovietele. Alte părți ale opiniei publice se tem de perspectiva nouă pe care o deschide chemarea legionarilor în guvern: Garda de Fier[162] ridică din nou capul: Regele lipsit de sprijinul partidelor vechi, pe care le dizolvase, va deveni prizonierul Gărzii de Fier, ce ar putea să-i fie impusă de la Berlin, ca guvern al țării.

În tot cazul, opinia publică a păturilor luminate cerea ca posturile de conducere ale politicii să fie trecute în mâna unor oameni chibzuiți, experimentați, bucurându-se de încrederea maselor. În acest scop, fruntașii vechilor partide, eliminate de Rege din viața politică, au încercat să-l sfătuiască pe Rege să renunțe la o politică prea personală și să se consulte cu acei bărbați de stat ce posedă maturitate de gândire, experiență personală, credit moral în străinătate și încrederea straturilor adânci ale populației românești. Un număr de 12 fruntași, șefi de partide și foști miniștri, printre care: Iuliu Maniu[163], Dinu Brătianu[164], I. Costinescu, dr.N. Lupu, Stelian Popescu, s-au prezentat Regelui și i-au declarat că se pun la dispoziția sa pentru formarea unui guvern național, cu misiunea de a reface moralul țării

și a împiedica demoralizarea armatei, cu condiția însă de a avea depline puteri și totală răspundere. Propunerea, izvorâtă dintr-un sentiment de datorie patriotică, a fost respinsă; Regele a declarat delegației că încercările cu bătrânii s-au terminat, deoarece aceștia n-au răspuns la timp la apelurile lui; de aceea, va guverna cu un minister alcătuit din elemente tinere, cu legături și simpatii în masele populare[165]. De fapt, Regelui îi era teamă de popularitatea lui Maniu, pe care-l exceda din cauza atitudinii rectilinii și intransigente a acestuia, ca și de solida organizație a Partidului Liberal, preferând să aibă un guvern de „oameni noi", improvizați, care să-l urmeze cu supunere.

Un demers similar l-a făcut generalul Ion Antonescu[166], fost ministru și șef de Stat Major, reputat ca o forță și care se bucura de un deosebit prestigiu în armată. Mai întâi i s-a refuzat audiența cerută și a fost primit de Urdăreanu. Generalul i-a trântit acestuia câteva expresii militărești și a refuzat să i se destăinuie. După câteva zile însă, a fost chemat de Rege, căruia i-a spus verde că politica ce o duce de câtăva vreme, guvernând cu oameni nepricepuți, va duce la prăbușirea țării, a Regelui și a dinastiei; trebuie schimbate și sistemul și oamenii[167]. La plecare a lăsat Regelui și un „memoriu" în care dezvolta aceleași idei într-o formă foarte dură[168]. Răspunsul a fost arestarea generalului și surghiunirea lui la Mănăstirea Bistrița.

Guvernul personal al Regelui Carol fusese conceput de acesta ca un guvern de lichidare a politicii trecutului, de schimbare totală a orientării externe, care să asigure țării scutul puternicei Germanii; în realitate va fi guvernul cedărilor viitoare, guvernul lichidării României Mari, guvernul cioclașilor țării.

Spre lichidarea României Mari

Răsunetul în opinia publică a schimbării de orientare e divers. Ușuraticii respiră voios: s-au aranjat lucrurile! Vom avea pace. Oamenii serioși sunt sceptici asupra foloaselor reale ale acestei conversiuni: se pare că Germania lui Hitler nu dă mare importanță zvârcolelilor noastre. Ungurii și bulgarii nu dezarmează. Întrevederile lor cu oamenii de stat ai *Axei* se țin lanț.

Comunicări oficioase spun că, la München, Hitler ar fi sfătuit pe Teleki și pe Csáky[169] la ponderație în cererile lor. Se întețesc polemicele prin presă și publicistică și se duce un aprig război al atlasurilor geografice și hărților etnografice, în care ungarii se arată maeștri în arta de a denatura adevărul prin întrebuințarea meșteșugită a desenului și a culorilor. Replica românească e mult mai slabă; de altfel, guvernanții români n-au înțeles mai niciodată importanța acestei arme de luptă. În 1936 apăruseră două publicații valoroase: un album, *in folio*, în limba italiană, de N. Iorga, adresat lui Mussolini, și o foarte documentată lucrare a lui Romulus Seișanu, *La Roumanie*, în trei limbi. De atunci, cu toată ascuțirea crizei, nu s-a mai publicat nici o lucrare capabilă de circulație mondială, nici nu s-au utilizat cele existente, polemica mărginindu-se la hărți publicate în ziarele din țară, în timp ce ungurii desfășurau o vie activitate de propagandă, cheltuind mari sume pentru publicații prezentate frumos. Era cu atât mai păgubitoare această inerție, cu cât noi aveam avantajul că puteam dovedi românitatea Transilvaniei servindu-ne de date și hărți unguresti, germane și italienești.

Amputarea de teritorii pare acum inevitabilă multor oameni politici de la noi, care caută să deprindă lumea cu această idee. Se fac tot felul de supoziții asupra întinderii de pământ ce ni se va pretinde să cedăm ungurilor și bulgarilor: se caută argumente și mijloace de a putea reduce aceste exigențe, invocându-se adeseori explicații și motivări arbitrare și puerile.

Trezește senzație chemarea lui Gigurtu și a lui Manoilescu la Salzburg, spre a avea o întrevedere cu Hitler și von Ribbentrop la 26 iulie, după care cei doi miniștri vor merge la Roma, spre a lua contact cu Mussolini și Ciano[170]. Aceste vizite, urmând de aproape pe ale bărbaților politici unguri[171], și precedând pe ale bulgarilor[172], nu mai lasă îndoială că chestiunea Transilvaniei și Dobrogei au intrat în faza finală și că soluția ne va fi impusă de noii noștri „protectori". Informațiile culese la întoarcerea misionarilor chemați să facă drumul la Canossa izbândirilor noastre trecute confirmă temerile cu care a fost însoțită călătoria. Primirea la Salzburg a fost prietenoasă, dar miniștrii noștri au putut cu greu să-și expună vederile lor, deoarece Hitler, cu firea sa impulsivă și verva sa acaparatoare, a vorbit singur o oră și jumătate, expunându-și părerile sale principiale asupra unei ierarhii a popoarelor, asupra organizației viitoare a Europei, asupra

pagubelor ce ne-ar fi pricinuit politica de neînțelegere cu vecinii. Miniștrii noștri ascultau tiradele *Führerului*, stând ca pe ghimpi, așteptând să se revină la discuțiile asupra chestiunii arzătoare ce-i preocupa. Luând ca punct de plecare scrisoarea Regelui Carol al II-lea către Hitler, miniștrii români au încercat să sugereze *Führerului* acceptarea principiului etnic, ca bază a unui schimb de populații în zona frontierelor, precum și necesitatea să se conteze nu pe arbitrajul necerut al puterilor *Axei*, ci pe influența lor constantă, spre a împiedica în cursul negocierilor nesocotirea principiilor o dată bine stabilite. Dar Hitler, care a ascultat cu aer îngăduitor dorințele exprimate de miniștrii români, n-a vrut să-și ia nici un angajament, nici să facă vreo promisiune ci, mărginindu-se să le declare că, „în ce privește viitorul, am idei mult mai bune pentru dumneavoastră decât tot ce-mi înmânați aici", a declarat că Germania și-a rezervat să se ocupe cu reorganizarea economică a Europei Sud-Orientale, trimițându-i, pentru partea politică, să ia contact cu Italia, fără a uita să le recomande din nou o înțelegere cu vecinii. Era vizibil în această atitudine și un ecou al aversiunii lui Hitler împotriva ungurilor, pe care oamenii noștri politici contau, dar care nu va putea fi de nici un folos. La Roma, primirea a fost, din partea lui Mussolini și Ciano, foarte rece; ei s-au arătat ostili nouă și foarte favorabili ungurilor. Ne-au cerut, în definitiv, ca, până la 15 septembrie, să lichidăm litigiul teritorial cu Ungaria și cu Bulgaria, dând acestor țări satisfacția pretinsă. Am fost sfătuiți să găsim soluția prin negocieri directe; rectificările de granițe ar putea fi compensate prin schimburi de populație care să întărească principiul structurii naționale a statului și să micșoreze fricțiunile minoritare. Cei doi miniștrii români s-au întors satisfăcuți de la întrevederile cu conducătorii *Axei*. Acest sentiment nu era însă decât dovada lipsei lor de pătrundere psihologică și a inexperienței în materie de tratative diplomatice. De fapt, în special italienii ne-au fost net ostili; Ciano, în memoriile sale publicate ulterior[173], nu își ascunde disprețul pentru atitudinea românilor care ar fi dat dovadă de o totală lipsă de caracter — și de inimiciție politică.

Așadar, situația se clarificase. România rămăsese izolată și părăsită; admisă, ca parteneră nouă în *Axă*, nu i se puteau uita vechile legături. Considerată ca beneficiară a tratatelor de la Versailles, impuse de foștii învingători, pe când se găsea alături de ei, astăzi, când roata s-a întors, va

trebui să ispășească și să plătească. *Axa* înțelegea să-și răsplătească vechii tovarăși, însușindu-și pretențiile lor revizioniste.

Guvernul român încearcă să pregătească spiritele și să dezarmeze rezistențele ce se vor opune la cedări din pământul ardelean. În primul rând vrea să ia contact cu Maniu, care încarnează această rezistență. Dar Maniu e de neînduplecat; el nu acceptă decât o conversație cu titlu particular, în care a comunicat lui Gigurtu și Manoilescu că situația în care s-a ajuns e rezultatul politicii de până acum. Transilvania nu poate fi obiect de tranzacție — dacă ar fi să plătească încurcăturile României, ar prefera-o chiar autonomă: „o Transilvanie autonomă va ști să se apere mai bine decât ați făcut-o dumneavoastră". Guvernul a convocat o consfătuire cu fruntașii ardeleni, la care au participat și șefii bisericilor și intelectualii; toți s-au pronunțat cu vehemență împotriva intenției guvernului de a ceda ceva din Transilvania, cei mai categorici au fost cei doi mitropoliți: Bălan și Niculescu; protestul, care începe să ia forma unui curent proautonomist, este desigur o reacție sufletească, dar e îngrijorătoare. Din inițiativa Partidului Liberal se întocmește un manifest-memoriu, redactat de Alex. Lapedatu și Gh. Brătianu, destinat oamenilor de stat din străinătate, în care se arată drepturile României asupra Transilvaniei, pe baze istorice, statistice etc. L-au iscălit 50 de fruntași, în cap cu Brătianu și Maniu. Nu s-a permis însă tipărirea și răspândirea lui sub motiv că apărarea cauzei românești nu o poate face decât Partidul Națiunii.

Ministerul de Interne amenință printr-un comunicat pe „foștii membri ai partidelor politice desființate" care s-ar deda la „o acțiune politică ce nu se încadrează în actuala ordine politică unică și totalitară a statului român și a dispozițiilor luate de guvern și de Partidul Națiunii..."

Sub presiunea puterilor *Axei*, care sunt grăbite să lichideze litigiul teritorial al României, trebuie să ne întâlnim cu bulgarii și cu ungurii, spre a încerca găsirea soluției, pe cale de înțelegere; altfel, vom merge la arbitraj. Două conferințe se vor ține pe teritoriul României: una cu bulgarii, la Craiova[174], alta la Turnu Severin[175], cu ungurii.

Cedarea Cadrilaterului

Conferința cu bulgarii a început la 19 august la Craiova și, din cauza câtorva întreruperi pricinuite de trebuința bulgarilor de a merge la Sofia după instrucțiuni complementare, a durat peste două săptămâni; ședințele s-au ținut în Palatul Rezidenței (fost al Prefecturii). Delegații României erau: Alexandru Cretzianu[176], ministru plenipotențiar, Horia Grigorescu, primarul orașului Constanța, Vasile Petrescu, președintele Curții de Apel din Constanța, și generalul Gh. Potopeanu, comandantul Diviziei de grăniceri din Cadrilater. Delegații bulgari erau: Pomenov, ministrul Palatului — fost ministru al Bulgariei la București —, generalul Popov, comandantul Armatei III bulgare din Varna și încă doi funcționari superiori din Ministerul de Externe de la Sofia; delegația bulgară a fost găzduită și întreținută pe socoteala statului român în palatul Dinu Mihail.

Chiar după deschiderea primei ședințe a Conferinței[177], Pomenov a ținut să declare că cedarea Cadrilaterului a fost hotărâtă de forurile superioare, lucru pe care, de altfel, îl cunoștea și guvernul român. În adevăr, la 31 iulie ministrul Germaniei la București, Fabricius, comunicase ministrului român al Afacerilor Străine, Manoilescu, o notă din Berlin prin care se comunica că guvernul german hotărâse ca sudul Dobrogei să fie retrocedat integral[178]. Nu mai era vorba deci de discuții libere, ci de o supunere fără condiții voinței *Führerului*, ceea ce mai era și un prognostic grav pentru soluția problemei cu Ungaria. Guvernul român, decis să se angajeze hotărât pe calea nouă, s-a mărginit la un protest platonic. Rolul conferinței se va reduce de fapt la regularea chestiunilor tehnice de aplicare în detaliu; de aceea, o încercare a delegației române de a se păstra Silistra și Balcicul s-a lovit de intransigența bulgarilor; a trebuit să se accepte restituirea întregului Cadrilater în consensul anexiunii de la 1913. Problemele ce intrau în competența conferinței rămâneau: populația, bunurile, recolta și chestiunile financiare, în vederea cărora au fost aduși și câțiva specialiști de la București și Sofia.

Problema populației era spinoasă. În cei 27 de ani de stăpânire românească, Cadrilaterul fusese colonizat într-o simțitoare măsură cu elemente românești, și anume cu familii de foști luptători în război și cu aromâni, transplantați aci din Macedonia, spre a nu fi expuși dezna-

ționalizării, după împărțirea vechii provincii otomane. Coloniștii, împroprietăriți pe pământuri devenite libere prin emigrarea turcilor sau prin parcelări de stat, își întemeiaseră aci gospodării, unele foarte înfloritoare. Pe de altă parte, elementul bulgăresc era și el destul de important în unele regiuni din Dobrogea veche, alcătuind o minoritate cu sentimente ostile statului român. A fost meritul delegației române de la Craiova că a stăruit și a obținut transferul de populație între Dobrogea veche și Cadrilater, astfel ca să se aducă coloniștii români din Cadrilater în Dobrogea veche și, în schimb, bulgarii de aci să fie transplantați în Cadrilater. Pe baza datelor statistice, se conta la început pe 60 000 de bulgari în Dobrogea veche și pe aproximativ 120 000 de români în Cadrilater. O împrejurare ce complica și îngreuia operația transferului, destul de delicată prin ea însăși, era că populația românească din Cadrilater, în special macedonenii, fugise de teama terorismului bulgar și era împrăștiată pe teritoriul României, în special prin județul Ialomița. De o deosebită importanță era și faptul că transferul de populație era obligatoriu pentru Dobrogea și facultativ pentru restul țării, măsură de care, ce e drept, aceștia din urmă nu s-au grăbit să se folosească. Prin schimbul de populație se punea capăt și unei stări de lucruri provocatoare de conflicte; cele două județe ale Dobrogei vechi ce ne rămâneau deveneau, din punct de vedere etnic, curat românești. Bulgarii pierdeau orice pretext plauzibil pentru revendicări viitoare.

Predarea și schimbul bunurilor, printre care recolta anului 1940, instalațiile industriale, investițiile capitalului românesc, aurul — în numerar, bijuterii, salbe ș.a. au provocat discuții laborioase, hotărându-se ca bunurile să fie evaluate în numerar și operațiile de despăgubire să se facă prin Banca Națională a României. Această operație era reclamată de faptul că Cadrilaterul se preda acum bulgarilor într-o stare de bogăție superioară aceleia în care fusese preluat de români în 1913 și nu era drept ca munca românească să fie pur și simplu abandonată bulgarilor fără compensații, lucru de care, de altfel, aceștia s-au lăsat convinși. Mai era necesar ca predarea să se facă în condiții civilizate, pe bază de hotărâri acceptate de ambele părți; nu se vor repeta, de astă dată, barbariile ce au însoțit evacuarea Basarabiei.

Pentru aplicarea pe teren a hotărârilor de la Craiova, s-a instituit o comisie mixtă, ce va lucra la Constanța, în cursul lunii septembrie, sub președinția generalului Potopeanu; printre experți, colaboratori ai săi, merită a fi citat magistratul Traian Niculescu, prim-procuror al Tribunalului Constanța. Comisia bulgară avea în frunte pe dr. Anghelov și generalul Solarov. După propunerea generalului Potopeanu, teritoriul Cadrilaterului a fost împărțit, în vederea evacuării, în patru zone, de forma unor fâșii paralele cu vechea frontieră, a căror predare și primire se făcea succesiv, în deplină regulă.

Deosebit de laborioasă a fost operația recensământului populației ce urma să fie transferată; ea s-a îndeplinit în ordine sub supravegherea unor magistrați; numărătoarea pe teren a consemnat 64 000 de bulgari, în loc de 60 000, cum figurau în statistica oficială. Încercările unor bulgari de a se sustrage de la operația recenzării și a transferului au fost dejucate prin denunțurile a înșiși conaționalilor lor și prin expediția anticipată a vitelor lor peste frontieră, lucru necesitat de amenințarea anotimpului de toamnă. Și mai grea a fost operația de control a predării aurului; cele mai ingenioase și mai scabroase mijloace de ascundere au fost practicate de bulgari, în special de femei, spre a salva aurul ce-l posedau, în monede, bijuterii și mai ales în bogatele salbe. Aceste încercări au fost dejucate prin vigilența autorităților polițienești, instituite la 14 puncte de trecere pe graniță, la care au colaborat polițiști voluntari, recrutați din tineretul legionar.

Operația transferului s-a încheiat cu schimbarea de țară a 64 200 de bulgari, trecuți din Dobrogea veche în Bulgaria, și a unui număr de 120 000—150 000 români trecuți din Cadrilater în Dobrogea veche; numărul acestora a fost greu de stabilit cu precizie, din cauza dispersării lor prin județele învecinate și a operației în sine, care s-a executat cu multe întârzieri. Printre ultimele transferări a fost și aceea a inimii Reginei Maria, care era păstrată într-o urnă din capela palatului construit de ea la Balcic.

Astfel a luat sfârșit stăpânirea românească asupra Cadrilaterului dobrogean și s-a șters din geografia României urma materială a intervenției noastre fericite în conflictul balcanic din 1913. Anexarea așa-zisului Cadrilater[179] a provocat nu numai entuziasmul și aprobarea fără limite a marii majorități a opiniei publice, dar și rezerve din partea oamenilor

obișnuiți a examina mai adânc problemele politice. Născută din nevoia de a asigura echilibrul politic din Europa Sud-Orientală, ideea acestei anexiuni a fost ulterior depășită de evoluția evenimentelor și întunecată de concepția întemeierii statelor pe baze etnice, naționale, al cărei triumf ne condusese la crearea României Mari. Nici un curent popular adevărat, nici un interes real nu ne obliga la această completare la sudul Dobrogei și, cu toată opera de colonizare săvârșită, rămăsesem străini acolo. De aceea, restituirea Cadrilaterului nu însemna pentru noi, românii, o dramă istorică, mai cu seamă dacă acest act ar fi însemnat, cum eram în drept să sperăm, liniștea la granița de sud. Aceasta era tema, dezvoltată de autorul acestor rânduri în memoriul său din 20 septembrie 1939, a cărei neluare în seamă la timpul oportun ne-a făcut să pierdem multe din beneficiile inițiativei proprii.

Mutilarea Transilvaniei prin Dictatul de la Viena

Discuțiile directe dintre unguri și români se anunțau învăluite într-o atmosferă grea. Divergențe grave făceau înțelegerea aproape imposibilă. Pe când guvernul român își fixase punctul de vedere pornit de la principiul etnic, ungurii nu voiau să audă de o astfel de soluție, ci reclamau teritorii întinse, indiferent de naționalitatea celor ce le locuiau. Ministerul de externe ungar a trimis guvernului român, prin Legația ungară din București, o notă prin care, ca răspuns la unele declarații ale ministrului de externe român, se pronunță în termeni drastici: „Chestiunea dintre România și Ungaria nu este de natură minoritară, ci de natură teritorială". Germania ia atitudine favorabilă ungurilor și face presiuni asupra guvernului român, ca să fie conciliant și să procedeze fără temporizare la înțelegerea cu ungurii. Hitler era nerăbdător să lichideze conflictele din sud-estul Europei și să dispună de petrolul românesc, în vederea marii ofensive ce plănuia contra Marii Britanii în luna septembrie. Era evident că nu putea fi vorba de „libera discuție" promisă la Salzburg, ci, ca și în cazul cu bulgarii, de o intervenție cu caracter cominatoriu; măsuri militare atât din partea Germaniei cât și a Ungariei, îndreptate împotriva unei ipotetice rezistențe a României, dădeau nota situației.

La 16 august au început la Turnu Severin, în aula palatului cultural I. Bicescu, conferința româno-maghiară[180]. Delegația română era prezidată de Valer Pop, iar cea maghiară de András Hory. Chiar de la început s-a pronunțat conflictul între cele două principii: teritorial, susținut de unguri, și etnic, susținut de români. Delegația maghiară a prezentat un memoriu și o hartă cu pretenții exorbitante: două treimi din suprafața Transilvaniei, cu o populație de 2 1/4 milioane români. Linia de frontieră cerută urma linia Mureșului în partea de vest, iar în cea de est această linie era depășită spre sud, astfel ca să înglobeze nu numai întreaga regiune secuiască, dar și teritoriul din văile Târnavelor — cu Mediaș și Sighișoara —, inclusiv Brașovul și Țara Bârsei, până la vest de Zărnești! Ungurii au declarat că nu vor să audă de principiul etnic, ci se întemeiază pe drepturi istorice; ei țin morțiș la repararea „spolierii" comisă la Trianon, dar au magnanimitatea să ne lase Banatul și unele părți ardelene, la sud de Mureș, în Hunedoara, Sibiu și Făgăraș.

La extravagantele pretenții ale ungurilor, șeful delegației române[181] a replicat: „România nu are nici un litigiu teritorial și, de aceea, respinge *de plano* revendicările teritoriale ale Ungariei. Câtă vreme există o Românie, o națiune românească și o armată română, revendicări teritoriale nu se discută și pământ românesc nu se cedează". Dar, după această manifestare retorică, s-a trecut la punerea problemei pe terenul practic al căutării unei soluții de conciliantă. Principiul etnic, propus de români ca bază a înțelegerii, consta în determinarea zonelor de populație, trasarea unei linii de frontieră în conformitate cu această proporție și, pentru a compensa insulele etnice alogene, rămase adânc incluse în inima teritoriului românesc, o cedare de teritoriu cât ar fi necesar pentru schimbul de populație. Deplasările de frontieră nu puteau fi oportune decât în măsura în care puteau să servească la mărirea spațiului vital al statelor, care trebuiau să aducă în cadrul lor teritorial conaționalii care s-ar găsi în cadrul teritorial al celuilalt stat.

Discuțiile au continuat în mod steril în jurul celor două teze ireconciliabile. La 22 august, Hory ne-a cerut să indicăm precis o linie de frontieră, propusă de noi, oricât ar fi ea de nesatisfăcătoare, pentru a începe discuțiile în scopul de a găsi poate o soluție intermediară, cu nădejdea de a o apropia cât mai mult de cea propusă de delegația maghiară. Valer Pop a

declarat, la 24 august, că nu poate primi ca bază de discuție o astfel de propunere, care nu ia în considerare realitățile etnice. Această atitudine era conformă cu hotărârea Consiliului de Coroană[182].

Delegația ungară a replicat, rupând tratativele pe motivul că nu s-a putut găsi un teren comun pentru a continua discuțiile; s-au urmat totuși convorbiri în vederea reluării lor într-un termen apropiat. Delegația maghiară a propus ca negocierile să fie reluate la Budapesta, în insula Margareta. În același timp, dând dovadă de o neînfrânată nerăbdare, ungurii trimit avioane ce violează spațiul aerian românesc spre a arunca manifeste; conținutul lor e, bineînțeles, dușmănos, dar insipid; avioanele noastre de vânătoare au fost nevoite să se înalțe spre a le sili să se retragă peste frontieră. Unul din avioanele provocatoare a fost doborât la Carei; comunicatul oficial român a dat numele ofițerilor și ale oamenilor din echipaj care au fost arestați.

În mijlocul acestor tratative, Hitler, care era nerăbdător să aibă pace în Balcani, spre a începe ofensiva contra Angliei, a forțat lucrurile și, nemaiținând seama de declarațiile sale de la Salzburg, că lasă litigiul româno-ungar să fie soluționat prin libera discuție între părți, a cerut guvernului român ca ministrul de externe al României să se prezinte la Viena joi 29 august, investit cu depline puteri pentru tratativele ce se vor purta acolo cu delegații unguri și cu cei doi miniștri de externe ai *Axei*[183]. S-a înțeles imediat ce vor fi aceste discuții; în realitate eram chemați ca să ni se impună soluția *Axei*. Cel puțin se va căuta a se obține garanția frontierelor.

La 29 august s-a deschis în palatul Belvedere din Viena conferința[184], la care au participat miniștrii de externe ai *Axei*: von Ribbentrop și Ciano; din partea României, Manoilescu și Valer Pop; din partea Ungariei: Teleki și Csáky.

Chiar din primul moment s-a văzut — lucru de altfel așteptat — că nu putea fi vorba de nici o discuție. Constatând că cele două părți n-au putut ajunge la înțelegere prin negocieri directe, reprezentanții *Axei* au propus „arbitrajul" lor, care va avea caracter obligatoriu. S-a dat un termen scurt — o zi — pentru ca părțile să comunice acceptarea „arbitrajului". Se cerea, prin urmare, României să-și pună soarta în mâinile celor doi miniștri străini, ale

căror sentimente erau cunoscute și ale căror angajamente, dușmănoase nouă, erau bănuite. Ceea ce nu se putea ști era numai care va fi dimensiunea sacrificiului ce ni se va impune.

Propunerea „arbitrajului" era însoțită de presiuni exercitate, atât direct cât și indirect, asupra delegaților români, spre a-i face să ceară imperios de la București acceptarea lui. Neacceptarea „arbitrajului", au declarat cei doi miniștri ai *Axei*, ar însemna că România intenționează să creeze dificultăți *Axei* și atunci ei vor socoti România ca o dușmană a lor. În cazul încercării unei rezistențe armate din partea României, nu va fi vorba numai de un război al acesteia cu Ungaria, dar și cu rușii, ceea ce va avea ca urmare nimicirea României. O neobosită acțiune de intimidare se ducea din partea lui Fabricius, ministrul Germaniei la București, care însoțise delegația română la Viena, în calitate de „protector al României", și care se agita în salonul alăturat aceluia unde se ținea conferința. El stăruia insistent pe lângă delegația română să primească „arbitrajul", amenințând că, în caz negativ, rușii, care și-au concentrat mase mari de trupe în Basarabia, vor invada România, iar Germania și Italia vor da ajutor Ungariei. Această insolită presiune era ecoul la Viena al unei manevre abile. Gafencu, fostul ministru de externe al României, acceptase, după pierderea Basarabiei, la 7 august, postul de ministru al țării la Moscova. La luarea în primire a postului său, el primise asigurări din partea lui Molotov și a celor doi adjuncți ai săi, A. I. Vâșinski[185] și Vladimir Dekanosov, că Rusia nu mai are nici o pretenție față de România și dorește a trăi cu ea în bune relații diplomatice și comerciale[186]. Totuși, la două săptămâni după aceasta, în ajunul Conferinței de la Viena, germanii au atras atenția guvernului român că rușii grămădesc trupe la Prut. În același timp, la Moscova, Dekanozov trimitea lui Gafencu un „avertisment serios", semnalându-i că la Prut s-au petrecut incidente de frontieră, care ar putea să aibă „consecințe grave". Gafencu a dovedit că aceste incidente n-au fost provocate de români, iar victimele au fost toate dintre români. „Concentrarea de trupe" era însă inexistentă; ea a fost inventată de germani numai ca mijloc de intimidare, spre a hotărî pe români să cedeze, amenințându-i cu intervenția rusă. Manevra a fost decisivă; ca a contribuit în cea mai mare parte la hotărârea României de a ceda.

În conversațiile particulare ce au urmat, delegații români au abandonat punctul de vedere al principiului etnic și au sugerat posibilitatea unei soluții teritoriale care să constea în constituirea unui „teritoriu-tampon" sau „cordon sanitar" între România și Ungaria, cuprinzând Satu Mare, Oradea, Carei și Salonta, ce urmau a fi ocupate de o armată italo-germană, până la sfârșitul războiului, când trebuia a se decide. Sugestia n-a fost primită, cele două puteri ale *Axei* pretinzând ca „arbitrajul" să fie acceptat fără nici o rezervă sau respins; în schimb, Fabricius declara românilor că garanția frontierei, acceptată de *Axă*, era „un lucru extraordinar" și că ea era oferită numai României, nu și Ungariei. Ministrul de externe al României, Manoilescu, își dădea seama de situație și, la 28 august, scria: „Totul apare ca o piesă scrisă dinainte, în care nici o vorbă, nici un gest nu se pot schimba". Iar mult exploatata garanție a frontierelor nu era de fapt o compensație acordată României, ci o măsură de prevedere a Germaniei în calculul raporturilor și combinațiilor ei viitoare cu Uniunea Sovietică.

Guvernul român trebuia să facă cunoscut la Viena, în ziua de 29 august, dacă primește sau nu „arbitrajul". Manoilescu a telefonat de la Viena Regelui Carol al II-lea[187], în după-amiaza zilei de 29, cerându-i ca la ora 3 1/2 noaptea să-i comunice acceptarea propunerii de„ arbitraj", pledând stăruitor pentru primire; la această oră, el așteaptă la telefon comunicarea regală. Regele a convocat un Consiliu de Coroană[188] pentru ora 12 noaptea, cu o compunere *ad-hoc:* consilierii regali, membrii guvernului și alte persoane, după chibzuința Regelui. Dintre consilierii regali a lipsit mareșalul Prezan[189]; au fost prezenți: Vaida[190], Argetoianu, Văitoianu[191], A. C. Cuza[192], Victor Antonescu, V. Iamandi[193], dr. Angelescu[194], generalul Ernest Baliff, patriarhul Nicodim, mitropolitul Bălan, Mironescu[195], Tătărescu. Nu a putut fi de față Iorga[196], trenul ce-l aducea de la Băile Herculane sosind în București abia a doua zi dimineața. Membrii guvernului prezenți au fost: Gigurtu, prim-ministru, Caracostea[197], Crainic[198], Ion Macovei, Ion V. Gruia, dr. Vasile Noveanu, dr. Victor Gomoiu, generalul Const. Niculescu, generalul David Popescu, contraamiralul Radu Budișteanu, Stan Ghițescu, Mihail Priboianu. Alte persoane chemate au fost: Dinu Brătianu, Mihalache[199], Mihai Popovici, președintele Curții de Casație, Andrei Rădulescu, șeful Marelui Statut Major, generalul

Gheorghe Mihail[200], Teofil Sidorovici — probabil ca reprezentant al „camarilei regale". A produs uimire prezența părintelui Moța, tatăl tânărului căzut pe frontul războiului civil din Spania în rândurile voluntarilor legionari, și a lui Horia Zelea Codreanu, fratele „Căpitanului"[201], ucis la kilometrul 23; cel dintâi era un venerabil preot, dar obosit mental; cel de-al doilea, un om fără nici o altă calitate decât a numelui ce purta; ambii ar fi reprezentat, chipurile, curentul naționalist al Gărzii de Fier, în lipsa lui Horia Sima[202], care ar fi refuzat invitația. Maniu și Gh. Brătianu, fiind în provincie, nu au putut sosi la timp, ca și Iorga. Din cauza tardivității convocărilor, ședința nu s-a putut deschide decât după ora 2 noaptea.

Regele a declarat celor de față că hotărârea ce i se cere este extrem de delicată și de aceea a chemat Consiliul să-și dea avizul asupra ei. Primul-ministru, Gigurtu, a expus situația. A făcut istoricul tratativelor de la Turnu Severin și cum s-a ajuns la propunerea de „arbitraj" a *Axei*. Din telegramele primite de la Manoilescu, rezulta că situația se prezintă în chipul următor: *Axa* ne avertizează că sau primim „arbitrajul" oferit sau riscăm să fim atacați în același timp și de Ungaria și de Rusia, și acesta ar fi sfârșitul României; Ciano a mai adăugat că neprimirea „arbitrajului" de către România va fi considerată ca o acțiune ostilă *Axei*. Din momentul acceptării „arbitrajului", Germania și Italia garantează viitoarele frontiere ale României, și de la vest și de la est. Germania se obligă să ne furnizeze arme, muniții, tunuri, tancuri, avioane, ofițeri-instructori etc., ca să ne mărim capacitatea de rezistență împotriva Rusiei. În chestiunea teritorială se va ține seamă și de elementul teritorial și de cel etnic, iar schimbul de populație nu va fi obligatoriu. Suntem, în fine, înștiințați că Ungaria a acceptat „arbitrajul".

În această atmosferă de presiune, ce semăna a șantaj, au început discuțiile[203].

Primul cuvânt[204] a fost dat lui Dinu Brătianu. Șeful Partidului Liberal a declarat că un popor ce nu este în stare să-și apere fruntariile nu poate să trăiască liber. Dacă Vechiul Regat este creirul țării, Transilvania este inima ei. Poporul din Transilvania e cel mai conștient de naționalitatea lui; el a luptat timp de un secol pentru emanciparea lui și ungurii n-au nici un drept asupra lui. Nu putem admite, după pierderea Basarabiei, a unei jumătăți din Bucovina și a Cadrilaterului, să consimțim, dintr-un simțământ de securitate

egoistă, să sacrificăm și o parte din pământul și locuitorii Transilvaniei. Acesta ar fi semnalul anarhiei în țară. S-a declarat pentru rezistență și contra „arbitrajului" propus. Garanțiile ce ni se oferă n-au nici o valoare; s-au mai dat și altor țări și nu s-a ținut seamă de ele. Oricare ar fi soarta țării, trebuie să ne facem datoria și să-i salvăm onoarea.

Mai înainte ca Brătianu să-și fi terminat cuvântarea pe care o rostea cu emoție în glas, Urdăreanu[205] a atras atenția Regelui că răspunsul la telefon, pe care îl aștepta Manoilescu la Viena, trebuia dat la ora 3.20' și că până atunci mai sunt numai zece minute; în acest scurt timp trebuie să se ia marea hotărâre și să se comunice la Viena. Atunci, Regele a întrerupt pe Dinu Brătianu[206] și a cerut părerea fiecăruia în parte. Au fost zece voturi împotriva primirii „arbitrajului", și anume: Dinu Brătianu, Mihalache, Mihai Popovici[207], V. Iamandi, V. Antonescu, A. C. Cuza, Văitoianu, dr. Angelescu, Silviu Dragomir[208] și mitropolitul Bălan. Ceilalți 21 au fost pentru primire, iar Sidorovici s-a abținut.

În final, Regele a telefonat[209] acest rezultat lui Manoilescu, care și-a exprimat satisfacția că s-a procedat cuminte.

Părerea generală era că amenințarea cu invazia armată a Rusiei a fost un mijloc izbutit de presiune, operat de germani, cu sau fără înțelegere cu Rusia. Fapt este că această amenințare coincidea cu o stare de panică ce domnea în Moldova, în regiunea Prutului. Autoritățile militare evacuaseră Iașii și Galații; agricultorii din județele Dorohoi și Botoșani fugiseră, aducându-și și vitele dincoace de Siret.

„Arbitrii" de la Viena și-au dat sentința în sala de aur a palatului Belvedere vineri 30 august, la ora 15[210]. Arbitrajul răpea României în favoarea Ungariei un teritoriu în suprafață de circa 45 000 km^2, cuprinzând orașele Oradea și Cluj, prelungindu-se ca un promontoriu îndreptat spre sud, ca să înglobeze regiunea locuită de secui, până aproape de Brașov, care rămânea României. Se fixa un termen de 15 zile pentru evacuare[211]. Printr-un schimb de scrisori între von Ribbentrop, Ciano și Manoilescu, Italia și Germania declarau că își asumă, cu începere de astăzi, „garanția pentru integritatea și inviolabilitatea teritoriului statului român"[212]. La pronunțarea sentinței, von Ribbentrop și Ciano au rostit cuvântări, prin care exultau meritul puterilor ce le reprezentau, pentru încheierea acordului

ce deschide perspectiva unor relații durabile între România și Ungaria, pe când Manoilescu, delegatul României, impresionat de neașteptat de nedreapta și dureroasa lovitură, și-a pierdut cunoștința[213] și a trebuit să fie transportat la hotel.

În seara aceleiași zile, Regele a convocat un al doilea Consiliu de Coroană. Mai înainte de întrunire, Iuliu Maniu, chemat în audiență[214], a făcut Regelui o expunere aspră a greșelilor politicii sale, impunând țării prin lovitură de stat un regim dictatorial și asumându-și el însuși răspunderea politică pentru actele de guvernământ; întreaga opinie publică îl va învinovăți pe Rege pentru situația în care a ajuns țara prin pierderea provinciilor. „Nu văd — a încheiat Maniu – cum Maiestatea Voastră își va putea salva tronul și țara."[215]

La ora 12 noaptea s-a ținut Consiliul de Coroană[216], aproximativ cu aceleași persoane ca și cel din ajun, fără I. Moța și Horia Zelea Codreanu, dar cu participarea lui Iorga, Maniu, mitropolitul unit al Ardealului, Al. Niculescu, și Gh. Brătianu. După ce s-a făcut expunerea rezultatelor arbitrajului, a luat cuvântul Maniu[217]. Cuvântarea sa a fost clară și drastică. S-a ridicat împotriva sentinței de la Viena și a contestat dreptul Consiliului de Coroană de a dispune de soarta Transilvaniei. Chestiunea a fost rău pusă în fața *Axei*. Transilvania nu ne-a dat-o Tratatul de la Trianon, ci voința poporului român din Ardeal[218], exprimată de Alba Iulia, la care s-au asociat și sașii, atunci când prin prăbușirea vechii Austro-Ungarii popoarele liberale au dobândit dreptul de a hotărî singure soarta lor și s-au constituit unele în state separate, iar altele s-au alipit de statele-surori. Cu atât mai puțin guvernul român avea dreptul de a reprezenta voința țării și a face cesiuni teritoriale, cu cât el nu este o emanațiune a voinței naționale, ci un guvern numit de M. S. Regele. Aci, Regele a cerut lui Maniu să nu facă politică internă, la care Maniu a replicat foarte demn că nu face politică. În același sens au făcut declarații Iorga și mitropolitul Niculescu.

Guvernul încearcă a liniști opinia publică printr-un comunicat oficial[219], viabil din punct de vedere politic („am recurs la sprijinul «Axei», fiindcă întregul sistem pe care se baza politica externă a democrației (?!) s-a prăbușit în întreaga Europă") și rău stilizat („în aceste momente, când alte state dispar, ca și cum nu ar fi fost..."). Comunicatul atinge culmea

slăbiciunii acolo unde el încearcă a scuza graba cu care România și-a dat adeziunea la injoncțiunea armistițiului, prin „imposibilitatea în care s-au găsit miniștrii de externe german și italian de a rămâne mai mult de două zile la conferința de la Viena!" „Slabă scuză, tristă acuză" — ar fi zis un maestru al gândirii și scrisului românesc. Ce grămătic de la Ministerul Propagandei o fi redactat aceste stângăcii?

Conștiința încărcată a guvernanților se vede și din faptul că în toate lămuririle ce se dau prin presă și cuvântările la radio ale delegaților de la Viena se pune accentul pe garanțiile date de *Axă* pentru apărarea integrității teritoriului rămas; e o slabă consolare la marea pierdere suferită. Multă amărăciune provoacă atitudinea Italiei, care se laudă cu opera de la Viena, atribuindu-și partea cea mai însemnată în satisfacerea revizionismului maghiar. Se cunoștea simpatia politicii Italiei fasciste pentru unguri; România nu va uita că într-unul din ceasurile cele mai grele ale istoriei ei sora latină i-a fost dușmană. Aviz acelora ce cred că-și pot clădi sisteme de legătură internaționale pe înrudiri rasiale. Printre ecourile ce încep a se prinde de la discuțiile de la Viena se pare că traseul liniei de demarcație, care la început trecea pe la nord de Cluj, a suferit o schimbare simțitoare în defavoarea noastră, fiind mutat la sud de acest oraș. Această modificare a fost obținută de Ciano, după intervenții telefonice stăruitoare la Berlin și Roma, și de ea n-ar fi fost străină o frumoasă contesă unguroaică, prietenă a ușuraticului ministru italian.

Reacția opiniei publice a fost de dezamăgire și indignare[220]. Era clar că fusesem atrași într-o cursă: o înțelegere între *Axă* și Ungaria se făcuse în prealabil și noi am fost obligați, sub presiunea amenințării, s-o acceptăm. Garanția teritorială ne alipea și mai mult de *Axă*, adică de Germania. Această înfeudare reieșea cu și mai multă claritate dintr-o dispoziție a convenției, care da *Axei* — recte, Germaniei — rolul de arbitraj permanent în conflictele ce eventual s-ar naște între România și Ungaria, ca urmare a aplicării hotărârii de la Viena și, desigur, erau de așteptat asemenea conflicte în atmosfera de îndușmănire permanentă dintre cele două țări. Prin aceste procedee, Germania reușise, sub pretextul prieteniei și al ajutorului, să înhame la carul ei triumfal și să târască spre țelurile ei de dominație

universală o țară căreia nu-i făcuse alt serviciu decât pe acela de a o micșora, umili și izola.

Mâhnirea adâncă ce a cuprins țara este sporită de zgomotoasele jubilări de la Budapesta și de ipocrizia comunicatelor oficiale de la Berlin și Roma. Sentimentul general este că liniștea și pacea nu se vor restabili. Revizionismul și-a schimbat doar țara și obiectivul. Neamul românesc nu va uita și nu va ierta*.

Reacțiile lui Iuliu Maniu

Printre vocile[221] care s-au ridicat cu cea mai multă autoritate și energie împotriva actului de la Viena a fost aceea a lui Iuliu Maniu[222]. Bărbatul de stat ardelean era, în acest timp, cel mai calificat stegar al românismului din Transilvania, cel mai vârstnic dintre vechii luptători pentru dezrobirea Ardealului și unirea lui cu țara-mamă. Acțiunea lui, fără răsunet în masele largi din cauza regimului de severă cenzură a manifestărilor verbale și publicistice ce nu conveneau guvernului, a constat, în principal, dintr-un memoriu[223] de protest trimis lui Hitler și lui Mussolini și din o serie de scrisori de dezaprobare și de condamnare a rolului pe care l-a jucat ardeleanul Valer Pop la Conferința de la Viena; ele au fost, totuși, larg răspândite, pe cale clandestină, în cercurile politice și intelectuale românești și au contribuit la întărirea spiritului de rezistență al intelectualității române împotriva odioasei nedreptăți de la Viena.

Memoriul[224] trimis de Iuliu Maniu lui Hitler și lui Mussolini, cuprinzând 21 de pagini de manuscris, poartă data de 28 decembrie 1940; el dezvoltă ideile pe care le cunoaștem în parte din declarațiile făcute de

* Mâna Providenței a lovit greu pe făptuitorii acestei crime istorice și pe urzitorii ei: Csáky a murit peste două luni; peste alte câteva luni s-a sinucis Teleki, care fusese demascat că duce o politică pe două planuri adverse. Ciano a fost executat prin împușcare în șanțul unei fortărețe, din ordinul socrului său, Mussolini, care, la rândul său, a fost ucis în timpul încercării sale de a fugi după înfrângerea completă a Italiei fasciste. Von Ribbentrop a fost condamnat la moarte ca criminal de război și spânzurat la Nürnberg; în sfârșit, Hitler s-a sinucis în subteranele Cancelariei din Berlin în momentul prăbușirii Germaniei naziste.

autorul lor la Consiliul de Coroană de la Palatul Regal în seara zilei de 30 august. Memoriul, foarte documentat și logic, examinează sentința arbitrală de la Viena în perspectiva istoriei etnicității, a interesului european etc. El demonstrează că, până la 1866, Transilvania n-a făcut niciodată parte integrantă din Ungaria și mai ales că unirea din 1918 n-a fost o creație a Tratatului de la Trianon, ci o urmare a descompunerii statului austro-ungar și a voinței clar exprimată a poporului român, care constituie marea majoritate a locuitorilor acestui teritoriu, ca moștenitor legitim al statului dispărut. Constituindu-se în succesori ai Austro-Ungariei, românii din Ardeal și-au creat o organizație politică și au întreprins reformele sociale și economice cu un an înainte de Tratatul de la Trianon. Hotărârea de la Viena n-a ținut seama de unitatea geografică a Transilvaniei, a rupt arterele ei de comunicație și legăturile ei economice naturale, n-a respectat principiul naționalităților, cărora Germania și Italia își datorează unitatea politică, și s-a dat cu eroare de drept și de fapt. *De drept*, pentru că Consiliul de Coroană, prezidat de Regele Carol al II-lea, care a acceptat anticipat „arbitrajul" de la Viena, n-avea nici un drept de a lua hotărâri în chestiunile teritoriale ale României. O eroare *de fapt*, deoarece, „în Consiliul de Coroană întrunit în noaptea de 29—30 august 1940, guvernul — respectiv Regele Carol al II-lea — a comunicat celor prezenți că România se află într-o stare de îndoită coercițiune, întrucât guvernele «Axei» i-au adresat o notă cu caracter ultimativ pentru recunoașterea anticipată a hotărârii arbitrare ce urma să se ia a doua zi și întrucât trupele sovietice masate în mare număr la granița României, neliniștind hotarul țării prin numeroase incidente, se pregătesc să treacă Prutul. În aceste împrejurări, Consiliul de Coroană, împotriva sentimentului unanim al țării, a luat, cu majoritate, hotărârea de a se supune sentinței de arbitraj ce se pregătea la Viena. Atât puterile «Axei» cât și guvernul sovietic au dezmințit cele două afirmațiuni ale guvernului român. Nu ar fi existat nici o notă cu caracter ultimativ a «Axei» Berlin-Roma și nici amenințarea cu război a guvernului de la Moscova. Consiliul de Coroană a luat deci o hotărâre întemeiată pe o eroare de fapt evidentă". Maniu conchide că, în aceste condiții, hotărârea de la Viena urmează să fie casată, ca vicioasă. „Poporul românesc, din partea sa, înșelat și grav prejudiciat de guvernul și de suveranul său, a aplicat după scurt timp

singura sancțiune ce se putea da într-un astfel de caz, silind pe Regele Carol al II-lea să abdice de la tron și îndepărtând guvernul".*

Tot atât de clară și deosebit de drastică e atitudinea lui Maniu față de ardeleanul Valer Pop, care a participat, alături de Manoilescu, la Conferința de la Viena. Schimbul de scrisori între cei doi oameni politici ardeleni, devenit cvasipublic prin difuziunea de còpii, a avut loc în vara anului 1942. Maniu condamnă cu asprime participarea lui Valer Pop la Viena, acuzându-l în primul rând că nu s-a ținut de angajamentul luat la o consfătuire ținută la locuința lui Dinu Brătianu, în iulie 1940, ca nici un ardelean să nu ia parte la astfel de tratative, care, o dată acceptate, trebuiau să ducă la cedări teritoriale. Maniu face câteva revelații importante. El a fost neîntrerupt partizanul orientării franco-engleze. Regele Carol al II-lea a dus, împreună cu sfătuitorii și colaboratorii săi, o politică externă ambiguă: întâi a servit această politică parțial și nesincer, apoi a declarat că va face politica *Axei*, fără ca să fi luat în schimb vreo garanție de la *Axă*. Exregele Carol al II-lea a fost prevenit prin Litvinov—Titulescu — și a fost prevenit și Maniu prin Ostrovscki[225] — că, dacă România se va constitui ca aripă dreaptă a frontului militar ori politic al Germaniei, Rusia își va lua imediat măsurile necesare pentru securitatea ei. Maniu mai impută lui Valer Pop că a acceptat o situație penibilă la Viena, unde nu i s-a recunoscut calitatea oficială de delegat al României și, de aceea, iscălitura sa nu figurează în protocol; el caută să se folosească de această lipsă spre a insinua că nu ar fi aderat la cedarea Ardealului. Aserțiunile că lipsa semnăturii sale de pe protocol ar lovi aceasta de nevaliditate, cum ar fi și o probă a inocenței sale, sunt inexacte și irelevante. Dovada contrarie este că, deși semnătura sa nu figurează pe protocol, Valer Pop a luat parte la masa comună luată, după încheierea actului, cu delegații unguri și cu „arbitrii"[226], apoi, prin telegrama adresată Regelui Carol al II-lea și prin cuvântarea pe care a ținut-o la radio[227], a aprobat și a glorificat actul.

Maniu mai acuză pe Valer Pop[228] pentru faptul că a făcut presiuni asupra Consiliului de Coroană, relatând știrile despre ultimatumul german

* Reamintim că memoriul lui Maniu datează din 28 decembrie 1940, adică aproape la patru luni după abdicarea lui Carol al II-lea, care a urmat la o săptămână după acceptarea „arbitrajului" de la Viena.

de la 30 august și despre amenințarea rusă de la graniță, știri care au fost ulterior dezmințite de Fabricius și de guvernul sovietic. Prin aceasta, hotărârea dată la Viena este sau invalidă — în cazul când informațiile au fost false, sau a fost viciată prin constrângere — în cazul când ea ar fi fost adevărată*.

Problema Ardealului de Nord, conchide Maniu, a cărei claritate nu poate fi discutată, a trecut peste marginile unei chestiuni de drept și, prin atitudinea nenorocită a Regelui Carol al II-lea, sprijinită de niște sfetnici inconștienți, s-a transformat într-o problemă de forță. Corespondența cvasipublică dusă de Maniu cu Valer Pop a avut — după Maniu — numai importanța unui element moral și istoric, care nu așază deloc în lumină frumoasă nici atitudinea și solidaritatea ardelenilor — într-un moment atât de grav pentru țara lor —, nici prevederea politică a conducătorilor statului din acel timp.

Simplă opinie personală

Unii comentatori acuză pe reprezentanții români care au tratat la Viena și, implicit, mergând la origine, pe guvernanții de la București, ale căror instrucțiuni le-au urmat, de faptul că, dându-și seama de intențiile dușmănoase și perfide ale *Axei*, n-au rupt tratativele, mergând chiar până la război, decât să consimtă la mutilarea țării și, o dată cu aceasta, la înrobirea ei politică față de două state care-și dovedeau neprietenia și nesinceritatea. Se invocă, drept model, atitudinea eroică a Iugoslaviei într-o situație similară.

Acceptarea riscului unui război cu Ungaria — țară susținută de Germania și Italia — era greu de ales, din cauză că, indiferent de abilitățile tactice întrebuințate de miniștrii *Axei* la Viena, noi n-aveam la acea epocă spatele sigur și ne puteam aștepta să fim striviți între două stânci uriașe: una

* Amănuntele date ulterior de Grigore Gafencu, în cartea sa *Préliminaires de la guerre à l'Est*, restabilesc adevărul asupra acestor fapte, dovedind realitatea unei presiuni indirecte din partea guvernului de la Moscova, abil exagerată și exploatată de germani. Că situația era reală desprindem și din raportul lui Gafencu, expediat din Moscova la 9 septembrie 1940. (Apud Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, p. 297 — Gh. B.)

din față și alta din spate. Tragedia izolării, cu gravele ei urmări, suferită cu două luni înainte, își juca acum un nou act. Rana produsă de pierderea Basarabiei era proaspătă de tot; nici un indiciu de posibilă înțelegere nu se arăta din această parte, ci numai bănuieli și aprehensiuni. Adoptarea unei atitudini care ar fi dezlănțuit războiul cu Ungaria ar fi provocat, neîndoios, nu numai furia puterilor *Axei*, dar și complicații dinspre răsărit. Ținând seamă de această situație, guvernul român ar fi îndreptat — după izvoare germane — 8—10 divizii spre granița vestică, unde ungurii concentraseră aproape întreaga lor armată — 24 de brigăzi —, pe când cea mai mare parte a forțelor românești — 22—24 de divizii — erau la granița sovietică. Pe lângă aceasta, o conferință a șefilor militari germani, ținută sub președinția generalului Jodl[229], hotărâse a avea pregătită o forță militară impozantă, alcătuită în principal din blindate, pentru a ocupa regiunea petroliferă din România; guvernul ungar dăduse aprobarea de trecere prin teritoriul Ungariei. Șantajul exercitat asupra noastră de puterile *Axei* la Viena avea, deci, și părți reale: amenințarea cu catastrofa României și neputința, pentru cel puțin o bună durată de timp, de a reînvia și a se reface. E îndoielnic dacă opinia publică luminată a țării sau masele populare și mai puțin capabile de a vedea just și a lua hotărâri ar fi preferat soluția războiului cu riscul prăbușirii totale.

Aceste considerațiuni aduc, dacă nu o justificare, cel puțin o circumstanță ușurătoare pentru cei ce au luat grava hotărâre a cedării. Ceea ce rămâne valabil în sarcina conducerii politice, mai mult decât actul de necesitate consimțit la Viena, este politica nesigură, oscilantă, în doi peri, neprevăzătoare, nesiguranța legăturilor internaționale, care au condus cu încetul la situația din vara anului 1940[230], iar aceasta lărgește aria răspunderilor[231].

E tot ce se poate spune în apărarea oamenilor asupra cărora apasă vina consimțirii la Dictatul de la Viena.

Bilanțul amputărilor României

Cele trei amputări succesive aplicate României în vara anului 1940 au redus considerabil — exact cu o treime — atât teritoriul țării, cât și numărul locuitorilor ei. Imaginea României Mari apărea mutilată și sângerândă.

Suprafața României, așa cum luase forma definitivă după actele Unirii, fusese de 295 049 km ^{2}, adică era mai mare decât a Italiei dinainte de primul război mondial (286 648 km ^{2}). După dezmembrarea ei, în septembrie 1940, suprafața a fost redusă la 195 311 km ^{2}; a pierdut, așadar, aproape 100 000 km ^{2}; pierderea se repartizează pe provincii istorice, în chipul următor: Basarabia 44 442 km ^{2} (adică o suprafață egală cu Danemarca întreagă); Transilvania de Nord și Sud-Est 42 350 km ^{2} (mai mult decât Elveția); Bucovina de Nord 5 226 km ^{2}; Dobrogea de Sud 7 726 km ^{2}. În total, teritoriul pierdut de România egalează pe al Belgiei, Olandei și Elveției, luate împreună.

Pierderile în populație se cifrează astfel: Basarabia 3 190 000 locuitori; Transilvania de Nord și Sud-Vest, 2 609 000 locuitori; Bucovina de Nord 596 000 locuitori; Dobrogea de Sud 426 000 locuitori. Am pierdut, așadar, în total 6 821 000 locuitori, adică ceva mai mult decât populația întregii Austrii. După naționalități, ei se repartizează astfel: români 3 442 000 locuitori; maghiari și secui, aproape 900 000 locuitori; ruteni (ucraineni) și ruși 1 123 000 locuitori; bulgari 305 000 locuitori etc. Populația României s-a redus, așadar, de la 19 933 802, cât era în 1939, la 13 229 000 în septembrie 1942, adică o pierdere de 35 la sută.

Lovitura cea mai simțitoare aplicată neamului românesc prin amputările teritoriale din 1940 a fost că 3 500 000 de români au fost despărțiți prin silnicie de matca lor și readuși sub dominațiile străine de unde fuseseră salvați prin actele Unirii.

Abdicarea Regelui Carol al II-lea

Reacția poporului român, adânc rănit în cele mai frumoase sentimente, și-a găsit expresia violentă în tulburările grave ce au izbucnit, sub impuls legionar, în diferite orașe ale țării: la Brașov, la Constanța și la București. Măsurile luate pentru înăbușirea acestor mișcări au pricinuit urmări grave: s-au tras focuri de armă și au căzut victime de ambele părți; la 5 septembrie s-au produs atacuri împotriva Palatului Regal, a Președinției Consiliului de Miniștri, a Prefecturii Poliției.

Regele e în panică, a concediat guvernul Gigurtu și a încercat o soluție eroică cu generalul I. Antonescu[232], pe care l-a adus[233] de la Bistrița, unde îl închisese cu două luni înainte.

Antonescu avea reputația unei personalități puternice: energic, autoritar, excelent tehnician militar. Se bucura de un mare prestigiu personal, în special în sânul oștirii, la care contribuia în primul rând rolul de frunte pe care-l jucase la conducerea efectivă a Marelui Stat Major în războiul de întregire, ca mâna dreaptă a generalului Prezan. În timpul din urmă se manifestase pe terenul politicii interne ca adversar al politicii de partid, acuzând partidele ca fiind niște grupări de ambiții și interese; fusese și ministru de război în efemerul guvern Goga. Era în termeni răi și cu Regele, a cărui politică o dezaproba fățiș și a cărui camarilă o atacase violent prin memoriul care îi atrăsese surghiunirea la Mănăstirea Bistrița. În ultimul timp, Generalul adoptase, ferm, hotărârea de a se orienta spre Germania, stabilind, prin mijlocirea câtorva pricteni devotați ce puteau să-l viziteze la Bistrița[234], raporturi cu ministrul plenipotențiar al Germaniei la București, Fabricius, și cu ministrul de stat german dr. Hermann Neubacher, fost primar al Vienei și acum împuternicitul special pentru probleme economice pe lângă Legația germană din București, autorul faimosului *Öl-Pakt*[235], Pactul petrolului. Antonescu se înțelesese cu ei asupra principalelor probleme politico-economice, regimul dictatorial, colaborarea economică, primind asigurări de susținere în problemele politice externe. Chemarea Generalului era astfel și o consecință a sugestiei făcută Regelui de ministrul german[236]; aderiunea lui Antonescu la politica hitleristă făcea din el omul de încredere al guvernului de la Berlin și-l indica ca om al momentului. După ieșirea de la Bistrița, Antonescu s-a întâlnit la Ploiești cu Maniu[237] și au examinat împreună posibilitatea unei colaborări la guvern, dar au convenit, de asemenea, că Regele va trebui forțat să abdice.

Chemând pe Antonescu[238], Regele i-a declarat că-l consideră ca fiind singurul în stare să salveze țara în aceste dramatice momente. Antonescu s-a declarat[239] dispus să accepte, punând anumite condiții: puteri depline, neamestecul Regelui în afacerile politice, Regele să nu fie un factor politic, ci un arbitru, reprezentând o instituție cu caracter permanent, deasupra episoadelor, când bune, când rele, ale acțiunii politice și deasupra oamenilor

și partidelor. Regele s-a simțit nevoit[240] să primească umilitoarele condiții; a fost o capitulare personală în fața unui adversar dârz. Din postura de dictator, care voia să joace rolul unui Hitler ori Mussolini, Regele a primit rolul de figurant, în umbra adevăratului „Conducător". Și-a suspendat opera politică: Constituția din 1938, a dizolvat parodia de parlament și a dat puteri discreționare lui Antonescu, păstrându-și doar câteva prerogative de ordin formal și decorativ. Însărcinarea lui Antonescu căpăta semnificația misiunii lui Pétain în Franța; de aici până la gestul lui Lebrun[241] nu mai era decât un pas.

Potrivit înțelegerii cu Regele, Antonescu a încercat, la 5 septembrie, să formeze un guvern „de uniune națională" cu fruntașii tuturor partidelor. În acest scop a trimis pe Alex. Ottulescu la Dinu Brătianu cu această propunere; demersuri similare s-au făcut și pe lângă A. C. Cuza, Vaida-Voievod și Gh. Brătianu. La consfătuirea de la Dinu Brătianu erau de față Maniu, dr. Angelescu, V. P. Sassu, Gh. și Const. Brătianu și Stelian Popescu. Răspunsul a fost refuzul propunerii și cererea ca Regele să abdice, autoritatea sa fiind considerată ca total prăbușită. Astfel, misiunea lui Antonescu eșuase și începea să se desemneze soarta lui Carol al II-lea. Dictaturile sunt suportate când duc popoarele la izbânzi, dar când sunt împletite cu dezastre naționale — fie că le pricinuiesc, fie că nu le pot împiedica — ele sunt azvârlite. În ziua de 5 septembrie Antonescu a comunicat Regelui, prin Urdăreanu, necesitatea abdicării, iar seara[242] i-a cerut-o direct, acordându-i răgaz de gândire până a doua zi dimineață. Carol al II-lea a încercat să reziste, dar chiar intimii săi l-au sfătuit să se supună inevitabilului; același sfat i s-a adus și din partea lui Fabricius, ministrul Germaniei. Totuși, el a mai făcut câteva încercări disperate de a se crampona de Coroană, cu unii politicieni, cu unele personalități militare și cu o unitate militară, al cărei comandant îi era devotat; ele n-au reușit. La ora 4 dimineața, Antonescu a trimis Regelui o scrisoare ultimativă[243] și, la ora 6,10, Regele s-a decis să semneze actul abdicării, în favoarea fiului său, Mihai[244]. La început, sub inspirația favoritei sale, doamna Lupescu, Carol al II-lea intenționase să ia cu sine și pe fiul său, dar Antonescu s-a opus cu hotărâre: plecarea lui Carol al II-lea nu trebuia să însemne sfârșitul dinastiei și abolirea regimului monarhic. Astfel că fostul Rege a plecat însoțit numai de

doamna Lupescu[245] și de câțiva intimi, printre care și Urdăreanu, cel mai tipic reprezentant al „camarilei". Plecarea din țară[246] a avut câteva peripeții. Antonescu și-a dat cuvântul de onoare că-l va ajuta să treacă nevătămat frontiera cu trenul special ce-l ducea cu anturajul și bagajele sale. Dar, în gara Timișoara, trenul regal, condus de colonelul Dragomir[247], ca reprezentant al șefului guvernului, a fost atacat de legionari, care ocupau două automobile pe șoseaua ce mergea paralel cu calea ferată, și condus până la frontieră în răpăit de grenade și de mitralieră, salvându-se numai prin prezența de spirit a mecanicului, care a dat viteză maximă, trecând fără oprire linia de frontieră, pe teritoriul iugoslav[248].

La ora 8, în dimineața aceleiași zile de 6 septembrie 1940, Voievodul Mihai a depus jurământul de Rege al României, în fața lui Antonescu, a patriarhului și a prim-președintelui Curții de Casație, D.G. Lupu; cel dintâi act al său a fost să încredințeze generalului Antonescu misiunea de a forma noul guvern, cu puteri depline în conducerea statului[249].

Astfel s-a încheiat, după zece ani de frământări, domnia celui de-al treilea Rege din dinastia străină adusă în țară la 1866. Să fie oare Carol al II-lea țapul ispășitor al multelor greșeli politice făcute în timpul din urmă ori să fi fost autorul sau inspiratorul lor, pedepsit pe bună dreptate? Viitorul va lămuri acest capitol de istorie, când judecata se va putea face cu obiectivitate, fără patimă politică ori personală. E drept că, dintre cei trei regi Hohenzollerni, el, primul născut în țară, a vrut să fie cel mai autoritar — fără să fi avut autoritatea morală — și că a năzuit la dictatură personală, fără să aibă nici una din însușirile de prestigiu, farmec și popularitate ce se cer dictatorilor; n-a avut nici înțelepciunea, circumspecția și prestigiul moral al celui dintâi Rege[250], nici bonomia și spiritul conciliant al celui de-al doilea[251].

Iuliu Maniu a fixat pentru istorie cauzele pierderii tronului, ce pot fi imputate pe drept cuvânt Regelui decăzut: „Este o eroare să se creadă că Regele Carol al II-lea a fost silit să abdice din cauza orientării sale externe spre Anglia și Franța — pe care n-a avut-o — sau din cauza vreunei greșeli de-o clipă. Cauza abdicării este concepția sa generală de domnie personală, fără ideal, fără moralitate și fără busolă sigură, în continuă oscilațiune oportunistă, practicată prin manevre și abilități care au săpat prăpastia între Coroană și Țară și care au trebuit să ducă la falimentul și distrugerea politicii

sale. Regele Carol s-a dovedit incapabil de a conduce Țara și mai ales de a o reface după dezastrul în care a împins-o"[252].

Rolul fiecăruia din cei trei regi Hohenzollerni la construirea și părăduirea statului modern român apare acum cu claritate schițat în liniile sale generale. Propun acest triptic de caracterizări sumare:

Carol I, Întemeietorul — Ferdinand I, Întregitorul — Carol II, Dărâmătorul.

Primul guvern Antonescu sub tutelă legionară

După câteva zile de tratative[253] și șovăieli, în mijlocul unei atmosfere de confuzie, de agitații și de exaltare, produsă de evenimentele interne și externe, Antonescu a reușit în fine să-și constituie un guvern[254]. El a renunțat a mai repeta apelul la colaborarea marilor vechi partide, pentru a-și păstra complet libertate de mișcare atât pe linie politică internă, cât și mai ales externă. Neavând partid propriu, el și-a asociat pe legionari cu iluzia că se va putea impune acestui grup de tineri — cu care avea de altfel comunități ideologice — și că deci îi va stăpâni. Singurul om din vechile partide la care s-a adresat a fost Gheorghe Brătianu, simpatizant al politicii alături de germani; el i-a oferit vicepreședința Consiliului de Miniștri și portofoliul Externelor, cu Atta Constantinescu ca subsecretar de stat. Dar Gh. Brătianu, văzând preponderența acordată de General elementului legionar, a refuzat să intre în guvern, rămânând totuși în contact cu el, în special cu Mihai Antonescu, care-i fusese partizan politic[255].

În colaborarea sa cu legionarii[256], generalul Antonescu aducea puternica sa personalitate, formată dintr-un amestec de patriotism arzător, voință, energie, hotărâre, dar și de grandomanie, autoritarism și nestăpânire de sine. Garda de Fier aducea cadrele, partidul, oarecare popularitate și ardoarea fanatică. Vechile partide politice, la concursul cărora apelase la 5 septembrie Generalul, au promis acestuia că nu-i vor îngreuia sarcinile guvernării și au permis chiar ca un număr de specialiști, tehnicieni în diferite ramuri de administrație — membri ai acestor partide — să ofere guvernului colaborarea în posturi nepolitice, ceea ce s-a realizat în mai multe etape. Mai târziu, au

tolerat chiar intrarea câtorva personalități mai puțin colorate în politica militantă, să ocupe posturi de conducere.

Singurul partizan personal pe care-l avea acest șef de guvern fără partid era conferențiarul de la Facultatea de Drept din București, Mihai Antonescu, care va deveni — ca mâna dreaptă a primului-ministru — vicepreședinte al Consiliului, ministru la Justiție și apoi la Externe și chiar locțiitor de prim-ministru. Era un tânăr inteligent, vioi, activ, cu sentimente patriotice și talent oratoric, dar prea dispus să abuzeze în discursuri și proclamații de o retorică bombastică, cu locuțiuni și metafore căutate prin limba arhaică. Opinia publică nu prea îl lua în serios pe „Ică" și se răzbuna pe autoritarismul lui printr-o campanie de epigrame. Trebuie recunoscut însă că el a căutat să tempereze zelul excesiv germanofil al colegilor săi din minister, să ajute — fățiș sau discret — pe șeful său în atitudinea de revendicare a Transilvaniei pierdute și să reziste împotriva exceselor și impulsiunilor legionare. Printre legionari, care alcătuiau masa membrilor guvernului, dintre care cei mai mulți aveau o pregătire foarte sumară despre problemele departamentelor lor, pe care o înlocuiau cu apucături violente, cea mai reliefată personalitate era Horia Sima, urmaș al „Căpitanului", tânăr abia ieșit din adolescență, figură tenebroasă, cu gesturi și vorbire de conspirator.

Cu toată silința de a se da impresia unei colaborări sincere, era evident că legionarii năzuiau sau să-l anihileze pe Antonescu sau să-l elimine pentru a pune mâna complet pe guvern; între ei și primul-ministru era un joc continuu de injoncțiuni ori de concesii, reale ori aparente, de neîncredere, de supraveghere, uneori înăbușite în discreția consiliilor de miniștri, alteori răbufnite afară în polemici de presă sau în măsuri contradictorii.

În spatele acestui guvern agitat, frământat de rivalități, Regele Mihai, adolescent timid, era ca și inexistent. Pornind de la concepția sa despre situația unui rege constituțional, care planează pe deasupra partidelor, bărbaților și luptelor politice, Antonescu a ținut pe noul Rege în afara contingențelor politice, nepermițându-i nici un contact și nici o inițiativă personale. Era, de fapt, imitarea instituției vechiului *șogunat* japonez, unde șogunul era conducătorul de fapt al țării, sub firma unui monarh lipsit de orice putere, incapabil de orice acțiune. Același lucru a continuat și mai târziu, după intrarea României în război: Antonescu a ținut pe Rege departe

de conducerea operațiilor, de numirea comandanților, asumându-și întreaga conducere și răspundere. „Conducătorul" își justifica această comportare în chipul următor: „Dacă războiul se va pierde, eu, ca unul ce mi-am asumat toată răspunderea, voi suporta toate consecințele, iar monarhia nu va avea nici o vină. Eu voi pleca de la putere și Regele va fi liber să aleagă soluția pe care o va socoti ca fiind cea mai puțin rea pentru țară; sacrificiul meu va salva astfel prestigiul monarhic. Dacă războiul se va câștiga, gloria va reveni țării și va rămâne atașată de istoria monarhiei, pentru că eu sunt bătrân și nu voi lua gloria cu mine în mormânt".

Din cauza acestei atitudini a „Conducătorului", care trata pe Rege ca pe un minor, s-au născut susceptibilități care au făcut ca relațiile între ei să fie reci și să meargă înăsprindu-se[257].

Sub impulsul legionarilor, care dau tonul în noul guvern, acesta debutează cu măsuri de violență împotriva oamenilor și a instituțiilor: înalți demnitari, generali etc. sunt pensionați, revocați, arestați în închisori ori la Jilava sau li se impune domiciliu forțat. Aceste procedee distonează cu apelurile lui Antonescu la ordine, liniște și colaborare. Specială înverșunare a legionarilor împotriva celor implicați sau presupuși a fi avut rol activ în persecuțiile sau execuțiile antilegionare[258].

Un decret al guvernului proclamă România „stat legionar"[259], așa cum Italia e stat fascist, iar Germania stat național-socialist; acest titlu cuprinde un program și o amenințare. Imnul legionar: „Sfântă tinerețe legionară" a devenit imnul oficial al țării, așa cum e „Horst-Wessel" în Germania lui Hitler și „Giovinezza" în Italia lui Mussolini. Ideologia legionară devine program de guvernare. Înăuntrul țării, antisemitism, înlocuirea vechilor cadre ale statului prin legionari, cea mai mare parte tineri, fără preocupare de calificarea ori pregătirea lor. Întreprinderile comerciale ale evreilor se „românizează", adică se confiscă, spre a fi încredințate românilor, legionari, indiferent dacă au ori nu pregătirea necesară*; același tratament se aplică și unor mari întreprinderi cu capital și conducere românești ori de altă naționalitate decât germană. Instituții de asistență socială ori de cultură

* O relatare oficială asupra activității Ministerului Românizării arată că de la 6 septembrie 1940 până la 6 decembrie 1942 au fost românizate: bunuri *agricole* în suprafață de 486 186 ha; bunuri (imobile) urbane în număr de 90 625; bunuri industriale (fabrici, ateliere mari, teascuri de ulei etc.) în număr de 1 471.

trebuie să se legionarizeze, adică se gonește vechea conducere, instalându-se în locul ei legionari; așa s-a procedat, de pildă, cu așezămintele spitalicești brâncovenești, cu întreprinderea minieră Mica, cu Societatea culturală „Tinerimea română"ș.a.

O deosebită îngrijorare[260] cuprinde pe oamenii de școală din cauza atenției speciale și a directivelor ce se dau învățământului și în genere educației tineretului. La Ministerul Instrucției se fac epurări masive: directori, inspectori vechi, cu experiență, sunt înlocuiți prin tineri nepregătiți. Se încearcă schimbări curioase cu firma instituțiilor: se propune ca Universitatea din București să se numească Nae Ionescu, iar Politehnica: Eugen Ionică; se cere beatificarea lui Brâncoveanu și a lui... Corneliu Codreanu. Deschiderea școlii se face peste tot cu ritualul legionar. Ministrul Traian Brăileanu, profesor la Universitatea din Cernăuți, exprimă idei extravagante și primejdioase: reeducarea corpului didactic prin tineretul școlar legionar, dezvoltarea în școală a idealurile legionare; se suprimă orice uniforme ori insigne, deoarece ar fi „obiceiuri masonice" (de ce, atunci, se menține cămașa verde?). Se încurajează înființarea „Frățiilor de cruce", care înlocuiesc, ca formă, fosta „Străjerie" carlistă; ele vor deveni un ferment de anarhie, de propagare a urii și a violenței, deci negația educației ce trebuie dată vârstei fragede. Evreii sunt eliminați din școală. „Căpitanul" a devenit o divinitate, al cărei cult e propagat prin toate mijloacele și în toate ocaziile. Elevii școlilor defilează în pas de paradă, conduși de comandanți legionari în cămăși verzi, cântând: „Garda, căpitanul..." ori: „Caii, tâlharii și jidanii vă tot sug mereu, mereu..." La o serbare școlară a unui liceu din Capitală, ministrul Brăileanu s-a adresat școlarilor, vorbindu-le nu ca unor viitori ostași ai țării care avea atâtea răni de îngrijit, atâtea nedreptăți de reparat, nu pentru a le sădi în minte îndemnuri bune, sentimente frumoase și curaj în suflete, ci ca unor cetași ai unei mișcări politice, îndemnându-i să-și strângă rândurile în formațiile școlare auxiliare ale Mișcării Legionare, care propaga lupta prin mijloace violente. „Și-avem și gloanțe pentru trădători...", răsunau amenințătoare glasurile fragede ale copiilor, arătând cum prindea în sufletele lor nevinovate această școală a urii politice și a crimei.

Intoleranța, amenințările, brutalizările a tot ce nu e legionar fac progrese. Începe să se propage ura de clasă și se duc campanii de distrugere împotriva

a tot ce „a fost". Peste tot, răfuieli cu trecutul și cu oamenii lui: comisii de control a activităților politice, juridice, administrative, polițienești, economice, a gestiunilor de fonduri, controlul averii foștilor demnitari; se încurajează și se organizează sistemul denunțurilor. Toate se fac cu intenția și silința de a găsi vinovați, spre a compromite ce a fost înainte și a legitima instaurarea unei ere noi. Plutim în iacobinism; răfuielile cu caracter privat găsesc câmp și prilej de răzbunare. În special poliția se transformă într-un aparat de violență și terorizare; alături de cea oficială, s-a instalat o „poliție legionară", pusă în serviciul răzbunărilor pentru faptele trecutului, a urilor de clasă și de rasă, a jafurilor oficiale și particulare.

O proclamație a lui Horia Sima reamintește poruncile morale ale „Căpitanului": să trăim în sărăcie, să gonim luxul etc. Este adaptarea formulei mussoliniene: *„Vivere pericolosamente"*. Impresionantă ca formulă, însă falsă din punct de vedere al concepției, căci acțiunile publice ale omenirii organizate trebuie să tindă la prosperitatea care face bucuria vieții. De n-ar fi numai o formulă goală, bună de aplicat altora!

Din ce în ce e mai evident că Antonescu e prizonierul legionarilor. El îmbracă cămașa verde a acestora și apare în fruntea lor la toate ritualurile spectaculoase și manifestațiile cu caracter mistic pe care ei le organizează[261]: parastase, procesiuni, transhumări de cadavre, diverse ceremonii întru pomenirea și glorificarea camarazilor căzuți în diferite episoade ale luptelor anterioare. Aceste exhibiții, prea dese, ajung să obosească publicul, care le califică drept: „pritoceala morților". În definitiv, Mișcarea, nebuloasă în principiile ei, neliniștitoare în unele manifestări, ar fi avut și o latură simpatică prin netăgăduitul eroism și jertfă de sine prin care a înaintat până la triumf; nici una din facticele noastre grupări politice nu avea la activul ei atâta suferință liber-acceptată și atâta martiriu. Din nenorocire, aceste merite erau întunecate prin metodele violente ce le întrebuințau, prin excesele unei acțiuni ce culmina în acte criminale.

Pe măsură ce trecea timpul devenea tot mai clar: nu era vorba de o guvernare de ordine, era revoluția legionară în marș, impunându-se cu violență, de sus în jos.

România aderă la Pactul Tripartit

Orientarea politicii externe a României spre *Axa* Berlin-Roma, schițată în ultimele zile ale guvernării Tătărescu, după pierderea Basarabiei, accentuată în timpul guvernului Gigurtu, ia formă consolidată în timpul guvernului Antonescu. Legionarii au în programul lor apropierea de puterile *Axei*, cu a căror ideologie au atâtea puncte de contact, iar Antonescu e convins de situația precumpănitoare pe care a câștigat-o Germania pe plan internațional și speră că alături de ea va putea realiza întreitul scop al politicii sale: garantarea suveranității României, apărarea împotriva primejdiei comuniste dinspre nord-est, reîntregirea țării în vechile granițe, prin restituirea teritoriilor de care fusese deposedată. Garanțiile oferite la Viena de von Ribbentrop și Ciano, pentru a auri pilula administrată României prin dictatul spoliator, constituiau pentru această orientare o piatră de temelie, o justificare[262].

Situația României era însă încurcată și dificilă. Desigur, dintre rănile ce i se pricinuise cea mai dureroasă fusese amputarea Transilvaniei. Dar ea i se făcuse de către Germania și Italia, ce se înfățișau azi ca protectoare, iar Ungaria, beneficiara acestei spoliațiuni, se găsea în același lagăr, ca prietenă și aliată mai veche, cu drepturi mai mari la simpatia și solicitudinea lor. Și pretențiile ungurilor față de noi nu se considerau satisfăcute cu nordul Transilvaniei; deși oficialitatea acceptase soluția că pusese capăt litigiului teritorial, opinia publică ungară, încurajată de succesul așa de ușor dobândit, proclama integralitatea revendicărilor ei, reconstituirea Ungariei milenare: „Totul înapoi!" Atât în regiunile reanexate ale Transilvaniei, cât și de-a lungul noilor frontiere, încep brutalizările, atentatele, atacurile înarmate; e reeditarea atrocităților care în 1919 aruncaseră o sinistră celebritate asupra „liniei de demarcație". Expulzări masive, neomenoase, în condiții sălbatice, ale românilor din partea de Ardeal cedată ungurilor, în special a intelectualilor. Opinia publică de la noi e alarmată și indignată; căpeteniile politice nu pot rămâne impasibile. Antonescu publică un ordin de zi prin care aduce elogii unui mic detașament român care s-a opus bărbățește și a alungat prin luptă două plutoane de soldați unguri ce călcaseră pământul românesc la Diosig, pe linia de graniță a Bihorului. Horia Sima, într-o cuvântare ținută

la Brașov, condamnă atrocitățile comise de maghiari, arătând că politica de dușmănie și de provocări a acestora e în contrazicere cu interesul european, recte, al *Axei*, de a avea liniște și unire în sud-estul Europei.

Cu toate aceste fricțiuni, pe care germanii se silesc a le atenua, infiltrația germană în România e din ce în ce mai vizibilă: ea se face pe cale economică, prin acapararea tot mai mare a resurselor țării, pe cale militară, prin sosirea în țară nu numai a unor ofițeri germani cu diferite misiuni, tot mai numeroși, dar și de formațiuni[263] ce ocupă, spre a pune în siguranță, puncte nevralgice ca, de pildă, în regiunea petroliferă, la Dunăre, la mare etc. O acțiune de apropiere culturală merge mână în mână cu cea militară; reprezentanți de seamă ai culturii germane vin să ia contact cu lumea universitară de la noi, țin conferințe. Personalități din lumea culturii românești, cu simpatii progermane, le țin isonul; se remarcă printre alții îndeosebi Nichifor Crainic, care duce o campanie susținută prin presă și prin conferințe; într-una din ele, face apologia lui Hitler, afirmând că la noi în țară numele *Führerului* provoacă un „entuziasm delirant"; ceea ce apare puțin cam excesiv chiar și filogermanilor... Ministrul de externe, Sturdza[264], face declarații presei, prin care precizează că politica guvernului este alăturarea la „*Axă*, așa cum a poruncit Căpitanul"[265]; celelalte legături nu mai există. Spre a întări aceste legături misionari politici și culturali români pleacă la Berlin și la Roma.

Un eveniment important pe plan mondial se petrece la Berlin: la 27 septembrie se încheie Pactul Tripartit între Germania, Italia și Japonia[266]; prin aceasta *Axa* s-a transformat într-o grupare politică mondială; Japonia are planuri mari de realizat în spațiul est-asiatic și începe să se contureze clar viitorul conflict japono-american pentru dominarea spațiului oceanic al Pacificului. Cu aceasta, conflictul european se îndrepta spre cel de-al doilea mare război mondial.

Dar Pactul Tripartit nu trebuia, în concepția lui Hitler, să rămână limitat la cele trei mari puteri fondatoare. Invitații au fost făcute țărilor din centrul și sud-estul european, care fuseseră atrase în „ordinea nouă", să consolideze această dependență, aderând formal la Pactul Tripartit. Și, astfel, palatul Belvedere din Viena a văzut apărând, rând pe rând, pe conducătorii politici ai acestor țări, urcându-i scările, spre a semna, alături de von Ribbentrop și

Ciano, adeziunea la pact. Ungaria a aderat la 20 noiembrie; Slovacia la 25 noiembrie; România la 23 noiembrie, cu deosebirea că, spre a i se cruța amintirea dureroasă a „arbitrajului" de la Belvedere, ceremonia semnării a avut loc la Berlin[267]. Adeziunea Bulgariei și a Iugoslaviei s-au făcut mai târziu: conducătorii acestor țări n-au urcat treptele scării din palatul Belvedere decât în martie 1941.

Antonescu a crezut că poate lega adeziunea României de anumite angajamente politice ale *Axei* față de revendicările țării sale. În acest scop, el merge întâi la Roma, la 15 noiembrie, unde are o întrevedere cu Mussolini și cu Ciano, după care la 22 noiembrie merge la Berlin. Nu s-a dat nici un comunicat oficial asupra acestor întrevederi[268], dar Antonescu a împărtășit colaboratorilor săi intimi cum a decurs întrevederea cu Hitler: el a pus *Führerului* german în chip net problema întregirii României în toate direcțiile. Von Ribbentrop, care-l însoțea în automobil spre Cancelarie, l-a prevenit să nu pună în fața *Führerului* problema Ardealului și a valabilității Dictatului de la Viena, „nefiind de actualitate". Antonescu — declară el — n-a ținut seama de acest avertisment și, într-o întrevedere care a durat trei ore, servindu-se și de un memoriu și de hărți etnografice ale Transilvaniei, lucrate de Marele nostru Stat Major, a expus și a pledat pentru cauza integrității României. Acest punct de vedere el nu l-a ascuns față de Hitler niciodată și în nici o împrejurare[269]. La scurtă vreme după această întrevedere cu Hitler, la întrunirea națională ținută la Alba Iulia în ziua de 1 decembrie 1940 pentru comemorarea Unirii Ardealului cu Vechiul Regat, el l-a afirmat deschis, în mod public[270]. În cercurile din jurul Conducătorului se spune că el ar fi primit încurajări; Hitler i-ar fi spus că tratatul de la Viena e scris cu creionul și expresia metaforică ce ar lăsa să se înțeleagă este că n-are valoare durabilă; în tot cazul, germanii ne-ar fi mai favorabili decât italienii, Ciano fiind considerat ca autorul direct al amputării sălbatice a Ardealului românesc.

Intrarea definitivă a României în orbita Germaniei e demonstrată de o serie de fapte de ordin militar și economic.

La 15 septembrie 1940, Antonescu semnează împreună cu generalul Kurt Tippelskirch[271] ca reprezentant al Comandamentului Suprem german[272] acordul pentru venirea în țară a unei misiuni militare germane,

care purta numele camuflat de „Misiunea militară germană pentru dotarea și instrucția armatei române". Componența acestei misiuni arată însă adevăratul ei caracter. Sub forma unei divizii de tancuri, menite să instruiască trupele motorizate române cu mânuirea tancurilor, ce urmau să rămână armatei române după o perioadă de instrucție de 3—4 luni, trupele germane, intrate în țară la 12 octombrie 1940[273], se cifrau la 18 000 de oameni, având pe lângă tancuri și o numeroasă aviație și artilerie antiaeriană; ele s-au instalat în regiunea petroliferă din jurul Ploieștilor, pe care au ocupat-o, punând-o în stare de apărare. Comandantul misiunii era generalul Erik Hansen, ajutat de generalul Arthur Hauffe și de generalul Alfred Gerstenberg, comandantul aviației. De fapt, această numeroasă și puternică misiune era armata de apărare germană a regiunii petrolifere, atât de necesară germanilor pentru ducerea războiului, și avangarda armatei care va opera în Balcani și în Uniunea Sovietică și care își organiza pe teritoriul nostru bazele de operații.

Dependența economică a României față de Germania a fost accentuată prin încheierea la Berlin a unui acord economic[274], semnat de V. Dimitriuc, din partea României, și de Clodius[275], din partea Germaniei, prin care întreg exportul de cereale și de plante oleaginoase al țării mergea în Germania (4 decembrie 1940).

În sfârșit, poporul și-a avut și el partea lui de atenție: o paradă spectaculoasă a forței germane pe Șoseaua Kisseleff. Populației bucureștene i s-a oferit priveliștea impresionantă a defilării de unități motorizate, tancuri, motociclete-mitraliere, mijloace de apărare antiaeriene. Era o demonstrație făcută ca să dea în același timp românilor impresia că au căpătat alianța unui stat puternic, dar și un avertisment acelora pe care Germania îi bănuia că au intenții ostile, plănuind atacarea Germaniei în punctele ei nevralgice, indispensabile pentru alimentarea formidabilei ei mașini de război.

Rusia sovietică nu putea să nu dea atenție acestor manifestări, al căror sens era evident. La început, reacțiile guvernului de la Moscova aveau un caracter prietenos. Astfel, Mikoian[276], ministrul Comerțului Exterior al Uniunii Sovietice, a făcut o primire cordială unei delegații economice venite în capitala U.R.S.S. ca să trateze un acord economic între cele două țări. La Berlin, ambasadorul sovetic, Dekanozov, făcea lui Bossy[277], ministrul

României acolo, declarații de simpatie pentru soarta românilor din nordul Transilvaniei care, maltratați de unguri, luau calea exodului și-și exprima mirarea că germanii nu uzează de autoritatea lor, ca să impună ungurilor o atitudine mai corectă față de români, în teritoriul cedat lor prin voința germană.

Vizita lui Molotov la Berlin

Trecuse abia un an și ceva de la încheierea faimosului Pact de neagresiune între Germania hitleristă și Rusia sovietică din 23 august 1939 și s-a ivit necesitatea de a-l supune unei verificări. E drept că, pe baza lui, cele două puteri aliate realizaseră importante succese: Germania, având mâinile dezlegate înspre est, putuse sugruma Polonia, îngenunchease Franța, scosese din luptă Norvegia, Belgia și Olanda și paralizase Marea Britanie, intimidase o serie de alte țări și devenise arbitrul situației europene. Rusia, la rândul ei, căpătase mână liberă să-și consolideze granițele dinspre vest, creându-și o linie de apărare mult mai înaintată spre centrul Europei. Cu toate aceste succese, datorate alianței celor două mari puteri, nu era mai puțin adevărat că, în spatele înțelegerii aparente, se produceau fricțiuni și indispoziții[278]. Vechile contradicții ideologice și rivalități expansioniste mocneau sub cenușă, ridicau pe cei doi tovarăși față în față și liniștea nu era asigurată decât cu prețul unor sforțări de stăpânire de sine și de renunțări. Moscova era iritată de garanțiile date României la Viena, fără să fi fost consultată, și mai ales de încheierea Pactului Tripartit și atragerea în el a unor state limitrofe cu ea, ceea ce după părerea Rusiei semăna cu o încercuire. Germania se plângea de politica agresivă a Rusiei în Finlanda, țările baltice, România și de concentrările masive de trupe sovietice la granița germană. Cu toate sforțările evidente ale celor două puteri de a salva o alianță atât de profitabilă — mai ales Germania ținea să păstreze în Rusia pe furnizoarea ei de petrol și grâu și se temea să n-o vadă întorcându-se spre Anglia —, neîncrederea și bănuielile sporeau. În Rusia se făcea o largă propagandă pentru sporirea spiritului combativ al poporului, pentru exaltarea sentimentului patriotic, pentru intensificarea preparativelor

militare. La 7 noiembrie 1940, la obișnuita paradă a aniversării Marii Revoluții, Timoșenko[279] a ținut un discurs semnificativ, preamărind Armata Roșie, care e „singura forță capabilă să oprească la frontiera U.R.S.S. războiul ce o amenință din toate părțile".

Pentru risipirea acestei atmosfere, Molotov a fost invitat de von Ribbentrop să vină la Berlin spre a avea o întrevedere cu *Führerul*. Această vizită a avut loc la 12—13 noiembrie 1940 și i s-a dat caracterul unui eveniment istoric de primă mână. Ea a produs senzație în Europa; emoție și panică la noi; plutea în aer amenințarea unor noi nenorociri. Ce s-a discutat și s-a hotărât la această istorică întâlnire? N-a transpirat nimic; nu s-a publicat nimic[280]. Revelațiile s-au produs mai târziu. Sunt două versiuni: una germană și alta sovietică.

Versiunea germană a fost expusă de Hitler însuși, o dată cu declarația războiului germano-sovietic, în iunie 1941, în „Proclamația *Führerului* către poporul german"[281]. „Molotov, declară *Führerul*, m-a întrebat dacă garanția germană dată României, o dată cu încheierea Pactului de la Viena, ar juca un rol în cazul unui atac contra României din partea Rusiei sovietice. Răspunsul meu, continuă Hitler, a fost următorul: «Garanția germană este generală și ne leagă în orice stare a lucrurilor. Rusia nu ne-a declarat niciodată că ea ar avea în România alte interese în afară de Basarabia. Chiar ocuparea Bucovinei de Nord era contrară acestei asigurări. De aceea, eu nu pot să cred că Rusia poate să aibă, pe neașteptate, noi pretenții contra României»". La a doua chestiune, privind Finlanda, Hitler a răspuns că nu va permite un nou război contra Finlandei. La a treia chestiune, privind Bulgaria, răspunsul a fost că Germania nu admite ca Rusia să trimită trupe în Bulgaria, deoarece această țară nu a cerut garanția Rusiei sovietice, așa cum România a cerut-o Germaniei. În sfârșit, la a patra chestiune Hitler a răspuns că Germania refuză să consimtă ca Rusia să dobândească baze în regiunea Bosforului și a Dardanelelor[282].

Versiunea sovietică a fost dată în broșura oficioasă editată de Biroul sovietic de informațiuni sub titlul: *Falsificatorii istoriei*. După această relatare, întâlnirea de la Berlin a fost o vizită de politețe a lui Molotov, ca răspuns la două călătorii ale lui Ribbentrop la Moscova. Discuțiile au reprezentat din partea sovietică „o sondare, o tatonare a pozițiilor guvernului

hitlerist, sondare care nu a putut duce și nu a dus la nici un acord de orice fel cu nemții"[283].

Un punct deosebit de serios a fost divergența de interese în zona Strâmtorilor și a Constantinopolului, asupra cărora, remarcă von Ribbentrop, Rusia avea pretenții exorbitante. Atunci Hitler ar fi comunicat lui Molotov că are intenția să facă o expediție în Peninsula Balcanică; nu pentru cuceriri, s-a grăbit să lămurească Hitler pe interlocutorul său, ci pentru a elimina influența britanică și a îngloba țările balcanice în „ordinea nouă". Drept compensație, Hitler a fluturat înaintea lui Molotov perspective spre Persia și Golful Persic. Din mutismul lui Molotov, pe de o parte, și din pretențiile sale exprimate anterior, pe de altă parte, Hitler a tras concluzia că imperialismul rusesc este adversar celui german și că o ciocnire între ele este inevitabilă[284]. Totuși, dorința, împărtășită de ambele părți, de a rămâne pe baza înțelegerii din 1939 a dus la încheierea unui nou acord economic la 10 ianuarie 1941. Era singurul succes real al conferinței de la Berlin; celelalte probleme spinoase: România, Finlanda, Bulgaria, Strâmtorile au rămas nerezolvate.

Fapt cert este că întrevederea de la Berlin marchează un pas decisiv pe calea lichidării pactului politic de la 23 august 1939. Vechiul antagonism germano-sovietic a reapărut pe primul-plan. Concentrările de trupe la graniță încep să aibă un caracter definit; Hitler dă ordin generalilor săi să pregătească războiul fulger contra Rusiei; Statul Major german elaborează *Planul Barbarossa*. Incendiul războiului s-a întins în Peninsula Balcanică: Italia a început războiul împotriva Greciei, după ce i-a trimis un ultimatum prin care o acuză că duce, în înțelegere cu Anglia, o politică de provocări la adresa Italiei, și-i cere, ca gaj, să-i pună la dispoziție garanții teritoriale și puncte strategice. Eterna poveste din fabula *Lupul și mielul*. Simțim o dureroasă strângere de inimă: e soarta comună a țărilor mici față de lăcomia celor mari.

Frenezia sanguinară a regimului legionar

Cu cât timpul trecea, cu atât Mișcarea Legionară, ajunsă la cârma țării, provoca deziluzie acelora care la început — cu toate rezervele impuse de

unele puncte de program — priviseră cu simpatie această formațiune politică nouă, ce părea a aduce avântul și energia tinereții, curăție sufletească, patriotism arzător, dezinteresare personală, spirit de jertfă ce mergea până la martiriul liber și voios acceptat și făgăduia, prin virtuțile sufletești ale membrilor ei, o regenerare totală a țării, cu dispariția vechilor apucături politicianiste. Din nenorocire, și spre regretul sincer al oamenilor cu judecată, echipele de conducători ai tineretului legionar au arătat că Mișcarea nu era încă coaptă pentru a conduce o țară, că pasiunile treceau înaintea rațiunii, că violențele stau pe primul-plan al metodelor de guvernare, că pozițiile adoptate erau rău gândite și necorespunzătoare adevăratelor interese ale țării. În mintea oamenilor prevăzători regimul legionar se îndrepta cu pași siguri, împingând în același timp țara, spre catastrofă.

Pe când țara se zbătea în chinurile pricinuite de amenințările din afară, înăuntrul țării guvernarea legionară lua tot mai mult aspectul unui regim de teroare. Intoleranța, brutalizările a tot ce nu aparținea, organizatoric ori ideologic, legionarismului fac progrese. Se duc campanii de distrugere împotriva a tot ce continuă trecutul: instituții și oameni. În fruntea publicațiilor legionare, care propovăduiesc ura de clasă și asmut împotriva „burgheziei", este ziarul „Buna Vestire" de sub conducerea unor intelectuali[285]; limbajul și întreaga atitudine sunt ale unei facțiuni de răzvrătiți lipsiți de măsură și de rațiune, pradă pasiunilor frenetice. Tot ce „a fost" a fost rău, prost, criminal; toți oamenii care au avut o cât de mică participare la conducere sau la alte manifestații ale vieții publice sunt, în cel mai bun caz, suspecți și trebuie dați la o parte; fruntașii trebuie loviți, nimiciți. Se incită la lupta între generații, bătrânii sunt ridiculizați, insultați și trebuie izgoniți, dacă nu chiar suprimați, ca unii ce au adus nenorocirea țării. Într-o bună conferință ținută la Academia Română, filosoful P.P. Negulescu arată absurditatea luptei între generații, demonstrând, dimpotrivă, foloasele colaborării între ele, fiecare aducând contribuția temperamentului și a posibilităților de gândire și de acțiune ale vârstei.

Practica guvernării corespunde acestor concepții. Loviturile morale și materiale, aplicate oamenilor și instituțiilor, răspândesc teroare și dezorganizare. Peste tot se înlocuiesc vechile conduceri experimentate și se numesc în locul lor oameni necompetenți, tineri înzestrați cu spirit distructiv; e sigur

că această jalnică situație este efectul depășirii spiritelor luminate din Mișcare de masa inconștienților, grăbiților și lacomilor. Aceasta se poate constata mai ales la instituirea „comisarilor de românizare" de la întreprinderile industriale și comerciale ale străinilor. Incapacitatea și rapacitatea acestor improvizați conducători sunt o primejdie pentru întreprinderi și amenințâ cu paralizia economică a țării. Ecourile acestei stări de plâns nu pot să nu apară în presă, spre a se da alarma; unul dintre teoreticienii Mișcării declară că „libertatea conștiinței și a presei nu intră în competențele statului totalitar". Singurele reacții posibile sunt glumele și epigramele, unele poate caustice, care circulă clandestin în public pe socoteala membrilor guvernului și a acțiunilor lor.

Opinia publică constată existența divergențelor ce se adâncesc zi de zi între cele două componente ale guvernului. Antonescu dă comunicate prin care face apel la lupta împotriva dezordinii și a anarhiei; legionarii, pe de altă parte, lansează „apeluri la luptă" și se organizează în vederea ei. Echipe de „șoc", înarmate cu revolvere moderne a căror proveniență nu e bine cunoscută, fac exerciții de tragere la țintă și defilează provocator pe străzi. Publicul e îngrijorat ca nu cumva Antonescu, care reprezintă, în orice caz, spiritul de ordine, să nu fie înfrânt de legionarii extremiști. Descurajarea împinge pe cei cu rezistența sufletească mai slabă la acte disperate; produce emoții în public vestea sinuciderii lui Petre Andrei, fostul ministru al Instrucției, a lui Sidorovici, fostul comandant al „Străjii Țării", a medicului evreu Marcu, a funcționarilor superiori de la Casa Școalelor, Văleanu și Broșteanu ș.a.

Exacerbarea mistică a legionarilor ajunge la paroxism în ziua destinată pentru ceremonia deshumării cadavrelor lui Corneliu Codreanu, a „Nicadorilor" și a celorlalți camarazi ce fuseseră suprimați[286] în timpul transportului pe Șoseaua Ploiești-București; va fi ziua răzbunărilor și a sângelui. Echipe formate din gărzile poliției legionare, sub conducerea a însuși prefectului poliției, colonelul Zăvoianu, au pătruns în noaptea de 26-27 noiembrie în subteranele de la Jilava, în ale căror celule erau ținuți arestați un mare număr de foști demnitari politici, înalți funcționari din poliție și din jandarmerie, pe care i-au masacrat prin focuri de revolver. Printre cele 65 de persoane asasinate au fost: fostul prim-ministru, generalul Argeșanu,

foștii miniștri Victor Iamandi, Gavrilă Marinescu și alți numeroși foști comandanți de jandarmi, directori și inspectori de poliție și chiar simpli agenți; alții au fost scoși din aresturile poliției, spre a fi executați[287].

A doua zi s-a aflat cu consternare de asasinarea lui Nicolae Iorga, răpit din vila sa de la Sinaia și ucis în șanțul șoselei de la Strejnicu, lângă Ploiești[288]; în același timp și de către aceiași echipă, a fost ridicat de acasă Virgil Madgearu, fost ministru și fruntaș țărănist, spre a fi dus și împușcat în pădurea Snagov. Un număr de foști înalți demnitari, printre care Tătărescu, Argetoianu, Gigurtu, Ralea, Ilassievici ș.a., au fost arestați de legionari și conduși la poliție, spre a avea aceeași soartă; au fost însă salvați de subsecretarul de stat de la Interne, Rioșanu, care i-a transportat și închis în localul păzit al Ministerului de Interne, unde încercările legionarilor de a-i scoate n-au reușit.

Faptul capital ce domina această frenezie sanguinară era asasinarea lui Iorga[289]. El fusese unul dintre spiritele cele mai vaste pe care le-a produs neamul românesc, un scriitor de o fecunditate în producție și de o varietate în ramuri de cultură care atingeau miraculosul, un deschizător de drumuri, un educator al poporului său pe căile naționalismului și patriotismului, un adevărat apostol; munca și opera sa aveau proporții ce atingeau anormalitatea. Inconsecvențele atitudinilor lui erau o latură a genialității. Era românul cel mai cunoscut și prețuit în străinătate. Asasinarea lui mișelească adăuga o nouă pată, cea mai neagră și mai compromițătoare, pe reputația țării noastre. Asasinii lui au uitat, ori nu și-au dat seama, că Iorga fusese creatorul, în timpurile mai noi, ale ideologiei naționaliste, din care decursese direct, prin deformare, Mișcarea Legionară.

Odioasa asasinare a lui Iorga, punct culminant al unui terorism sanguinar, a zguduit adânc sufletele românilor și a înstrăinat până la anihilare simpatiile maselor, care, cu toate rezervele provocate de unele aspecte ale Mișcării Legionare, aveau la început simpatie pentru acțiunea acestor tineri de inimă, entuziaști, patrioți și gata la jertfă. În ultimul timp, Iorga își intensificase activitatea publicistică, denunțând în formule lapidare, caracteristice stilului său, primejdia nazismului german nu numai pentru independența noastră economică și politică, dar și pentru spiritualitatea europeană, amenințată să fie înecată sub valurile materialismului cel mai

brutal. Era natural ca, avându-se în vedere legăturile strânse ale legionarilor de la noi cu cercurile naziste din Germania, în special cu acelea ce dirijau acțiunile de propagandă, de terorizare și de brutalizare a țărilor asupra cărora căutau să-și întindă și întărească influența, să se atribuie politicii germane, doritoare să scape de un mare adversar, cel puțin o parte din răspunderile inițiativei acestui act odios. Protecția acordată autorilor morali și materiali ai crimei pledează pentru confirmarea acestei bănuieli și făcea să se confunde într-unul și același sentiment de oroare și inspiratori și executanți.

Ceea ce contribuie la consternarea și indignarea publicului e tăinuirea complice cu care guvernul învăluie asasinatele și pe făptașii lor. Nu s-a îngăduit măcar publicarea anunțului mortuar în ziare și, totuși, răspândite prin zvon public, îngroparea rămășițelor lui Iorga la Cimitirul Bellu s-a făcut în mijlocul unei afluențe considerabile de lume, care a ținut să aducă omagiul suprem acestui mare mucenic, căzut victimă a nebuniei ce cuprinsese o parte a tineretului țării. Scurta versiune oficială se mărginește a anunța că Iorga și Madgearu „au fost răpiți de necunoscuți" și apoi împușcați. Dar toată lumea știa cine erau acești necunoscuți; echipa de execuție era alcătuită din cinci tineri legionari militanți, având ca șef pe un anume Boeru, numit de curând director al Cooperației; ei au fost făcuți scăpați peste graniță și s-au stabilit în Germania.

O adâncă deprimare sufletească e provocată de această nouă probă că Antonescu nu stăpânește guvernul și e depășit de extremiști, a căror metodă de lucru e conspirativă și teroristă. Violența a fost adoptată ca program și metodă de guvernare. Echipe de „băieți" îmbrăcați în cămăși verzi și cu revolvere la centură străbat străzile, împrăștiind groază în sufletele oamenilor de ordine; în ce privește originea revolverelor, s-a aflat că ele provin parte din jefuirea depozitelor militare, parte au fost distribuite legionarilor de către germani. Un vânt de anarhie și teroare suflă peste țară.

La nebunia oamenilor se adaugă o calamitate naturală: cutremurul pustiitor din dimineața de 10 noiembrie, cea mai mare catastrofă seismică ce s-a abătut vreodată peste pământul țării românești: ruine și cadavre în regiunile Focșani, Bârlad, Galați, Brăila, văile Teleajenului și Prahovei, București. Biata țară românească, toate nenorocirile au căzut pe capul ei de câtva timp încoace; pierderi de teritorii, convulsiuni interne, lipsuri rezultate

dintr-un an agricol deficitar și din cauza împrejurărilor din afară; acum se adaugă și catastrofele cutremurului!

În curând vom atinge paroxismul suprem al crizei. Nu ne-au mai rămas decât două calamități: revoluția și războiul. Le vom avea și pe acestea.

Rebeliunea legionară

Agitațiile, manifeste și secrete, ale legionarilor din guvern și din afara lui nu mai lăsau nici o îndoială că se prepară o lovitură. Formații de luptă se organizează și fac exerciții aproape în văzul tuturor. Ministrul de interne, C. Petrovicescu, a furnizat echipelor legionare arme și cartușe din depozitele Siguranței; *Gestapoul* german le-a dat un mare număr de revolvere și chiar mitraliere. Antonescu a prins mișcarea și s-a hotărât să împiedice conspirația ce urmărea vizibil înlocuirea lui, spre a se instala o guvernare pur legionară. Simțind că, în preparativele lor, legionarii contează pe concursul moral, poate și pe ajutorul germanilor, el a crezut necesar să clarifice situația, în care scop a plecat la München, unde a avut, la 14 ianuarie, o întrevedere cu Hitler și cu von Ribbentrop. Horia Sima, invitat și el la această conferință, a refuzat să vină, ceea ce a indispus pe *Führer*, desigur că Sima fusese avertizat de S.S. care e scopul convocării. Antonescu ținea, în primul rând, să pună la punct chestiunea loviturii pe care o pregăteau legionarii cu concurs nemțesc; „Conducătorul" s-a plâns că are răspunderea, dar nu are conducerea. Evident, Generalul a inspirat *Führerului* german mai multă încredere, ca seriozitate și simț politic, decât ceata de băieți gălăgioși ai Mișcării Legionare, cărora le dădea ajutor și li se furniza arme; a cântărit desigur mai ales convingerea că, în vederea campaniei ce pregătea contra Rusiei, pentru care avea nevoie și de concursul României, aportul lui Antonescu, bun militar, bucurându-se de autoritate și de încredere din partea armatei, era de o însemnătate hotărâtoare. De aceea Hitler i-a dat mână liberă[290] în strivirea eventualei rebeliuni pregătite de legionari, asigurându-l, dacă va avea nevoie, și de concursul armatei germane. Ordine în acest sens au fost date și lui von Killinger, numit ministru al Germaniei la București,

în locul lui Fabricius. Mai mult încă, i s-a atras atenția că: „Dacă nu reușiți să asigurați ordinea internă, sunteți în primejdie să pierdeți și restul țării, deoarece acei ce stau la pândă vor profita de orice ocaziune le veți da pentru realizarea pretențiunilor teritoriale"[291].

Înapoiat în București, Antonescu dă prima lovitură[292]: desființarea „comisiilor de românizare", care provocau prin incapacitatea lor marasmul vieții economice și erau, în realitate, niște sinecure pentru partizani. Această primă lovitură a alarmat pe legionari; șefii rebeliunii ce se organiza: Horia Sima și generalul Petrovicescu, ministrul de interne, au hotărât să grăbească izbucnirea complotului. Dar Antonescu le-a luat-o înainte. Folosindu-se de atentatul comis de un grec împotriva unui ofițer german pe o stradă centrală din București, Antonescu a demis pe Petrovicescu, învinuit de lipsă de vigilență, și a început înlocuirea prefecților legionari cu militari. Aceste măsuri au dat semnalul izbucnirii răzvrătirii, în ziua de 21 ianuarie 1941. Lozincile Mișcării erau: depărtarea lui Rioșanu[293], subsecretarul de stat de la Interne, acuzat că ar fi „jidovit", și începerea luptei împotriva „masoneriei"; ele mascau cu greu țelul adevărat, care era izgonirea lui Antonescu și instalarea unui guvern pur legionar sub președinția lui Horia Sima: legionarii aduc la cunoștința lui Antonescu, prin diferiți emisari că, în viitorul guvern, prezidat de Horia Sima, îi vor îngădui să rămână cu titlul de „Conducător". Antonescu cere timp de gândire, pe care-l întrebuințează spre a aduce în Capitală întăriri militare.

Dar legionarii precipită mișcarea. Manifestațiile de stradă se transformă în rebeliune cu mâna armată. Ei pun mâna pe trei centre principale: pe Prefectura Poliției — unde au refuzat a primi pe noul prefect numit de Antonescu —, pe Ministerul de Interne și pe cazarma gardiștilor, pe care le transformă în citadele, apărate cu arme și mitraliere: din cazarma gardiștilor pornește atacul contra Președinției Consiliului de Miniștri, vecină. În diferite puncte — piețe și răspântii — ale Capitalei se angajează lupte violente între unitățile legionare înarmate, pe de o parte, și între poliție și armată, trimise să restabilească ordinea, pe de altă parte; focarele principale sunt: la Prefectura Poliției, în Piața Teatrului Național și în fața Palatului Telefoanelor; în Piața Victoriei, pe Șoseaua Bonaparte și în cartierul Bonaparte, în jurul sediilor legionare. Echipe compuse din lucrători și

funcționari comerciali, sub comanda unui anume Dumitru Groza[294] se asociază cu legionarii și, îmbrăcând cămașa verde a acestora, dau un concurs activ și experimentat la luptele de stradă și la actele de teroare.

În după-amiaza zilei de 22 ianuarie și în timpul nopții ce i-a urmat Bucureștii au avut aspectul unui oraș în plină revoluție. Străzile centrale erau în stăpânirea unităților legionare înarmate; Antonescu ezită încă să procedeze la măsuri extreme și continuă tratativele. Răspântiile principale erau baricadate de șiruri de vagoane de tramvai. Peste tot se văd formațiuni de tineri legionari înarmați, în rânduri strânse, trecând în marșuri grăbite spre zonele de luptă, cu steaguri, cântându-și imnurile și aclamându-și șefii. Prin piețe, grupuri de oameni cărora oratori improvizați le țin discursuri împotriva „masonilor" „jidanilor" și „jidoviților", contra lui Rioșanu și Antonescu. Manifeste, redactate în stil violent, se împart publicului sau se lipesc pe ziduri; guvernul face apel la ordine și liniște; legionarii fac apel la trupe să nu tragă, ci să se asocieze cu ei. În timpul nopții ce a urmat, cartierele evreiești sunt devastate, jefuite și incendiate de bande formate din drojdia cartierelor periferice; adevărate masacre s-au comis în unele puncte ale acestor cartiere, în pădurea Băneasa și mai ales pe șoseaua spre Jilava. Toată noaptea, în atmosfera obscură, rece și cețoasă, a fost luminată de flăcările incendiilor și a vibrat de împușcături și de răpăiala mitralierelor.

La 23 ianuarie, rebeliunea atinge paroxismul. Manifestele legionarilor numesc pe miniștrii antonescieni „vânduți jidanilor" și-i amenință că nu vor scăpa nici în gaură de șarpe. Încurajați de ceea ce ei cred că e slăbiciune din partea guvernului, măresc violența atacului; punctele strategice sunt ocupate de mitraliere care trag asupra armatei; unele din ele sunt servite de intelectuali cunoscuți, de profesori ori asistenți universitari.

Antonescu[295] replică, anihilând acțiunile criminale ale unor răzvrătiți, în majoritatea lor copilandri inconștienți. El purcede astăzi la represiune fără cruțare: tunurile și tancurile au acum cuvântul. Instituțiile publice, ocupate de legionari, sunt evacuate; străzile sunt măturate de rafalele de foc. Soldatul simplu și-a făcut datoria cu stoicism și cu eroism, răzbunându-se, când a primit ordinul de atac, de pasivitatea în care a fost obligat să stea două zile în fața agresorilor ce le secerau rândurile. Până seara, răzvrătirea a fost lichidată. O proclamație a lui Antonescu cere cetățenilor care știu unde sunt

refugiați autorii rebeliunii —„de la Horia Sima până la ultimul borfaș" — să-i dea pe mâna autorităților. Horia Sima — de unde sta ascuns, probabil la Legația germană — a dat un manifest către legionari, ca să înceteze lupta; el însuși, apoi, a fugit din țară, adăpostindu-se în Germania, care dăduse azil și asasinilor lui Iorga. Legionarii fugiți în Germania au fost ocrotiți de guvernul german și-au format acolo o „masă de manevră" de care se servea Hitler spre a șantaja pe Antonescu cu primejdia unei reînvieri a Mișcării, când voia să înfrângă vreo rezistență a acestuia. O încercare îndrăzneață a legionarilor de a atrage de partea lor pe tânărul Rege Mihai[296] a fost dejucată la timp. Automobilul care ducea în dimineața zilei de 21 ianuarie, de la Sinaia la București, pe Rege, însoțit de doi dintre profesorii săi, legionari notorii, a fost oprit, înainte de Câmpina, de comandantul Diviziei 13 din Ploiești, din ordinul generalului Antonescu, și întors la Sinaia.

Singurul concurs dat de Germania hitleristă lui Antonescu s-a mărginit la o defilare demonstrativă a tancurilor germane, în seara de 22 ianuarie, prin fața Prefecturii de Poliție, care era ocupată de legionari. Iar noul ministru al Germaniei la București, von Killinger, trimis să înlocuiască pe Fabricius, s-a oprit la Sibiu, în expectativă, în timpul rebeliunii, și și-a luat postul în primire numai după înăbușirea ei.

Von Killinger va juca un rol important în România, în anii grei ai războiului și pregătirii lui. Alegerea lui, pentru a fi trimis în România, era semnificativă. Era prototipul diplomatului nazist lipsit de orice scrupul, îndrăzneț, brutal și cinic. El își trecuse doctoratul cu o teză cu titlul: *Cazul Rathenau*. Asasinarea de către un fanatic nazist a acestui om de stat german[297], economist de mari resurse, care jucase un rol atât de însemnat în timpul marelui război și a perioadei de reconstrucție ce i-a urmat, era un simplu „caz", ce putea fi explicat și justificat printr-o serie de împrejurări și considerații. Acest fapt era caracteristic pentru concepțiile și metodele de lucru ale diplomatului trimis să reprezinte *Reichul* hitlerist în România. Politica duplicitară în ce privește Mișcarea Legionară se oglindește clar în două documente, în care se exprimă atitudinea cercurilor conducătoare ale nazismului german față de isprăvile legionarilor de la noi.

Imediat după asasinarea oamenilor politici români, de la sfârșitul lui noiembrie 1940, unul dintre fruntașii naziști din Germania, *Reichsführerul*

Himmler[298] scrie lui Horia Sima — la 5 decembrie 1940 – aprobând asasinatele comise. „Tragerea la răspundere și împușcarea de către Mișcare, în afară de justiția de stat a adversarilor noștri — scria Himmler — este justă, pentru că ea nu poate fi adusă niciodată la îndeplinire de justiția ordinară, care este legată de paragrafe și va depinde totdeauna de un formalism al paragrafelor"[299]. El face aluzie și la raporturile Mișcării Legionare cu șeful de stat din România (Antonescu), comparându-le cu cele dintre naziști și Hindenburg[300] în anii dintre cele două războaie mondiale. El îi promite tot concursul experienței sale și a Partidului național-socialist[301] — atât cu sfatul cât și cu fapta — la organizarea Mișcării și a poliției.

Este afară de orice îndoială că Horia Sima a procedat la dezlănțuirea rebeliunii cu aprobarea, îndemnul și sprijinul nazismului german.

Când însă, în urma calculelor sale politice, Hitler a permis lui Antonescu înăbușirea rebeliunii și sfărâmarea legionarismului, căpeteniile naziste și-au schimbat cântecul. Într-o scrisoare adresată Curții Marțiale care judeca pe făptașii rebeliunii, generalul Hansen, comandantul Misiunii germane, o scaldă, exprimându-se în termeni echivoci despre atitudinea greșită a legionarilor, bazată pe o greșită interpretare a atitudinii armatei germane și a politicii oficiale a Marelui *Reich*, care era — vezi, Doamne — una de loialitate față de conducători. El însuși, a fost vizitat, în seara zilei de 21 ianuarie, de Horia Sima, și, în necunoștința intențiilor acestuia, i-a dat asigurări de simpatie. Dar că, în vederea importantelor fapte militare ce sunt în pregătire, acestea nu trebuie tulburate în nici un chip, cum s-a întâmplat cu rebeliunea legionară și, deci, armata germană s-ar putea vedea silită să intervină contra lor, aceasta, bineînțeles, fără prejudiciul sentimentelor de prietenie față de Legiune...

Horia Sima a fost ascuns de *Gestapoul* nazist, trecut prin Bulgaria și Banatul sârbesc în Germania[302], apoi, prin Elveția la Roma[303] și, în cele din urmă, Hitler, spre a da satisfacție lui Antonescu, l-a internat — *pro forma* — într-un lagăr la Weimar, în condiții de tratament excelente.

O statistică oficială a consemnat bilanțul rebeliunii. Armata a avut 21 de morți și 53 de răniți; rebelii și populația civilă, în Capitală: 236 morți, printre care 118 evrei masacrați de legionari, 254 răniți înregistrați în spitale și clinici. Majoritatea — în afară de evrei — a căzut în atacurile date de rebeli

împotriva Președinției Consiliului de Miniștri și a Palatului Telefoanelor; multe femei (16 morți, 38 răniți) și copii (24); cifra cea mai ridicată o dau studenții și elevii de liceu. În provincie, unde au fost, de asemenea, ciocniri, 117 morți și 73 răniți. Arestările, foarte numeroase, s-au cifrat la 3 312, din care 2 502 în Capitală, iar în provincie 991*.

Astfel a luat un falimentar sfârșit guvernarea legionară. Durase aproape 150 de zile. A început cu lovitura de stat care a determinat izgonirea Regelui Carol al II-lea, în atmosfera de doliu ce învăluia țara după pierderea Transilvaniei; a trăit o viață agitată de acte de silnicie și teroare și s-a înecat în baia de sânge a rebeliunii din 21—23 ianuarie 1941, în banditisme, crime și jaf. Guvernarea legionară a oferit istoriei încă o pildă despre inferioritatea capacității de conducere politică a unui stat prin elemente necoapte la minte. Îi lipsește vârstei prea tinere nu numai experiența, dar în primul rând reflexiunea și puterea de frânare a impulsiunilor, pe care o dă vârsta matură.

Aceste calități, indispensabile oamenilor care guvernează, nu pot fi înlocuite prin pretenția de a ști tot, de a putea tot, de a birui orice. Iuțeala reflexelor nu poate înlocui chibzuiala, prudența. Este lecția, pe terenul psihologiei sociale și politice, pe care ne-a lăsat-o tristul episod al guvernării legionare din România.

Mersul evenimentelor pe teatrele de război

După scoaterea din luptă a Franței, Marea Britanie[304] a rămas singura țară din Europa care putea să reziste puterii germane. Hitler a făcut Angliei un simulacru de ofertă de pace, pe care aceasta a respins-o, hotărâtă a continua războiul chiar dacă se va vedea nevoită să se refugieze dincolo de Ocean, în Canada. Atunci, dictatorul german a dezlănțuit războiul aerian de distrugere împotriva îndărătnicului dușman; distrugerile provocate, însoțite de deprimarea populației, trebuiau să înlesnească debarcările de trupe pe pământul insulei. Invazia Angliei, vis legănat de atâta vreme de germani, avea să devină o realitate, mulțumită întrebuințării pe scară mare a aviației.

---

* Cifre oficiale, date publicității de către Antonescu.

Măsurile aeriene, executate cu mase mari de avioane de bombardament, au început în luna august 1940 și s-au urmat aproape zilnic, fără nici o cruțare, timp de câteva luni. Göring, instalat pe litoralul francez, dirija personal operațiile. Londra a suferit foarte mult: cartiere întregi, edificii publice, instalații portuare, uzine etc. au fost literalmente distruse. La fel și alte centre industriale sau porturi: Portsmouth, Bristol, Southampton, Birmingham etc. Orașul Coventry a fost nimicit printr-un bombardament barbar: numai sub ruinele catedralei sale prăbușite au fost ucise 300 de persoane, care își căutaseră adăpost sub protecția crucii și a zidurilor edificiului. La amenințarea germană cu debarcarea, Churchill a răspuns cu hotărâre și sarcasm într-o cuvântare ținută la radio, în limba franceză: „Debarcarea voastră e așteptată cu nerăbdare de noi și de peștii din mare". Ziua culminantă a cumplitei bătălii aeriene a fost 15 septembrie 1940. Apărarea antiaeriană britanică, foarte eficace, a atins în această zi maximum de putere: din 500 de avioane germane, cât au luat parte la acest raid, au fost doborâte 187 numai pe pământ englez; a fost, după expresia lui Churchill, o adevărată „sinucidere în masă" a aviației germane. După mai mult de două luni de sforțări uriașe, ce i-au pricinuit pierderi imense, ofensiva aeriană germană, ca pregătitoare a invaziei pe insulă, s-a prăbușit: ea a mai continuat câtva timp, dar într-un ritm mai lent. Anglia putea să declare cu mândrie că a repurtat o mare victorie. Dar cu prețul câtor ruine și a câtor victime omenești!

Apetiturile țărilor mari sunt contagioase. Un nou teatru de luptă se deschidea, de astă dată în sudul Balcanilor[305]. Mussolini, care înghițise Albania, declară — la 28 octombrie — război Greciei, motivându-și agresiunea prin pretexte ridicole — în genul celebrei fabule cu lupul și cu mielul. Dar, împotriva așteptărilor tuturor, deduse din disproporția de forțe dintre cei doi beligeranți, italienii sunt bătuți rușinos de greci, pe frontul muntos dintre Albania și Grecia, spre marea satisfacție a popoarelor neutre, care condamnau în unanimitate agresiunea ce n-avea altă explicație decât lăcomia și altă justificare decât dreptul celui pretins mai tare. Ajutorul britanic dat Greciei, ineficace, era de altfel și inutil: Grecia e victorioasă prin propriile ei forțe morale și materiale. Neașteptatul rezultat al luptelor de pe

acest nou teatru de război provoacă veselie și excită verva glumeților, inspirându-le o serie nesecată de epigrame și satire.

La 9-10 decembrie 1940 începe „*etapa africană*" a războiului[306]. Englezii, pornind de la bazele lor de operații din Egipt, atacă frontul italian din Libia. Campania ia proporții. Libia devine teatrul unor mari operații unde, pe întinsele pustiuri nisipoase, tancurile joacă rolul principal. Intervin și forțe blindate germane, spre a ajuta pe camarazii italieni, ajunși la grea strâmtoare; își fac apariția și unități franceze. Se joacă aici o mare carte a războiului: e vorba de stăpânirea bazinului Mediteranei Orientale și de deschiderea unei porți de intrare în Europa prin sudul Italiei, recunoscută ca punctul slab al *Axei*. Ies la suprafață numele a doi mari oameni de război: din partea englezilor, generalul Montgomery[307], din partea germanilor, Rommel[308]; o onorabilă clasificare cucerește și generalul francez Koenig[309]. După lupte grele ce au durat timp îndelungat, cu izbânzi alternative și cu mari pierderi, germanii și italienii încep a fi împinși sistematic spre vest, până ce, după Libia, Tunisia cade și ea în mâinile aliaților anglo-francezi; e pragul de pe care se va sări în Sicilia. Pe cel de-al doilea teatru de război african, italienii sunt izgoniți treptat, de către englezi, din Somalia, Eritreea și Abisinia. Mussolini reușește să sape groapa imperiului colonial italian din Africa, pentru a cărui edificare și consolidare el își revendica partea cea mai mare de titlu de glorie.

În același timp, în Europa Occidentală continuă cu furie opera de distrugere reciprocă a civilizației de veacuri. Avionul de bombardament e principalul instrument de luptă și de nimicire. Germanii bombardează Londra fără nici o cruțare. Vechi clădiri reprezentative ale vieții publice britanice: Parlamentul, Guildhallul, Palatul și Catedrala Westminster — panteonul marilor bărbați britanici — cad victimă oarbelor bombe. Englezii replică, bombardând Berlinul și alte orașe germane.

Atitudinea Statelor Unite ale Americii nu mai lasă nici o urmă de îndoială asupra intenției lor pentru viitor; vocile autorizate ale președintelui și ale principalilor săi colaboratori se pronunță categoric împotriva Germaniei, care vrea să ajungă prin forță la dominația lumii și, în consecință, și la robirea continentului american. Legea de împrumuturi și închirieri — celebrul „*Lend-Lease Bill*" — permite Statelor Unite să dea importante

ajutoare de material de război viitorilor aliați, până ce realegerea pentru a treia oară a lui Roosevelt[310] la președinție îi va da mână liberă să treacă de la atitudine la acțiune.

Războiul în Balcani

În primăvară, Ribbentrop și Ciano reiau ceremonia racolării de state în Pactul Tripartit. La 1 martie 1941, Bulgaria, încheindu-și lunga perioadă de ezitări și de tocmeli, urcă treptele palatului Belvedere din Viena, spre a-și depune iscălitura în josul Pactului, cu toate avertismentele Rusiei sovietice, care privea cu mare neplăcere pătrunderea Germaniei peste Dunăre, în Balcani. Consecința imediată a intrării Bulgariei în Pactul Tripartit a fost că, de a doua zi, 2 martie, masele de trupe germane grămădite în România au început a trece Dunărea, în vederea campaniei din Peninsula Balcanică. Războiul din Balcani[311] a avut un preludiu care ar fi putut să însemne intrarea intempestivă a României în războiul mondial dezlănțuit. În ianuarie 1941, Ghigi[312], ministrul Italiei în România, a făcut un apel la Antonescu, solicitându-i intervenția militară a României în ajutorul armatei italiene din Albania, strâmtorată de greci pe Frontul de Sud și grav periclitată de o amenințare iugoslavă din spate. Negreșit, Antonescu nu dispunea de libertatea de hotărâre într-o chestiune atât de serioasă și nici nu putea angaja armata țării pe un teatru secundar, fără nici o legătură cu problemele vitale ale României. El a fost chemat de Hitler, pe lângă care desigur guvernul italian făcuse un demers concordant, și i s-a cerut de către *Führerul* german să lase armata germană să treacă prin țara noastră, pentru ca prin Bulgaria să înceapă operațiile contra Iugoslaviei și a Greciei.

Cum e ușor de închipuit, faptul a produs o mare nemulțumire la Moscova, care încurajează rezistența Iugoslaviei și a Greciei; politica suplă și prudentă a prințului Paul, primul regent al Iugoslaviei, reușise a menține relații bune cu toți vecinii, care o menajau. Către sfârșitul lunii martie, guvernul iugoslav a fost convertit și delegații lui au semnat și ei la Belvedere adeziunea la Pactul Tripartit[313]. Dar actul provoacă nemulțumirea adâncă a poporului, a cărui expresie a fost o lovitură de stat militară împotriva

„ordinii noi". Regența a fost înlăturată, tânărul rege Petru a fost pus să preia personal conducerea statului și actul de la Viena a fost anulat înainte de a se fi uscat bine cerneala cu care fusese iscălit[314]. Noul guvern militar a cerut asistență Sovietelor, care au răspuns prin încheierea, la 6 aprilie, a unui „Pact de amiciție și neagresiune". Hitler, considerând acest fapt ca o ofensă gravă și ca o primejduire a acțiunii militare ce o întreprinsese în Balcani, a dat ordin trupelor sale[315], care erau masate de-a lungul frontierei de nord a Iugoslaviei, să înceapă imediat *Blitzkriegul*, contra țării „trădătoare". Rusia sovietică, precaută, nevrând s-o rupă cu Germania, n-a intervenit în ajutorul aliatei cu care semnase cu o zi înainte alianța pe motivul că nu se angajează să ofere aliatei decât o neutralitate binevoitoare. În același timp, spre a veni în ajutorul Italiei, încolțită de greci, germanii, pătrunzând în Iugoslavia, după obișnuita metodă hitleristă, fără declarație de război, au atacat și Grecia[316], de-a lungul văii Struma, de astă-dată cu forme mai politicoase, adică cu declarare de război.

Astfel începea o nouă fază a războiului: *etapa balcanică*. Campania începea în aceeași zi când, în Africa, englezii intrau în Adis-Abeba, capitala Abisiniei, consfințind astfel ruina completă a imperiului colonial pe care Mussolini îl edificase cu atâta zgomot, sacrificii și lipsă de scrupule.

Germanii au întreprins contra Iugoslaviei un *Blitzkrieg* (război fulger) după aceleași metode ca în Polonia și Franța, adică precedând înaintarea formațiunilor lor blindate și motomecanizate prin distrugerea fără cruțare a orașelor prin bombardamente masive aeriene. Englezii au încercat să vină în ajutorul Serbiei și a Greciei, alcătuind un front nou în Balcani. Spre a mări nenorocirile Iugoslaviei, separatiștii croați au proclamat separarea Croației de vechea Serbie sub forma de regat independent. Noul stat intră în sfera politică a Italiei, chemând ca rege un vlăstar din Casa de Savoia, pe ducele de Spoleto, care n-a avut ocazia nici măcar să pună piciorul pe pământul regatului ce i se oferise. Mișcarea separatistă croată era condusă de Anté Pavelici[317], șeful complotului care a pus capăt vieții regelui Alexandru. Profitând de situația grea în care se găsea Iugoslavia, ungurii au trecut și ei Dunărea ca „să dezrobească ținuturile ungurești încorporate de sârbi prin Tratatul de la Trianon".

Coloanele motorizate germane înaintează irezistibil spre sud, după ce au nimicit în câteva zile orice rezistență organizată sârbească, și pătrund în Grecia, pe drumurile istorice ale antichității. Din înălțimea legendarului Olimp, zeii mitologiei grecești privesc în vale la sforțările eroice ale urmașilor lui Achile, ca să stăvilească puhoiul barbar ce se revarsă asupra pământului clasic al Eladei. Dar Jupiter nu mai e stăpân pe fulgerele lui; acestea au trecut, ca „Blitz" în mâinile lui Jup-Hitler, iar Neptun nu-și mai rostește mâniosul *Quos ego*? Buletinele zilnice aduc nume din cele adânc săpate în inimile noastre: Termopyle, Salamina, Maraton...

Cu tot ajutorul britanic, invazia germană nu poate fi stăvilită. După două săptămâni, se produce catastrofa totală. La 18 aprilie, resturile armatei iugoslave au capitulat; regișorul Petru și guvernul său au fugit cu avionul la Ierusalim. Peste câteva zile se produce și capitularea Greciei; regele și guvernul se refugiază în Creta, care mai rezistă scurt timp, până ce e și ea cucerită de germani printr-o campanie în care se întrebuințează pentru întâia oară descinderi masive de parașutiști. La Belgrad și Atena se instalează guverne marionetă care să colaboreze cu autoritățile militare de ocupație germană. Victoria *Axei* în Balcani deschide perspective mari operațiilor și planurilor viitoare: Mediterana Orientală, Suezul, Orientul Mijlociu, lumea arabă.

Al doilea guvern Antonescu

Orizontul se întunecase pentru România. Proximitatea războiului din Balcani creease situații noi și punea probleme noi. Cu atât mai mult cu cât simptome îngrijorătoare se iveau și dinspre nord. Nu mai era nici un secret că Rusia și Germania, cu toate relațiile corecte ce le întrețineau în aparență și serviciile ce și le aduceau reciproc, grămădesc pe linia de frontieră ce le despărțea mase mari de trupe; tot atât de evident era că pactul de la 23 august 1939 primise atâtea lovituri încât ajunsese o zdreanță. Vechiul antagonism germano-rus apărea în fiecare eveniment ce se producea pe planul politicii europene. Strânși între amenințarea de la nord și cea de la sud, poziția

noastră era din ce în ce mai nesigură și mai amenințată. O sarcină extrem de grea apăsa pe umerii noului guvern român.

După înăbușirea energică a rebeliunii legionare, Antonescu a încercat din nou vechea și favorita lui formulă, a unui guvern „de uniune națională", dar și de astă dată vechile partide, cunoscând angajamentele luate de General în politica externă și stadiul înaintat al colaborării sale cu Germania, au refuzat participarea la guvernare, recomandându-i formarea unui guvern alcătuit din militari și funcționari[318]. La început Antonescu a refuzat această sugestie, pe care o socotea ca o soluție extremă, consumând ultima rezervă politică, ultima carte politică pe care o joacă un stat, iar România nu era în situația de a juca ultima carte. După ce a fost nevoit, totuși, să recurgă la un guvern format în majoritate din militari, partidele politice la care făcuse apel au acceptat propunerea ca și după 6 septembrie să furnizeze guvernului un număr de specialiști. Sectorul economic fiind considerat al liberalilor, aceștia i-au recomandat — în diverse etape — pe Gh. Crețianu la Finanțe, pe A. Ottulescu la Banca Națională, pe Gh. Leon la Economia Națională. Maniu a recomandat Generalului la început pe Aurel Dobrescu și Mihai Popovici — care n-au fost acceptați —, așa că au fost acceptați, dintre țărăniști, afară de Gheron Netta, care era deja secretar general la Justiție, ca subsecretari de stat: Gr. Popescu la Aprovizionare și, mai târziu, I. C. Petrescu la Ministerul Educației ș.a. Șefii partidelor vechi, din opoziție, au ținut să lămurească că concursul dat guvernului prin colaboratori administrativi și tehnicieni nu înseamnă că partidele sprijină politica guvernului, în special, instituțiile economico-financiare reprezintă, în sectorul lor, o apărare a intereselor românești; era o datorie de român să se dea acest concurs, care nu era de ordin politic.

Astfel s-a constituit al doilea guvern Antonescu[319], cu excluderea completă a legionarilor, cu mare majoritate de generali, unii în activitate, ca Gh. Potopeanu, N. Stoenescu, Dumitru I. Popescu; alții pensionari, ca Ion Sichitiu, Radu Rosetti (la Instrucție) etc., numai 2—3 civili. În proclamația-program[320], Antonescu îl prezintă ca pe un guvern al ordinii, care vrea să restabilească ideea de autoritate[321]. Formarea lui consacra definitiv falimentul guvernării legionare. A fost încă un mit distrus; încă o rezervă de nădejde spulberată.

Încercări de împăcare a legionarilor s-au făcut, unele prin mijlocirea lui von Killinger. Horia Sima a trimis lui Antonescu o scrisoare, prin care, regretând evenimentele petrecute, face apel la „înțelepciunea și patriotismul" lui, spre a „readuce pacea" în mijlocul poporului nostru, atât de greu încercat, asigurându-l că „puterile «Axei», Germania și Italia, vor vedea cu ochi buni această acțiune de liniștire a țării". Antonescu a răspuns printr-o scrisoare adresată bătrânului profesor I. Găvănescul — care-i adusese scrisoarea —, făcând procesul colaborării legionarilor, nepregătiți, incapabili, brutali și neonești, și a lui Horia Sima, perfid și criminal. Schimbarea de atitudine a Germaniei hitleriste față de Antonescu și de legionari se oglindește în manifestările oratorice ale lui von Killinger. La 3 februarie, la aniversarea venirii la putere a regimului nazist el își exprimase dorința ca „forțele sănătoase din România, care spiritualicește ne sunt atât de aproape, să se regăsească alături de Conducătorul statului". Aluzia la legionari era transparentă. Dar la 20 aprilie, vorbind coloniei germane —cuvântare transmisă în românește la radio —, von Killinger făcea o declarație de loialitate față de Antonescu, dezmințind categoric că ar fi înhămat la carul cuiva — fie partid, fie mișcare — din România; „ca reprezentant al *Reichului* german, stă alături de Conducătorul statului, nu numai pentru că acesta este ordinul *Führerului*, ci și din convingere personală. Fidelitate pentru fidelitate".

Spre a găsi un sprijin al politicii sale, în lipsa unui partid de mase, Antonescu recurge la obișnuita metodă a dictatorilor: la plebiscitul popular; el cere poporului să ratifice prin *da* și *nu* guvernarea sa, timp de șase luni. La 2 martie 1941, poporul îi aprobă — bineînțeles — politica cu aproape unanimitate: 2 960 298 voturi — *pentru* — și 2 996 — *contra*. Comentatorii malițioși, discutând valabilitatea plebiscitului, fac observația că și plebiscitul organizat de Carol al II-lea pentru constituția sa îi dăduse o majoritate de 99 la sută în favoarea sa, ceea ce nu l-a împiedicat să fie gonit peste un an. Totuși, trebuie recunoscut că exista în țară un puternic și sincer sentiment de recunoștință pentru energia cu care a fost salvată de nebunească și criminala aventură legionară. Primul act important, după plebiscit, a fost trecerea proprietăților urbane ale evreilor în patrimoniul statului.

Dependența din ce în ce mai strânsă a României de Germania, pe toate terenurile: politic, economic, militar, nu putea să nu aibă ecoul ei natural: la 10 februarie, ministrul Angliei la București, Reginald Hoare, a anunțat guvernul că Marea Britanie rupe relațiile cu România și, prezentând scrisorile sale de rechemare, a părăsit țara. „România a încetat să ne mai fie prietenă", se exprimă Radio Londra. Tonul întrebuințat de englezi față de România nu este prea aspru, nici nu recurge la amenințări, însuși Reginald Hoare, în conversația sa cu Antonescu, se arată înțelegător pentru situația dificilă a României. Într-o cuvântare ținută la radio, Churchill a dat un avertisment direct statelor din sud-estul Europei, care manifestau opacitate pentru interesul lor, neputând să înțeleagă că Germania nu poate câștiga războiul și că, deci, rău fac că își leagă soarta de ea. Hoare a părăsit capitala României la 15 februarie; mulți români l-au vizitat acasă și l-au petrecut la gară. Simțământul unanim era al unei strângeri de inimă, ca la ruperea unei vechi legături; nu știi ce-ți poate aduce cea nouă...

Ca și cum ar fi fost vorba de o lichidare completă a vechii politici, prin dispariția celor mai reprezentativi campioni ai ei, se anunță moartea lui Nicolae Titulescu[322], la Cannes, unde era de mai multă vreme bolnav. Noua orientare spre Germania și Italia obligă oficialitatea să se arate rezervată față de dispariția aceluia ce fusese unul dintre cei mai redutabili adversari ai *Axei*. Aceasta nu putea să împiedice pe români să mărturisească că Titulescu a fost unul dintre cei mai străluciți fii ai țării, un talent politic și oratoric excepțional, care-și creease în Europa de ieri o situație cum n-a avut-o nici un român înaintea lui, că a dat pe planul politicii internaționale bătălii formidabile și a obținut victorii răsunătoare, că a ridicat prestigiul României în politica Europei[323]. Numele lui a fost strâns legat de trei mari idei: de consolidarea Ligii Națiunilor, căreia i-a fost unul dintre cei mai convinși și străluciți adepți; de asigurarea securității europene, prin trăinicia legăturilor între Franța și Anglia, bucurându-se de o deosebită considerație și influență pe lângă bărbații politici ai acestor două țări; în ultimul timp, milita pentru o înțelegere cu Rusia sovietică, câștigând încrederea și simpatia lui Litvinov; e posibil ca, dacă n-ar fi fost debarcat de la conducerea Ministerului Afacerilor Străine al României, brusc, litigiul nostru cu Rusia să se fi putut aplana pe o cale mai puțin brutală și păgubitoare[324].

Atacarea și sfărâmarea Iugoslaviei de către germani e pe punctul de a avea un ecou în opinia publică și în politica României. Germanii și italienii încearcă a ispiti pe români cu perspectiva unei împărțiri a Iugoslaviei, prin care României i s-ar atribui partea vestică a Banatului, mult-discutatul de pe vremuri Torontal, pe care tratatele de la Paris l-au atribuit sârbilor. Prin note și comentarii în presă și la radio — se zice, din izvor guvernamental — se caută a se face o atmosferă favorabilă acestei idei, utilizându-se anumite atitudini neloiale ale sârbilor față de noi, atât mai vechi, cât și mai noi; printre acestea ar fi și incursiuni ale avioanelor sârbești asupra Banatului românesc în timpul când România, imobilizată pe masa de operație, suferea dubla amputare: Transilvania la Nord și Dobrogea la Sud; ar fi existat și oarecare contacte maghiaro-sârbești tinzând la împărțirea Banatului românesc. Este evident că mentalitatea sârbească, orgolioasă și disprețuitoare, n-a fost niciodată inspirată de o sinceră prietenie față de noi. O delegație a românilor din Torontal a solicitat intervenția statului român în favoarea lor. Dar glasul bunului-simț a fost mai puternic. Opinia publică nu a dat atenție îmbierilor la acest act de felonie. Dinu Brătianu și Maniu au sfătuit pe Antonescu să nu permită marea greșeală de a întreprinde o acțiune împotriva Iugoslaviei pentru ocuparea Banatului. Am lăsat ungurilor gloria de a tăia o ciozvârtă din trupul leului mort, sub pretextul „liberării ținuturilor cu populație maghiară dezlipite de țara-mamă prin Tratatul de la Trianon". Acest act a fost înfierat de Anglia ca un act de trădare. Radio Londra amintea că nu trecuseră decât patru luni de când Ungaria încheiase cu Iugoslavia un „pact de neagresiune și prietenie veșnică"; Horthy[325] a imitat pe Mussolini care, când a văzut Franța trântită la pământ, s-a repezit și el să-i înfigă pumnalul în spate și să-i scotocească buzunarele.

O astfel de complicitate cu ungurii n-ar fi fost posibilă, nu numai din punct de vedere moral, dar și politic. Antonescu mărturisea în public despre existența unui conflict între România și Ungaria. Cu prilejul ceremoniei de comemorare a soldaților ce s-au distins și jertfit în timpul represiunii rebeliunii legionare din ianuarie, Antonescu a ținut o cuvântare în care a declarat textual: „Nu vom accepta niciodată situația pe care am găsit-o; nu va fi liniște în acest colț al Europei cât timp nu se va face dreptate poporului românesc". A doua zi, 26 martie, la un ceai oferit presei și corespondenților

străini la Președinția Consiliului, Conducătorul a lămurit că n-a înțeles să provoace pe nimeni și nici să depărteze politica României de linia de până acum; cuvintele sale de ieri sunt ecoul atrocităților și nedreptăților suferite de români pe teritoriul amputat; speră că la Berlin și la Roma se va impune ungurilor respectarea angajamentelor luate la Viena. O punere la punct ce marca și mai mult valoarea declarațiilor făcute ieri; era și un avertisment în legătură cu știrile ce circulau despre tratative ce s-ar fi dus de von Ribbentrop cu Bárdossy[326], primul-ministru maghiar, pe socoteala noastră.

În adevăr, situația românilor din partea Transilvaniei retrocedată ungurilor e din ce în ce mai rea. Ungurii nu se sfiesc de a face viața românilor de acolo imposibilă prin presiuni de tot soiul, prin maltratări, jafuri și atentate la viață. Românii părăsesc în masă pământurile și casele lor, spre a se refugia dincoace de noua frontieră. La 1 ianuarie 1941, un comunicat oficial arată că numărul refugiaților români din ținuturile pierdute, înregistrați și ajutați de stat, se cifrează la 234 714, din care „țăranii agricultori" însumează, ei singuri, 165 307, ceea ce înseamnă deșertarea pământului românesc de populația rurală băștinașă; apoi: 34 000 învățători, preoți, funcționari etc. Problema a devenit serioasă, așa încât guvernul a instituit un „Comisariat al refugiaților din Ardealul înstrăinat", cu rangul de subsecretariat de stat, pentru a se ocupa cu găsirea mijloacelor de adăpostire și hrană a acestor bieți dezrădăcinați. Este evident că problema complică situația raporturilor politice dintre țările pe care Germania se silește să le grupeze în orbita ei.

În pofida acestor fricțiuni, un lucru era evident: alipirea României de Germania devenea din ce în ce mai strânsă pe toate terenurile și se apropia termenul marilor acțiuni ce se puneau la cale în Orientul Europei.

Înfeudarea economică a României la Germania

Germania înțelegea ca influența politică ce o căpăta în România să meargă mână în mână cu pătrunderea economică. Bogățiile țării noastre erau necesare pentru îndestularea populației *Reichului* și alimentarea uriașei sale mașini de război; în special, Germania avea nevoie de produsele agricole

ale solului românesc și de petrol[327]. Așa încât, pe măsură ce puterea Germaniei creștea și loviturile reușite pe care Hitler le aplica adversarilor săi îi sporea prestigiul și făceau să crească amenințarea României, izolată și strâmtorată în colțul sud-est european, aceasta era nevoită să cedeze presiunilor și să încheie cu puternicul *Reich* convenții ce o legau de mâini și de picioare de economia de război germană. În această privință, Germania hitleristă nu făcea altceva decât să reînnoade firul exploatării economice, practicată cu atâta artă și lipsă de scrupule în timpul ocupației teritoriului României din primul război mondial, ce fusese suspendată prin înfrângerea din 1918.

În martie 1939 se încheiase Tratatul pentru promovarea raporturilor economice dintre Regatul României și *Reichul* german, prin care, de fapt, România accepta un protectorat economic german și trebuia să-și organizeze economia în conformitate cu trebuințele *Reichului*. În mai 1940 s-a încheiat cu ministrul german Helmuth Wohltat Pactul petrolului (*Öl-pakt*) care stabilea pentru România obligația de a da Germaniei tot petrolul său disponibil — care depășește necesitățile consumului intern — într-un sistem preferențial —, Germania obligându-se să ne furnizeze armament —, iar la 4 decembrie a aceluiași an o delegație economică română a semnat la Berlin un „plan decenal" prin care România se obliga să colaboreze cu Germania în sectoarele: agricol, forestier, industrial, feroviar, monetar etc; să accepte controlul specialiștilor germani și să exporte produsele ei în Germania la prețuri speciale, independent de prețurile mondiale și de crizele economice[328]. România își pierdea cu totul independența economică, întrucât chiar relațiile economice și financiare cu alte țări, atât cât mai puteam avea, urmau să se facă sub controlul Berlinului. Statul român devenea parte integrantă din noua ordine economică hitleristă.

În același timp, germanii au început să acapareze industria țării, înfiltrându-se în întreprinderile existente, sau înființând altele noi, cu participare de capitaluri și prin introducerea lor în consiliile de administrație. Marile concerne germane își stabileau aici filiale, care erau în același timp oficii de propagandă și de corupție. O puzderie de instituții bancare și de firme de comerț — import-export — aveau ca misiune să ajute canalizarea spre *Reich* a bogățiilor naturale și ale solului și produsele muncii poporului

român. Împotriva acestei campanii de absorbire a industriei românești în concernele germane s-au ridicat și obiecțiuni ori proteste. Una din cele mai autoritare a fost aceea a ministrului economiei naționale, generalul Potopeanu, care nu s-a crezut în măsură de a semna contractele oneroase ce i se impuneau și a demisionat. Așa a fost, de pildă, în afacerea cedării întreprinderilor Malaxa-Rogifer către concernul Hermann Göring Werke. Urmarea a fost că direcția care se ocupa de tratativele economice a fost luată de la ministerul respectiv și trecută la Ministerul Afacerilor Străine, unde chestiunile de acest fel erau privite în lumina raporturilor politice și tratate cu mai multă „suplețe".

Pentru a liniști opinia publică alarmată de robia economică în care am fost prinși, Antonescu lămurește printr-un comunicat, la 8 martie 1941, că acordurile economice încheiate cu țările *Axei* ar avea ca scop dezvoltarea producției noastre industriale și agricole. Se afirmă că România ar rămâne stăpână pe destinele sale; nu se înstrăinează fondul avuției naționale; pătrunderea capitalului, diriguitorilor și tehnicienilor străini se va face cu toată grija, ca să se asigure independența noastră economică; dirijarea economiei noastre și controlul se vor face de către statul român. Comunicatul mai asigură că întreținerea armatelor germane ce se concentrează tot mai mult pe teritoriul nostru se face de către statul german, de unde se aduce cea mai mare parte a produselor necesare aprovizionării, România contribuind numai cu cotele exportului la care s-a obligat; nu se trimit pachete (celebrele lădițe de cinci kilograme din timpul ocupației) cu alimente în Germania; lipsurile de care suferă populația s-ar datora cauzelor interne cunoscute, „consumului sălbatic" ș.a., neavând nici o legătură cu prezența sau trecerea trupelor germane.

Aceste explicații nu liniștesc lumea, care le socotește nesincere; lipsurile de pe piață a alimentelor și produselor de primă necesitate obligă autoritățile să ia măsuri de restricție, restrângând consumația; la 17 mai 1941 se distribuie cartelele pentru pâine, carne, zahăr, făină și ulei. Marile uzine trec sub direcțiunea concernelor germane, spre a li se „asana" producția, adică spre a fi redusă la proporțiile indicate de posibilitățile de procurare a materiilor prime din țară. Pentru urmărirea și executarea obligațiilor luate de România, germanii aveau în țară, afară de ministrul politic, care era von Killinger, și

un „ministru economic": Neubacher, în afară de care mai utilizau din când în când și pe ministrul *Reichului*, Clodius, care ajunsese să stea aproape în permanență în România[329].

Paralel cu penetrația economică se dezvoltă una culturală și una politică. Cea culturală avea ca organ de propulsiune o „Asociație germano-română" și un „Institut german de științe", înființate cu scopul de a implanta influența înfloritorului și mult frecventatului Institut Francez de Înalte Studii din România. Presa, cartea și arta trebuiau să devină unelte de propagandă puse în slujba Germaniei.

Acțiunea politică se manifesta, în afară de influența din ce în ce mai puternică asupra conducerii statului și îndrumarea lui în coordonare cu a *Reichului*, la recrutarea de partizani și colaboratori în cercurile românești. Minoritatea germană din România — sașii din Ardeal și șvabii din Banat — a fost organizată sub forma unui „Grup etnic german", cu puteri de stat în stat, primindu-și directivele de acțiune direct de la Berlin. Șeful acestei organizații cu caracter cvasimilitar, purtând uniforme și arme, era Andreas Schmidt, sas din Sibiu, personaj îndrăzneț, împotriva căruia zadarnic Antonescu a adresat reclamații, nu numai către von Killinger, dar și direct la Berlin. Ea era afiliată puternicei A.O. (*Auslands Organisation*), o vastă organizație de spionaj, cu activitate subterană cu ramificații în toate țările cu minorități germane. Prin acțiunea Grupului etnic german, în anii de pregătire a războiului și în cursul lui, peste 60 000 de tineri germani din diferite regiuni ale României au fost recrutați și încorporați în armata *Reichului*, considerat ca adevărata lor patrie, fiind sustrași de la obligația de a servi sub drapelul țării unde trăiau și de unde se hrăneau. Se bănuiau chiar intenții ostile la adresa României, ca de pildă atacarea din spate a armatelor române, în cazul când acestea ar întoarce armele împotriva Germaniei; această bănuială a prins temeiuri atunci când s-au descoperit depozite clandestine de arme și muniții ale acestei organizații; cel mai important a fost acela de la Biserica Neagră din Brașov; el a fost luat de Misiunea Militară germană.

La convergența a trei mari forțe antagoniste

Pentru observatorii politici atenți era clar: contradicțiile ce dăduseră naștere celui de-al doilea război mondial puneau în luptă trei mari forțe, cu interese contrarii, anglo-saxonii, germanii și statul sovietic. Mobilurile luptei lor erau deosebite, după poziția pe care o aveau statele respective pe eșichierul mondial, după țelurile ce le urmăreau și după metodele ce le întrebuințau.

Politica anglo-saxonă era condusă de Marea Britanie și de Statele Unite ale Americii de Nord, la remorca cărora se aliniau o serie de alte state din cele două lumi. Țelul urmărit de această grupare era de ordin economic. Țări bogate, cu o mare putere financiară, cu o industrie foarte dezvoltată, atingând un potențial de producțiune enorm, ele aveau nevoie, pentru a-l susține, atât de teritorii care să le furnizeze materii prime, cât și de piețe de desfacere. Multă vreme, Anglia căutase să-și îndestuleze aceste trebuințe pe calea dominației colonialiste. Vântul de libertate propagat de chemarea popoarelor să participe la războaiele mondiale a provocat deprecierea, dezorganizarea și prăbușirea sistemului colonialist. Anglia și-a dat seama de inevitabilitatea acestui proces și, cu suplețea caracteristică politicii britanice, ea nu s-a încăpățânat să caute a-l păstra sub forma veche, întrebuințând forme brutale, ci, în chip abil, l-a transformat într-un sistem de colaborare între „dominioane", ce stau pe picior de egalitate. Cu atât mai mult se impunea această schimbare de metodă, cu cât Statele Unite ale Americii, protagonista grupării de Vest, urmând linia trasată de Washington, Jefferson, Lincoln și Wilson, nu practicau acapararea de teritorii străine, sub formă de anexiuni ori colonii, ci au afișat ca lozinci ale politicii lor internaționale: eliberarea popoarelor oprimate, dreptul lor la liberă determinare și la autoguvernare. Conștiente de uriașa lor putere economică și de influența hotărâtoare a economicului asupra politicului, Marea Britanie și mai ales Statele Unite au folosit marile lor mijloace economice și financiare spre a obține două rezultate: a se impune pe cale economică, nu prin violență, ademenind popoarele prin ajutoarele ce le puteau acorda pentru înălțarea nivelului lor de trai; implicit, a împiedica popoarele rivale lor să

aducă în concurența mondială metoda expansiunii politice, obținută prin violentare militară, în scopul dominației lor politice.

Prin aceasta, politica anglo-saxonă devenea, atât din punct de vedere conceptual, cât și ca metodă, o politică imperialistă, rivala de căpetenie a imperialismului german, așa cum acesta căpătase contur în planul hitlerist: al forței puse în serviciul dominației politice și economice. Antagonismul era fundamental și ireductibil. Popoarele slabe erau obligate să aleagă între cele două forțe ce le solicitau colaborarea: una, tinzând la înghițirea lor prin forță într-un sistem de dominație politico-economică totală; cealaltă, tinzând numai la absorbirea lor într-un sistem economic ce le cruța libertățile politice și chiar le ajuta realizarea aspirațiilor naționale și sufletești.

Apariția pe scena mondială a vechii și marii Rusii, renăscută sub forma unui stat comunist, cu un program propriu, aducând în sprijinul realizării lui o formidabilă forță militară, a introdus un element nou de luptă cu imperialismele apusene. Ieșită victorioasă dintr-un lung șir de convulsiuni politice și în urma unui aprig război civil, în care și-a plămădit noua forță de orânduire socială și politică pe care apoi a consolidat-o într-un șir de ani, realizând progrese uriașe pe calea transformării radicale a economiei sale — în special în industrializarea țării —, Uniunea Sovietică își socotea acum forțele îndestulătoare și momentul priincios spre a-și recupera timpul pierdut și a-și creea o corespunzătoare situație pe planul internațional mondial. Acest lucru nu putea scăpa atenției statelor mici, vecine, așezate la convergența marilor forțe; ele erau conștiente că sunt menite să devină un câmp de acțiune a rivalității dintre acestea.

Programul Uniunii Sovietice pe plan internațional ar putea fi rezumat în trei puncte principale: reconstituirea vechiului teritoriu pe care-l moștenise de la vechiul imperiu țarist și întregirea lui pe baze etnice; asigurarea frontierei de vest printr-un cordon de state prietene; propagarea ideologiei comuniste și a sistemului de stat comunist în restul lumii, ajutându-se în acest scop de masele muncitorești organizate de partidele comuniste din țările cu regim politic burghezo-capitalist.

Ținând pregătită formidabila sa putere militară, gata să intervină la momentul propice, Uniunea Sovietică a utilizat conflictul european dezlănțuit de Hitler, sacrificând, pentru moment și în scopuri tactice, chiar

premisele sale ideologice, precum a dovedit-o prin pactul încheiat cu Hitler la 23 august 1939. Abilitatea politicii de la Moscova țintea să obțină maximum de avantaje din conflictul iscat pe alte scene ale lumii, economisindu-și forțele proprii și întărindu-și propria poziție, până la sosirea momentului considerat ca inevitabil, când intrarea sa fățișă pe planul întâi al războiului să se facă la momentul cel mai favorabil, să pornească de pe cele mai bune poziții, cu maximum de putere posibil și cu garanțiile cele mai sigure de izbândă.

Aceasta era situația de la sfârșitul primăverii anului 1941, când Hitler, angajat în lupta contra imperialismului britanic și a anexelor sale, nu a ezitat să-și creeze un nou dușman, hotărând să rupă pactul din august 1939 și să pornească războiul împotriva Uniunii Sovietice și a comunismului patronat și propagat de ea.

Prinsă în cercul de foc al acestor mari puteri, amenințată de a fi strivită în strânsoarea lor, România trebuia să facă și ea alegerea grea a căii de urmat. Toate problemele politice urmărite de cele trei forțe antagoniste ce dominau politica mondială aveau răsfrângeri directe ori indirecte asupra României. Situația lui Antonescu nu era, desigur, ușoară. El a crezut că poate să rezolve dificila problemă fără să consulte și să țină seama de părerile oamenilor politici experimentați ai țării și ale celor ce reprezentau mari curente de opinie publică[330], ci bazat numai pe prezumțioasa sa încredere în propria-i clarvedere, în capacitățile sale politice și militare.

Măcinarea pactului hitleristo-stalinist

Evenimentele din cursul primăverii anului 1941 au evoluat în așa chip încât dă loc la noi motive întemeiate de îngrijorare. Presimțiri rele pluteau în aer. Germania terminase, către sfârșitul lunii aprilie, etapa balcanică a războiului său; armatele sale deveniseră din nou disponibile. Încotro va îndrepta acum Hitler formidabila sa mașină de război?

Nu se împliniseră nici doi ani de la senzaționalul acord hitleristo-stalinist și alianța germano-sovietică era măcinată până în temelie de contradicțiile dintre cele două țări și de pregătirile secrete ce le făcea fiecare

parte una împotriva celeilalte. Ciudatul vis se risipea, făcând loc realității. Probabilitatea războiului dintre Germania și Uniunea Sovietică se transforma, zi cu zi, în siguranță[331]. Întrebările ce se puneau erau numai asupra datei și împrejurărilor: Când? Care era programul de revendicări ale Germaniei hitleriste față de fosta aliată de până deunăzi? Două lucruri se dădeau ca sigure la noi: iminența atacului și participarea României alături de Germania contra U.R.S.S.

Siguranța proximității marelui eveniment își avea izvorul în întâlnirile dintre oamenii de stat conducători ai *Axei*, de la care, cu toată discreția ce se păstra, ajungeau în public zvonuri alarmante, dar mai ales de la masivele concentrări de trupe ce se grămădeau de o parte și de alta a frontierei dintre Germania și U.R.S.S. Mase mari de armate germane erau transportate și concentrate pe teritoriul nostru, în Moldova de Nord și de-a lungul Prutului, ocupând poziții de luptă alături de propriile noastre forțe mobilizate. Moldova devenise un lagăr. Mișcări analoage erau semnalate și de cealaltă parte a frontierei: Sovietele, la rândul lor, transportau din interior spre granița de vest mase de trupe pe care informatorii germani le evaluau la 170 divizii. Spre a completa impresia că suntem în ajun de război, se adăugau măsurile de precauție caracteristice ce se luau la noi în țară, precum: evacuări de populație din Moldova de Nord și de Răsărit, dincoace de Siret; dispersarea ministerelor și a altor mari autorități mari din București și din alte centre spre localități mai mici și spre vest (așa de pildă: Marele Cartier la Snagov, Ministerul de Interne la Săftica, Instrucția la Răcari etc.). Se dau sfaturi părinților să-și evacueze copiii în localități considerate ca mai ferite de rigorile războiului, în special de bombardamentele aeriene ce se așteptau, după experiența din alte țări, să fie violente; se sapă tranșee prin parcurile publice și locuri virane; se camuflează luminile etc.

E interesant de constatat și merită să fie înregistrat faptul curios că zăngănitul înăbușit al armelor ce se pregăteau pentru a fi încrucișate în groaznica încleștare nu era însoțit de larma campaniei de atacuri ce se dau de obicei prin presă sau prin alte mijloace de manifestare ale sentimentului public din țările ce așteaptă momentul fatalei ciocniri. Războiul se pregătea în surdină. Luptele armatelor nu erau precedate de larma presei, a discursurilor inflamante, a agitațiilor populare, cum fusese cazul în ajunul

evenimentelor recente din Cehoslovacia și Polonia, spre a nu mai vorbi de permanenta tensiune dintre Germania cu Anglia și cu Franța. Abia câte o rară notă stridentă se strecura ici-colo, prin ziarele din afara celor două țări viitoare beligerante. Cu toată măcinarea progresivă și evidentă a Pactului germano-sovietic, consacrată definitiv la întrevederea Molotov-Hitler de la 13 noiembrie 1940, cei doi pseudoaliați continuau să păstreze în mod formal atitudinea — dacă nu amicală ca până acum, dar cel puțin corectă — impusă de obligațiile pactului din 1939, pe când, în realitate, la frontieră se ascuțeau armele în vederea războiului ce va arunca, în curând, una contra alteia, cele mai mari forțe militare ale timpului.

Această atitudine de respect aparent al obligațiilor contractuale nu putea ascunde realitatea că pactul din 23 august 1939 era grav atins în esența lui politică. Se putea trece desigur mai ușor cu vederea schimbarea de temperatură față de lunile de miere ce au urmat încheierii lui, când Stalin trimitea felicitări lui Hitler pentru loviturile aplicate Norvegiei și Franței, dar nu se puteau trece cu vederea anumite acte ale Germaniei ce au produs indispoziție în U.R.S.S. și o serie de planuri sovietice ce au fost barate de Germania. Acordul hitleristo-stalinist primea, în chipul acesta, la intervale ce se repetau des, lovituri ce-l zguduiau din încheieturi, demonstrând labilitatea lui și prognosticând iminența prăbușirii lui. În primăvara anului 1941 se putea spune că pactul era virtual desființat; cele două părți se serviseră de el cât timp el putea sluji interesele amândurora. Odată acest timp trecut, el devenise nul în fapt; vechiul antagonism răbufnea și nu putea fi aplanat decât pe calea armelor.

Principalele neînțelegeri ce au măcinat pactul și i-au provocat prăbușirea au fost următoarele:

1. Garanția teritorială dată de Germania României la Viena. Este cert că Germania consimțise la planul sovietic de a-și reîncorpora Basarabia, dar, dacă putem să credem pe Hitler pe cuvânt, el nu putea admite ca întreaga Românie, pe care o considera ca făcând parte din spațiul vital al Germaniei, să intre în zona de expansiune a Uniunii Sovietice.

2. Pactul încheiat de Germania cu Finlanda pentru libera trecere a trupelor germane prin teritoriul finlandez. Germania a dat Rusiei explicația că ar fi vorba numai de trecerea acestor trupe spre Narvik, în Norvegia,

pentru a evita drumul pe mare, controlat de englezi. Tot de aceeași natură erau explicațiile pe care Germania le-a dat Sovietelor că trupele trimise în România ar fi numai „unități de instrucție".

3. Lupta pentru Gurile Dunării. Reîncorporarea Basarabiei readucea Uniunea Sovietică la Gurile Dunării și redeschidea vechea problemă a navigației pe marele fluviu. U.R.S.S. a cerut desființarea Comisiei Europene a Dunării de Jos și a Comisiei Internaționale a Dunării Mijlocii, înțelegând să elimine de la gurile fluviului, o dată cu Anglia și Franța, și pe Germania, ca nefiind state riverane cu Dunărea de Jos. O înțelegere nu s-a putut stabili, cu toate lungile discuții de la Conferința de la București[332] și cele două mari puteri „aliate" au rămas pe pozițiile lor ostile.

4. Încheierea Pactului Tripartit dintre Germania, Italia și Japonia. Sovietele vedeau cu drept cuvânt în acest pact reînvierea vechiului Pact antikomintern îndreptat împotriva Rusiei sovietice, pe baze ideologice. Se avea impresia la Moscova că Germania a luat în mâini direcția politicii mondiale și, prin alianța cu Japonia, pune la cale alte împărțiri de teritorii cu excluderea U.R.S.S. din zona Pacificului.

5. Pătrunderea Germaniei în Balcani. Uniunea Sovietică vedea în această acțiune o lovitură gravă dată politicii tradiționale rusești de a utiliza acest teritoriu ca trecere spre marea liberă; se creease impresia că stabilirea germană în Balcani barează drumul Rusiei și preludează reluarea vechii politici imperialiste germane *„Drang nach Osten"*.

Iată motivele pentru care, la mai puțin de doi ani de la încheierea lui, pactul hitleristo-stalinist din 1939 rămăsese o formă goală[333].

Hitler hotărăște războiul contra Rusiei sovietice

După terminarea victorioasă a războiului din Balcani[334], Hitler putea să facă un examen general al situației politico-militare din Europa și să se întrebe dacă mai avea vreun rost să mențină nenaturala sa alianță cu Rusia sovietică ori dacă nu era timpul să-și reia, față de dânsa, libertatea de acțiune, adică războiul.

Hitler vedea problema rusească în funcție de Marea Britanie; aceasta rămânea adversarul principal, „dușmanul nr. 1", adversar tenace, răbdător, deci cel mai primejdios. În această luptă, ce putea prezenta perioade de acalmie, care însă prevesteau încleștări și mai violente, Rusia putea fi de folos Germaniei sau îi va fi potrivnică? Reflectând asupra situației prezente, Hitler credea că poate reveni la principiile sale, expuse în *Mein Kampf*. Cucerirea Rusiei Meridionale, fertilizarea ei prin capacitatea de organizare și munca germană, colonizarea ei cu germani erau un câștig ademenitor, nu numai prin sporirea bogăției germane, prin creșterea spațiului ei vital, dar ea reprezenta și un avantaj politic care ar permite o pace mai lesnicioasă cu englezii și retragerea Germaniei din Europa Occidentală. Se mai adăuga argumentul ideologic: distrugerea bolșevismului, sperietoarea Europei și a Americii; această cruciadă împotriva bolșevismului, pe care Hitler îl califica: barbar, păgân, distrugător al vechii culturi și civilizații occidentale, îi va atrage simpatiile universale. Rămânând pe planul politic, Germaniei îi surâdea perspectiva de a apărea ca protectoare și salvatoare a țărilor amenințate de politica U.R.S.S., ceea ce ar fi atras alături de ea nu numai țările limitrofe din sud-estul european, dar și pe acelea din Asia. Gândirea politică a dictatorului german, agățându-se din ce în ce mai puternic de concepția sa primitivă, se întorcea, așadar, de la nimicirea puterii Occidentului la zdrobirea bolșevismului, la cucerirea Orientului, la o cruciadă care să salveze civilizația europeană de scufundarea sub valurile „moscovismului asiatic". „Ordinea nouă" proiectată de Hitler devenea în chipul acesta un factor european.

Până aici, teorie politică. Rămâneau de cântărit posibilitățile militare de a i se asigura execuția. Hitler împărtășea în această privință opinia publică europeană, care era înșelată de prestațiunile slabe ale armatei sovietice în cursul războiului din Finlanda. Informațiile culese în timpul acestei campanii arătau armata sovietică ca pe un adversar slab, ce n-ar fi putut rezista unui adversar redutabil care doborâse în campanii victorioase, de câteva săptămâni, Polonia, Franța și țările balcanice. De fapt era notoriu că Rusia sovietică avea teamă de ceea ce reprezenta Germania ca forță militară și căuta fie să evite un conflict deschis cu ea, fie să ia măsuri militare, cu caracter defensiv. Pentru a plăcea Germaniei, U.R.S.S. a mers până acolo

că a rupt relațiile diplomatice cu Norvegia, Belgia și chiar cu Iugoslavia, ca țări ce, după ocuparea lor de către germani, nu mai existau ca state suverane — expulzând și misiunile lor diplomatice din Moscova —, deși ele își aveau guvernele lor care continuau rezistența.

Bazat pe aceste premise, Statul Major german a elaborat „Planul Barbarossa" contra Rusiei, care prevedea un *Blitzkrieg*. Printr-o acțiune fulgerătoare, forțele germane vor zdrobi armatele sovietice concentrate în vestul Rusiei, vor împiedica rezervele din interior să fie transportate spre a interveni în luptă, vor distruge centrele industriale ce fabrică material de război și, în decurs de două luni, adică înainte de venirea iernii, vor fi împinse pe linia Arhanghelsk—Volga—Caspica[335]. Aparatul de utilizare a resurselor economice ale teritoriului invadat a fost elaborat sub conducerea lui Rosenberg[336]. Germania și-a asigurat și concursul militar efectiv al Finlandei, României, Italiei, Ungariei și Slovaciei, care-și vor primi răsplata cuvenită drepturilor lor și proporționată cu sforțările ce vor depune pentru victoria comună[337]. După ce Rusia va fi sfărâmată, Germania se va putea întoarce, dacă împrejurările o vor cere, cu toate forțele sale împotriva Marii Britanii.

În zadar Schulenburg[338], ambasadorul german la Moscova, a încercat să-și convingă patronul să renunțe la planul atacării Rusiei, invocând motive de ordin politic, economic și social. Întreprinderea e primejdioasă. Rusia e o lume, nu o țară; aruncarea ei în anarhie, prin sfărâmarea ordinii polițienești-militare organizată de Stalin, se va întoarce împotriva Germaniei învingătoare și a Europei; va fi greu de stăpânit și de organizat pe noi baze. Obsedat de Anglia, Hitler era de părere că, pentru a avea mâinile libere și șansa de a doborî Anglia, trebuia doborât orice i s-ar putea ridica în cale ca piedică. Mai ales că o nouă primejdie se anunța, mereu crescând, de peste Ocean: influența tot mai simțită a Statelor Unite asupra politicii europene, ajutorul din ce în ce mai important pe care i-l trimitea Angliei, sporirea forțelor proprii ce se grămădeau în spatele frontului din Atlantic. Rezultatele din ce în ce mai nefavorabile ale războiului submarin[339] îl făceau pe Hitler să urgenteze lovitura proiectată. O ultimă încercare aventuroasă, cu Rudolf Hess[340] lansat din avion pe teritoriul britanic, cu scopul de a

atrage Anglia în cruciada bolșevică, nu a reușit, în urma atitudinii hotărâte a lui Churchill.

O clarificare a situației apărea iminentă și necesară pentru a pune capăt bizareriei raporturilor celor două puteri adverse, care, în aparență, întrețineau relațiile cele mai curtenitoare, respectându-și cu scrupulozitate obligațiile contractuale, în timp ce ele își îndesau forțele armate de-a lungul frontierei, de la Baltica la Gurile Dunării. Străbătând cordoanele de trupe ce se amenințau reciproc, continuau să treacă, nestingherit, trenurile ce transportau în Germania aprovizionările trimise din Rusia și, spre aceasta, produsele industriale germane, conform acordurilor, ce se aplicau în litera lor.

La 2 iunie, Hitler s-a întâlnit cu Mussolini la Brenner; cei doi șefi de stat erau însoțiți de suite numeroase, printre care miniștrii de externe, șefii de state majore ș.a.; s-a comunicat amănuntul semnificativ că întrevederea a durat cinci ore[341]. Cu toată rezerva în care s-a menținut oficialitatea, presa italiană n-a ezitat s-o numească cea mai importantă din întrevederile pe care le-au avut Hitler și Mussolini, considerând-o ca pe „un eveniment istoric capital". Cei doi șefi au fost de acord să socotească Anglia ca fiind scoasă din Europa, drept care, rămași stăpâni pe situație, au purces la elaborarea planurilor unei reconstrucții noi a Europei. Întrunirea de la Brenner a fost „leagănul unei Europe noi"; acolo s-au pregătit „destinele multor popoare"; printre ele, acelea ale Rusiei sovietice și, implicit, acela al României, așa cum credeau dictatorii.

Trei zile mai târziu, la 5 iunie 1941, într-o ședință secretă la Marele Stat Major din București, la care au luat parte generalul Antonescu, șeful Statului Major, generalul Ioanițiu[342], și alte câteva înalte personalități militare, generalul Hansen, șeful Misiunii Militare germane în România, a comunicat hotărârea Germaniei de a ataca Rusia sovietică peste două săptămâni, făcând cunoscut celor de față și liniile mari ale „Planului Barbarossa".

Cu tot secretul păstrat, preparativele de război[343] erau atât de evidente, de ambele părți, încât în opinia publică circulau veștile cele mai senzaționale despre cererile ultimative impuse de Germania Rusiei sovietice și refuzate de aceasta. La 14 iunie, guvernul sovietic, întrebuințând un procedeu cu totul insolit, a difuzat un lung comunicat[344], prin care se dezmințeau aceste zvonuri, a căror difuzare, printr-o abilitate, se punea pe socoteala Angliei,

având aerul că disculpă pe germani, cărora le era de fapt adresat. Germania n-a răspuns nimic. Hitler a păstrat tăcerea până la 22 iunie; răspunsul lui din această zi a fost declarația de război, motivată de faptul că guvernanții Rusiei sovietice și-ar fi trădat angajamentele din pactul de amiciție și slujesc cauza Angliei. „Informația" citită de contele Schulenburg lui Molotov în noaptea de 21-22 iunie cuprindea preambulul: „Dată fiind presiunea insuportabilă exercitată de trupele ruse pe liniile de demarcație ce le separă de trupele germane, acestea au primit ordinul de a pătrunde pe teritoriul sovietic..."

Se împlineau exact 129 de ani, zi cu zi, de când, la 22 iunie 1812, Napoleon declarase război Rusiei țarului Alexandru I.

Antonescu angajează România în războiul germano-sovietic

Trecând peste părerile fruntașilor vechilor partide și fără a consulta sub nici o formă pe exponenții opiniei publice a țării, Antonescu a hotărât singur soarta României[345]. Cine era omul care își luase această grea sarcină și mare răspundere în acest moment critic al istoriei noastre?

Fără îndoială, o oarecare popularitate începuse să se înfiripeze în jurul acestui om nou, de curând apărut în politica țării. El[346] se bucura în ochii mulțimii de prestigiul soldatului care declarase război vechilor apucături ale politicianismului corupt de partid, considerat îndeobște ca o plagă a vieții publice românești. Venise cu aureola de bun militar, inteligent, instruit și capabil, câștigată în timpul primului război mondial unde, ca mână dreaptă a generalului Prezan și creier al Marelui Cartier, avusese un rol de frunte — deși simplu căpitan — în elaborarea directivelor de operații militare în 1917-1919[347]. Avea, mai presus de toate, reputația unui om de voință hotărâtă și de acțiune și aceste calități fuseseră verificate în cele două mari succese repurtate în scurta sa guvernare: silise pe Regele Carol al II-lea să abdice și înăbușise viciul rău, sângeros, al dictaturii legionare. Popoarelor le place să fie guvernate cu mână tare. Poporul român, de atâtea ori dezamăgit, începuse să vadă în generalul Antonescu pe salvatorul care nu-i cerea decât încredere și supunere, spre a-l duce la mântuire. Proclamațiile

sale, redactate în ton peremptoriu, în stil lapidar, erau gustate de public; ele dădeau impresia sincerității, virilității[348]. În deprimarea ce învăluia ca o pâclă deasă inimile românești, în urma loviturilor ce le primise în timpul din urmă, acest general nepoliticianist, patriot înflăcărat, energic, sever, hotărât la acțiune, începea să apară ca omul providențial, hărăzit de soartă să salveze țara din prăpastia spre care fusese împinsă.

Din nefericire, tablourile nu se prezintă numai în culori luminoase; sunt și umbre care adeseori întunecă trăsăturile clare; așa era și cu nimbul salvatorului. Anumite defecte temperamentale puneau pe gânduri pe oamenii care-l cunoșteau mai de aproape sau îi urmăreau activitatea în lumina simțului critic. Era ambițios, autoritar, încăpățânat și impulsiv, cu reacții bruște și violente și adesea arbitrare, nesuportând discuția ori contradicția. Foarte orgolios, el declara — prin aluzie la rolul ce îl jucase în războiul de întregire —, supraevaluându-și acțiunea: „România Mare, eu am făcut-o! Nici Brătianu, nici Prezan, nici altcineva. Ci eu! Și tot eu o voi reface!" În conversații ori în proclamații, obișnuia să vorbească despre sine la persoana a treia: „Generalul Antonescu vă declară că..." sau „Generalul Antonescu și-a luat acest angajament; el îl va ține..." etc. Această supraprețuire a persoanei sale îl făcea să lucreze singur, fără ca în acțiuni de capitală importanță, cum erau acelea ce trebuia să întreprindă, să caute a-și asigura colaborarea, consiliul, cel puțin aprobarea și sprijinul oamenilor cu mare experiență ai națiunii. „Eu merg cu nemții sută la sută!" — era singura și simplista lui formulă. Înconjurat de oameni noi, fără prea mult relief și fără experiență în problemele politice, pe care el însuși îi subestima și nesocotea, el și-a luat asupră-și o grea sarcină și o mare răspundere: pe lângă dirijarea acțiunii politice, a preluat și comanda trupelor române destinate a lupta pe Frontul de Răsărit — întrucât nu erau subordonate operativ comandamentelor germane.

Eram astfel în plină dictatură antonesciană. Tinerețea, inexperiența și caracterul timid al Regelui, adăugate la autoritarismul „Conducătorului", țin pe Rege departe de o participare activă la guvernare, iar rezerva de oameni capabili, ce ar putea alcătui un stat major de sfătuitori în momentele grele ori delicate, nu e luată în seamă de temperamentul autocrat al stăpânului.

Justificarea alăturării noastre de Germania hitleristă în războiul întreprins de aceasta împotriva Rusiei sovietice a fost expusă în mai multe rânduri de către „Conducător" în cercul colaboratorilor săi apropiați. Aceste expuneri orale sunt singurele relații pe care le putem utiliza în acest scop, deoarece Antonescu n-a lăsat memorii scrise asupra mobilurilor acțiunii sale, iar pledoaria pe care a rostit-o în fața instanței care l-a judecat și condamnat nu a fost publicată[349], nici măcar în rezumat.

Întâiul și cel mai hotărâtor dintre țelurile acțiunii sale era, negreșit, recâștigarea Basarabiei. Dar reintegrarea provinciei dintre Nistru și Prut în granițele românismului el n-o vedea decât ca o primă etapă a reintegrării complete și era strâns legată de „cruciada" contra comunismului, pe care Antonescu îl considera ca fiind cea mai gravă amenințare pentru existența neamului românesc[350]. Un act al acestei primejdii fusese anexarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord printr-o procedură politică brutală neobișnuită între popoare ce se găsesc în situație de pace, executată printr-o operație la fel de brutală.

Împotriva acestei permanente amenințări dinspre nord-est, Antonescu declara că a căutat sprijin la Germania, așa precum altădată, într-un moment istoric analog, făcuse Ion Brătianu-senior. Această necesitate era cerută de necesitatea momentului politic actual, pe care Antonescu îl prezenta în chipul următor:

Principiul securității colective europene se prăbușise. Societatea Națiunilor se dovedise incapabilă să împiedice violența, când autorul ei era un stat puternic. Începutul războiului adusese, în 1939-1940, o schimbare totală în echilibrul forțelor din Europa: Polonia fusese sfărâmată; Franța se prăbușise; Anglia se retrăsese de pe continent. Mica Antantă se desființase prin sfărâmarea a două din componentele sale: Cehoslovacia și Iugoslavia. Deci, nu mai aveam nici o garanție de securitate, nici un sprijin, nici pe planul general, nici pe cel regional. Garanția anglo-franceză fusese iluzorie; ea nu împiedicase catastrofa Poloniei, de altfel se și renunțase la ea cu un an înainte, ca fiind ineficace în fond și provocatoare; acum, ea rămăsese ca un episod șters în analele istoriei. România rămăsese izolată între doi coloși; ar fi fost o absurditate să se creadă că ar fi putut fi lăsată să rămână neutră, în cazul când s-ar fi dezlănțuit lupta între ei. Se punea, deci, alternativa: cu

Germania ori cu Rusia? Nici un om politic cu răspundere, credea Antonescu, nici un istoric, nici un român adevărat, judecând cu elementele istoriei naționale și cu experiența faptelor petrecute, n-ar putea sta la îndoială că trebuie să mergem alături de Germania, împotriva Rusiei. Antonescu spera, apoi, ca, mulțumită conjuncturilor probabile și a simpatiei ce-și va asigura din partea Germaniei, să reușească a recupera și nordul Transilvaniei; acesta era programul său complet, pe care n-a ezitat să-l expună lui Hitler, de la care a putut obține speranțe. Antonescu mai afirma că reprezentanții diplomatici ai Angliei și Statelor Unite ale Americii, Hoare și Gunther[351], când a fost inevitabilă ruperea relațiilor diplomatice dintre aceste țări și România au manifestat, în măsura în care o permiteau rezervele diplomatice, o deplină înțelegere pentru poziția grea a României.

S-a imputat, pe drept cuvânt, lui Antonescu, îngustimea de orizont a gândirii sale politice. El s-a inspirat numai de considerații trase din actualitatea imediată, fără a putea îmbrățișa problema în totalitatea ei, privită atât în timp, cât și în spațiu. Desfășurarea evenimentelor va dovedi cât erau de șubrede premisele sale politice.

Angajând România în această importantă și gravă acțiune, Antonescu n-a crezut necesar să încheie cu Germania nici un fel de convenție: nici politică, nici militară, care să precizeze atât țelurile cât și condițiile colaborării.

În privința țelurilor politice, Antonescu s-a mulțumit cu asigurările verbale ale lui Hitler și von Ribbentrop că vom primi Basarabia și ni se va încredința[352] administrarea teritoriului dintre Nistru și Bug — așa-numita Transnistrie — după ocuparea lui. Antonescu a justificat lipsa încheierii unei convenții politice prin aceea că el nu se putea mărgini la recuperarea numai a Basarabiei, iar la acea epocă și în împrejurările de atunci nu s-ar fi putut negocia și pretinde în mod explicit înapoierea de către unguri — care erau și ei aliați ai Germaniei hitleriste — a nordului Transilvaniei. Rămânea ca importanța aportului nostru în lupta comună și „lealitatea marelui aliat" să facă posibilă, la încheierea definitivă a bilanțului victorios al războiului, satisfacerea integrală a justelor noastre revendicări.

Deosebit de gravă, din punct de vedere practic, s-a arătat în cursul operațiilor lipsa unei convenții militare[353]. Nu s-a prevăzut din această

cauză, de la început, în mod explicit, nici volumul aportului românesc — numărul marilor unități de introdus în luptă —, nici limitele zonei de operație, nici condițiile de cooperare ale celor două armate. S-a crezut, probabil, că împrejurările în care se va desfășura războiul și necesitățile operative vor impune de la sine obligații ce nu ar putea și nu ar fi bine să fie fixate și limitate anticipat. Neajunsurile provenite din lipsa unor astfel de previziuni au fost multe și grave. Astfel, ni s-a cerut mereu trimiteri de noi unități pe fronturile de luptă, ceea ce dezorganiza planurile Comandamentului nostru și epuizau rezervele strategice. Trupele noastre erau trimise pe fronturi foarte îndepărtate și primejdioase pentru siguranța lor și păstrarea de legături sigure cu baza. Unitățile noastre au fost subordonate direct marilor comandamente germane, de la care primeau misiuni, adeseori neproporționate cu mijloacele și posibilitățile lor; prin aplicarea unor rigide doctrine germane, s-au luat comandamentelor noastre ce activau în cadrul marilor unități germane orice inițiative tactice, subordonând chiar utilizarea celor mai mici unități (companii) aprobării Comandamentului german al Grupului de Armate. Aceste inconveniente care, în decursul războiului, au provocat adeseori simțitoare pierderi de vieți omenești ori înfrângeri au fost cu putință și din pricină că, tot din lipsa unor convenții scrise, armatele noastre nu aveau reprezentanți calificați pe lângă marile comandamente germane, care să fi putut da informații sau exprima punctele de vedere ale șefilor militari, cărora li se încredințau misiuni în necunoștință de împrejurările ori posibilitățile reale. Abia în luna martie 1944, deci cu câteva luni înainte de sfârșitul războiului cu Rusia, a fost delegat un general român pe lângă O.K.H.[354]. Din cauza acestei esențiale lipse, comandanții de mari unități românești, lipsiți de inițiativă și neputând invoca clauzele vreunei convenții, nu puteau avea decât o influență redusă la luarea hotărârilor în vederea unei operații; acestei situații i se datorează, în bună parte, eșecurile dezastruoase din a doua jumătate a campaniei din Rusia.

Considerând lucrurile pe un plan mai înalt, o cauză gravă de insuficiență în conducerea războiului a fost și întrunirea în mâinile unei singure persoane a conducerii politice și a celei militare. Fiecare din aceste funcțiuni este absorbantă prin exigențele ei și reclamă timp de reflexiune și de acțiune, pentru a nu fi stânjenită și de preocupări din celălalt domeniu; factorul

politic își are rolul său determinant în conducerea unei țări: el se documentează din izvoare și lucrează după premise care-i sunt proprii; el transmite factorului militar hotărârile sale, ținând contact strâns cu Înaltul Comandament pentru a armoniza măsurile impuse de situații cu cele permise de posibilități. Dictaturile au păcatul de a cuprinde în una și aceeași persoană rolul politic cu cel militar; la nici un alt popor, în cursul ultimului război mondial, această confuzie n-a fost atât de totală și atât de fatală ca la noi.

Antonescu își dă seama de fragilitatea situației sale personale și de răspunderea gravă ce-și ia în fața poporului român și a istoriei, luând o astfel de hotărâre singur, fără concursul, cât de aparent, al vreunui alt factor constituțional. Regele era ca și inexistent; parlament, de asemenea, nu exista, partidele politice fuseseră dizolvate de Regele Carol al II-lea, iar dictaturile ce-i urmaseră menținuseră această situație. El a intrat totuși în contact cu fruntașii partidelor desființate spre a obține, dacă nu formarea unui guvern de uniune națională, cel puțin o formație care să cuprindă câteva dintre elementele mai puțin îndoctrinate din aceste partide; în cele din urmă, a trebuit să se mulțumească cu o atitudine de expectativă binevoitoare din partea lor. Cu Maniu, el venea din când în când în contact, fie direct, fie prin intermediul lui Eugen Cristescu[355], șeful Serviciului Secret; lui Mihalache, care era mobilizat, ca maior în rezervă, deci mai accesibil, i-a oferit chiar președinția Consiliului de Miniștri; cu Dinu Brătianu care rupsese contactul cu el, de când Antonescu decretase statul legionar, contactul se făcea prin Mihai Antonescu—Gheorghe Brătianu. Dar, nici ofertele făcute la sfârșitul lunii martie 1941, nici cele ce au fost reluate cu mai multă insistență la începutul lunii iunie — când hotărârea de a intra în război fusese luată — n-au ajuns la vreun rezultat. Conducătorii partidelor dizolvate nu puteau accepta să acopere cu persoana lor faptul împlinit fără cunoștința, colaborarea și consimțământul lor și găseau că e o greșeală a ne înhăma necondiționat la carul german, rupând cu linia pe care o urmase România de două decenii și jumătate, aceea care ne adusese întregirea țării și siguranța existenței ei. Antonescu e, pe de altă parte, un om autoritar și încăpățânat; el s-a angajat hotărât cu germanii și n-are contact decât cu exponenții lor în țară; pe plan politic, cu von Killinger, tipul diplomatului hitlerist, lipsit de

scrupule, capabil de inițiative îndrăznețe, iar pe plan militar cu generalul Hansen, șeful Misiunii Militare germane; aceștia îi transmit dispozițiile de la Berlin. Antonescu va urma, deci, singur linia de comportare pe care și-a trasat-o, însușindu-și programul german de guvernare: totalitarism, dictatură, antisemitism, acțiune militară împotriva Rusiei sovietice. Singurul lucru pe care l-a obținut Antonescu de la șefii vechilor partide era continuarea atitudinii de expectativă, sub rezerva evoluției evenimentelor, precum și păstrarea numărului restrâns de partizani autorizați a da concurs guvernului în posturi cu caracter tehnic. Maniu și Dinu Brătianu trimit, din când în când, lui Antonescu scrisori prin care fac aprecieri critice asupra situației, căutând să-i frâneze inițiativele prea hazardate și primejdioase. Acest sistem de corespondență se impunea ca singura formă de contact între guvernare și opoziție[356], posibilă în regimul de dictatură și desființare a partidelor.

A produs deosebită mirare declarația făcută de Antonescu colaboratorilor săi militari în ședința de la 5 iunie la Marele Stat Major, că alianța militară nu i-a fost cerută de Germania, ci a fost oferită acesteia de el însuși, în convorbirea cu Hitler, deoarece el considera ca o obligație morală a României să ia parte la „cruciada" ce se angaja „împotriva bolșevismului distrugător al patrimoniului de civilizație al Europei", ca și pentru recâștigarea Basarabiei răpite în 1940. Amănuntele cooperării celor două armate aliate au fost puse la punct în întrevederea pe care Antonescu a avut-o la München, la 12 iunie, cu Hitler, von Ribbentrop și șefii militari germani[357].

Că lucrurile nu erau atât de luminoase, iar speranțele lui Antonescu nu erau pe deplin îndreptățite o dovedesc unele manifestări verbale chiar din preziua declarării războiului. La 5 mai, Hitler a rostit într-o ședință ad-hoc a *Reichului* o cuvântare în care, preamărind victoriile germane din Balcani și reeditând obișnuitele violențe la adresa Angliei și a lui Churchill, nu face nici o aluzie la relațiile cu Rusia. În schimb, găsește de cuviință să plaseze calde cuvinte de mulțumire și de prietenie pentru Ungaria și pentru Bulgaria, care au făcut „încă un pas" pentru revizuirea tratatelor de pace înguste ce fuseseră impuse acestor vechi aliate; și-a exprimat satisfacția că armata germană le-a putut înlesni repararea acestei nedreptăți, anunțând, drept concluzie, că anul 1941 va fi cel mai important al resurecției germane.

Impresia făcută în țara noastră de această cuvântare a fost penibilă; ignorarea noastră, cu toată intrarea în apele politicii și strategiei germane, și simpatia caldă arătată ungurilor și bulgarilor erau o dovadă că Hitler păstra vechile criterii germane, ce împărțeau popoarele în prieteni, dușmani și indiferenți, după vechile grupări din timpul primului război mondial.

Oricum, sorții fuseseră aruncați. Condițiile politice și militare ale participării României la cel de-al doilea război mondial nu erau puse la punct, astfel ca să dea conducătorilor și poporului liniștea sufletească, însoțitoarea siguranței victoriei. Situația ce precedase intrarea noastră în primul război mondial se repeta și acum[358]; este soarta popoarelor mici târâte în vâltoarea dezlănțuită de cele mari. Aceste lipsuri vor trebui compensate prin munca și jertfa armatei. Războiul va cere soldatului român și comandanților săi de toate gradele sforțări supraomenești în lupta cu spațiul, cu climatul, cu aprovizionarea defectuoasă, cu puterea dușmanului, cu cooperarea nu întotdeauna sigură cu aliatul. Ostașul român, atât masa celor recrutați din straturile întinse și profunde ale poporului, cât și cei din categoriile intelectuale se va achita de îndatoririle sale cu același elan, cu aceeași bravură, cu aceeași ascultare, cu același spirit de jertfă, ca și în cele mai strălucite probe ce i-au cerut istoria mult încercatei sale patrii.

Declararea războiului

În zorii zilei de 22 iunie[359], când trupele germane masate la frontieră invadau teritoriul Rusiei, guvernul german făcea cunoscut Rusiei sovietice, poporului german și lumii întregi hotărârea sa și motivele ce au determinat-o. Au fost date publicității, prin radio și prin presă, două documente: o notă a guvernului german adresată Rusiei sovietice și proclamația lui Hitler către poporul german și național-socialiști. Ambele documente, foarte lungi, au un fond comun, care cuprinde acuzațiile de lipsă de lealitate a aliatului rus față de Germania și uneltirile pe care le-ar fi țesut contra ei. Hitler afirmă că și-a impus tăcerea în tot acest timp, dar acum a sosit momentul când, în sfârșit, poate să vorbească[360].

Teza hitleristă este că Germania, prin acordurile germano-sovietice încheiate la 23 august și la 28 septembrie 1939, a căutat, în interesul păcii europene, să se înțeleagă cu Rusia sovietică, deși le despărțeau două ideologii cu totul opuse și două concepții divergente privitoare la organizarea Europei. Dar Rusia n-ar fi renunțat, cu tot pactul încheiat, la programul său de a se întinde spre Occident, aplicând metodele sale cunoscute de insinuare și de atâțare, tinzând să acapareze și să bolșevizeze provinciile de la vestul său; astfel a procedat cu Finlanda, provinciile baltice și Basarabia. O parte însemnată din documente, poate cea mai dezvoltată, se ocupă de relațiile dintre Rusia și România, expunând cum au decurs luarea Basarabiei, amestecul comunist în rebeliunea legionară și încercările Rusiei de a atrage România într-o acțiune contra Germaniei — acțiune ce ar fi fost dejucată prin atitudinea leală a lui Gafencu, ministrul României la Moscova, față de Antonescu și a acestuia față de Hitler. Documentele se întind și asupra evenimentelor din Bulgaria și mai ales asupra acelora din Serbia, care au provocat intervenția germană, dezvoltând cu detalii și comentarii discuțiile dintre Hitler și Molotov, de la 13 noiembrie, care ar fi aruncat lumină asupra intențiilor Rusiei sovietice și au pricinuit, în mod practic, ruperea pactului. În concluzie, declarația afirmă că Rusia sovietică și-a călcat obligațiile, urmărind și accentuând tentativele sale de dezagregare îndreptate contra *Reichului* german și Europei, că s-a angajat într-o politică externă ostilă Germaniei și că a concentrat, gata de marș, toate trupele sale la frontiera germană. Prin acestea, s-a dat pe față dușmănia de moarte a bolșevismului contra național-socialismului, ceea ce îndreptățește Germania să intre în luptă nu numai pentru protecția pământului natal, ci pentru salvarea întregului univers civilizat de primejdia mortală a bolșevismului, spre a crea Europei calea unei adevărate ascensiuni sociale. Frontul de luptă, cuprinzând cea mai mare concentrare de trupe pe care a văzut-o lumea vreodată, se întinde din Norvegia până la țărmul Mării Negre, unde se găsesc soldați germani și români, sub comanda generalului Antonescu, șeful statului român.

Molotov a răspuns printr-o cuvântare în ton moderat, la radio[361], prin care susține că acțiunea Germaniei e nejustificată, deoarece Rusia sovietică și-a îndeplinit în mod scrupulos angajamentele luate prin tratate. Această

călcare a tratatului de amiciție ce lega cele două țări e un act fără precedent în istorie. Rusia își va apăra teritoriul, încât războiul acesta de apărare va fi un adevărat război popular, așa cum a fost în timpul invaziei lui Napoleon. Uniunea Sovietică nu va duce războiul împotriva muncitorilor și intelectualilor germani, ci împotriva clicii care stăpânește Germania.

Cea mai importantă dintre reacțiile europene a fost cea exprimată prin cuvântarea lui Churchill, în seara aceleiași zile[362]. Foarte violent, Churchill numește pe Hitler monstru, iar pe Mussolini, șacal. Teribila mașină de război a Germaniei nu poate rămâne inactivă, ea trebuie să înghită țări, oameni, grâu și petrol; acestea din urmă sunt în realitate țelurile noului război. Guvernul britanic nu are decât un singur țel, și anume de a zdrobi pe Hitler. Toți cei care luptă contra lui sunt prietenii Angliei, iar cei ce luptă alături de el, sunt vrăjmașii Angliei. De aceea, a încheiat premierul englez, guvernul britanic este hotărât să dea Uniunii Sovietice toată asistența posibilă.

Guvernul român n-a trimis celui sovietic o declarație formală de război și nici n-a anunțat pe ministrul său la Moscova de hotărârea luată. La 24 iunie, două zile după atacarea Rusiei, Molotov a chemat la Kremlin pe Gafencu, punându-i întrebarea:

„Aș vrea să știu, domnule ministru, care e exact situația dintre noi? Trăisem în pace până ieri. Azi, trupele dumneavoastră s-au asociat cu atacul bandiților germani. Puteți să-mi dați explicații asupra acestei chestiuni?"

Ministrul român, care n-avea instrucțiuni sau măcar informații de la guvernul său, a răspuns că, „după logica faptelor, urmează că relațiile diplomatice sunt rupte"; în consecință și-a cerut pașapoartele[363].

Molotov, socotindu-se dator să dea câteva explicații, a făcut o expunere a situației politice, insistând asupra faptului că garanția dată de *Axă*, după „arbitrajul" de la Viena, a avut ca efect tulburarea relațiilor între România și Uniunea Sovietică, fiind evident îndreptată împotriva acesteia. Ea ar fi însemnat, după ministrul de externe rus, și sfârșitul independenței României. Apoi, țara a fost ocupată de armate germane. România n-a avut nici un motiv — crede Molotov — să se asocieze agresiunii „bandiților" germani și va suporta consecințele.

Gafencu a replicat făcând procesul atitudinii politice a Uniunii Sovietice față de România[364], în ultimii ani, care a dus la deznodământul dureros de astăzi, brutalitatea ultimatumului sovietic care a smuls țării Basarabia, jumătate din Bucovina și un teritoriu din vechea Românie[365], violările continue de teritoriu, atacurile de la Dunărea de Jos. U.R.S.S. a distrus orice sentiment de încredere și securitate; era deci natural ca România, temându-se de însăși existența sa, să caute sprijin în altă parte.

Molotov îl întrerupse: „Cât privește Basarabia, am fi putut ajunge la o înțelegere într-alt fel..."

Surprins, Gafencu a aruncat interlocutorului său o privire interogativă. Dar Molotov nu și-a precizat gândirea și n-a lămurit nici când, nici în ce chip s-ar fi putut ajunge la un astfel de aranjament, la care nu se făcuse niciodată cea mai mică aluzie[366].

„Dumneavoastră nu vă gândiți —schimbă vorba Molotov — decât la chestiuni de frontiere și nu vă dați seama că e vorba de ceva mai prețios: independența și chiar existența țării dumneavoastră. Veți regreta că ați abandonat independența dumneavoastră în mâinile Germaniei. Nu aveți nimic de sperat în cazul unei victorii a germanilor."

Teza românească era simplă: răpirea Basarabiei și a nordului Bucovinei și amenințarea permanentă a independenței și existenței sale au aruncat România în brațele Germaniei. România, la fel cu alte state mici, suporta consecințele a două mari și fatale acte istorice: Pactul de la München, care, marcând neputința Occidentului, deschisese porțile dezordinii în Europa, și Pactul de la Moscova, care deschisese porțile celui de-al doilea război european. Strânsă în cercul de fier a două forțe formidabile, a două mari ambiții, a două uriașe mâncătoare de teritorii, România trebuia să găsească calea nu cea mai sigură, dar cea mai puțin riscantă, a salvării sale. A găsit-o ea oare?

Dacă Antonescu a găsit că nu era necesar să notifice Rusiei sovietice starea de război între cele două țări, socotind suficientă declarația guvernului german, care vorbea pe larg și în numele României, el a anunțat în interior evenimentul prin două proclamații, adresate una poporului român și alta ostașilor, ambele redactate într-un stil grandilocvent. Proclamația adresată armatei cuprindea faimoasa injoncțiune: „Ostași, vă ordon, treceți

Prutul!"[367] E caracteristic pentru raporturile puterilor în stat că ambele proclamații au fost adresate poporului și armatei de către „Conducător", iar nu de către Rege, nici măcar în numele lui, lucru semnificativ pentru situația reală a conducerii statului și pentru răspunderile marelui act săvârșit.

Sentimentul popular față de noul război

Reacția provocată în opinia publică de declarația de război a fost mai curând un simțământ de strângere de inimă, decât o explozie de entuziasm. Când se vorbește de „opinie publică" se înțelege, de bună seamă, acea parte restrânsă, luminată prin cultură, mai mult sau mai puțin bine informată, preocupată de interesele obștești, ce constituie creierul și inima națiunii. Masele populare, în special majoritatea populației de la țară, cufundată în sărăcie și ignoranță, nu participa decât foarte puțin, mai mult în chip pasiv, la viața publică, ea era aceea care furniza carnea de tun trimisă să se jertfească pe câmpurile de luptă ori pradă a bolilor și a lipsurilor, legate de războiul pe care-l accepta și purta cu resemnare și cu legendarul său spirit de ascultare și de disciplină. Cu ce sentiment primea, cel puțin opinia publică luminată, declarația războiului?

În regimurile de libertate constituțională, păturile luminate ale națiunii participă activ și legal la acțiunea politică, determinând curente de opinie publică ce influențează sau chiar indică sensul acțiunii de guvern. Așa a fost în perioada pregătirii războiului pentru întregire, despre care se poate spune că a fost expresia voinței întregului popor român. Nu tot astfel se petreceau lucrurile de această dată[368], sub regimul dictaturii antonesciene, urmând după cea carlistă. Prin dizolvarea partidelor politice, prin abolirea sistemului parlamentar, prin cenzura riguroasă a presei, prin măsurile polițienești ce împiedicau libera manifestare a opiniei publice, erau înăbușite orice veleități de exprimare a părerilor — dacă ele nu conveneau stăpânirii —, orice discuție liberă în jurul problemelor ce puneau în joc viitorul și existența țării. De aceea, opinia publică luminată nu putea lua parte la evenimente decât frământându-și sufletul și așteptând cu neliniște hotărârile ce se vor lua de mâna de oameni ce acaparaseră conducerea.

Declarația de război n-a putut, din cauza aceasta, să provoace elanul cu care fusese așteptată, îndrumată și primită hotărârea de a intra în războiul de întregire din 1916, ci cu un amestec de sentimente în care predominau rezerva și teama. Războiul cel nou era opera unui om, pornit în împrejurări și condiții pe care le cunoștea el singur și cei câțiva din apropierea sa.

Rezervele și teama ce stăpâneau sufletele veneau atât din cauza aliatului alături de care porneam la luptă, cât și din cauza adversarului împotriva căruia ridicasem arma. Aliatul era germanul, fostul dușman din primul război mondial, acela împotriva căruia în luptă crâncenă realizasem unirea tuturor țărilor române. De astă dată, printr-o întorsătură bruscă a cârmei de conducere, vom lupta alături de acela ce se opusese la realizarea acestei unități și care, foarte de curând, consecvent cu vechea sa atitudine, ajutase pe dușmanii noștri la sfârtecarea pământului patriei. Adversarul era Rusia sovietică, uriașa țară vecină, invincibilă prin imensitatea teritoriului ei și prin inepuizabilitatea resurselor ei în oameni și materiale; puținele informații ce se puteau avea din această țară o arătau ca reînnoită moralmente și consolidată prin forța unui regim politic ce reușise a da o organizare strânsă la ceea ce mai înainte se definea ca un „infinit dezorganizat". Războiul alături de fostul dușman contra uriașului vecin era pornit spre a recupera cel puțin o parte din ce ni se știrbise din patrimoniul național. Cu toată antipatia pentru germani și aversiunea împotriva politicii hitleriste complice la mutilarea țării, totuși sentimentul publicului român, exasperat de actul deposedării noastre de Basarabia și nordul Bucovinei, agravat de felul brutal și jignitor cu care acest act a fost săvârșit, accepta principial războiul și avea încredere în eficiența forței pe care o reprezenta mașina de război germană, probată de evenimentele recente. Strângerea de inimă domnea, totuși, din cauza nesiguranței asupra împrejurărilor politice, a angajamentelor luate, a perspectivelor și, nu mai puțin, din cauză că alăturarea de Germania ne făcea să luăm asupra noastră și ponosul multor complicități morale; ea mai însemna trecerea noastră hotărâtă în tabăra dușmană aliaților din războiul trecut, alături de care realizasem idealul național.

Aceste stări sufletești erau acelea ale opiniei publice luminate și, în genere, ale păturii mijlocii a populației. Existau însă, pe planuri secundare, și curente de opinie extremiste, ce erau reprezentate de organizațiile politice legionare — pe de o parte — și comuniste — pe de altă parte; acestea

priveau evenimentul prin prisma ideologiilor lor și erau influențate de legăturile cu statele străine care patronau sau chiar dirijau acțiunea lor politică. Răsunetul acțiunii lor în masele populare, frânat până la înăbușire de cenzura guvernamentală, era însă slab; în nici un caz nu putea influența asupra voinței conducătorilor. Legionarii, pronaziști prin definiție, nu mai contau în viața publică: experiența scurtei și sângeroasei lor guvernări, precum și încercarea de rebeliune, le înstrăinase simpatia maselor populare și le anihilase orice credit politic; epavele statului lor major se expatriaseră.

Extrema stângă o alcătuia organizația comunistă; ea profesa, bineînțeles, o atitudine fățiș prietenoasă față de Rusia sovietică, de la care primea directive și ajutoare, și condamna războiul contra „marii protectoare" ca pe o acțiune fascistă, burghezo-capitalistă, îndreptată împotriva „marii țări" ce era guvernată de proletariatul organizat și construia socialismul. Basarabia nu conta în ideologia comunistă: ba chiar se justifica procedura sovietică față de România.

Această linie de purtare a fost concretizată printr-o „platformă"-program de acțiune, elaborată în septembrie 1941, sub titlul: *Lupta poporului român pentru libertate și independență națională.* Ea preconiza lupta pentru încetarea războiului contra Uniunii Sovietice, răsturnarea guvernului Antonescu, sabotarea producției de război, a transporturilor de trupe, arme și muniții, arestarea și pedepsirea vinovaților de război. În legătură directă cu scopurile declarate ale războiului, platforma cerea eliberarea „popoarelor" din Ardeal de sub jugul lui Hitler, iar în ce privește provinciile istorice din Răsărit doar „încetarea masacrării și jefuirii populației din Basarabia și Bucovina"[369]. Ulterior, aceste puncte au fost clarificate și lărgite prin formula: „Ieșirea României din războiul de jaf antisovietic și aducerea României la coaliția antihitleristă în frunte cu Uniunea Sovietică". În instrucțiunile trimise organizațiilor se cerea în chip expres „împiedicarea producției de război și a transportului de muniții, arme și armate pentru asupritorii sângeroși ai poporului român", „sabotajul și luptele de partizani".

Propaganda comunistă nu putea avea însă mare ecou în masele populare, din cauza regimului sever polițienesc și a cenzurii tipăriturilor, din cauza atitudinii în chestiunea Basarabiei care rănise adânc sufletul românesc și din cauza divergențelor de tactică din însăși conducerea partidului, unde erau elemente calificate mai târziu ca „trădătoare". Ea nu a

avut oarecare efect decât în cercurile organizațiilor sindicale de muncitori industriali, afiliate la partid, unde ea se propaga clandestin. Actele de nesupunere sau sabotaj, încercate de organizațiile comuniste, după mobilizare, la transporturi, în producția industrială sau în lupta de partizani au fost puține și fără proporții importante.

ORGANIZAREA ARMATEI ROMÂNE

În ajunul războiului

Experiența grea și costisitoare în vieți omenești a războiului de întregire demonstrase conducătorilor armatei române că puterea unei armate nu stă în umflarea efectivelor unităților ce o compun, cu încorporarea fără selecționare a contingentelor mobilizate, ci în omogenitatea materialului uman, în seriozitatea instrucției lui și în posedarea și buna utilizare a unui armament modern suficient. Afară de armele de luptă clasice: pușca, mitraliera, tunul, intervalul dintre cele două războaie mondiale a dezvoltat și perfecționat la maximum armele noi: avioanele, tancurile, vehiculele motorizate, aparatele de legătură, de transmisiuni, atât în ce privește tehnica fabricației și puterea lor de luptă, cât și în ce privește metodele de întrebuințare în lupta de atac și de apărare.

Pentru ca armata română să fie capabilă să ducă cu bun succes lupta împotriva adversarului puternic, în care se angajase, era indispensabil ca ea să-și aproprie și toate perfecționările pe care marele război și interegnul de peste două decenii le adusese artei militare, ca urmare a întrebuințării noilor arme. Îndeplinitu-și-a oare acest postulat? Se găsea ea oare îndeajuns de pusă la punct, pentru a inspira națiunii încrederea în izbândă și speranță în realizarea scopurilor politice pe care ea le servea?

Negreșit, organizarea, întreținerea și dotarea armatei ceruseră națiunii eforturi materiale considerabile; multe trebuințe pe alte terenuri: economic, social, cultural, îi fuseseră sacrificate. Statele mici — în mai multă măsură decât cele mari —și sărace gem sub povara cheltuielilor militare; ele sunt însă indispensabile și inevitabile pentru a asigura existența liberă a popoarelor lor și a le feri de alte calamități. Dar, aruncând o privire

retrospectivă asupra politicii de apărare națională a țării noastre, trebuie să constatăm că activitatea de consolidare a forței noastre militare, în special în ce privește înzestrarea armatei cu mijloacele de luptă reclamate de războiul modern[370], nu fusese nici la înălțimea cerințelor, nici în spirit de continuitate. Crizele economice ce bântuiseră țara, valurile de optimism și de încredere în spiritul pacific al marilor state și în eficacitatea concursului aliaților au întrerupt de multe ori ținerea pasului cu cursa înarmărilor celorlalte țări. Industria românească nu era capabilă să îndestuleze trebuințele armatei cu toate tipurile de armament și în cantitățile necesare, așa încât era nevoie să se recurgă la industria străină, dar satisfacerea comenzilor atârna de o serie de conjuncturi politice, de luări de angajamente ce ne limitau posibilitățile de liberă mișcare, era stânjenită de dificultăți ori crize financiare și, uneori, era întreruptă prin izbucnirea de incidente urâte, cum a fost penibila „afacere Skoda", din anii 1931—1933. Un mare efort s-a putut realiza în anii ce au precedat izbucnirea celui de-al doilea război mondial, când, sub presiunea amenințărilor ce întunecau orizontul, s-au cheltuit mari sume pentru înzestrarea armatei de uscat, aeriene și a marinei și s-au întreprins costisitoare lucrări de fortificații în zonele considerate ca fiind cele mai expuse invaziilor de la frontiera țării — pe linia Nistrului și la poarta Someșului — sau pe liniile naturale de apărare din Moldova. Ele n-au putut fi terminate din cauza lipsei de timp, de bani și a spiritului de continuitate[371].

Marile unități de luptă

Mutilarea României Mari în 1940, pierderea unei treimi din teritoriul țării, a provocat, cum era natural, o serie de măsuri de reduceri și regrupări ale marilor unități ale armatei: unele dintre ele au fost desființate, altele — micșorate numeric — au fost contopite cu unitățile vecine cu noile frontiere*. Așa încât, declararea războiului nostru, în iunie 1941, ne-a găsit

* Au fost suprimate diviziile 12 (Ismail), 11 (Dej) și 17 (Oradea). Divizia 15 din Chișinău a fost mutată la Piatra Neamț, iar Divizia 8 din Cernăuți a fost mutată în sudul Bucovinei. Multe elemente din Basarabia erau încorporate în diviziile cu centrele în județele limitrofe din Vechiul Regat. În chipul acesta, numărul diviziilor de infanterie s-a redus la 21.

cu un număr de 29 divizii operative, dintre care 21 divizii de infanterie, patru divizii speciale, nenumerotate (Divizia de Gardă, Divizia de Grăniceri, Divizia Blindate, care de luptă, și Divizia de Fortificații); apoi patru brigăzi (transformate în cursul războiului în divizii) de vânători de munte. Cavaleria, bine dezvoltată, în vederea terenului pe care se vor desfășura cu probabilitate operațiile, se compunea din zece brigăzi (devenite și ele, ulterior, divizii)[372].

O *divizie operativă* era formată din trei regimente active a trei batalioane fiecare, însumând astfel nouă batalioane, plus o brigadă de artilerie cu două regimente și un „regiment de marș". Un batalion avea trei companii de pușcași și o companie de mitraliere; o grupă de zece oameni avea ca sâmbure o pușcă-mitralieră. Erau și batalioane de mitraliere neînregimentate, la dispoziția armatei. În total, efectivul unei divizii era de 3 200 de oameni, la care se mai adăugau: o companie de cercetași; 1—2 companii de poliție, o companie de aruncătoare grele (branduri) de 120 mm, la regimente, de 80 mm la batalioane, de 60 mm la companii; o companie de material anticar de calibru mic. Artileria divizionară forma o brigadă cu două regimente mixte și anume: un regiment cu trei divizioane a trei baterii fiecare, din care două de tunuri, calibru 75 mm, iar unul de obuziere a 100 mm. Celălalt regiment era format din două divizioane, unul de tunuri și altul de obuziere. Materialul artileristic era de diferite proveniențe, în cea mai mare parte tunuri vechi, retubate, pentru uniformizarea materialului; altele de proveniență poloneză.

În ceea ce privește armamentul infanteriei, Comandamentul a pornit de la principiul *unificării armamentului*, adaptându-se unitatea de calibru, ceea ce permitea întrebuințarea aceleiași muniții de către oricare din armele infanteriei, și anume calibrul 8 mm. Atât pușca — model cehoslovac Z.B. —, care era o armă excelentă, cât și pușca-mitralieră, pistolul-mitralieră și mitraliera (grea), de același calibru, erau fabricate în țară, la Uzinele Copșa-Cugir, după modelele cehoslovace. După căderea Cehoslovaciei, fabricația acestor arme a fost intensificată prin aducerea în țară a unor tehnicieni cehoslovaci.

O *brigadă (divizie) de munte* era alcătuită din două grupe a câte trei batalioane fiecare, plus un grup de artilerie format din trei divizioane, din

care două de tunuri de munte și unul de obuziere. Un „grup" era echivalent cu un regiment.

O *brigadă (divizie) de cavalerie* se compunea din trei regimente de roșiori sau călărași și un regiment de artilerie călăreață; pe lângă acestea, un „batalion purtat". Cavaleria lupta uneori descălecată; în acest caz, divizia avea valoarea a trei batalioane de infanterie. În cursul războiului — în cursul bătăliei din regiunea Donului[373] — am avut divizii de cavalerie *motorizate* și altele *hipo*.

Artileriei i s-a dat o deosebită importanță: pe lângă artileria diviziilor operative, de care s-a vorbit mai sus, erau puternice unități de artilerie pe lângă corpurile de armată, armate și Comandamentul Suprem. Corpurile de armată dispuneau de opt regimente de artilerie grea — câte un regiment de fiecare corp de armată. Un regiment de artilerie grea era organizat pe două divizioane: unul de tunuri a trei baterii *St.-Chamoud* franceze de 105 mm și unul de obuziere, a două baterii *Skoda*, de 150 mm. Armata mai avea la dispoziție zece divizioane independente de artilerie grea și anume: cinci de tunuri și cinci de obuziere; ele erau la dispoziția Comandamentului Suprem, care le repartiza după trebuința armatelor sau corpurilor de armată.

Divizia Blindate se compunea, la intrarea noastră în război, din două regimente de vânători „moto", purtați pe autocamioane — regimentele 3 și 4 —, un regiment de care de luptă, având 140 de tancuri de 11 tone — model T. 2 —, un regiment de artilerie „moto", format din două divizioane a 100 mm și unul a 150 mm, un grup de cercetare și un batalion de pionieri. Cu această compunere, divizia a luat parte la campania din Basarabia și Odessa. Abia în toamna anului 1942, când a participat la bătălia de la Don, Regimentul de Care a primit și un număr de 24 tancuri de un tip superior: *Tiger*, germane, de 31 de tone.

Diferite unități de specialitate: artilerie antiaeriană și antitanc, pionieri, pontonieri, transmisiuni etc., în afară de secțiile ce aparțineau diviziilor, erau atașate pe lângă corpurile de armată, pe lângă armate sau la dispoziția Înaltului Comandament.

Aviația și marina aveau organizări proprii, corespunzătoare naturii lor speciale (a se vedea mai departe).

Fiecare divizie de infanterie avea și câte un *regiment de marș*, format din trei batalioane, câte unul pentru fiecare regiment al diviziei. Ele erau destinate, în timp de război, să umple golurile regimentului respectiv, provocate de pierderile suferite în luptă, și urmau divizia la distanță, de obicei în zona etapelor regimentului respectiv. Recrutați din zona unității căreia îi aparțineau, oamenii constituiau unități pentru instrucție — nu operative — și pe specialități. În timpul campaniei din Rusia s-a făcut uz de formațiile de marș, cu deosebire în cursul bătăliei de la Odessa[374], pentru completarea marilor pierderi suferite de trupă. De asemenea, la cavalerie existau escadroane de marș, iar, la artilerie, baterii de marș servind mai ales la instrucție, până ce recruții deveneau mobilizabili pentru luptă.

Comandamente și comandanți

Diviziile erau marile grupuri operative, întrucât, cuprinzând în compunerea lor unități din toate armele, erau capabile să acționeze independent. În vederea operațiilor în stil mai mare, diviziile erau reunite în „corpuri de armată", un corp de armată fiind alcătuit îndeobște din 2—3 sau chiar mai multe divizii. Rolul corpului de armată era administrativ, de instrucție, educativ și de luptă.

Erau, la intrarea noastră în război, un număr de opt corpuri de armată și anume: C.A. 1 la Craiova (comandant generalul T. Ionescu); C.A. 2 la București (comandant generalul N. Macici); C.A. 3, mutat de la Chișinău la Galați (comandant generalul V. Atanasiu), C.A. 4 la Iași (comandant generalul Sănătescu); C.A. 5 la Brașov (comandant generalul Gh. Leventi); C.A. 6, mutat de la Cluj la Timișoara, comandant generalul Corneliu Dragalina); C.A. 7 la Sibiu (comandant generalul Mitrănescu) și C.A. 11 la Bacău (comandant generalul C.Constantinescu).

La rândul lor, comandamentele corpurilor de armată au fost grupate, la intrarea noastră în război, astfel încât să formeze patru armate, numerotate I—IV, având următoarele zone de concentrare: Armatele I și IV pe frontiera Prutului, A. III în Transilvania, iar A. II în Dobrogea și pe frontiera de sud.

Pe lângă corpurile de armată funcționau în aceleași circumscripții și *corpurile teritoriale*. Pe când corpurile de armată aveau ca scop esențial pregătirea pentru acțiunea de luptă, corpurile teritoriale — subordonate celor dintâi — aveau în timp de pace grija gospodăriei corpului de armată, evidența oamenilor până la mobilizare, a materialelor și a tuturor bunurilor ce puteau folosi în caz de mobilizare, rechiziții etc.; de ele țineau și cercurile de recrutare. În timp de război, mai intrau sub comanda lor și părțile sedentare ale corpurilor de luptă și permanențele comandamentelor, dar cel mai mare rol era acela al instrucției, apărarea teritoriului și menținerea ordinii. Acțiunea comandamentelor teritoriale s-a făcut mult și binefăcător simțită în timpul perioadei tulburi ce a urmat după 23 august 1944, până la restructurarea armatei și ocuparea noilor fronturi de luptă din Transilvania și Banat. Comandant al corpului teritorial era un general, ierarhicește superior comandamentului de divizie, dar în subordinea corpului de armată operativ.

Conducerea superioară a armatei o avea Marele Stat Major, un organism vast, care cuprindea un mare număr de „secții" și despre „servicii", cu felurite atribuții. Enumerarea lor dă o idee de multiplicitatea problemelor ce se impuneau conducerii, instrucției și pregătirii de război a armatei.

Iată numărul și atribuțiile acestor secții și servicii: Secția I: organizare, recrutare, mobilizare, încadrare, rechiziții. Secția II: informații și contrainformații. Secția III: operații. Secția IV: materiale și înzestrare. Secția V: instrucție. Secția VI: transporturi (pe calea ferată). Secția VII: legături cu armatele aliate. Secția *Mont*: mobilizarea și organizația națională a teritoriului. Secția adjutanturii: încadrarea ofițerilor din Statul Major și gospodăria Statului Major. Serviciul administrativ, care se ocupa cu partea financiară a Marelui Stat Major, cu serviciul statistic al armatei, cu relațiile între Comandamentul Suprem al armatei și Crucea Roșie de la Geneva în ce privește evidențele prizonierilor de război; în fine, Serviciul istoric.

În septembrie 1942 s-a încercat constituirea unui Mare Cartier General al armatei, având în atribuțiile sale conducerea operațiilor pe câmpul de luptă; acest proiect era în legătură și cu planul înființării unui Grup de armate germano-român în Rusia de sud-est, sub comanda Mareșalului Antonescu. În vederea aceasta, s-a organizat și un eșalon înaintat al Marelui Stat Major

la Rostov, sub comanda generalului Socrate Mardare, subșeful Statului Major. S-au întâmpinat dificultăți din partea germanilor și, în cele din urmă, după înfrângerea de la Stalingrad, s-a renunțat la această idee, în februarie 1943, conducerea operațiilor revenind tot Marelui Stat Major, cu organizația lui completă.

Totalul armatei române mobilizate în luna iunie 1941 în vederea războiului s-a ridicat, în afară de aviație și marină, la aproape 800 000 de oameni. Acest număr a suferit fluctuațiuni în decursul războiului, din cauza pe de o parte a pierderilor suferite, iar pe de altă parte din cauza încorporărilor de contingente cu elemente noi. De asemenea, din aceleași cauze, organizarea armatei a suferit modificări, fiind supusă în mai multe rânduri la operații de restructurare.

Aviația și marina română în război

Războiul modern a introdus un nou mijloc de luptă: arma aeriană. Cercetarea științifică, stimulată de necesitățile războiului, a făcut ca noua armă să realizeze în scurtă vreme progrese considerabile și să ajungă un factor hotărâtor pentru obținerea succesului. De unde, la începutul primului război mondial, avionul era un simplu mijloc auxiliar de informație, el a evoluat treptat, dar rapid, devenind un element indispensabil de informație, de legătură, de luptă, până ce a ajuns, în războiul actual, o *armă a aerului*, acționând nu numai în câmpul tactic, la dispoziția comandamentelor marilor unități de luptă terestră, dar și în câmpul strategic, în formații independente, la dispoziția conducerii supreme a oștirii. Al doilea război mondial a găsit aviația la un înalt grad de dezvoltare, dispunând de un material perfecționat, cu doctrine și metode de luptă experimentate și posedând un personal excelent instruit ca tehnică și cu un moral excepțional de înalt. Progresele uimitoare realizate de noua armă o clasează, în ce privește randamentul, pe un picior egal cu mai vechile ei tovarășe de luptă: infanteria și artileria.

România a trebuit să țină pas cu celelalte țări, în măsura putințelor sale. Cu mari jertfe și cu preocupări patriotice și-a organizat și instruit o bună armată a aerului, așa încât, la deschiderea ostilităților, ea a putut intra în

acțiune, la loc de cinste, alături de puternicele aviații, atât ale aliatului, cât și ale adversarului. Deși mică la număr, în comparație cu uriașele aviații ale celorlalte mari puteri militare, ea era la un nivel înalt prin pregătirea profesională a aviatorilor și prin virtuțile ei ostășești. Misiunea aviației române a fost multiplă: apărarea orașelor și centrelor vitale ale teritoriului național, acoperirea trupelor, bombardarea și distrugerea obiectivelor inamice, culegerea de informații, legătura între unități, atacarea forțelor aeriene inamice, oriunde acestea erau întâlnite: în aer ori pe teren, atacarea coloanelor inamice în marș ori adunate pentru atac, a carelor de luptă, a artileriei, a depozitelor de muniții etc. Mereu prezentă, activă, neobosită, neînfricată, aviația română a știut să câștige, din primele zile ale războiului, cele mai înalte semne de prețuire: admirația aliatului și teama adversarului. Palmaresul gloriei și eroismului român e plin de nume de aviatori care și-au jertfit viața pentru apărarea intereselor celor mai sacre ale țării, pentru înălțarea și bunul ei renume.

În efortul național pentru crearea unei puternice armate, grija de a avea o bună aviație s-a întâlnit cu aceea de a crea o bună marină de război; ambele ramuri alcătuiesc două din cele mai specializate arme ale oștirii. În luptă nu numai cu armatele adverse, dar în luptă permanentă cu două obstacole permanente și capricioase ale naturii, ele necesită, spre a le face față cu succes, și una și alta, un aparataj tehnic complicat, perfecționat și costisitor, precum și un personal specializat printr-o îndelungată și necontenită pregătire pe baze științifice, călit la cea mai înaltă școală a caracterului. Și una și alta presupun o temeinică organizare industrială și comercială, întrucât dezvoltarea lor ca arme de luptă stă în strânsă legătură cu utilizarea lor ca factor de progres economic.

O preocupare serioasă pentru organizarea unei aviații puternice s-a accentuat în țara noastră în decada 1930—1940. Ea a avut ca organ propulsor inițial Subsecretariatul de Stat al Aerului, creat în 1932 pe lângă Ministerul Apărării Naționale, dar a luat un avânt deosebit de la 1936, prin crearea unui Minister al Aerului și Marinei, cu organizație și fonduri bugetare proprii. Principalul mijloc de lucru al acestui minister a fost în ce privește aviația: Fondul Național al Aviației, având ca sursă fundamentală

Timbrul Aviației; de la 1938, el a fost contopit cu Fondul Apărării Naționale și cu al Marinei.

Dotarea aviației cu aparate de luptă s-a realizat în bună parte prin achiziții de la industria străină, dar considerațiunile politice, care ne impuneau o atitudine independentă și libertate de mișcare, precum și necesitățile completării materialului și întreținerea lui în bună stare, corespunzător progresului neîncetat în acest domeniu, ne-au obligat să creăm aviației noastre o temelie solidă, printr-o industrie națională puternică și independentă, care să lucreze în cadrele unui program bine determinat. Principala fabrică din țară, Uzinele Industria Aeronautică Română — în prescurtare I.A.R. — din Brașov, creată la început cu capital francez, a devenit, de la 1 ianuarie 1939, o instituție a statului român, reorganizată pe bază de regie autonomă; ea fabrica atât motoare, cât și aparate, putând rivaliza cu cele mai moderne instalații similare din străinătate. Alte stabilimente, precum S.E.T., I.C.A.R., P.R.E.R.O.M., I.R.M.C. etc., precum și diverse industrii auxiliare, fabricau avioane de școală, instrumente de bord, piese de construcție sau reparații etc.

Mână-n mână cu progresul aviației de război, s-a dezvoltat aviația comercială, s-au achiziționat și amenajat terenuri și o rețea bogată de aerodromuri și aerogări, prevăzute cu instalațiile adecvate: ateliere, hangare, cazărmi; s-au creat școli pentru formarea de personal navigant și personal tehnic.

Compunerea și organizarea aviației române, la intrarea noastră în război, era următoarea:

Aviația cuprindea două mari subîmpărțiri: aviația *de luptă* și aviația *de conlucrare*. Cea dintâi era atașată direct Marelui Cartier, de la care primea ordinele de operații, luptând în câmpul strategic, cu obiective depărtate, în mod independent de unitățile tactice. Cea de-a doua era repartizată armatelor și corpurilor de armată, luptând în câmpul tactic, pentru a susține acțiunea unităților angajate în lupta cu inamicul. Aviația de luptă poseda cele mai puternice aparate: bombardiere, avioane de vânătoare de zi și de noapte, avioane de recunoaștere, de legătură și de transport. Aviația de conlucrare era formată în chip principal din aparate de observație și de legătură.

La izbucnirea războiului, organizarea pe unități a aviației române se prezenta în chipul următor:

I. Gruparea *avioanelor de luptă*, la dispoziția Marelui Cartier, cuprindea:

a) Două *flotile de avioane de bombardament*: Flotila I B (comandor Sahini) și Flotila II B (comandor Ceaușu). Fiecare flotilă era alcătuită din câte trei grupe, a câte două sau trei escadrile, o escadrilă având șase aparate. Avioanele acestor flotile erau aparate puternice, de trei tipuri: *Heinkel* 111 (germane), bimotoare, viteză 300 km pe oră, încărcate cu bombe de 50—200 kg, ceea ce făcea o încărcătură de 1 600—2 000 kg de aparat; tip *Los* (poloneze), denumite P.Z.L. 63, bimotoare, cu viteză mare: 400 km pe oră, având ca încărcătură la bord 12 bombe a 100 kg; tip *Savoy* 79, italiene, bimotoare, viteză 360 km pe oră, încărcătura 36 de bombe a 50 sau 18 a 100 kg. În total, o flotilă de bombardament avea 42 de aparate.

b) Trei *flotile de vânătoare* a trei grupe, compuse fiecare din câte trei escadrile a șase aparate. Escadrilele de vânătoare însoțeau pe cele de bombardament pentru a le înlesni acțiunea, apărându-le de atacurile aviației dușmane, sau duceau lupta împotriva formațiilor de vânătoare dușmane. Principala formație: Flotila I Vânătoare era compusă din trei grupe: un grup *Messerschmidt* (trei escadrile), un grup *Heinkel* 111 de vânătoare (două escadrile) și o escadrilă *Hurricane*, independentă. Flotila II Vânătoare avea aparate poloneze P.Z.L., cuprindea două grupe a câte trei escadrile; un grup I.A.R. 80 a fost trecut la Flotila III. Această ultimă formație, Flotila III Vânătoare, a luat ființă după sfârșitul bătăliei de la Odessa[375]; ea era compusă din două escadrile I.A.R. 80. Este de observat că toată aviația de vânătoare a luptat în partea întâi a campaniei în sprijinul aviației de bombardament, afară de Escadrila 53, menționată mai sus, care făcea vânătoare liberă, independent de formațiile de bombardament.

c) *Escadrile de recunoaștere*, definite prin însuși numele lor.

II. Avioanele *aviației de conlucrare* erau repartizate pe lângă armate; erau deci patru grupuri, pe lângă fiecare din cele patru armate. La rândul ei, aviația unei armate era repartizată pe lângă corpurile de armată ale acesteia. Fiecare armată dispune de: o escadrilă de recunoaștere, o escadrilă de legătură, un grup de vânătoare și trei escadrile de observație, acestea date corpurilor de armată. Escadrilele de observație erau de fabricație

românească: I.A.R. (Brașov) 38 și 39; aviatorii noștri le denumeau, cu o familiaritate glumeață: „Neață", considerându-le — pe nedrept — inferioare tipurilor puternice de fabricație străină. Escadrilele de recunoaștere și conlucrare aveau câte 8—12 aparate.

În chipul acesta, numărul avioanelor de toate tipurile și specialitățile, cu care cele două armate române au intrat în campanie la 22 iunie 1941, se ridică la un total aproximativ de 800 de aparate, deservite de personalul aferent — navigație, tehnicieni, auxiliari.

Moralul soldatului român

În urma sfărâmării Cehoslovaciei și a celorlalte amenințări din afară, perspectiva unui război general ce va cuprinde și România devenind iminentă, guvernul român a luat măsurile militare de rigoare. Armata, completată cu contingentele de rezervă, convocate în mai multe serii, a fost concentrată și trimisă „pe zonă", la fruntariile considerate ca fiind cele mai direct amenințate: pe linia Nistrului, ca să facă față amenințării sovietice, la granița de nord-vest spre Ungaria, în sudul Dobrogei, spre Bulgaria. În a doua jumătate a lunii martie 1940, unitățile române erau grupate în „dispozitiv de acoperire" la Nistru și în „poarta Someșului"; apărarea, în aceste sectoare, se sprijinea și pe puternicele linii de fortificații începute cu un an înainte și a căror lucrare se intensificase.

Cedarea, fără opunere, primită din considerații politice și hotărâtă pe căi diplomatice a Basarabiei, a nordului Bucovinei și a jumătate din Transilvania a atins grav moralul armatei, căci nimic nu influențează mai rău sufletul soldatului decât ordinul de a se retrage fără luptă din fața unui dușman cu care el are dorința să se măsoare, abandonându-i hotar, fortificații și pământul patriei. Această retragere și abandonare, venită după aproape doi ani de concentrări, întrebuințați în munca de uzură a nervilor pentru instrucție și lucrări grele, departe de cămin, de familie, de pământ, de ocupațiile obișnuite, au zdruncinat într-o măsură simțitoare puterea armatei, care stă nu numai în numărul luptătorilor și al gurilor de foc, dar mai ales în tăria sufletească a fiilor poporului, chemați să apere patria cu prețul sângelui

vărsat și cu sacrificiul vieții. Abandonările de teritorii din iunie—iulie și august—septembrie 1940, când mari unități au trebuit ca, în condiții uneori jignitoare pentru demnitatea, mândria și onoarea unei armate, să se retragă umilite, fără luptă și fără vină, părăsind pământul patriei, au semănat în sufletul soldatului pe de o parte descurajare, dar pe de altă parte setea de a se răzbuna, lovind fără cruțare, atunci când soarta va fi mai puțin crudă pentru mult încercata lor țară. Acest sentiment și-a făcut proba în hotărârea și dârzenia cu care soldatul a acționat în zilele dureroase de 21—23 ianuarie 1941, împotriva rebeliunii legionare care, în ochii lui, era o nouă încercare de prăbușire — venită de astă dată dinăuntru — și de sfărâmare a țării, după cea venită din afară în vara trecută.

S-a făcut, cu această ocazie, dovada că moralul armatei e intact, că se va putea conta pe sufletul oțelit al soldatului țării și că armata, demoralizată prin crudele încercări din vara anului 1940, va reînvia, înălțându-se cu putere și cu tradiționala ei ascultare, atunci când va fi chemată la datoria cea mare, spre a apăra și reface integritatea pământului țării și spre a pedepsi ofensa nemeritată ce i se adusese.

PARTEA a II-a

CAMPANIA ROMÂNEASCĂ ÎN EST

De la trecerea Prutului (22 iunie 1941) până la bătălia de la Stalingrad (19 noiembrie 1942)

România în război

Intrarea în război contra Uniunii Sovietice a fost cunoscută de cercurile mai restrânse ale Capitalei chiar din seara de 21 iunie prin măsurile polițienești de siguranță, obișnuite pentru starea de război. În dimineața următoare, masele mari ale publicului au aflat-o din emisiunile posturilor de radio și din informațiile [apărute în] presă, care au publicat și cele două manifeste[376], *Proclamația către țară* și *Ordinul de zi către armată* ale generalului Antonescu.

Pe când la frontiera de est armatele porneau la luptă, masele populare reacționau sufletește potrivit temperamentelor și convingerilor personale. Evident, oricare erau părerile asupra îndreptățirii gravului pas făcut de guvern, în momentul respectiv nu mai era altă atitudine de luat decât aceea a solidarității întregului popor în sforțarea ce trebuia făcută pentru a asigura triumful armatelor ce luptau pe front și a îndeplinirii năzuințelor pentru care fiii țării fuseseră trimiși să lupte și să moară. Totuși, nu exista nici unanimitate absolută în atitudinea sufletească a națiunii, nici entuziasm necondiționat în ce privește acțiunea întreprinsă. S-au arătat și analizat în altă parte* motivele de diferite ordine ce explicau aceste atitudini; dacă ele

---

* În capitolul părții I: „Sentimentul popular față de noul război".

s-au atenuat într-o oarecare măsură din cauza comandamentelor morale pe care intrarea în acțiune le impunea națiunii, nu e mai puțin adevărat că se manifestau, discret, prin contradicții curioase.

Deși suntem, prin jocul alianțelor, în stare de război cu Marea Britanie, aliata Rusiei sovietice, simpatiile discrete ale lumii merg — în lipsa Franței, scoasă din luptă — spre Anglia[377]. Se ascultă cu atenție și interes emisiunile radiofonice ale B.B.C.-ului din Londra. Ascultătorii se bucură de micile succese britanice și au o încredere mistică, sfidând orice logică impusă de condițiile în care se desfășura atunci războiul, în triumful final al Angliei, după vechiul adagiu : „Ultimul sfert de ceas este totdeauna al Angliei". În schimb, nu există o reală simpatie pentru germani, deși suntem aliații lor. Este evident că succesul politicii noastre, așa cum e definită prin acțiunea întreprinsă de guvern, atârnă de izbânda germanilor și aceasta ar necesita din partea noastră o sinceră colaborare cu ei; totuși, singurul sentiment ce ne stăpânește este un fel de resemnare, o suportare pe bază de rațiune — dar neîncălzită de sentiment — a acestei colaborări[378], născută din convingerea că numai cu ajutorul lor vom putea fi apărați împotriva altor primejdii și ne vom putea recupera teritoriile a căror răpire ne-a sângerat inimile.

Aceste frământări sufletești nu pot scăpa nici acelor germani care sunt înzestrați cu oarecare perspicacitate. Un ofițer superior german a declarat într-un cerc de camarazi români, după încheierea unei consfătuiri cu caracter tehnic: „Noi știm care e dorința dumneavoastră: să vedeți mai întâi Rusia zdrobită, prin puterea Germaniei, și apoi să vedeți Germania înfrântă prin acțiunea Angliei; dumneavoastră sunteți dispuși să dați, și într-un caz și în celălalt, concurs celor ce vă vor scăpa de acești dușmani..."

Lipsa de solidaritate completă față de aliatul german stăpânește nu numai — cu puterea unui instinct — masele populare, ci se întâlnește, sub forme raționale, și la căpeteniile armatei. Marele Stat Major și unii din tre comandații de mari unități erau conștienți de faptul că, în năpraznicul duel încins între doi giganți, relativ mica noastră oștire, lipsită de un utilaj suficient al războiului modern: care de luptă, tunuri de asediu, tunuri grele anticar, fără mijloace motorizate — germanii ne-au dat o mică parte abia în primăvara anului 1944 —, nu putea să aibă contribuții esențiale la soarta războiului, ci numai să se jertfească pentru ușurarea aliatului; de aceea, ea

trebuia cruțată cât mai mult posibil pentru sarcinile ce-i vor reveni în legătură cu apărarea proprie și cu recuperarea integrală a pământului pierdut. Neîncrederea în victoria finală a germanilor a făcut ca Marele Stat Major să stăruiască insistent, chiar în timpul succeselor germane de mai târziu, să se grăbească și să se desăvârșească linia fortificată începută: Focșani — Nămoloasa—Brăila, adică o poziție defensivă.

Bineînțeles, frământările sufletești ale sferelor conducătoare nu influențau masele luptătoare, cărora le rămâncau necunoscute și străine; admirabilul spirit de disciplină al ostașului român l-a ținut strâns în jurul drapelului țării, fără nici o defecțiune, oricare au fost vicisitudinile unei campanii grele, de peste trei ani.

Unele exagerări verbale ori de organizare produc indispoziții. Așa e calificativul aplicat de Antonescu războiului pornit de el împotriva Rusiei sovietice pentru Basarabia: „*războiul nostru sfânt*". Este, desigur, o oarecare exagerare, ce n-are nici măcar meritul originalității*.

Displace și tonul excesiv retoric din „Proclamațiile" adresate țării. Din cea iscălită de generalul Antonescu se resimte de stilul metaforic cultivat de intimul său colaborator, Mihai Antonescu; ea cuprinde alineate încărcate de zorzoane stilistice ca acestea:

„...În ceasul când popoarele își torc istoria pe câmpuri de bătaie, când drepturile se cuceresc în flacăra jertfei, iar civilizația se plămădește din sângele veacurilor, poporul românesc nu poate privi cu brațe nevolnice și suflet golit mărețul vârtej al onoarei Neamurilor".

„Raclele strămoșilor, crucile martirilor și drepturile copiilor noștri ne poruncesc să ne scriem cu propriul nostru sânge dreptul la onoare, spălând cu același sânge pagina nedreaptă înscrisă în anul trecut în istoria noastră, nu de Neamul Românesc însuși, ci de trădătorii lui..."

La alergarea după efecte stilistice, se adaugă infatuarea „Conducătorului":

---

* E împrumutat de la titlul cunoscutei cărți *Povestea sfântului nostru război*, publicată de autorul acestor rânduri, cu șapte ani mai înainte, ca o ediție populară, menită educației publicului mare, a *Istoriei războiului pentru întregirea României*. Întrebuințarea abuzivă a unui cuvânt poate aduce deprecierea lui și, prin consecință, a lucrurilor la care el este aplicat.

„Ostași, v-am făgăduit din prima zi a noii Domnii și a luptei mele naționale să vă duc la biruință;

Să șterg pata de dezonoare din Cartea Neamului și umbra de umilire de pe fruntea și epoleții voștri...

...Ostași, vă ordon: Treceți Prutul!..."

Negreșit, Mihai Antonescu lasă frâul liber limbuției sale, mai ales când are ocazia să se manifeste personal, ca în cuvântarea sa la radio, în seara aceleiași zile de 22 iunie:

„Români, națiunea noastră a început azi un război mare și sfânt.

În ceasul acesta izbăvitor, granițele sfâșiate și umilite ale țării, valea bătrânului Prut au răsunat de geamătul dezrobitor al tunului, iar armatele germane și române de sub comanda generalului Antonescu scriu cu sângele luptei ultima pagină a istoriei pământului Basarabiei.

Trăgând spada de ostaș și de despicător de drumuri, generalul Antonescu a prăbușit azi umbrele pătate ale dezonoarei de ieri.

Prin el, Providența a revărsat azi zorii mândriei naționale și bucuria regăsirii Istoriei.

Prin el, destinul taie azi în piatra veșniciei noastre tiparul statornic al destinului românesc..."[379].

Și așa pe vreo șapte pagini.

Opinia publică luminată se întreba dacă nu era mai convingător și — în tot cazul — mai serios ca chemarea la luptă să se facă în stil sobru, fie printr-o expunere istorică documentată, fie prin câteva fraze lapidare, concise, bărbătești[380]. De aceea, se primesc cu mai multă simpatie cuvintele exprimate, la diferite prilejuri, de Regele Mihai: scurte, simple, fără încărcătură stilistică și fără fatuitate[381].

Se anunță, în schimb, o administrare parcimonioasă a știrilor despre mersul operațiilor pe fronturile de luptă, o severă cenzură a informațiilor și comentariilor, ceea ce ar denota o nesocotire a opiniei publice sau teama de controlul și participarea ei liberă. Nădejdea de a avea informații mai ample rămâne la emisiunile posturilor de radio străine, deși e evident că intențiile propagandistice vor altera adeseori adevărul obiectiv. Se renunță la rechiziționarea aparatelor de radio și se aplică numai parțial sechestrarea telefoanelor.

Începe „războiul nervilor" sub diferitele lui aspecte. Avertismentul că războiul modern nu se mărginește la luptele armatelor pe fronturi, ci că vom avea de-a face cu ceea ce Ludendorff[382] numise „război total", ni se dă în curând. În zorii zilei de 26 iunie, urletele sirenelor de alarmă, amestecate cu simfonia sinistră a exploziei bombelor aruncate din avioane și acelea ale apărării antiaeriene, vestesc pe locuitorii Capitalei că războiul aerian împotriva pașnicilor cetățeni a început. Oamenii mai vârstnici încep să-și reamintească de ceasurile de spaimă trăite cu 25 de ani în urmă. Teatrul celui dintâi atac aerian asupra Bucureștilor a fost cartierul din jurul Mitropoliei: case sfărâmate, oameni uciși în locuința lor, străzi desfundate căscând pâlnii enorme pline cu apa revărsată din canalele sparte. E doar modestul prolog al unei mari tragedii; nu se bănuiește care va fi groaznica desfășurare a actelor viitoare. Seria atacurilor aviației sovietice continuă fără prea mare succes, decât acela de a ține nervii încordați. Unele alarme sunt false; altele însemnează că atacul a fost anihilat înainte ca atacatorul să fi putut atinge perimetrul Capitalei. Puține avioane pătrund în spațiul aerian al orașului și-și lansează bombele; printre cele mai serioase atacuri a fost acela din 15 iulie, din cartierul Dealul Spirii.

Mai enervantă e lipsa de știri sigure de pe front. Cenzura a așezat o perdea de ceață între fronturi și țară. Comunicatele sunt rare și foarte laconice. Nu știm nici care e situația din sectorul central al noului Front de Est, unde ne închipuim că germanii dau lovitura principală în direcția Moscovei, nici, mai cu seamă, aceea din sectorul de sud, ce ne interesează îndeosebi pentru că acolo noi formăm aripa dreaptă a marelui front german. Comunicatele vorbesc vag de lupte aeriene, de sute de avioane distruse. Par a se desemna mari operațiuni terestre în curs, ce se dau în trei direcții: prima, în direcția Leningrad; a doua ar urma axa Minsk-Smolensk-Moscova; a treia s-ar da în regiunea Pripet, cu direcția spre Kiev; se vorbește și de acțiuni puternice în regiunea Lemberg. Nici pe comunicatele părții adverse nu se poate pune preț: Radio Londra a anunțat din prima zi o înaintare în sudul Basarabiei a armatei române, care ar fi cucerit orașul Bolgrad, pentru ca în zilele următoare să nu mai sufle o vorbă. Radio Moscova anunță că, „în urma repetatelor atacuri aeriene sovietice, Bucureștii au suferit pagube considerabile..." Încolo, numai zvonuri ce se

lansează azi, spre a se dezminți mâine. Strategii de cafenea sunt în plină activitate.

Știri urâte ne sosesc din Iași: în ziua de 29 iunie s-au produs acte împotriva evreilor, care au luat proporții[383]. După versiunea oficială, s-ar fi tras focuri de armă împotriva trupelor germane de la ferestrele unor case locuite de evrei. Aceasta a dezlănțuit o represiune sângeroasă împotriva evreilor, atât din partea trupelor germane din garnizoană, cât și din partea autorităților militare și polițienești române, care au dat curs reclamațiilor venite de la germani. Ca în toate dramele de acest fel, desigur că acei care au pătimit au fost mai mult oamenii nevinovați, decât făptașii reali. Represaliile au luat o formă sălbatică. Oamenii au fost împușcați la întâmplare, pe străzi. Alții au fost aduși, în grupuri, în curtea Chesturii din Iași, unde au fost mitraliați de la o fereastră. Câteva mii de evrei au fost încolonați, duși la gară și înghesuiți în vagoane plumbuite care au fost pornite, pe o căldură toridă, spre Târgu Frumos, Pașcani, Roman, apoi iarăși întorși la Târgu Frumos și din nou porniți prin Roman, până la Călărași, pe Dunăre. Călătoria aceasta, făcută în condiții groaznice, în vagoane neventilate, a provocat moartea unui mare număr de nenorociți, prin sufocare și de sete. Oficial s-a recunoscut că în Iași au fost executați vreo 500 de oameni, iar în sinistrul „tren al morții" au pierit alți vreo 2 000; comentatorii evrei ridică aceste cifre la aproximativ 10 000 de victime, ceea ce pare exagerat[384]. Transplantarea pe teritoriul țării a acestui fel de barbarii hitleriste a făcut o impresie penibilă. Cu toate incidentele vieții de toate zilele, cu toată enervarea produsă de lipsa de știri ori de colportarea de știri false, ce se dezmint repede, cu toate contradicțiile ce zbuciumă sufletele românilor, unde precumpănește rezerva față de germani, nu lipsesc din concertul vieții publice mii de glasuri care aprobă zgomotos și preaslăvesc binefacerile politicii de alianță cu Germania. Ele răsună din partea unor oameni de cultură care și-au făcut educația în Germania și din masa foștilor combatanți ori simpatizanți cu mișcările cuziste și legionare. Se proclamă sus și tare, de către cei ce au pretenția de a scruta cu claritate viitorul, că acesta aparține rasei germane, care, în urma victoriei, totale și sigure, va clădi pe ruinele țărilor învinse forme noi de viață publică în Europa. Germanofilii fanatici au început să descopere în Hitler una din cele mai

măreţe figuri ale Istoriei, ale cărui geniu şi glorie vor întrece şi pe ale lui Napoleon şi, desigur, pe ale lui Genghis-Han.

În aceste împrejurări contradictorii se petrece epilogul[385] masacrelor legionare de astă-iarnă, care demonstrează că Antonescu îşi păstrează atitudinea de fermitate, chiar după alianţa cu Germania. Au fost condamnaţi la moarte şi executaţi prin împuşcare aceia dintre organizatori care au putut fi prinşi, în cap cu colonelul Ştefan Zăvoianu, fost prefect al Poliţiei Capitalei şi unul din cei mai exaltaţi legionari. Asasinii lui Iorga şi Madgearu, în frunte cu Boeru, au fost condamnaţi în lipsă, întrucât fugiseră din ţară şi găsiseră azil în Germania.

CAMPANIA PENTRU REDOBÂNDIREA BASARABIEI

Forţele luptătoare şi planuri de operaţii

La declararea războiului nostru contra Uniunii Sovietice, în ziua de 22 iunie 1941, majoritatea marilor unităţi române destinate să opereze pe Frontul de Est se găseau mobilizate şi concentrate în Moldova, pe linia Prutului, gata de acţiune împotriva forţelor sovietice masate de cealaltă parte a frontierei din 1940. De aceea, operaţiunile puteau începe imediat după notificarea stării de război, fără a mai fi nevoie de operaţii de mobilizare, transporturi şi concentrare.

Totalitatea forţelor armate române[386] era concentrată în patru armate, din care: Armata 1 era în Transilvania, pentru a asigura apărarea teritoriului şi în vederea eventualelor operaţiuni din această zonă, iar Armata 2 se găsea pe graniţa de sud — Dobrogea şi Dunăre — cu misiunea de a supraveghea frontiera spre Bulgaria. Pe zona operaţiilor ofensive spre est erau concentrate 22 mari unităţi — divizii şi brigăzi — şi anume: 14 divizii de infanterie, trei brigăzi — denumite apoi divizii — de vânători de munte, patru brigăzi de cavalerie şi o divizie blindată. Aceste unităţi erau grupate în trei armate, dintre care două erau curat româneşti: Armata 3 la nord şi Armata 4 la sud; între ele, la centru, era un grup mixt germano-român,

denumit Armata 11 germană; ele ocupau poziții de luptă de-a lungul noii noastre granițe — în Bucovina și de-a lungul Prutului, așa cum o stabilise actul violent de la 26 iunie 1940.

Conducătorul statului, generalul Ion Antonescu, întrunea în persoana sa și demnitatea de „Comandant de căpetenie al oștirii", preluând cu acest titlu o prerogativă care, după Constituție, aparținea Regelui; în această calitate, el dăduse faimoasa proclamație: „Ostași, vă ordon, treceți Prutul!" În unele proclamații din primele luni ale războiului el apare chiar cu titlul de „Comandantul de căpetenie al armatelor germano-române". De fapt, această titulatură era mai mult onorifică întrucât conducerea strategică a operațiilor armatelor germane și române de pe Frontul de Sud-Est o aveau Înaltele Comandamente germane.

Prin scrisori schimbate înaintea intrării în acțiune, la 18 iunie 1941, Hitler anunțase lui Antonescu că Înaltul Comandament german va avea direcțiunea operațiilor strategice ale armatelor aliate, germane și române, dar că el se va îngriji de prestigiul personal al lui Antonescu. Acesta a răspuns asigurându-l pe *Führer* că va merge până la capăt în acțiunea pornită spre Răsărit, adăugând că nu pune nici o condiție cu privire la cooperarea militară în teritoriul ce va fi teatru de război. Rolul personal al generalului Antonescu a fost, totuși, important, ca șef al armatei, nu numai în ce privește puterile administrative, dar și mișcările tactice ale unităților române. Cu deosebire în campania din Basarabia și din fața Odessei, el a desfășurat multă energie, făcând încă o dată dovada cunoscutelor sale calități de înțelegere tactică a situațiilor, de animator și cunoscător al oamenilor; adeseori însă caracterul său nestăpânit, impulsiv, îl împingea la imixtiuni în conducerea tactică a unităților de pe front, care puteau, prin neprevăzutul și arbitrarul lor, să compromită operațiile și nemulțumeau adânc pe comandații răspunzători de adevăratele situații și posibilități. Marele Stat Major al armatei a avut ca șef, în primele luni ale războiului, pe generalul Alexandru Ioanițiu, secundant fidel și devotat al șefului său.

După informațiile Marelui Stat Major român, Sovietele ar fi avut concentrate la frontiera română aproximativ 18 divizii[387]. Câștigul de teritoriu al Sovietelor, realizat în anii precedenți în Galiția și Bucovina, dădea acestora un mare avantaj strategic, oferindu-le posibilitatea de a ne

ataca nu din direcția est spre vest, ceea ce ar fi obligat armatele lor să ia în piept dealurile moldovenești ce au direcția nord-sud și să forțeze trecerea unor mari obstacole naturale ca Prutul și Siretul, ci să atace cu forțele principale după direcția nord-sud, de-a lungul văilor și cursurilor de apă. Planul de atac atribuit Sovietelor era, așadar, de a prinde Moldova în clește, atacând-o cu forțele principale dinspre nord, din Bucovina și nordul Basarabiei, simultan cu o altă acțiune ce trebuia să pornească, cu direcția est-vest, prin sudul Basarabiei, cu obiectivul Galați. Dovada acestui plan o făcea repartizarea forțelor sovietice de-a lungul frontierei și masarea lor în anumite puncte. Mulțimea aerodromurilor sovietice în apropierea Prutului, în special în sudul Basarabiei, și grămădirea de trupe în vecinătatea frontierei din această zonă erau dovezi sigure ale ofensivei pregătite împotriva teritoriului nostru. Totuși, rușii pregătiseră pentru orice eventualitate și planurile unei energice defensive active și ale unor retrageri strategice pe linii succesive, cum o arăta organizarea foarte minuțioasă de linii de poziții întărite și de fortificații de-a lungul obstacolelor naturale și a marilor linii de comunicații. Repeziciunea și forța atacului româno-german a obligat pe ruși să adopte această a doua alternativă a planului lor de luptă, adică defensiva activă pe Prut, Nistru și în zona Odessa, însoțită de acțiuni de întârziere sau de rezistență temporară între Prut și Nistru și dincolo de Nistru, până în fața Odessei.

Planul strategic al acțiunilor germano-române, executat cu energie, a făcut ca operațiunile duse de armata română contra armatelor sovietice să ia de la început forma războiului ofensiv, cu caracter de mișcare. Rezistențele organizate de armatele adverse au făcut ca această acțiune să treacă prin faze de mișcare rapidă și de opriri în fața pozițiilor de rezistență, pentru străpungerea cărora trebuiau montate atacuri în forță. Astfel, bătălia Prutului și forțarea Nistrului, obstacole importante, dublate de puternice linii fortificate, au necesitat metodice atacuri în forță, pe când operațiunile ce i-au urmat, în Basarabia și Transnistria, au fost operațiuni de mișcare. Numai bătălia din fața Odessei a avut un caracter distinct, similar atacului în războiul de stabilizare, cu atacuri des repetate, întrerupte prin scurte perioade cu caracter defensiv.

Timp de o săptămână după declararea războiului, un val de mister învăluia în ochii publicului operațiile ce se desfășurau pe Frontul de Est. Curiozitatea emoționantă a publicului, avid de a afla ce se petrece pe front, era pusă la grea încercare. În special, nici o știre de pe sectorul român al imensului front. Numai cu încetul, vălul începe să se destrame și comunicatele germane, destul de sobre, aruncă slabe raze de lumină asupra evenimentelor petrecute pe frontul cel nou din est după 22 iunie. Pe când rarele comunicate române anunță numai acțiuni de aviație, păstrând un mutism complet — și neînțeles pe atunci — asupra luptelor ce se presupuneau a se duce pe frontul nostru, comunicatele germane dau relații asupra importantelor acțiuni petrecute în centrul uriașului front ce se întindea de la Baltica la Marea Neagră. Perdeaua groasă de trupe, masate de Soviete la noua frontieră — împinsă mult spre vest în urma evenimentelor din 1939-1940 — fusese ruptă și germanii se găseau în plină înaintare victorioasă în țările baltice și pe direcțiile principale de înaintare din întinsul teritoriu sovietic. Marea bătălie de încercuire de la Bialystok-Minsk s-a terminat cu victoria germanilor, care dau amănunte impresionante: peste 300 000 de prizonieri și așa-numita linia întărită „Stalin" străpunsă în centrul ei; armatele germane au început marșul ofensiv spre Leningrad, Moscova și Kiev.

Abia la 6 iulie, Comunicatul nr. 4 al Marelui Stat Major român anunță că operațiile terestre pe frontul român au început și ele[388] și sunt în desfășurare victorioasă.

Întârzierea acțiunii românești la aripa dreaptă a imensului front german a avut drept cauză concepția Comandamentului german ca frontul român să fie aliniat cu frontul german propriu-zis. Linia acestui front se găsea mult mai la vest, iar frontul român făcea, față de cel german, un ieșind spre est, care ar fi putut fi luat în flanc de atacul dușman. De aceea, trupele concentrate pe noua linie de frontieră română din 1940 au trebuit să aștepte în defensivă activă, adică mărginindu-se la formarea de capete de pod și la mici incursiuni locale, până când înaintarea centrului german a făcut necesară începerea ofensivei și pe frontul nostru.

Operațiile Armatei 3 române[389]

Armata 3 română își avea pozițiile în Bucovina și nordul Moldovei, pe noua frontieră cu fața spre nord[390]. Ea era alcătuită, la început, din trei brigăzi — transformate ulterior în divizii — de vânători de munte: 1 (general Mihail Lascăr), 2 (general Ion Dumitrache), 4 (general Gh. Manoliu); ele alcătuiau Corpul de Munte sub comanda generalului Gh. Avramescu. Aripa dreaptă a Armatei 3 române o forma Corpul de Cavalerie (comandant general M. Racoviță), alcătuit din trei brigăzi: 5 (colonel Măinescu), 6 (general Racoviță Aurel, apoi Codreanu ș.a.), și 8 (colonel Dănescu); o brigadă era formată din două regimente de Călăreți și un batalion purtat (Moto).

Primele două brigăzi — 5 și 6 — au fost puse, inițial, sub ordinele operative ale Armatei 9 germane, vecine; numai Brigada 8 a făcut campania din Bucovina în cadrul Armatei 2 române. La începutul campaniei din Bucovina a fost atașată Armatei 2 și, în scop operativ, Diviziei 7 Infanterie, temporar. Comandantul Armatei 3 române era generalul Petre Dumitrescu[391]. Om cu mintea clară și cu sufletul viteaz, militar priceput, energic și rezolut, generalul Petre Dumitrescu va conduce cu fermitate oștile sale timp de trei ani ai campaniei din Rusia, fără întrerupere, într-un mare număr de bătălii, unele victorioase — cum au fost cele din prima parte a campaniei —, altele nenorocoase — cum au fost cele din urmă. Brigăzile de vânători de munte și de cavalerie, ce alcătuiau Armata 3 română, erau unități de elită ale armatei noastre; ele vor da numeroase și grele lupte și se vor acoperi de glorie, de la Prut până în Caucaz.

În planul strategic al Înaltului Comandament Aliat germano-român, Armata 3 română, făcând legătura, în Bucovina, cu dreapta armatelor principale germane[392], trebuia să înceapă cea dintâi acțiunea ofensivă contra adversarului, ocupând nordul Bucovinei și forțând linia Nistrului. Prin această acțiune, se da putință celorlalte două armate, 11 germano-română[393] și 4 română[394], să folosească văile râurilor care au direcția nord-sud, cruțând lupta grea pentru luarea în piept a pozițiilor defensive naturale formate de cursurile acestor râuri și de lanțurile de dealuri ce le despart. De aceea, s-a hotărât ca operațiile ofensive să înceapă de la stânga la dreapta. Cea dintâi

mare unitate care deschidea focul era, așadar, Armata 3 din Bucovina; apoi, operațiile se vor propaga, spre sud, la armatele 11 germano-română și 4 română.

Dispozitivul de luptă al Armatei 3 române, la începutul ostilităților, era acesta: la flancul stâng, în regiunea Ceremușului, era Brigada 4 Vânători de Munte, după care urma, mai la dreapta, Brigada 1 Vânători de Munte; la aripa dreaptă era Brigada 8 Cavalerie, urmată, la flancul drept, de Brigada 2 Vânători de Munte; la centru, fusese intercalată Divizia 7 Infanterie, care a luat parte numai la operațiile inițiale, după care apoi a fost trecută sub ordinele Armatei 11 germano-române.

Între 22 iunie și 3 iulie, unitățile Armatei 3 române au desfășurat pe linia nedreptului hotar o serie de acțiuni locale, mai mult de pipăiri ale terenului și de recunoașteri în adâncime, hărțuindu-se cu trupele sovietice din față. Unele acțiuni au fost mai violente, luând caracter de lupte, cum a fost aceea dată de cavaleriștii din Divizia 8 la Frătăuți-Fântâna Albă, la nord de râul Suceava, unde s-au dat atacuri și contraatacuri, pozițiile fiind cucerite, pierdute și recucerite de mai multe ori, până ce au rămas definitiv în mâinile soldaților noștri.

La 2 iulie s-a dat ordinul de ofensivă pe tot frontul Armatei 3. Ea a început în noaptea spre 3 iulie. Acțiunea prescrisă consta dintr-un atac frontal dat cu unitățile de la centru, în direcția Cernăuți, și unul de ocolire cu aripile, cu punctul de greutate la stânga armatei, formată din brigăzile 4 și 1 de Munte. Pe când atacul frontal dat cu Divizia 7 Infanterie, pornit din zona Dornești, se lovește de o rezistență îndărătnică a rușilor pe linia Bahrinești, puternic fortificată, și e reținut în loc, atacurile de la aripi înaintează cu repeziciune. La flancul stâng, Brigada 4 Munte, pornind din zona Seletin, înaintează fulgerător într-o regiune muntoasă, ocolind de la distanță mare în direcția vest Cernăuți, iar Brigada 1 Munte, pornind de la Vicovul de Sus, înaintează repede și atacă în direcția Storojinet. La flancul drept, Brigada 8 Cavalerie și Brigada 2 Munte înaintează în lungul Siretului, în direcția Siret-Mihăileni-Tereblecea. Acțiunea convergentă a trupelor române tinde a învălui orașul Cernăuți, cu aripile.

Trupele sovietice intenționau ca, în fața superiorității atacului, să se retragă încetul cu încetul, opunând rezistențe succesive pe poziții de apărare

pregătite dinainte, dar înaintarea impetuoasă a vânătorilor de munte nu le dă răgazul trebuincios spre a-și îndeplini planul. Dintr-un salt, vânătorii de munte sunt la Storojineț, unde se dă o luptă vie. Batalionul comandat de locotenent-colonel Mihail D. Ioan a cucerit Storojinețul, apoi, trecând Siretul, rupe apărarea organizată la Mihăileni. Vânătorii au ajuns chiar în seara aceleiași zile la marginea de sud a Cernăuților. Pentru a nu pierde contactul cu inamicul, românii nu intră în oraș, ci îl ocolesc pe la dreapta și pe la stânga, respingând toate încercările acestuia de a le încetini înaintarea. Surprins de repeziciunea manevrei românilor și buimăcit de loviturile violente pe care le primește, inamicul rupe contactul pe toată linia frontului din Bucovina și începe o retragere generală spre nord, în direcția Hotin. La 4 iulie, românii au depășit Cernăuții, trecând Prutul, și ocupă toate înălțimile ce domină orașul dinspre vest, sud și est; la 5 iulie, ostașii brigăzilor de Munte 1 și 4 își fac intrarea în Cernăuți. E primul oraș important cucerit de ostașii români în acest război și se împlinise un an, aproape zi cu zi, de când capitala Bucovinei, centrul intelectualității și al credinței românești din această străveche provincie moldovenească, trebuise să fie evacuată, în urma injoncțiunii primite de la Moscova, la sfârșitul lunii iunie 1940.

Repeziciunea acțiunii armatei române n-a dat armatelor sovietice și bandelor de distrugători organizați răgazul de a aplica frumosului oraș soarta tragică ce a distrus peste câtva timp orașele basarabene. Toate clădirile principale, în frunte cu Palatul Metropolitan, sunt intacte, acesta fiind numai devastat, profanat și jefuit de odoarele scumpe ale capelei sale; de asemenea, au fost jefuite toate prăvăliile din centrul comercial. A fost dinamitată centrala ce furniza curent electric tramvaielor orașelor și câteva mori.

După ocuparea Cernăuților, Armata 3 română a executat o manevră, schimbând direcția frontului său. De unde până acum frontul armatei era pe o linie vest-est, orientat cu fața spre nord, el și-a schimbat orientarea, alunecând spre dreapta pe un unghi de 90 de grade față de cea precedentă, așa încât axul de înaintare a luat direcția din vest-est, Frontul Nord-Sud; conversiunea s-a făcut, având Brigada 2 Vânători de Munte, care era la flancul drept, ca pivot. Manevra s-a executat cu o preciziune și repeziciune remarcabile. Scopul ei era ca armata să continue operațiile în nordul Basarabiei, în direcția est, spre Nistru, având ca obiectiv sectorul fluviului

de la nord de Moghilev și în flanc garda stângă a armatei, care, formată acum din brigăzile 8 Cavalerie și 2 Munte, a început înaintarea în direcția Hotin, trecând prin Siret și Mihăileni.

Prutul a fost trecut la Molnița; în urmărirea adversarului, care se retrage grăbit, trupele române nu mai au timpul să aștepte ca echipele de pionieri să construiască podul, ci l-au trecut vitejește prin vaduri sau înot.

Inamicul încearcă să oprească înaintarea la Dinăuți, dar călărașii, luptând descălecați în plină câmpie, peste lanuri de grâu și secară, frâng rezistența și-și continuă înaintarea impetuoasă. Seara, cavaleria e la Nedăbăuți, unde întâmpină o vie rezistență, fiind primită cu o ploaie de gloanțe de mitralieră de prin case și din copaci. Atacul e amânat pentru a doua zi dimineața, când, fără sprijin de artilerie — rămasă în urmă — dușmanul e scos din sat. Rușii mai încearcă o nouă rezistență zadarnică, la Chelmăuți. La 7 iulie, Hotinul e ocupat de români, iar la 8 iulie adversarul e aruncat peste Nistru. Brigada 8 Cavalerie a colonelului Dănescu, având în prima linie viteazul Regiment 2 Călărași romănățeni, comandați de colonelul Hristea, săvârșise o performanță uimitoare: în 48 de ore nu avusese nici un ceas de repaus: mereu pe cai, mereu în lupte; în ultimele 26 de ore făcuse un marș de 120 km, întrerupți numai de timpul trebuincios pentru a da lupta cu dușmanul. Călărașii olteni puteau privi cu mândrie tricolorul românesc fâlfâind victorios pe crenelurile vechilor turnuri ale cetății voievozilor moldoveni, redată prin vrednicia lor legitimilor ei posesori.

Cu cucerirea Hotinului se încheie episodul inițial, glorios, al noului război: în trei zile după începerea operațiilor, ostașii Armatei 3 cuceriseră Cernăuții și, după șapte zile de aprige lupte, întreaga Bucovină fusese recucerită și curățată de inamic.

La 9 iulie, Armata 3 română primea o nouă misiune, peste Nistru.

Operațiile Armatei 11 germano-române

La dreapta Armatei 3 române era frontul Armatei 11 germane, sub comanda generalului von Schobert, ce ocupa pe linia Prutului sectorul Botoșani-Iași. Ea era alcătuită, la declararea războiului, din două corpuri de

armată germane: mai în urmă, numărul lor a fost ridicat la trei: 11, 30 și 54[395]. Un număr de mari unități române au fost puse, operativ, la dispoziția comandamentului Armatei 11 germane, și anume: două brigăzi de cavalerie, 5 și 6, ce au fost detașate temporar de la Armata 3, acționând sub comanda generalului Racoviță; apoi, diviziile de infanterie 6, 13 și 14, alcătuind Corpul 4 armată român (generalul C. Sănătescu); apoi, ca formații independente, diviziile 5, 8 și Divizia 1 Blindate. Misiunea Armatei von Schobert era să forțeze trecerea Prutului în sectorul său și să pătrundă în Basarabia în direcția Bălți-Soroca-Orhei, pentru ca, apoi, să cucerească: la stânga, în cooperare cu Armata 3 română, importantul cap de pod Moghilev pe malul de est al Nistrului, iar, la dreapta, în cooperare cu Armata 4 română, capitala Basarabiei, Chișinăul.

Ofensiva Armatei 11 germano-române a început la 2 iulie cu Corpul 30 al armatei germane, având și colaborarea diviziilor române 13 și 14; prin acțiuni energice, trupe de cavalerie și infanterie, române și germane, au forțat trecerea Prutului în mai multe puncte, realizând, pe malul opus, capete de pod. La nord, unul în fața târgului Ștefănești, spre sud, în sectorul Iașilor, a fost ocupat malul stâng al râului, la Sculeni și la Ungheni, unde sunt cele mai importante puncte de trecere, dispunând de un mare pod de piatră pentru șoseaua, la Sculeni, și de podul de fier pentru calea ferată, la Ungheni. Capetele de pod, construite în aceste localități, au fost apoi lărgite spre nord și consolidate, fiind apărate cu dârzenie contra inamicului care dădea violente contraatacuri, susținute de o puternică artilerie și de care de luptă; menținerea acestor capede de pod era de mare importanță, pentru că de posesiunea lor fermă depindea reușita acțiunii principale a forțelor germane ce trecuseră Prutul mai la sud. În luptele grele pentru păstrarea și consolidarea capetelor de pod de la Sculeni și Ungheni s-au distins diviziile române 13 și 14, și în special istoricul Regiment 13 Infanterie, care a dus o luptă foarte grea într-un teren mlăștinos, desfundat de ploi. Ostașii Diviziei 13, după ce au ocupat dealul Scumpia — nord-vest Sculeni, au fost puternic atacați în flanc de inamic cu numeroase care de luptă; ei au rezistat eroic, fără să dea un pas înapoi, acoperind Corpul de armată german, a cărui situație ar fi fost periclitată.

La mijlocul sectorului Armatei 11 germano-română, între cele două puncte extreme, a acționat Brigada 6 Cavalerie; Regimentul 5 al acestei brigăzi a trecut Prutul încă din ajunul declarării războiului, în noaptea de 21-22 iunie, când, printr-o acțiune îndrăzneață, a ocupat și realizat un cap de pod dincolo de Prut, la Bădărai, la nord de Bivolari. În această poziție, ostașii au rezistat atacurilor repetate ale dușmanului și au păstrat ferm capul de pod, pe care l-au lărgit până la Chetriș, peste gârla Camenka. După 3 iulie, cavaleriștii Brigăzii 6 au predat capul de pod Diviziei 8 Infanterie pentru a ocupa noi poziții pe Prut, mai la nord, în sectorul Movila Ruptă—Ripiceni, unindu-se cu celelalte unități spre a reconstitui Corpul de Cavalerie.

Astfel reconstituit, Corpul de Cavalerie român, acționând în flancul stâng al Armatei 11 germano-române, întărit cu un detașament mecanizat german, a înaintat cu repeziciune în direcția nord-est și a ajuns pe Nistru la 8 iulie, în regiunea Atachi (Otaci)-Moghilev, făcând joncțiunea cu Armata 3 română de la stânga. În același timp, centrul germano-român, luptând cu dârza rezistență a inamicului și cu terenul înmuiat de ploile ce cădeau în fiecare zi, progresa mai greu în direcția Bălți și, de aici, în direcția nord-vest, atingând Nistrul la Soroca, în ziua de 12 iulie, pe când unitățile de la dreapta armatei asigurau siguranța către sud, în așteptarea unor importante acțiuni, conjugate cu Armata 4 română.

În cursul operațiilor efectuate în cadrul Armatei 11 germano-române, s-au distins cu deosebire următoarele mari unități române: Divizia 6 Infanterie română, la Boroșeni, est de Ștefănești, apărând flancul și spatele Corpului 11 german, care era în înaintare spre Moghilev și era atacat puternic; Divizia 13 română, care a cucerit Soroca la 12 iulie, înfrângând o îndărătnică rezistență inamică; Divizia 14 română, care la Florești a asigurat dreapta Armatei 11 germane, ce se pregătea să treacă Nistrul; Divizia 5 română, care a susținut lupte înverșunate la Hârtopul și la Orhei, deschizând, la 15 iulie, drumul spre Nistru, la nord-est de Chișinău.

Divizia Blindate română a acționat în cadrul Corpului 9 german; ea a trecut Prutul pe la Ștefănești, în după-amiaza zilei de 2 iulie; Corpul german a încercat a pune mâna pe Moghilev din primele zile, dar a renunțat la această acțiune grăbită, așteptând împlinirea metodică a operațiunilor în sectoarele vecine. Divizia Blindate a fost oprită timp de două zile la Brătușani

de ploile mari și de noroaiele ce făceau drumurile impracticabile, apoi s-a înapoiat spre a face pe Prut siguranța diviziilor germane ce operau în această zonă, după care s-a concentrat la Bălți.

Înaintarea victorioasă a trupelor eliberatoare române a pus în evidență unul din aspectele dureroase ale acestui război: orașele și chiar unele din satele mari basarabene aveau o înfățișare jalnică: distruse și incendiate, nu atât de efectele devastatoare ale bombardamentelor de artilerie și aviație, cât de acțiunea planificată a trupelor sovietice în retragere și, mai cu seamă, a unei părți din populație, fără legături sufletești vechi și trainice cu pământul strămoșesc al Moldovei. Constituiți în bande organizate, distrugătorii incendiau orașele la ivirea armatelor eliberatoare, după care, urmau armatele sovietice, în retragere[396]. Orașul Bălți, în special, dinamitat și incendiat, era un morman de ruine. Acest spectacol sinistru se va repeta, amplificat și din ce în ce mai înfiorător, spre sudul Basarabiei.

Operațiile Armatei 4 române

În centrul și sudul Basarabiei au operat numai trupe române. Frontul de pe linia Prutului, la sud de Iași, era ținut de unitățile Armatei 4 române, sub comanda generalului Ciupercă[397]. Ea era alcătuită din două corpuri de armată. La stânga (nord), era Corpul 3 (comandant generalul V. Atanasiu), format din diviziile 11 (general David Popescu) și 15 (general Popescu Marin), ocupând poziții pe Prut, în zona Huși; legătura cu Armata 11 germano-română, de la stânga Corpului 3, o făcea Divizia 31 (general E. Procopiescu-Mahu), ce primea ordinele operative direct de la Comandamentul Armatei. La dreapta (sud) Corpul 3 era Corpul 5 armată român (general Gh. Leventi și apoi general Aurelian Son), format din diviziile 21 (general N. Dăscălescu) și de Gardă (general Șova); în linia a doua, ținute în rezervă, erau: Divizia 3 Infanterie (general Ilie Șteflea[398]), Divizia Grăniceri (general Gh. Potopeanu) și Bridaga 7 Cavalerie (general Săftoiu); a luat parte la luptele din Basarabia de Sud și Divizia 10 Infanterie (general Octav Georgescu), ce făce parte organică din Armata 2, din Dobrogea.

Operațiile Armatei 4 în intervalul dintre 22 iunie — 2 iulie[399] au constat numai din incursiuni în scop de recunoașteri pe malul opus al Prutului, afară de cele din sectorul Fălciu-Bogdănești, care au luat o dezvoltare mai mare. La 2 iulie s-a dat ordinul de atac pe toată lungimea frontului și — ca pretutindeni — operațiile au fost îngreuiate de ploile ce cădeau neîntrerupt și de terenul luncii Prutului, devenit mlăștinos. Prin lupte grele, ostașii români au reușit a crea câteva capete de pod pe malul basarabean, ce vor servi ca puncte de plecare și de sprijin al operațiilor viitoare[400]. Astfel, Divizia 35 a trecut Prutul la Costuleni, la sud de Iași. Grosul Corpului 3 trece Prutul la nord de Huși și creează capete de pot în zona localităților Nemțeni, Răzeși, Cărpineni. Corpul 5 dă, la aripa stângă, lupte grele la Țiganca, în fața sectorului Fălciu-Bogdănești. Mai la sud, se pune stăpânire pe importanta zonă de trecere de la Oancea-Cahul. La 10 iulie, acțiunea ofensivă a Armatei 4 a fost suspendată — afară de luptele ce se dau pentru menținerea și consolidarea capetelor de pod —, pentru a se întreprinde, la flancul stâng al armatei, o mare acțiune în colaborare cu Armata 11 germano-română, cu scopul de a anihila amenințarea forțelor sovietice din regiunea masivului Cornești și a cuceri Chișinăul, condiție indispensabilă pentru desfășurarea în siguranță a operațiilor din sudul Basarabiei.

Bătălia Corneștilor și cucerirea Chișinăului

Cheia strategică a Basarabiei, a cărei posesiune condiționa reușita operațiilor din centrul și sudul provinciei, era masivul Bâcului sau Corneștilor, în inima provinciei dintre Prut și Nistru, la vest de Chișinău. Masivul, simetricul masivului central moldovenesc, de dincoace de Prut, e alcătuit dintr-un conglomerat de dealuri ce se ridică până la înălțimea de 475 m, dominând vecinătățile cu vreo 200 m. Dealurile sunt acoperite de păduri dese, având un relief accidentat; spinări și coame se întretaie în toate direcțiile, fiind despărțite de văi prin care curg Bâcul și afluenții Răutului, Nistrului și tributarii lacurilor din sudul Basarabiei. Câtă vreme Corneștii erau în stăpânirea dușmanului, nu se puteau întreprinde acțiuni în profunzimea sudului Basarabiei, fiind amenințate în flanc; de aceea,

operațiile din această parte au fost suspendate până la cucerirea masivului; dimpotrivă, posesiunea lui dădea siguranța stăpânirii drumurilor în toate direcțiile și deschidea drumul spre Orhei și Chișinău.

Cucerirea Corneștilor a necesitat o mare bătălie, la care au participat unități din armatele 11 și 4; ea a ținut de la 12 la 16 iulie. Din cauza configurației sale confuze, masivul era greu de atacat direct, dinspre vest; de aceea, comandamentele aliate au hotărât ca el să fie manevrat pe la nord și pe la sud. Pentru această acțiune au fost desemnate: dinspre nord, Corpul 4, având în subordine și două unități române: Divizia 5 și diviziile Blindate române, iar dinspre sud: Corpul 3 armată român.

Forțele germano-române de la aripa stângă, înaintând în două coloane, au executat o ocolire în direcția nord: o coloană de-a lungul văii Bâcului, cealaltă de-a lungul Răutului. Luptele au fost deosebit de grele și au durat patru zile. Divizia 5 română a dat o luptă înverșunată la Hârtopul, pe linia ferată Bălți-Rezina, deschizând drumul, de-a lungul văii Răutului, spre Orhei, care a fost ocupat la 15 iulie. Înfrânt și manevrat, amenințat cu împresurarea prin dezvoltarea acțiunii pornite dinspre sud, de Corpul 3 armată român, adversarul a părăsit pozițiile din masivul Cornești, retrăgându-se spre est, în direcția Nistrului.

Victoria repurtată de acțiunea convergentă a Armatei 11 germano-române și a Corpului 3 armată român, având ca rezultat ocuparea masivului Corneștilor, a fost hotărâtoare pentru soarta Chișinăului. Inamicul, surprins de manevrele repezi ale adversarului și, temându-se de a nu-și vedea retragerea spre Nistru tăiată, a abandonat capitala Basarabiei, având timpul necesar să-și pună în aplicare funesta operație a distrugerilor.

La ocuparea Chișinăului, rolul de frunte l-a avut Divizia Blindate română. În seara de 15 iulie, divizie care, plecată din Bălți la 13 iulie, săvârșise o largă mișcare de învăluire a orașului, dinspre nord și est, în timp ce unitățile Corpului 3 armată român ajunseseră în zona de sud a Chișinăului, a avut o violentă luptă cu artileria sovietică, ce acoperea retragerea trupelor, pe când, la orizont, deasupra Chișinăului, cerul era înroșit de reflexele flăcărilor ce mistuiau orașul. A doua zi, Divizia Blindate a pătruns în Chișinău, dând lupte pe străzile și prin piețele orașului cu formațiile inamice care nu se retrăseseră la timp.

Bucuria victoriei era umbrită de spectacolul înfiorător ce se prezenta înaintea ochilor ostașilor eliberatori: orașul era învăluit în nori negri de fum, din care nu se iveau decât limbile roșii ale flăcărilor devastatoare. Distrugerea orașului n-a fost rezultatul fatal al unei bătălii dată între doi adversari ce-și dispută posesiunea lui, ci o acțiune hotărâtă și executată „la rece" de partida ce se simte învinsă. Echipe speciale de distrugători, formate din elemente ale armatei și din „comitete orășenești", au lucrat metodic în ziua de 15 iulie. După ce au jefuit instituții, magazine și case, au aruncat în aer cu dinamită clădirile, după care le-au incendiat cu ajutorul petrolului. În ajunul intrării lor în oraș, trupele germane și române au înțeles, după zgomotul detunăturilor provocate de explozii, după norii de fum și cerul înroșit, ce se pregătește înăuntru; la intrarea în Chișinău au avut impresia biblicelor Sodome și Gomore. Cartiere întregi, nu numai din centru, dar și din mahalalele periferice, fuseseră aruncate în aer. Marea stradă centrală, Alexandru cel Bun, cu străzile adiacente, sunt mormane de moloz și din case se înalță ziduri negre fumegânde. Tot ce a fost mare, frumos, impunător a rămas numai ca o jalnică amintire; aceeași soartă au avut cartierele periferice din vale de Catedrală. Au fost distruse: Palatul Mitropolitan, Catedrala (Soborul), Facultatea de Teologie, Liceul Militar Regele Ferdinand, reședințele Corpului de armată și Diviziei, hotelurile Londra, Suisse, Palace, școli, biserici, uzine, mori. Din loc în loc, câte o clădire a scăpat cruțată de flagel, prin minune sau prin calculele distrugătorilor; astfel, Palatul Reședinței Regale, câteva localuri de școli, Palatul Justiției, Spitalul Regina Maria, Banca Românească...

Zdrobiți sufletește de priveliștea plină de sălbăticie ce li se înfățișa înaintea ochilor, dar mai oțeliți la luptă, ostașii români porneau imediat în urmărirea, spre est, a trupelor inamice și a bandelor devastatoare ce le însoțeau. După o încercare de rezistență la Chirca, la jumătatea drumului dintre Chișinău și Tighina, și cea din urmă la Tighina, inamicul, atacat de Divizia Blindate română, a fost aruncat definitiv peste Nistru în acest sector. Tighina a fost ocupată la 21 iulie cu concursul trupelor ce operau din direcția sud.

Eșecul Diviziei 35 la Vărzărești

La sud de sectorul Armatei 11, în regiunea Huși, era sectorul Armatei 4 române, a cărei aripă stângă o forma Corpul 3 armată român (comandant generalul V.Atanasiu), legătura cu Armata 11 o făcea Divizia 31 română (comandant generalul Emil Procopiescu-Mahu; șef de Stat Major colonel Caragea; șef al biroului de operații colonelul N. Cambrea). Divizia 31 și Corpul 3 au participat la bătălia Corneștilor, acționând la sudul masivului Cornești, cu direcția sud Chișinău.

Acțiunea Diviziei 35, la stânga Corpului 3 armată, a fost pecetluită de un eșec sângeros, datorat lipsei de prevedere a comandamentului diviziei. Divizia, care dispunea de o artilerie puternică — tunuri noi *Skoda* —, a trecut Prutul în zona Costuleni — între Iași și Huși — și a luat direcția spre Călărași — pe linia Ungheni-Chișinău — prin Nisporeni și Vărzărești. Buna condiție a trupelor și puternica artilerie de care dispunea divizia a inspirat comandantului ambiția de a ajunge la Chișinău înaintea germanilor, ce operau la stânga. Din nenorocire, operația pe teren n-a corespuns ambiției manifestate. Între Nisporeni și Vărzărești, comandantul diviziei a însărcinat pe colonelul Pașa, comandantul unui regiment de cavalerie, să eclereze marșul diviziei de-a lungul văii Vărzărești; acesta, procedând superficial, a raportat că ambele maluri ale văii, în dreapta și stânga, cât și culmea din fundalul ei, sunt libere de dușman; liniștit, regimentul de cercetare s-a cantonat într-un colhoz. Fixând ca obiectiv un punct depărtat la 8 km, care era situat în spatele inamicului, comandantul diviziei s-a pus în mișcare, la 8 iulie, pe arme separate, cu un regiment de infanterie pe dreapta, cu unul pe stânga și cu grosul diviziei la centru, pe fundul văii. Această dispoziție defectuoasă a favorizat ambuscada pregătită de adversar, care-și grămădise și mascase trupele pe înălțimile vecine. Atacul inamic s-a dat la început pe flancul drept și la centru, apoi, când grosul diviziei se găsea într-o poziție grea, grămădit ca într-un fund de căldare, atacul a devenit masiv și concentric. Divizia a avut greutăți de manevră, din cauza situației dezavantajoase în care se afla și a suferit pierderi mari, atât în oameni cât și în material. Din fericire, rușii, din cauza situației generale de pe fronturile vecine, n-au fost în situația

de a insista și divizia s-a putut salva, cu pierderi însemnate, prin rezistența micilor unități și prin ajutorul oportun dat de aviația germană.

A doua zi după dezastru, Regele Mihai și generalul Antonescu, sosiți pe terenul luptei, au fost adânc impresionați de spectacolul soldaților dezorientați, care se retrăgeau în panică. O anchetă urgentă și severă a stabilit cauza eșecului, care se datora exclusiv ușurinței și lipsei de prevedere a Comandamentului; cei vinovați au fost sancționați, iar divizia refăcută cu elemente din depozite a fost, după cucerirea Chișinăului, repartizată Corpului 3 armată român și a luat parte la operațiile din sud-estul Basarabiei.

Luptele de la Lăpușna–Hâncești

Acțiunea principală la sudul masivului Cornești, în direcția sud Chișinău, a fost dusă de cele două divizii ce aparțineau organic Corpului 3 armată român: 15 (comandant generalul Popescu Marin), 11 (comandant generalul David Popescu), în spatele cărora se concentra Divizia Grăniceri (comandant generalul Potopeanu); ea s-a evidențiat într-o bătălie pe linia Lăpușna-Hâncești.

La 8 iulie, formațiuni aparținând diviziilor 1 și 13 s-au pus în mișcare spre est, pornind de la capul de pod Albița, care apăra posesiunea și folosirea marelui pod de peste Prut din dreptul acestei localități. Divizia 15, care era în linia întâi, a forțat trecerea Prutului prin cinci locuri, salvând de la distrugere marele pod și construind alte podețe peste gârla Pruteț, braț lateral al râului; s-au distins în această operație cu deosebire soldații Regimentului 10 Vânători — sub comanda colonelului Halunga Raul —, care au trecut prin apa râului cu armele atârnate de gât și au înfrânt rezistența dârză a inamicului. După trecerea râului, trupele Corpului 3 au început înaintarea în teritoriul basarabean, având ca axă șoseaua Drânceni-Lăpușna, fracțiune a marii șosele Huși-Chișinău, iar în linia întâi Divizia 15, căreia i se dăduse întreaga artilerie a Corpului de armată; Divizia 11 urma în linia a doua, ca rezervă.

Inamicul ocupa poziții bine organizate pe linia Lăpușna-Florești-Bozieni, pe valea superioară a Cogâlnicului, utilizând relieful accidentat al terenului — prelungire spre sud a masivului Comeștilor — cu maluri înalte, acoperite de păduri întinse. O primă rezistență a fost opusă de inamic de pe pozițiile înaintate din valea Lăpușnei; ea a fost repede înfrântă în seara de 8 iulie și românii au ocupat linia Sofia-Bălceana-Cărpineni. A doua zi a început atacul pozițiilor principale, ce-și aveau centrul tactic în târgușorul și pădurea Hâncești. Din cauza forțelor puternice opuse de ruși, atacul român n-a făcut progrese; ba chiar, la 10 iulie, rușii au luat contraofensiva, atacând la dreapta șoselei, cu efective superioare, dispozitivul Diviziei 15. S-a ajuns la lupte corp la corp; dușmanul a reușit să cadă în flancul și spatele unui batalion român și a reocupat Bălceana și Sofia; situația se înrăutățise și în aripa stângă, din cauza eșecului Diviziei 35.

Apreciind situația ca fiind riscantă, comandantul Armatei 4 române a considerat ca necesară retragerea frontului înaintat al corpurilor 3 și 5 în capetele de pod de pe Prut; comandanții celor două corpuri au hotărât totuși să reziste pe pozițiile cucerite. În sectorul Corpului 3 apărarea poziției din flancul drept, la Cărpineni, a fost întărită; în flancul stâng, pentru a suplini defecțiunea Diviziei 35, frontul s-a acoperit printr-un batalion cu o baterie și un escadron, care a ocupat Văsieni: la 11 iulie, întreg frontul Corpului, cu ambele divizii reunite, întărite și cu unități prelevate de la Divizia Grăniceri, cu tancuri și cu o puternică aviație, a reluat ofensiva în direcția Hâncești. Poziția pierdută de la Bălceana e recucerită prin acțiunea plină de bravură a detașamentului comandat de maiorul Marin Alexandru. Abandonând și Sofia, rușii se retrag spre o baltă, unde se ascund în stufăriș, dar sunt înconjurați și exterminați. Pădurea Hâncești a fost supusă unui bombardament violent de artilerie și mai ales de aviație; avioanele de bombardament au făcut adevărate ravagii în pădure, distrugând adăposturile inamice; cele de vânătoare mitraliau de la mică înălțime pe luptătorii din tranșeele inamice evacuate. La 12 iulie a continuat atacul și urmărirea inamicului, atât împotriva pozițiilor de pe înălțimi cât și a ascunzătorilor din râpele pădurii. Un întreg batalion inamic, în frunte cu comandantul său, e înconjurat și făcut prizonier.

Fără a lăsa inamicului timp să-și regrupeze forțele și fără a întârzia prea mult în contemplarea tristă a ruinelor târgușorului Hâncești, complet dinamitat și incendiat de ruși în retragere, românii au continuat să fugărească pe dușman de-a latul pădurii Hâncești, pe o distanță de aproape 15 km, atacând cu grenade ariergardele și capturând materialul abandonat. Inamicul a renunțat complet la luptă în acest sector, lăsând românilor drumul liber în direcția sud Chișinău.

Victoria de la Lăpușna-Hâncești a avut ca urmare pe de o parte că a înlesnit reușita manevrei pe care o executa dinspre nord Armata 9 împotriva masivului Cornești și a ușurat înaintarea Diviziei Blindate spre Chișinău, iar pe de altă parte a degajat, la flancul drept, trupele Corpului 5 armată român, prinse în lupte grele la Țiganca și le-a permis să-și poată relua înaintarea.

Acțiunea victorioasă a Diviziei Blindate române, încununată cu eliberarea Chișinăului, a făcut inutilă continuarea acțiunii Corpului 3 armată român, în direcția acestui oraș. De aceea, trupele Corpului 3, completate cu Divizia 35 refăcută, au fost concentrate la Mereni — sud-est de Chișinău —, de unde au fost îndrumate, prin Tighina, spre sud-est, primind misiunea să exploreze zona de la vest de cursul Nistrului, în vederea pregătirii forțării fluviului spre Ucraina.

Bătălia de la Țiganca

Sub numele de „bătălia de la Țiganca" se înțelege ansamblul luptelor grele date de Corpul 5 armată român, în intervalul de la 22 iunie până la 16 iulie, cu partea culminantă între 4 și 12 iulie, pentru forțarea liniei Prutului în sectorul Fălciu-Bogdănești și cucerirea zonei fortificate de pe malul opus al râului, cu centrul tactic în satul Țiganca.

Sectorul Fălciu-Bogdănești era unul din cele mai importante din cauza poziției sale pe Prutul Mijlociu și a existenței a două poduri mari: unul de șosea și altul de cale ferată, ce legau Bârladul cu Basarabeasca, important nod de comunicație feroviară, la intersecția liniilor de fier din Basarabia

Centrală. Sectorul era bine apărat de ruși; probabil că în planul strategiei sovietice aci era proiectatul ax de pătrundere în Moldova.

Configurația geografică a regiunii de atac era nefavorabilă pentru români: dincolo de apa Prutului se întindea o luncă joasă până la valea Tigheciu, paralelă cu cursul Prutului; malul ei de răsărit era format din dealuri înalte, cu dominare asupra malului românesc: dealurile Toceni, Cania, Epureni. Tot sectorul rus era împânzit de linii de rezistență, alcătuind un sistem de întăriturî de tipul așa-numitelor „cazemate improvizate" sau „adăposturi întărite": erau, de fapt, dispozitive de explozibile foarte bine camuflate, nefiind vizibile decât prin observații aeriene. Orice obstacol servea la astfel de improvizații: o casă, o magazie, o căpiță de fân. Avantajul lor era că ofereau o țintă mică, greu de descoperit, iar dintr-însele se putea trage în toate direcțiile — pe când la cazematele de beton se putea trage numai din față. Odată descoperite însă din avion, ele puteau fi distruse ușor de echipele de asalt prin grenade, aruncătoare de flăcări, lovituri directe de tun etc. Numeroasele linii de astfel de cazemate erau apropiate lateral sau se succedau la scurte distanțe. Afară de pozițiile principale de pe crestele și versanturile dealurilor, erau întărite cu cazemate de acest tip: satul Țiganca, centrul tactic al sectorului, conacul Valienatos, din fața Fălciului, și satele Stoenești, Epureni, Leca, Antonești, Cania, Toceni, Lărguța, Hârtop. Toate aceste întăriri trebuiau, din cauza densității lor, luate în piept și cucerite rând pe rând, după operația grea și periculoasă a trecerii râului, urmată de distrugerea lucrărilor de întărire cu dibăcie camuflate.

Lunca Prutului fusese desfundată de ploile ce cădeau în toate zilele, ceea ce făcea ca mișcarea și aprovizionarea trupelor să fie dificilă. Brațele laterale și pâraiele, umflate de ploi, erau de nerecunoscut. Cele două poduri peste Prut, unul de șosea și unul de cale ferată, erau însă intacte, fiecare din părți contând să-l întrebuințeze mai târziu în folosul ei; numai accesul era oprit de ambele părți prin baraje de sârmă ghimpată.

Forțarea Prutului în acest sector a fost încredințată Diviziei 21 (general N. Dăscălescu) și Diviziei de Gardă (general N. Șova), din Corpul 5 armată român (general Gh. Leventi) al Armatei 4 române. Misiunea principală a operației a fost încredințată la început infanteriei Diviziei de Gardă.

Divizia de Gardă, o unitate de elită, își avusese, înainte de 1941, reședința la Chișinău. După pierderea Basarabiei, ea a fost retrasă pe malul de vest al Prutului, a cărui gardă o făcea împreună cu diviziile 15 și 21. Postul de comandă era în comuna Ivești, unde ofițerii și soldații au reconstruit măreața biserică a târgului — clădită în 1905 ca ctitorie a vechii familii boierești Balș —, care fusese distrusă de marele cutremur din 1940. Biserica, un monument de artă, a fost târnosită în 1943, dedicată fiind celor 2 100 de eroi ai Diviziei de Gardă (106 ofițeri, 30 subofițeri, 1 934 oameni de trupă). La intrarea în război, Divizia de Gardă era alcătuită din: Regimentul de Gardă Mihai Viteazul, două regimente Vânători de Gardă, purtând numerele 2 și 9, regimentele 2 și 3 Artilerie de Gardă, Batalionul 40 Pionieri, Escadronul 40 Cavalerie și alte mici unități auxiliare.

Pentru executarea misiunii sale, comandantul Corpului 5 armată a realizat în prealabil, pe malul românesc al Prutului, o puternică concentrare de artilerie, și anume întreaga artilerie a diviziilor 21, de Gardă, Grăniceri, plus patru divizioane de artilerie motorizată. Generalul Antonescu a asistat personal la începerea operațiilor în seara de 22 iunie. Concepția comandantului Corpului 5 armată român de a da în acest loc atât de dezavantajos o bătălie de forțare a trecerii Prutului, sub focul inamicului, a fost criticată de tehnicienii militari ca fiind o greșeală gravă. S-au adăugat la această greșeală de concepție și altele: în executarea operației, printre care defectuosul dispozitiv al artileriei cu chesoanele și caii printre piese. Toate acestea au concurat să facă din bătălia de la Țiganca o operație foarte costisitoare în vieți omenești.

În noaptea de 22 iunie, pe o ploaie torențială, echipele de voluntari din Regimentul Mihai Viteazul au atacat prin surprindere podul din fața Fălciului, au traversat apa Prutului unii înot, alții în bărci și au început atacul pozițiilor sovietice fortificate din luncă și de pe înălțimile vecine, în mijlocul vijeliei de tunuri și de branduri. Un alt batalion de asalt a atacat podul de cale ferată de la Bogdănești, cucerindu-l. Sprijiniți acum pe cele două capete de pod de la Fălciu și Bogdănești, ostașii au început lupta cea mai grea. Înglodați în apa și noroiul mlaștinilor din luncă, strecurându-se prin focul armelor, mitralierelor și artileriei dușmane de pe pozițiile dominante de la conacul Valienatos și de pe dealurile Cania și Epureni, luptătorii căutau să

ajungă în apropierea cazematelor, spre a le aduce la tăcere prin dibace aruncări de grenade[401]. Luptele în această zonă inundată au ținut mai multe zile, în care timp soldați și infanteriști ai formațiunilor de atac erau nevoiți să stea în bălțile cu fundul mâlos, pline de stuful care le împiedica vederea și mișcările inamicului și de lipitorile care le sugeau sângele, expuși focului inamic. Tot atât de grea era lupta pontonierilor, care trebuiau să poarte pe brațe lotcile și pontoanele. Ceea ce a contribuit în mare măsură la pierderile suferite de români a fost că trecerea Prutului de către grosul infanteriei în dimineața zilei de 23 iunie a început să se execute prea târziu, ziua mare, pe lumină.

Generalul Antonescu, care asista personal la operația ucigătoare, a retras trupele Diviziei de Gardă, care avea pierderi foarte mari, și le-a înlocuit cu trupe din infanteria Diviziei 21. În același timp, el a înlocuit pe generalul Gh. Leventi, comandantul Corpului 5 armată român prin generalul Aurelian Son.

În tot cursul luptelor, reacția trupelor sovietice a fost foarte îndârjită; lupta a continuat, aproape fără întrerupere, mai multe zile de-a rândul. În fața greutății de a menține cele două capete de pod, s-a renunțat provizoriu la cel de la Fălciu și s-a îngustat cel de la Bogdănești. Cele mai grele atacuri s-au dat împotriva celei mai înaintate poziții fortificate rusești, conacul Valienatos, care, cu numeroasele lui cazemate, era o adevărată fortăreață în fața Fălciului. Numeroase acte de vitejie și de eroism s-au săvârșit de către ostașii români și multe au fost viețile jertfite în apropierea sinistrei case.

Constatându-se inferioritatea artileristică în care se găseau românii, nu datorită numărului gurilor de foc, care era superior de partea noastră, ci pentru că artileria sovietică trăgea de pe înălțimi dominante, pe când românii nu și-au putut apropia și aduce pe linie artileria grea, din cauza pământului îmbibat de ploi și presărat de bălți al luncii, bombardamentul de susținere al artileriei a fost înlocuit în bună parte prin bombardamentele tactice ale aviației, care a participat cu multă eficacitate la luptă. Sub protecția tunurilor și a avioanelor, unități române au continuat să treacă în mici pachete pe malul opus al Prutului, nu atât pe poduri, care erau ținute sub focul viu al inamicului, și nu în timpul zilei, ci mai mult în timpul nopților, pe întuneric și ploaie, cu ajutorul bărcilor cărate în spinare și puse pe apă de pontonieri.

Zece zile a ținut această situație grea, chinuitoare și pierzătoare de vieți. O dată cu semnalul ofensivei pe întreaga linie a Prutului, a sunat și ora atacului decisiv din sectorul Țiganca.

La 4 iulie a început atacul decisiv pentru cucerirea conacului Valienatos și a dealurilor fortificate întărite Cania și Epureni. Unități din Divizia de Gardă, sub comanda locotenent-colonelului Iliescu, comandantul adjunct al Regimentului de Gardă Mihai Viteazul, au atacat conacul la ora 13 prin surprindere, după ce au trecut râul cu bărci. Cu toată furioasa bombardare ce i-a primit, cu toate marile pierderi, pluton după pluton pune piciorul pe malul basarabean și se organizează în dispozitiv defensiv pe o adâncime de doi kilometri. Primul succes fusese obținut: Prutul era trecut. Alte trupe trec râul pe la Cotul lui Matei. Poziția de la Valienatos era astfel încercuită în clește pe la nord și pe la sud, dar rezistența inamicului, sprijinit de puternica artilerie de pe dealurile Cania și Epureni, era aprigă. Ziua de 5 iulie a trecut în luptă defensivă ucigătoare, ostașii români menținându-se în gropile umede și reci, din terenul mlăștinos al luncii, sub ploaia de apă ce cade din cer și cea de foc ce nu contenește din întăririle dușmane. La 6 iulie, dis-de-dimineață, începe atacul. Ostașii români luptă cu avânt. Deși sunt în a treia zi de luptă, ostașii Regimentului Mihai Viteazul străbat barajul inamic, cuceresc toate cazematele conacului Valienatos — care e un morman de ruine fumegânde —, rup frontul inamic, cuceresc „Dealul fără nume" de la vest de platoul Cania, deschizând astfel drumul celorlalte trupe ale Diviziei de Gardă și al nu mai puțin vitezei Divizii 21, care cuceresc toată linia fortificată inamică de la Leca-nord — până la Epureni-sud — inclusiv versantul vestic al dealului Cania. În chipul acesta, capul de pod Fălciu este consolidat. A căzut în luptă, printre cei mai bravi, maiorul Moloiu, adevăratul erou al zilei; maiorul Udrea a fost grav rănit. Comanda batalioanelor de asalt a fost luată de căpitani.

Tot atât de înverșunate au fost luptele pentru cucerirea satului Țiganca, de la aripa dreaptă a frontului de atac. Toate casele satului fuseseră transformate în cazemate; ele au trebuit să fie luate cu asalt și cucerite una câte una. Cucerirea satului s-a făcut în mai multe reprize, atacurile de infanterie trebuind să alterneze cu bombardamentele de artilerie ce le

pregăteau. Menținerea satului cucerit, cât și a pozițiilor de pe înălțimile vecine, ce constituiseră linia întărită a inamicului, a costat multe sacrificii.

În adevăr, trupele sovietice din acest sector, care erau deosebit de puternic înarmate și dispuneau de întăriturі remarcabile, n-au încetat de a face încercări de recucerire a pozițiilor pierdute, cu scopul de a arunca pe români înapoi, peste Prut. De aceea acest sector a fost unul din cele mai active și luptele au continuat până la 16 iulie. Cel mai mare, mai bine pregătit și mai primejdios din aceste atacuri a fost acela început în noaptea de 7-8 iulie. Slujindu-se de artileria grea, de forțe blindate și de aviație, dușmanul a dat o puternică contraofensivă împotriva pozițiilor românești de pe dealurile Toceni, Cania și Epureni. Atacul principal s-a dat asupra dealului Cania, ale cărui versanturi dinspre apus erau ocupate de Vânătorii de Gardă din Regimentul Mihai Viteazul, prin luptele dârze date la 6 și 7 iulie. Folosindu-se de particularitățile fizice ale terenului, foarte accidentat, inamicul s-a putut infiltra prin viroagele ce brăzdează platoul Cania, a reocupat vechile cazemate pierdute și nedeplin distruse, și-a instalat numeroase cuiburi de luptă prevăzute cu arme automate, mitraliere și aruncătoare diferite, după care, făcând o mare risipă de muniții, a reușit să ajungă până aproape de postul de comandă al regimentului, care era pe punctul de a fi copleșit de atacatori.

În acest moment, extrem de critic, Comandamentul român a luat măsuri de rezistență eroică: la dreapta frontului de luptă a fost trimis un detașament comandat de ofițerii Regimentului de Gardă Mihai Viteazul, iar la centru și la stânga apărarea s-a organizat cu tot ce era disponibil la postul de comandă: ofițeri de la comandamente și servicii, oameni de trupă din toate formațiile, agenți de legătură, pionieri, telefoniști. În iureșuri irezistibile, îndemnați de ordinele date, dar mai ales de pilda superiorilor lor, trupele române au dat atacul, năpustindu-se spre creasta ocupată de inamic, căruia i-au oprit înaintarea. Continuând atacul, românii, revenindu-și complet, încep urmărirea dușmanului care se retrage și îl vânează cu baioneta ori cu grenada prin toate găurile prin care pătrunsese. Depășiți de soldații noștri, dușmanii încep să se predea, îndată ce zăresc echipele de curățare a terenului. Contraatacul sovietic a fost respins pe toată linia, câmpul de luptă a rămas acoperit de trupurile a numeroși morți și răniți; 200 de prizonieri și un foarte

bogat material de război au rămas în mâinile românilor. Situația, ce fusese un moment primejduită, a fost pe deplin restabilită. Pozițiile cucerite au fost lărgite și consolidate prin luptele date în zilele următoare.

Regimentul de Gardă MihaiViteazul, care suferise mari pierderi în aceste lupte, a fost scos din linia întâi și regrupat la Epureni ca rezervă a Corpului 5. Dar nu sosise încă bine la Epureni când a primit ordinul să reintre în frontul de luptă în sectorul Țiganca, unde Divizia 21 fusese greu atacată de forțe inamice superioare. Lupte grele au fost date în acest sector, în zilele de 9—12 iulie de Divizia 21 Infanterie și care au culminat în ziua de 12 iulie. Ele au necesitat și intervenția aviației române, care s-a produs cu mare eficacitate în zorii zilei, atacând și distrugând artileria grea aeriană a inamicului, apoi tancurile, vehiculele motorizate și trupele pregătite pentru o mare ofensivă împotriva românilor. Prin această strălucită acțiune, aviația a înlesnit vitezelor trupe ale diviziilor 21 și de Gardă din Corpul 5 să obțină victoria și să mențină pozițiile atât de aprig disputate de ambele părți. În chipul acesta, pozițiile întărite din sectorul Țiganca, a căror cucerire a însemnat un episod dramatic al primei etape a campaniei din Basarabia, au alcătuit un pivot sigur pentru operațiile ce s-au săvârșit ulterior în partea de sud a provinciei dintre Prut, Dunăre și Nistru. Ultima încercare de dârză rezistență a opus-o inamicul la 16 iulie pe linia Epureni–Lărguța–Dealul Vulturului, care a fost complet ocupată de români în seara zilei, după care, la 19 iulie, dușmanul a început retragerea generală în direcția Nistrului, urmărit, pe timp ploios, de unitățile Corpului 5 armată.

Victoria a fost plătită cu pierderi simțitoare. Printre șefii căzuți la posturile de mare primejdie și cinste au fost: colonelul Niculescu Gh., comandantul Regimentului Dorobanți, căzut în mijlocul Batalionului 2 al regimentului său, la 9 iulie; locotenent-colonelul Iliescu Gh., comandantul-adjunct al Regimentului de Gardă Mihai Viteazul, maiorul Moloiu, din același regiment, un excelent soldat, căpitanul Timcu Victor, comandantul unuia din detașamentele de atac de pe dealul Cania, locotenentul Comșa Victor, căzut, după ce luptase ca un brav la cucerirea poziției dușmane de pe dealul Toceni. Printre bravii care, fiind la locul de cea mai mare primejdie, au avut norocul să scape cu viață și au primit suprema consacrare a vitejiei, Ordinul „Mihai Viteazul", sunt: maiorul

Joița I. Ion, pentru priceperea și curajul cu care și-a trecut trupa cu bărci, a ocupat poziția Țiganca și, la 12 iulie, deși înconjurat de inamic pe ambele flancuri, a respins atacurile lui înverșunate și a rămas stăpân pe poziția primejdioasă de pe dealul Cania, de asemenea, căpitanul Spaimă F. Constantin, care a condus Batalionul 1 în zilele de 8—14 iulie la atacul dealului Epureni și, sfărâmând rezistența inamicului, a capturat numeroși prizonieri și armament: arme, mitraliere și un tun.

Operațiile din sudul Basarabiei

Timp de aproape o lună, frontul român de pe cursul inferior al Prutului și de pe Dunărea de Jos a rămas în defensivă activă, până când manevra strategică învăluitoare executată de unitățile române și germane pe cursul superior și mijlociu al râului de graniță a avut ca efect ocuparea și curățirea a două treimi din Basarabia: nordul și centrul provinciei răpite. Ultimul act, jucat pe scena de sud, în Bugeac, a început la 19 iulie[402]. Având acum flancul stâng asigurat prin acțiunile de la Hâncești și de la Țiganca, unitățile Armatei 4 române au putut începe și executa operațiile de curățire a sudului Basarabiei, operație laborioasă, deoarece provincia are cea mai mare lărgime și e mărginită în partea de sud de Dunăre și Marea Neagră, aflate în stăpânirea forțelor navale sovietice. Au participat la această acțiune exclusiv trupe românești, unitățile celor două corpuri de armată ale Armatei 4 române, sporite cu Divizia de Grăniceri, cu Divizia 10 din Armata 2 din Dobrogea și Brigada 7 Cavalerie.

Acțiunea forțelor românești în sudul Basarabiei s-a executat în mod convergent din trei direcții: din direcția nord-est, spre a intercepta posibilitățile de trecere ale adversarului peste Nistrul Inferior; din direcția vest-est, constituind axul acțiunii în direcția Cetatea Albă și din direcția sud-nord, urmând linia Ismail-Tatarbunar.

Cea dintâi din aceste acțiuni a fost încredințată Corpului 3 armată. După ocuparea Chișinăului, unitățile Corpului 3 armată român — diviziile 11, 15 și 31, la care s-au mai adăugat Divizia Blindate, Brigada 7 Cavalerie și Divizia de Grăniceri ce fusese trecută la Corpul 3 ; pornind din zona Mereni,

la sud de Chișinău, au descris o largă mișcare învăluitoare în direcția sud-est, pe de o parte spre a curăți malul vestic al Nistrului de trupe dușmane și pe de altă parte pentru a-l recunoaște, de la Grigoriopol până la Palanca, pe limanul fluviului, spre a constata unde sunt cele mai bune posibilități de trecere pe malul de răsărit. Față de constatarea că acest mal e puternic fortificat prin lucrările ce formau linia „Stalin", s-a căzut de acord că zona cea mai favorabilă pentru trecerea pe celălalt mal este sectorul Crâuleni-Vadul lui Vodă, între Dubăsari-Grigoriopol, ce începuse a fi utilizat de germani.

La dreapta Corpului 3, unitățile Corpului 5 armată român erau: Divizia de Gardă și Divizia 21 Infanterie, având în rezervă Divizia 3 Infanterie. El a fost întărit cu Divizia de Grăniceri (general Potopeanu), care a trecut Prutul la 20 iulie, pe la capul de pod Albița. O dată cu Divizia de Grăniceri, a trecut Dunărea, în zona Tulcea-Ismail, Divizia 10 Infanterie (general Octav Georgescu), care aparținea organic Armatei 2 române (general Macici, din Dobrogea).

Trupele ce operau la aripa stângă a Corpul 5 armată român, învingătoare în grelele operații din sectorul Țiganca, au început înaintarea spre răsărit, au ocupat Comratul la 20 iulie; orașul fusese jefuit, dinamitat și incendiat la evacuarea lui de către trupele sovietice, după programul obișnuit. Prin lupte vii, trupele române de la această aripă — Divizia 21 și Divizia de Gardă — au ocupat Românești, cu importantul nod de cale ferată — Basarabeasca, Ceaga, Manzâr. Pe linia axului central opera Divizia de Grăniceri, în direcția Cetatea Albă, iar la aripa dreaptă Divizia 10 Infanterie a ocupat Reni, Ismail și Tatarbunar. În chipul acesta, trupele unităților românești alcătuiau un cordon semicircular ce înainta spre est, restrângându-și mereu raza, împingând trupele adversarului în direcția Cetatea Albă.

Divizia de Grăniceri era o unitate operativă selecționată din trupele de grăniceri dispersate pe tot întinsul frontierei țării. Era alcătuită din trei regimente de infanterie — 1, 2 și 5, două regimente artilerie, și anume Regimentul 1 Artilerie Grea de câmp și Regimentul 2 Obuziere, apoi grupurile cavalerie, pionieri, transmisiuni ș.a. Era o unitate de elită, toți oamenii având știință de carte, fiind însuflețiți de spirit de luptă, plini de avânt. Reședința obișnuită a diviziei fusese Cadrilaterul, fiind aliniată pe

toată frontiera Dobrogei de Sud; după cedarea acesteia divizia a fost adusă în jurul Bucureștilor, apoi transportată la Brăila, iar de acolo la Galați, încredințându-i-se paza Prutului Inferior, de la Galați până la Frumușița, cu postul de comandă la Pechea. S-au executat lucrări de fortificații de campanie numai pe gâtul Brateș-Dunăre deoarece Comandamentul avea teamă de o incursiune sovietică pe aici în direcția terenurilor petrolifere.

În primele zile ale războiului, activitatea Diviziei de Grăniceri s-a mărginit la acțiuni de artilerie și un sondaj peste Prut, spre a recunoaște pozițiile inamicului, după care a fost deplasată spre nord, în sectorul Huși. Prutul a fost trecut la Albița, pe un pod de campanie construit de pontonierii diviziei, lângă podul de șosea. Pătrunzând în Basarabia, Divizia de Grăniceri a fost îndreptată spre sud, cu aripa sa dreaptă sprijinită pe Prut. Prima întâlnire cu inamicul a fost la Tomai, unde inamicul era masat pe înălțimile ce domină valea prin care înaintau coloanele diviziei. Rezistența a fost înfrântă și divizia și-a reluat marșul ofensiv, alunecând mereu spre stânga, în direcția sud-est, dezlipindu-se din ce în ce mai mult de Prut. Cum și inamicul executa o mișcare identică, spre a păstra Cetatea Albă și țărmul mării, era o adevărată „cursă la Mare" în miniatură (aluzie la celebra operație astfel botezată din campania franco-germană din toamna anului 1914). Itinerarul diviziei a fost jalonat de localitățile: Albița, Tomai, sud-Basarabeasca, Cleaștiț, Vosnejensk, Plahtaevka, Cetatea Albă.

La Vosnejensk, s-a petrecut un incident, care din fericire a putut fi stopat mai înainte de a se transforma în catastrofă. Brigada de Cavalerie 7 Mixtă — comandant generalul Săftoiu — fusese trimisă din ordinul Armatei 3 să acopere înaintarea Diviziei de Grăniceri, devansând-o, acțiune necoordonată cu a acesteia. La Vosnejensk, Bridaga de Cavalerie, care se credea în urmărirea inamicului în retragere, s-a văzut atacată de acesta, a intrat în panică și, neavând suficient spațiu de manevră, a început o retragere dezordonată printre liniile Diviziei de Grăniceri, în spatele Regimentului 2 Grăniceri (colonel Oncică). Acest regiment a ținut bine, oprind urmărirea inamicului și făcând posibilă intervenția diviziei care, executând o manevră de învăluire, a pus mâna pe pozițiile dușmane, obligându-l să-și reînceapă retragerea.

Ultima încercare de puternică rezistență a inamicului a fost Plahtaevka, în fața Cetății Albe; era, desigur, o acțiune de întârziere pentru a da timp operațiilor de evacuare de la Cetatea Albă. Generalul Potopeanu formase un detașament motorizat de avangardă, sub comanda căpitanului Moga, din biroul de operații al diviziei, alcătuit dintr-o companie de infanterie în camioane auto, un pluton mitraliere moto, întărit cu branduri și două tunuri de 105 mm moto. Detașamentul, care pătrunsese adânc în dispozitivul inamic, după un marș de 40 km, s-a văzut atacat violent de inamic lângă cimitirul din Plahtaevka. Primind mesajul căpitanului Moga, Divizia de Grăniceri, care era în dispozitivul de urmărire, a manevrat cu energie și abilitate, atacând cu Regimentul 1 Grăniceri din frunte, din front și dinspre vest cu Regimentul 1 Artilerie Grea — al cărui comandant, locotenent-colonelul Gh. Ștefănescu a fost grav rănit la cap. Acțiunea s-a întins și asupra bandelor de partizani care operau din spate. Atacate din toate părțile, trupele ruse au intrat în debandadă, au rupt lupta și au început retragerea spre Bairâmeea, urmărite de aproape de grăniceri, pe drumuri noroioase și anevoioase. Regimentul 2 Grăniceri (colonel Oncică), care luase conducerea urmăririi, a pătruns la 26 iulie în Cetatea Albă. Izbânda a fost câștigată cu pierderi puține, atât în oameni cât și în ceea ce privește consumul de material.

Același lucru se petrecea și pe flancuri: strânse din toate părțile în cleștele unităților române, atacate de front, manevrate pe flancuri, bătute peste tot unde încercau o împotrivire — la Răscăuți pe Nistru și la Marienfeld (est de Manzâr) —, obligate a evacua Sărata la 23 iulie, trupele sovietice și-au dat seama că singurul lucru ce au de făcut era retragerea precipitată peste Nistru.

În luptele date împotriva inamicului pentru a elibera acest colț de țară, unitățile terestre ale Corpului 5 armată au primit ajutoare eficace din partea trupelor de marină, îmbarcate sau operând pe uscat în Delta Dunării, și mai ales din partea aviației.

Operațiile din sudul Basarabiei trebuiau susținute, pe dreapta, de posesiunea fermă a Dunării de Jos, în aval de Galați, și a Deltei fluviului. Bucurându-se de superioritatea pe care la început le-o dăduse în acest sector aviația și o puternică flotă fluvială, rușii reușiseră să-și treacă trupe pe malul drept și ocupaseră câteva localități din Dobrogea, precum: Ciatalchioi, Pardina și Lascăr Catargi, pe brațul Chilia, la sud de Ismail, precum și Chilia

Veche, la sud de Chilia Nouă. Apărarea Deltei fusese încredințată trupelor de infanterie marină ce-și aveau centrul la Periprava, la sud de Vâlcov; această apărare era greu de îndeplinit din cauza distanțelor mari și a configurației geografice a regiunii: dedaluri de brațe de apă, bălți pline de stufăriș, gârle și gârlițe ce o străbăteau în toate direcțiile, insulițe plutitoare de plaur; ele favorizau incursiunile și atacurile prin surprindere. Trupa, împrăștiată prin locurile de observație, depărtate mult unele de altele, ducea o viață chinuită nu numai de atenția încordată, spre a nu fi surprinsă de dușman, dar și din cauza țânțarilor. Dușmanul făcea încercări de debarcare cu detașamente transportate pe lotci, când ici, când colo. Dar și echipe de voluntari români făceau din când în când incursiuni pe malul opus, spre a distruge și incendia posturile de observație inamice.

Înaintarea Armatei 4 române în sudul Basarabiei, în direcția est, a obligat pe inamic să evacueze localitățile ocupate; el a căutat însă să păstreze colțul de sud-est al Basarabiei, unde delta brațului Chilia îi oferea bune adăposturi. Pentru aceea, rușii au dat la 12 iulie un atac împotriva Peripravei; atacul a fost susținut de aviație și de o flotilă de monitoare și vedete de pe Dunăre. Atacul a fost respins de focul bine întreținut și țintit al artileriei noastre ce trăgea de pe uscat. Pierderile vaselor rusești au fost simțitoare. Monitorul „Hudanic" și un alt vas de același tip au fost silite să se retragă în nori de fum pe brațul Ovceacov, iar câteva vedete au fost scufundate. Încercarea a dat complet greș; nici un om n-a putut fi debarcat pe pământul românesc.

Curățarea Dunării de Jos de forțele terestre și navale inamice a permis vaselor Diviziei române de Dunăre, care fusese reținută în amonte de Reni de barajele așezate în albia fluviului și de artileria de pe maluri, să asigure navigația pe Dunărea de Jos și să apere transporturile necesare operațiilor de pe uscat.

Aviația de luptă deasupra sudului Basarabiei

La 22 iunie, o dată cu începerea operațiilor terestre, aviația de luptă română a început și ea lupta pentru asigurarea stăpânirii aerului în zona aflată la sud de linia Răducăneni (Fălciu) -Grigoriopol (pe Nistru), întrucât

jumătate din Basarabia de la nord de această linie alcătuia zona de operație a Armatei 11 germane. Datorită efectului de surprindere inițială, precum și avântului aviatorilor noștri, bătălia aviatică pentru dobândirea superiorității aeriene a fost încununată de succes, după 13 zile de lupte aprige.

Ofensiva aeriană română deasupra sudului Basarabiei a avut trei faze:

Faza întâi a fost atacul terenurilor de aviație inamice. În zorii zilei de 22 iunie, Flotila I Bombardament (comandor Sahini) și-a luat zborul din regiunea Buzău, a trecut Prutul la ora 4 dimineața cu toate cele 42 de avioane ale sale și a atacat obiectivele inamice, având ca misiune paralizarea activității pe terenurile lui de aviație. Flotila II Bombardament (comandor Ceaușu) a participat, alături de Flotila I, la toate operațiile din Basarabia. Ea era alcătuită organic din două grupuri: grupul *Potez* 63, utilizat mai mult pentru observare, și grupul *Savoy* 79, atașat operativ, la începutul acțiunii, Flotilei I, spre a da acestei formațiuni, care avea misiunea principală, mai multă eficiență.

Ambele flotile de bombardament, susținute de formațiunile de vânătoare, acționau sub conducerea generalului Celarian, comandantul Grupării aeriene de luptă.

Grupul *Heinkel* (comandant Landman Paul) a bombardat terenul de aviație de la sud de Chișinău; grupul *Los* (locotenent-colonel Slăvescu I.) a atacat terenul de aviație Bolgrad—Bulgărica; grupul *Savoy* (locotenent-colonel Comșa Liviu) a atacat terenul Bolgrad. Flotila de bombardament era însoțită de Flotila 1 Vânătoare — 60 de aparate, ce-i asigurau protecția, alcătuită din Grupul 7 *Messerschmidt*.

O divergență de păreri s-a ivit de la început între Marele Cartier General și comandantul Flotilei în ce privește înălțimea de la care trebuiau lansate bombele; cel dintâi, sub inspirația Comandamentului german, a impus bombardarea de la 500 m înălțime, pe când comandantul român susținea atacul de la 3 000 m. Efectul bombardamentului, ajutat și de elementul surpriză, a fost distrugător și terenurile inamice au fost făcute impracticabile, dar, din cauza înălțimii joase la care zburau avioanele, s-au pierdut patru aparate, adică câte două de la grupurile de bombardament *Los* și *Savoy*. Experiența a dovedit așadar justețea vederilor comandantului român, ceea

ce a avut ca urmare că în acțiunile următoare s-a adoptat bombardamentul de la 3 000 m.; rezultatul a fost că în tot timpul campaniei basarabene, până la Odessa inclusiv, nu s-au mai pierdut decât două aparate.

La 23 iunie, grupul 4 *Los* a atacat, la ora 4 dimineața, terenul de la Ismail, ivindu-se apoi prin surprindere, de peste Dunăre, și a distrus complet avioanele de vânătoare inamice, în număr de circa 20, ce tocmai se pregăteau să decoleze; nu au scăpat decât 2-3 aparate.

În a doua fază, care a început la 24 iunie, au fost atacate comunicațiile feroviare ale inamicului. Grupul *Heinkel* a atacat importanta gară de joncțiune Basarabeasca, apărată cu dârzenie; grupul român a avut două aparate doborâte. Operațiile au continuat cu bombardarea liniilor ferate, a șoselelor, a transporturilor etc.

În faza a treia, au fost atacate trecerile peste Nistru, ce ar fi putut fi folosite de adversar pentru a-și retrage coloanele de trupe în Ucraina. Cele mai importante bombardamente, la care au luat parte ambele flotile de bombardament reunite, au fost la Bugaș, Tighina și Dubăsari.

Aviația de vânătoare a luat parte activă, atât ca însoțitoare-protectoare a formațiilor de bombardament, cât și în câmpul tactic, spre a executa diferite misiuni de recunoaștere, de urmărire sau de a ajuta trupele terestre în luptele angajate cu inamicul. Acțiuni de felul celor dintâi au fost date de formațiile de vânătoare Bolgrad-Bulgărica, unde au fost doborâte șapte avioane inamice; în timpul acestor lupte a căzut primul vânător aerian, sublocotenent Dan Gaston. Acțiuni de felul al doilea s-au dat la 3 iulie și în zilele următoare asupra masivului Cornești. De o deosebită importanță au fost atacurile date în ziua de 12 iulie la Țiganca de Grupul 8 Vânătoare (locotenent comandor Bordeianu I.) din Flotila II V (comandor Tănăsescu), cu aparate P.Z.L. și românești I.A.R. 80. 22 de atacuri la sol au fost date în această zi de lupte grele, zi culminantă pentru aviația română. Pentru a ajuta trupele românești de infanterie, prinse în luptă, avioanele de vânătoare ale Grupului 8 au bombardat în picaj și au distrus artileria antiaeriană grea a inamicului, masată la liziera pădurii Lărguța; în același timp, patru escadrile de observație.

Încheierea campaniei din Basarabia

Cu ocuparea Cetății Albe s-a încheiat campania pentru eliberarea Basarabiei; întreaga Moldovă dintre Prut și Nistru reintrase în stăpânirea vechilor ei posesori. Campania pentru eliberarea Basarabiei ținuse 35 de zile; se împlinise, la 26 iulie 1941, exact un an și o lună de la ocuparea ei de către Sovietc. Jertfa de sânge cu care România a putut recâștiga provincia pierdută a fost însemnată: un comunicat oficial al Președinției Consiliului de Miniștri arată că pierderile armatelor române în luptele din Bucovina de Nord și Basarabia au fost de : 1 268 ofițeri, 568 de subofițeri și 29 741 trupă, morți, răniți și prizonieri (aceștia, în foarte mic număr)[403].

Repeziciunea cu care s-a produs atacul român asupra Basarabiei și ocuparea militară a provinciei a salvat de la pieire o parte însemnată a populației românești. Elementele locale au comunicat comandanților români că Sovietele elaboraseră un plan de ridicare în masă a tuturor elementelor înstărite ale satelor basarabene, spre a le transporta și coloniza în Siberia. Se întocmiseră listele, care, în genere, cuprindeau mai mult ca o sută de suflete de fiecare comună, adică aproape 200 000 de oameni pentru întreaga provincie[404]. Decapitarea satelor de elementele fruntașe, capabile de a opune rezistență ocupantului, avea ca scop să întărească, în domeniul rural, opera de epurație aplicată, cu un an înainte, la populația fruntașă a orașelor. Atacarea Uniunii Sovietice mai înainte de termenul scontat de aceasta și repreziciunea acțiunii româno-germane au împiedicat punerea în execuție a acestui plan.

Reocuparea Basarabiei punea în sarcina țării-mume o primă misiune, care era și importantă și grea: renașterea țării din cenușa distrugerilor și reorganizarea ei pe temeiuri sincer democratice, printr-o administrație bazată pe dreptate și pe grijă părintească, ferită de greșelile trecutului[405]. Echipe de funcționari români, aleși printre cei mai destoinici, pătrunși de postulatele timpului și necesitățile vieții naționale, corect înțeleasă, au fost trimiși în nordul Bucovinei[406] și Basarabia[407], pe măsură ce localitățile ocupate erau puse în siguranță, spre a reorganiza serviciile administrative,

economice, financiare și școlare, reînodând firul atât de brutal rupt cu un an înainte.

Pe când armatele române duceau, în aripa dreaptă a imensului front german ce se întindea de la Baltica la Marea Neagră, lupte pentru reîntregirea Basarabiei, în sectoarele principale ale frontului, pe direcțiile centru, nord și sud, germanii își continuau, cu grele și costisitoare sforțări, atacurile împotriva Uniunii Sovietice. Erau trei direcții spre Leningrad, spre Moscova și spre Kiev. În lungul axei centrale de înaintare germanii au cucerit Smolensk la 17 iulie; avioanele lor aruncau bombe asupra Moscovei. În sectorul sudic, ei se apropiau de Kiev. Presiunea în direcția Leningrad se desfășura cu succes[408].

Considerații psihologice și militare sugerate de campania din Basarabia

O lună de zile de campanie, alături de germani împotriva rușilor, ne îngăduie să facem câteva constatări atât asupra puterilor sufletești, cât și a celor materiale cu care cele două tabere se înfruntau într-o luptă pe viață și pe moarte.

E de prisos a face vreun comentariu asupra valorii combative a soldatului german și a formidabilei mașini de război germane, perfect organizată, antrenată, comandată și utiliată, căreia succesele din primii ani de război îi confirmase reputația de cea dintâi armată din lume.

Era însă de un deosebit interes pentru noi, românii, să ne putem da seama, în lumina experienței făcute, cum se prezenta armata noastră, chemată de împrejurări să ia parte la o luptă de giganți, având atât alături de sine — ca aliată — cât și în fața sa — ca adversară — două din cele mai puternice forțe armate ale lumii. În ce măsură influențase asupra ei seria de eșecuri morale din ultimul an? Căci, într-adevăr, nu se scursese încă un an întreg de când ea fusese supusă probei demoralizatoare a retragerii forțate din nordul Bucovinei și Basarabia, de abandonare a nordului Transilvaniei și a Cadrilaterului dobrogean, tot atâtea lovituri de natură a-i înăbuși elanul și a-i micșora forța morală. Se mai bănuia că divergențele de opinii asupra

schimbării politicii externe a țării și dezorientarea ce domnea în popor asupra obiectivelor acțiunii noastre alături de fostul dușman și împotriva foștilor aliați din războiul de întregire, precum și convulsiunile politice, uneori sângeroase, din ultimul timp, au zdruncinat unitatea de sentiment a țării. Era natural ca ele să arunce o umbră de suspiciune asupra elanului și a puterii de luptă a ostașului.

Campania din nordul Bucovinei și Basarabia a spulberat însă orice temere. Oșteanul român, de la general la soldat, de la orășean la plugarul de la coarnele plugului, de la intelectual la muncitor, a arătat că e însuflețit de același simț al datoriei, de același spirit de disciplină, de același patriotism ca părinții săi din războiul Unirii și strămoșii din războiul Neatârnării. El a pornit la acest nou război urmând pur și simplu drapelul țării, fără să întrebe cine-l poartă în mână și cum se numește dușmanul care i-a sfârtecat țara și-i amenință căminul. Pe linia de luptă, românul nu s-a dezmințit nici de astă dată[409]; el a arătat același curaj, vrednicie și spirit de jertfă contra inamicului, fără să-l descurajeze faptul că acesta e mai puternic, e bine organizat și mai bine înarmat decât el.

Aviația română s-a arătat la un nivel foarte înalt: prestațiile ei au pus încă o dată în evidență capacitatea de adaptare a românului la împrejurări de luptă noi, care reclamă calități de tehnicitate, spirit de inițiativă și curaj.

Astfel, operațiile din Basarabia — și cele ce i-au urmat — au dovedit calitățile armatei, privite pe diferite planuri: măsuri judicioase la comandamente, rezistența proverbială a soldatului român la oboseala marșurilor și manevrelor, inteligență în utilizarea terenului și a împrejurărilor tactice, dibăcie în mânuirea armelor vechi și noi, elan în atacuri, nepăsare față de primejdii. România putea să aibă încredere în armata ieșită din masele și sufletul națiunii.

Evident că, în rândurile armatei, motivarea psihologică a acțiunii era deosebită de la păturile subțiri ale corpului ofițeresc și ale intelectualilor mobilizați până la imensele straturi adânci ale luptătorilor țărani. Dacă mentalitatea celor dintâi, mai complicată, era uneori influențată de considerații politice, de răsfrângerea sufletească a evenimentelor, masele largi ale soldaților țărani judecau lucrurile în chip mai simplist, pe bază de convingeri trase din adâncuri ancestrale. Fără a ține prea mult seama de

exagerările propagandistice — inevitabile în asemenea împrejurări — prin care se căuta a se exalta sufletul soldatului, fără ca el să-și însușească lozincile cu caracter mistic, precum: „război sfânt", „cruciada contra bolșevismului" ș.a., mintea simplă, curată și dreaptă a soldatului țăran înțelegea chemarea la luptă astfel: dușmanul, împotriva căruia era trimis, ne călcase hotarul cel drept și ne sfâșiase o bună bucată din pământul țării; nesatisfăcut de succesul avut cu această primă ispravă, dușmanul își pusese în gând să cotropească și restul; că el, soldatul, are datoria să apere acest pământ lăsat de Dumnezeu pentru ca el să-l muncească și să-l facă să rodească, așa cum au făcut-o și părinții și strămoșii lui. Etichetele politice nu-i spuneau nimic: fascism, nazism, socialism, comunism, bolșevism, naționalism, ortodoxism, antisemitism ș.a. sunt pentru el abstracțiuni ce-l lasă rece; o notă care-l impresionează jignind sentimentul lui de creștin — deși nu e bigot — este când i se spune sau când constată că dușmanul e pângăritor al altarelor și al sfintelor datini. Dar realitatea e simplă și palpabilă: primejdia cotropirii amenință pământul țării sale, udat și fertilizat totdeauna cu sudoarea feței lui, adeseori cu lacrimile și sângele lui. Antonescu, Hitler, Stalin sunt pentru el personaje fabuloase, slab conturate în nebulozitatea depărtărilor; realitatea e numai aici, în bucata de pământ care e imaginea în mic a patriei celei mari. Țăranul apucase să guste începutul chemării la viața obștească prin reformele politice, la viața socială prin masivele reforme agrare, înfăptuite după războiul pentru unitatea națională; el se simțea acum mai strâns legat de glia și de tovarășii de muncă, care concretizau pentru el noțiunea de „patrie"; întrevedea întinderea și consolidarea noilor poziții câștigate în lupta pentru un trai mai bun.

Dar mai era o constatare pe care germanii — și, laolaltă cu ei, românii — au fost obligați s-o facă, cu surprindere, cu prilejul primei etape de o lună a războiului pornit de dânșii: aceea că adversarul era mai tare decât crezuseră ei la început. Spionajul german, atât de bine organizat, dăduse greș în Rusia. În comparație cu informațiile pe care le-au avut germanii înainte de a năvăli în Franța, în Olanda, în Belgia, în Norvegia și în alte țări, ceea ce le-a îngăduit să săvârșească împotriva acestora manevre reușite, cu forțe îndestulătoare, atacarea Rusiei apărea ca un salt în necunoscut. Guvernul și conducerea militară hitleristă nu și-au dat seama nici de ce însemna Rusia

sovietică — pe care, în mod ușuratic o caracterizaseră: „nici nu este un stat, ci o noțiune geografică..." — nici nu și-au dat seama de forța ei militară, pe care credeau că o vor zdrobi în două luni de *Blitzkrieg*. Această greșeală de optică, datorită unei carențe de informații, a recunoscut-o mai târziu Hitler însuși, când, la 3 octombrie 1941, a declarat: „Noi nu avem nici o idee despre uriașele proporții ale pregătirilor făcute de acest dușman".

Așadar, campania din Rusia nu va fi, așa cum o scontau generalii germani, o simplă plimbare militară până în Urali, ce le va da, ca unică preocupare: unde să cazeze și cum vor hrăni milioanele de prizonieri ce vor începe să curgă spre Germania. Armata sovietică e numeroasă, bine organizată, bogat utilată și luptă cu avânt; ea a știut să profite de lecția celor doi ani de război european și să-și însușească noile metode de luptă. Contrarevoluția internă — de care erau siguri și pe care contau germanii — n-a izbucnit. Dimpotrivă, Uniunea Sovietică a închegat cea mai mare și mai puternică armată ce a posedat vreo țară și vreun popor în cursul Istoriei; în sfârșit, a făcut apel la patriotismul populației ca să opună năvălitorului ferocele război de „partizani", care să-i împiedice operațiile și să-i nimicească, în spate, liniile de comunicații.

CAMPANIA DIN UCRAINA

Luptăm dincolo de Nistru

Spiritele prudente — ori timorate — sperau că cooperarea noastră cu germanii se va mărgini la ocuparea Basarabiei și că, deci, vom rămâne pe Nistru. Era o naivitate. În realitate, strategia își are exigențele ei, care adeseori nu se împacă cu sentimentul popular. Operațiile militare au drept scop nu atât ocuparea de obiective geografice, cât, mai ales, distrugerea forțelor adversarului. De aceea, unitățile românești, după ce ocupaseră integral Basarabia și Bucovina, nu au putut rămâne pe Nistru, ci erau obligate să treacă fluviul, ca să înainteze în Ucraina, în urmărirea adversarului. Într-adevăr, stăpânirea Basarabiei recucerite nu putea fi

asigurată, câtă vreme exista, în imediata ei vecinătate, o armată sovietică puternică, dispunând de linii fortificate și de „capul de pod" de la Odessa, care ar fi constituit un excelent punct de sprijin pentru pornirea unei contraofensive contra noastră.

Pentru aceleași considerații strategice, care au fost determinante la elaborarea planului de operații din Basarabia, s-a hotărât să se procedeze la fel și în provincia ucraineană dintre Nistru și Bug, adică progresând de la stânga spre dreapta, începând cu Armata 3, care făcea legătura cu principalele forțe germane, și a se continua operațiile, propagându-se spre sud, la celelalte armate. Prin înaintarea ei spre sud, în culoarul dintre Nistru și Bug, obligând forțele sovietice să se retragă, se înlesnea înaintarea din direcția vest-est a trupelor armatelor 11 și 4, în flancul adversarului. Astfel, Armata 3 română a început operațiile sale la 17 iulie; Armata 11 germano-română le-a început cu aripa sa stângă, la 18, iar cu cea dreaptă la 25 iulie, iar Armata 4 română, în primele zile ale lunii august.

Obiectivele celor trei armate au fost fixate așa cum urmează: după necesitățile operative, cu camarazii germani, sau cu cele două armate române din flancuri.

Sectorul încredințat Armatei 3 române era cursul Nistrului Superior, în regiunea Atachi (Otaci)—Moghilev (Moghilău) și la nord de acest oraș. Forțarea trecerii peste acest fluviu era o operație grea, din cauza obstacolului fluviului însuși, ce avea o lățime mijlocie de 200 m, cu malul opus dominant. Operația nu se putea face prin surprindere ci, fapt excepțional în astfel de împrejurări, prin forță, în prezența și sub focurile unui inamic ce aștepta pregătit și înarmat. Mai mult încă, obstacolul natural era dublat, spre est, la scurtă distanță, de o puternică linie de fortificație permanentă, alcătuită din numeroase *cazemate*, așa-numita „linie Stalin", cu direcția N-S. De aceea, operația forțării Nistrului și a liniei „Stalin" avea să fie deosebit de laborioasă: ea cerea din partea vânătorilor de munte și a cavaleriștilor din 27 Roșiori și Călărași ai Armatei 3 române o probă de iscusință în manevre, de tehnicitate și de vitejie. Sub ochiul și focul apărării vigilente de pe malul opus, poduri de vase trebuiau întinse, pontoane mobile și bărci se deplasau în toate direcțiile, spre a îmbarca, transporta și debarca trupe, linii telefonice se legau între comandamente și trupe. Insuficiența gurilor de foc a fost

compensată prin avântul, adesori nesocotit, totdeauna eroic, al soldaților și comandanților lor. Liniile inamice au fost cucerite de multe ori fără prealabilă pregătire de artilerie, ci prin bravura luptătorilor. Luptele din acest sector au ținut trei zile, între 17 și 20 iulie; linia „Stalin" a fost străpunsă frontal și, în același timp, întoarsă pe la nord, în sectorul Vinița.

La străpungerea liniei „Stalin", soldații români au făcut cunoștință pe o scară mai întinsă și mai de aproape cu „cazematele" ce alcătuiau, pe mari lungimi, redutabilul sistem de apărare al inamicului. Era o deosebire însemnată între cazematele ce alcătuiau apărarea liniei Prutului și acelea ce alcătuiau linia „Stalin" de pe malul de răsărit al Nistrului. Pe când cele dintâi erau, în cea mai mare parte, de tipul „cazemate improvizate" sau „adăposturi întărite", acelea din linia „Stalin" erau lucrări solide, puternice, de tipul fortificațiilor permanente. Așezarea lor era făcută în mod judicios, spre a li se asigura un bun câmp de tragere. Unde malul era abrupt, cazematele erau plasate chiar pe malul fluviului, spre a se putea trage pe firul apei; numeroasele și adâncile cotituri ale fluviului înlesneau această operație. Unde malul era jos, ele erau plasate mult înapoia frontului; așa de pildă la Troițkoie, la sud de Tiraspol.

„Cazematele" erau lucrări defensive, construite din beton, pe armătură de fier. Aveau îndeobște forma de căpițe, spre a fi camuflate mai ușor vederii inamicului, prin acoperirea lor cu fân, cu ramuri înfrunzite, mascându-le printre colibe cu clăi adevărate. Construcția era, de obicei, pe jumătate îngropată în pământ, interiorul era împărțit în mai multe încăperi, prevăzute cu ambrazuri pentru trageri cu tunul ori cu mitraliere, cu creneluri pentru aruncătorii de grenade, cu ochiuri pentru periscoape și aerisire. Prin uși solide de fier, în partea dinapoi, cazemata comunica cu șanțurile ce o legau de cele vecine, cu frontul de apărare și cu postul de comandă al sectorului; numeroase fire electrice și de telefoane asigurau contactul permanent. Atacul cazematelor era greu și primejdios de dat frontal: de aceea, ele trebuiau manevrate spre a fi atacate din spate, unde erau mai puțin protejate; arta atacului consta în dibăcia cu care grupele de pionieri specializați cu acest gen de operații aruncau grenadele ori introduceau încărcătura de trotil prin firidele armelor, periscoapelor ori ventilațiilor. La succes a mai contribuit și faptul că respectivele cazemate rusești, construite în vederea

tragerilor spre vest, de unde era plauzibil să atace inamicul, aveau acum mai puțină eficacitate în fața unui inamic care, după ce străpunsese și „întorsese" linia „Stalin" de pe flancuri, atacau acum din direcția est.

Forțarea liniei Nistrului

Lăsând la stânga Hotinul ocupat, trupele Armatei 3 române au continuat marșul spre est, paralel cu cursul Nistrului, în Basarabia de Nord, prin Brânceni, Văscăuți, Colincăuți, Trebișcăuți, Dângeni, Bârnova, Lipnik, respingând ariergadele inamice și fiind salutate cu bucurie de populația românească a satelor întâlnite în această zonă de interpenetrație ucraineano-moldovenească. În regiunea Lipnik-Atachi (Otaci), armata a atins sectorul din Nistru ce-i fusese desemnat pentru forțarea trecerii peste fluviu. Va fi o operație grea, date fiind lățimea apei și puterea lucrărilor de apărare ale dușmanului; va fi lupta tragică, dar glorioasă, între betonul cazematelor și sufletul ostașului român.

Sectorul de luptă al Armatei 3 române se întindea pe aproximativ 20 km, la nord de Moghilev, între Locainet și Atachi, brigăzile de vânători de munte erau la aripa stângă a dispozitivului; brigăzile de cavalerie — inclusiv brigăzile 5 și 6, înapoiate Armatei 3, erau la dreapta. Centrele tactice erau la Koslov și Verejani. Pentru izgonirea dușmanului, instalat pe malul opus al fluviului, și pentru stabilirea unui larg cap de pod, s-au dat numeroase lupte la Koslov, Nagorjani, Năslevcea, Liasevți, Serebria și în alte sate care, toate, au trebuit să fie atacate și cucerite, rând pe rând.

Grupul de atac de la Verejani a fost constituit din ostași din cele trei regimente ale diviziilor de cavalerie, întărite cu vânători de munte. Pentru susținerea artileristică a atacului nu s-au putut concentra decât 172 guri de foc: tunuri de câmp, grele și artilerie călare; erau prea puține, când numai cazematele ce dominau malul stâng din sectorul atacat al liniei „Stalin" erau în număr de 182. De aceea, s-a pus nădejdea — și punctul de greutate — nu atât pe pregătirea artileristică, cât pe elementul „surprindere" și pe seama brațelor și vitejiei soldatului.

În dimineața zilei de 17 iulie, la ora 3,45[410], după o scurtă canonadă, lansată de pe coastele înalte ale Verejanilor, trupele de asalt, puse sub comanda colonelului Măinescu, comandantul Diviziei 5 Cavalerie, s-au aruncat în bărci și au pornit pe luciul apei spre malul opus. Spectacolul este dintre cele ce dau fiori de emoție. Vijelii de focuri ale apărării inamice învolburează apa, unele proiectile explodează în jurul bărcilor, care caută să se ferească de ele prin manevre îndemânatice; bărcile se clatină, dar nu se opresc; ele se apropie de malul opus. Din când în când, un proiectil lovește în plin; barca se răstoarnă, înghițită de vârtej, dar ostașii care au scăpat cu viață reapar la suprafață, uzi până la piele, se agață de barcă, care a apărut și ea, o răsucesc, o întorc și-și reiau locurile, ferind, pe cât pot, nu atât trupurile lor, cât carabinele și mitralierele ce le duc în brațe. Cele mai multe acostează la malul opus; în câteva sărituri sprintene, soldații au pus picioarele pe uscat, se grupează cu iuțeală în formații de atac și pornesc cu avânt la atac. Barajele violente ale artileriei și mitralierelor dușmane împiedică desfășurarea pe front larg a trupelor debarcate, precum și trecerea grosului; rezistența cea mai vie este la Liasevți, unde frontul dușman are cea mai mare densitate. Trupa de asalt are mari pierderi, atacul a reușit numai parțial; o nouă sforțare e necesară.

La ora 10 dimineața atacul reîncepe, dat de o grupă de șoc alcătuită din Batalionul Purtat al Regimentului 2 Călărași, două plutoane de mitraliere și un detașament de pionieri, sub comanda colonelului Talpeș din Divizia 8 Cavalerie. Sub focul cumplit al apărării, ostașii români trec Nistrul și atacă linia Liasevți-Serebria, înaintând 800 m în adâncimea dispozitivului inamic. Echipele de pionieri, sub conducerea dibace și neînfricată a locotenentului rezervist N.I. Tanoviceanu, pătrund prin rețeaua de foc în spatele cazematelor, unde ele sunt mai vulnerabile. Comandantul echipelor de pionieri și-a câștigat pe drept supranumele de: „spărgătorul de cazemate"; el este „în civil", avocat și conferențiar la Facultatea de Drept din Iași, fiul reputatului penalist I. Tanoviceanu. Rândurile vitejilor atacatori sunt secerate; în fruntea lor, dând exemplul jertfei, cad, uciși de gloanțele mitralierelor și de exploziile grenadelor de mână, ofițerii. Pe malul Nistrului, pe când dirijau îmbarcarea trupelor, cad: maiorul Albu Emil, comandantul Divizionului 3 Călărași, căpitanul Ionescu Eugen, locotenentul V. Marinescu; pe malul opus, în vârtejurile de foc de la asaltul cazematelor cad, între alții, căpitanii

Tebeica Ștefan și Budu Ion. Dar jertfa n-a fost de prisos: până seara, la ora 8, poziția principală a dușmanului a fost cucerită.

Toată noaptea, tunul nu și-a contenit bătaia pe toată întinderea frontului de luptă.

A doua zi, 18 iulie, atacul reîncepe la nord de Liasevți, spre Serebria. Lupte ucigătoare se dau pentru fiecare grup de cazemate. Linia de cazemate de la Serebria, bine organizată pe aproape doi kilometri lungime, pe două rânduri, cu adăposturi subterane, rezistă cu dârzenie. E nevoie să intervină și Divizionul de Artilerie Călare, sub comanda colonelului Gradin Ion, precum și un grup de tunuri anticar. Grupul de cazemate e bombardat violent din față și întors pe la spate; echipele de pionieri spărgători se infiltrează prin spațiile intermediare și, după șase ore de luptă, cazematele sunt parte distruse, restul cucerite, apărătorii liniei Serebria, câți mai sunt în viață și n-au reușit să fugă, se predau. Întreaga linie e cucerită și, la 19 iulie, trupele române depășesc în înaintare linia Serebria—Jurcovți, pe urmele trupelor sovietice care au apucat drumul retragerii.

În același timp, în aripa stângă a sectorului, vânătorii de munte au dat, în zilele de 17-18 iulie, lupte de o egală înverșunare în sectorul Koslov-Nagorjani; satul Koslov era apărat de lucrări de fortificații, printre care cinci cazemate. Sub focul viu al inamicului, ostașii români au forțat trecerea peste fluviu; un batalion de munte a cucerit pozițiile dușmane de pe malul opus după patru ore de luptă, după care au lărgit spre nord capul de pod de pe malul de răsărit al Nistrului, construit de cavaleriști la aripa dreaptă. La Flonicăuți, vânătorii au respins contraatacurile inamicului, dând posibilitatea grosului trupelor să treacă fluviul. Cele mai violente contraatacuri s-au dat aici la 19 iulie pe linia cazematelor; ele erau susținute de branduri și de tancuri. Un batalion de vânători români s-a format în careu, a rezistat eroic, apoi a dat atac după atac până seara, când rușii au fost nevoiți să abandoneze lupta, retrăgându-se spre Mihailovka, lăsând numeroși morți pe teren. S-au distins în special, în aceste lupte, comandanții de batalion: locotenent-colonel Ionescu N. Const., locotenent-colonel Dimitriu Gh. și maiorul Cojocăreanu, tustrei primind înalta consacrare a vitejiei: Ordinul „Mihai Viteazul".

Pe măsură ce cazematele cedează, pontonierii întind poduri peste apa Nistrului; operația se execută nu fără greutăți și surprinderi. De pildă, în

sectorul Brigăzii 4 Vânători de Munte pontonierii constată cu neplăcere că le lipsesc cinci metri de pod, din cauză că ploile umflaseră apele Nistrului și le revărsase peste malurile mătcii obișnuite; astfel de incidente provocau întârzieri și situații primejdioase.

Grosul trupelor poate trece acum apa Nistrului, utilizând podurile construite de pontonieri, pe când largul cap de pod construit pe malul de răsărit al fluviului se organizează și se consolidează. La 20 iulie, linia „Stalin", la nord de Moghilev, fusese străpunsă de front și întoarsă pe la nordul ei; în trei zile de lupte aprige, cele 482 de cazemate ce constituiau acest redutabil sector fuseră parte distruse, parte făcute inofensive prin manevră, toate cucerite. Ostașii români aveau acum calea deschisă înspre mănoasele câmpii ale Ucrainei Transnistrene. Marșul coloanelor române, având în frunte trupele Corpului de Cavalerie, încep înaintarea în direcția fluviului Bug.

Forțarea liniei Nistrului în sectorul nord Moghilev și distrugerea liniei „Stalin" din acest sector au fost o victorie pur românească. Ea se datorează nu numai capacității comandamentelor, dar mai ales valorii personale a ostașului, care s-a pus în evidență îndeosebi la atacurile împotriva cazematelor dușmane. Iureșurile năvalnice cu care ele erau luate cu asalt de către soldații infanteriști, după prealabile pregătiri de artilerie, disprețul de moarte pe care ei îl arătau în aceste atacuri împotriva cazematelor ale căror tunuri și mitraliere, adeseori intacte, secerau rândurile asaltatorilor, puneau în mirare pe camarazii germani, care procedau prudent, metodic și calculat la luptă. Un corespondent de război german relevă, ca o extraordinară ispravă, avântul nesocotit cu care o trupă românească de cavalerie s-a repezit la atac contra... unei cazemate de beton. Un comandant german a felicitat o unitate română, care luase cu asalt o poziție inamică, cu cuvintele: „Ați fost mai mult decât eroi, ați fost nebuni!"

Marșul ofensiv de-a lungul Transnistriei

Pe când, în sectorul Nistrului Superior, ostașii Armatei 3 române, cavaleriști și vânători de munte, forțau, cu bravură și jertfe, Nistrul și linia „Stalin", mai la sud, în sectorul Moghilev, aripa stângă a Armatei 11

germane — formată, cum știm, din unități germane și române — executa, cu începere de la 18 iulie, o operație similară, forțând cursul Nistrului în zona lui mijlocie, cu direcția înspre inima Transnistriei. Cu chipul acesta, armatele aliate executau o largă conversiune spre sud-est, spre a învălui forțele sovietice din Transnistria; aripa ocolitoare a acestei mișcări o forma Armata 3 română, iar pivotul îl forma Armata 4 română de la gura Nistrului și care se pregătea pentru operațiunea Odessa.

De-a lungul malului estic al fluviului, la sud de Moghilev — astăzi un târg infect, dar al cărui nume evocă pe ctitorii lui voievodali din familia Movileștilor moldoveni — ostașii români au surprinderea să găsească, dincolo de hotarul Nistrului, numeroasele sate pline de o populație curat românească, frați de sânge, de limbă și de obiceiuri cu românii de dincoace de Nistru și de Prut. Este o regăsire de familie și în același timp de comunitate sufletească; în special femeile, care au păstrat în firidele sufletului lor „legea" strămoșească, aleargă în întâmpinarea trupelor române, rugând pe preoții militari să le boteze pe ele și pe odraslele lor.

Renașterea vieții religioase creștine, înăbușită timp de peste două decenii, e un fenomen ce se petrece pe toată întinderea Ucrainei, la contactul cu armatele române, atât la românii moldoveni cât și la rușii ucraineni; bisericile erau ruinate, preoții refugiați aiurea. Cultul era formal interzis, iar cei ce ar fi încercat să se dedea la vreo manifestare religioasă erau rău notați și se puteau aștepta la tot felul de neajunsuri. Oamenii din generațiile mai vechi păstrau însă ascunsă credința și, la sosirea armatelor române, se grăbeau să instaleze câte un lăcaș bisericesc pe unde se putea, dacă biserica nu mai era utilizabilă, în vreo casă mai încăpătoare, publică sau particulară. În câteva ceasuri se aduceau scoarțe, odoare, cruci, icoane, cărți sfinte, pe care oamenii le scoteau de prin fundul lăzilor sau din alte ascunzători, unde zăceau de mulți ani, cu care făceau interiorul bisericii improvizate cât mai cuviincios și atrăgător. Când preotul local nu era găsit, serviciul era oficiat de preotul român al unității militare, iar răspunsurile erau date de coruri de bărbați și femei, care nu uitaseră rânduiala serviciului divin. Era interesant de observat diferența de mentalitate dintre oamenii maturi și generația tânără, crescută sub regimul comunist. Cei dintâi ascultau slujba în atitudini de smerenie, cu capul plecat, deseori cu lacrimi în ochi, închinându-se și

prosternându-se adânc. Tinerii asistau cu curiozitate, ca la un spectacol neînțeles ori chiar amuzant, adeseori râzând sau împungându-se cu coatele, ori chiar făcând glume, ceea ce atrăgea priviri dojenitoare din partea bătrânilor. În unele locuri s-au celebrat servicii religioase pentru botezarea în masă a copiilor satului.

Direcția de înaintare a unităților germane și române ale Armatei 11 este spre S-E, având ca prim obiectiv Balta, capitala „Republicii Moldovenești"[411]; acțiunea acestei armate e coordonată cu aceea a Armatei 3 române, care operează la flancul ei stâng, angajată în marșul spre a se întâlni în regiunea Balta.

Având flancul drept acoperit prin pătrunderea Armatei 11 peste Nistru, ostașii Armatei 3 române, după reușita trecerii Nistrului la Koslov-Verejani, au început cu și mai mare elan marșul lor ofensiv în Transnistria, în urmărirea adversarului care se retrăgea, opunând rezistențe din loc în loc, spre a da lupte de întârziere. Brigăzile de cavalerie ale Armatei 3 formează avangarda coloanelor de înaintare; ținând contactul cu Armata 11, care e la dreapta, vânătorii urmează strâns. Urmărirea se face la început în direcția fluviului Bug, spre est; după 26 iulie, se face paralel cu cursul Bugului. E o cursă de întrecere, în care rușii caută să ajungă la locurile de trecere peste fluviu, iar românii caută să-i întreacă, spre a le împiedica salvarea.

La 23 iulie, detașamentele înaintate de cavalerie înfrâng rezistența inamicului la Vapniarka. La 27-28 iulie, ele sunt atacate la Sokolovka, de forțe importante sovietice, sprijinite de care de asalt și de aviație. Trei batalioane de vânători și un divizion de artilerie intervin în luptă la timp și silesc pe dușman să reînceapă mișcarea sa de retragere. Marșul este greu și obositor, căci drumurile sunt foarte proaste, aproape inexistente; coloanele trebuie să-și croiască ele singure drum peste câmp, printre bulgării de pământ, prin noroiul pricinuit de ploile dese; adeseori trebuie înhămați câte zece cai spre a urni din loc tunurile împotmolite. La 1 august e ocupat Olgopol, de unde înaintarea se face în două direcții; dreapta, mai ales vânătorii, spre a coopera cu ostași din Armata 11 la cucerirea orașului Balta; stânga, spre sud-est, formată precumpănitor din unități de cavalerie, trece prin Kapustianka și este oprită, la 4 august, pe linia puternic întărită Bobrikul Mare—Krivoi-Oziero, ce apără accesul spre importanta linie ferată

Balta-Bug-Olviopol. Era evident că inamicul intenționează a da pe această linie o luptă cu scopul de a întârzia cât mai mult înaintarea românilor și a da timp armatelor sovietice, ce vor evacua Balta, să se poată retrage în direcția Bugului Inferior.

Lupta de la Krivoi-Oziero se propagă pe un front întins, de la Balta până la Vradievka, angajând mai multe unități; în centru sunt cavaleriștii; în aripa dreaptă, în direcția Balta, sunt vânătorii de munte; la aripa stângă, dincolo de Vradievka, un detașament german. O coloană blindată sovietică atacă flancul centrului român, unde cavaleriștii luptă descălecați; poziția română e amenințată la Ghezilovo; ea e salvată prin intervenția spontană a unui detașament de roșiori, care respinge atacul dușman. A doua zi, acțiunea câștigă în întindere spre vest, în direcția Lubașevka. Gara Lubașevka e apărată cu tărie de dușman, nu numai pentru poziția ei strategică, dar și pentru că, fiind centrul unei regiuni agricole foarte bogate, e înconjurată de mari silozuri și magazii, pe care rușii ar dori să aibă timp să le evacueze; o puternică apărare de branduri, mitraliere și arme automate ține la distanță pe atacatori. Dar focul precis al artileriei române a incendiat gara; prin norul de fum și trâmbele de flăcări, ostașii români dau un iureș năvalnic și ocupă peronul gării. Rușii se retrag în satul Lubașevka vecin, urmăriți de soldații români. Lupta continuă pe străzi; focuri de armă se trag după ferestrele caselor. Intervine și un escadron de puști-mitraliere și, după trei ore de luptă, pe la amurg, satul e cucerit, împreună cu o enormă pradă de materiale diverse și de provizii alimentare. O parte din apărători reușesc să fugă sub protecția întunericului; restul se predau. O dată cu Lubașevka, Regimentul 9 Roșiori, sub comanda viteazului colonel Claus, cucerește gara Subanovka, făcând și aici o bogată pradă de material rulant, aparate electrice, alimente. În cursul nopții de 6-7 august, rușii rup lupta pe tot frontul de la Krivoi-Oziero și se retrag în direcția Novo-Pavlovska.

Orașul Balta a fost ocupat în ziua de 4 august de trupele germane și române din Armata 11. Capitala Republicii Moldovenești transnistrene se înfățișează privirilor curioase ale ostașilor români ca o aglomerație cu aspect semirural, de vreo 40 000 locuitori, având caracterul etnic obișnuit al orașelor basarabene și ucrainene: cu jumătate din populație evrei. Numeroși moldoveni, care salută cu bucurie oastea eliberatoare, se întorc cu boccelele-n

spinare, ca să-și reia fericiți viața liniștită în căminele de unde fuseseră izgoniți de autorități la apropierea trupelor noastre; sunt numai bătrâni, femei și copii; bărbații, tineri și maturi, mii de suflete, fuseseră evacuați spre est ori deportați în Urali și în Siberia, spre a lucra în mine. Aspectul general al așezărilor românești este de sărăcie: casele dărăpănate, gospodăriile mizere; oamenii se plâng de fiscalitatea excesivă ce le sleiește produsul muncii. Drumurile sunt pline și de mii de basarabeni, ce fuseseră ridicați pentru săpat tranșee și pentru alte corvezi militare și care, eliberați prin înaintarea rapidă a armatelor noastre, se întorc voioși acasă; ei povestesc că scapă de sub supraveghere mai ales în timpul bombardamentelor aeriene, când paza e mai slabă; ziua stau tupilați prin porumburi și păduri și merg numai noaptea.

După ocuparea orașului Balta, urmărirea continuă în direcția sud. Coloanele brigăzilor de vânători sunt pe dreapta dispozitivului de înaintare; unitățile de cavalerie sunt pe stânga, de-a lungul Bugului, spre a putea supraveghea fluviul; cavaleriștii constată că dincoace de fluviu, pe malul estic, trupe ungurești coboară, paralel cu ei. Apariția acestor noi aliați, cu sentimente dubioase față de noi, nu face prea mare plăcere românilor.

Între timp trupe din Armata 3 română ating Bugul. O luptă îndârjită se dă pentru a frânge rezistența dușmanului. Brigada 8 Călărași ocupă, prin atacuri viguroase, Todorovka, de unde poate să atace în flanc forțele inamice și să țină sub foc șirul de cazemate ale dușmanului; acesta dă trei contraatacuri, dar e respins cu pierderi mari. La 9 august, brigada, împreună cu detașamentul german Lindeman din flancul stâng, a ocupat nodul de comunicație Nicolaevka-Vtoraja, tăind posibilitatea de retragere a trupelor sovietice de la Ananiev spre Bug, pe la Vosnejensk, obligându-le a se îndrepta și mai spre sud-est.

Între 19 și 21 august, unitățile Armatei 3 române, după o oprire la Ahmut, trec fluviul Bug, pe podul de vase de la Vosnejensk, pe care-l apără victorios contra atacurilor dușmane. Dispozitivul a rămas același: la centru, cavaleria; la dreapta, vânătorii de munte; la stânga, detașamentul german Lindeman.

Retragerea armatelor rusești în fața înaintării ofensive germano-române era, în general, executată în ordine. În apropierea Bugului și, mai ales, după

trecerea lui, între Bug și Nipru ca a început să ia, pe alocuri, o alură mai precipitată. Nu se semnala însă fugă în panică. Prizonierii capturați erau din ariergărzile lăsate spre a acoperi retragerea grosului sau din micile unități întârziate în îndeplinirea misiunii ce li se dăduse de a distruge orașe, instalații, depozitele din magazii, din hambare ori de pe câmp, spre a nu cădea în mâinile adversarului. La început, rușii se mărginiseră să dea drumul din colhozurile ori sovhozurile abandonate numai la păsări, gonindu-le și împrăștiindu-le pe câmp, pe când caii, vitele cornute mari și oile fuseseră încolonate și pornite în evacuare. Când însă retragerea începu a se precipita, turmele și cirezile au început să fie și ele părăsite, mitraliate ori alungate pe câmp; căruțele erau incendiate. Coloanele românești în înaintare găseau câmpurile pline de animale și de păsări ce rătăceau încoace și încolo, fără stăpân. Companiile de poliție aveau de lucru cu stingerea incendiilor, pentru a salva prețioasele grâne și cu adunarea vitelor ce rătăceau; o parte din ele erau distribuite colhozurilor, pentru nevoile oamenilor care erau amenințați să moară de foame, iar restul erau predate companiilor de subzistență ale unităților, pentru nevoile armatei. Adeseori, locuitorii își făceau singuri parte, alegând de pe câmp ba un cal, ba o vită, din aceste mari cirezi rătăcitoare.

Marșul victorios al Armatei 3 române spre sudul Transnistriei, paralel cu Bugul, și înaintarea aripii stângi și a centrului Armatei 11 germano-române, în zona Balta, au înlesnit și trupelor germano-române ce alcătuiau aripa dreaptă a armatei și luaseră parte la cucerirea Chișinăului să treacă la rândul lor Nistrul și să forțeze linia „Stalin" la 25 iulie, în zona Dubăsari, unde au creeat un solid cap de pod, respingând toate atacurile adversarului; unitățile germane ale acestei armate au început marșul de-a curmezișul Transnistriei, în direcția Bugul Inferior—Nicopol.

Sprijinindu-se pe acest cap de pod și sub protecția foarte eficace a aviației, a trecut Nistrul, la 4 august, Divizia Blindate română, începând o înaintare vertiginoasă în direcția est—sud-est. Misiunea ce i s-a încredințat era de a tăia legăturile de comunicații ale Odessei cu centrul și nordul Transnistriei, formând flancgarda spre nord a Armatei 4 române, în al cărui câmp tactic își va desfășura de aici înainte operațiile.

Preocupări românești în legătură cu mersul evenimentelor

Cu trecerea Bugului — după Nistru — românii păşeau un al doilea prag spre interiorul Rusiei; armatele române se îndreptau acum spre cel de-al treilea prag: Niprul. Perspectiva pătrunderii şi înfundării din ce în ce mai adânc în inima teritoriului sovietic ne strânge inima şi ne pune pe gânduri. Nimeni nu se mai îndoieşte acum de vrednicia armatei. Întrebarea ce se pune însă, provocată de lărgirea spre est a câmpului de operaţii al armatelor române, este, acum: să fie oare acesta un act politic bine cugetat? Oricât ar fi de valabile considerentele strategice — şi erau, desigur — nu se putea elimina impresia că, trecând Nistrul, apoi Bugul, în curând Niprul, înceta războiul nostru îndreptăţit de recuperare a Basarabiei şi începeam, alături de germani, războiul de agresiune; ne asociam războiului ideologic şi de cucerire a „spaţiului vital" ce sta la baza acţiunii germane.

Prindea consistenţă din ce în ce mai mult zvonul că Hitler ne-ar ispiti cu perspectiva încorporării la România a teritoriului dintre Nistru şi Bug, botezat de Alexis Nour[412] cu numele Transnistria, ce se încetăţenise repede în limbajul nostru. Se invoca, în sprijinul legitimităţii acestei încorporări, argumentul de ordin etnic că Transnistria e locuită într-o proporţie însemnată de populaţie românească: moldoveni transnistreni, în tot cazul mai numeroşi aici decât ruşii şi ucrainenii în Basarabia.

Sforţarea şi jertfa de sânge a românilor pentru ocuparea acestui teritoriu dădeau încă un suport moral dreptului de a-l stăpâni: la consideraţiile etnice, se adăuga dreptul de cucerire. Oamenii cu judecată nu se lăsau însă prinşi în mrejele unei astfel de primejdios joc de amăgiri; se putea zări, fără multă greutate, o manevră hitleristă, lansată ca un derivativ care să ne abată în altă direcţie gândul de la Transilvania, la a cărei schilodire aliatul de astăzi dăduse un atât de brutal şi perfid concurs. Numai oamenii uşuratici s-ar putea lăsa târâţi într-o asemenea aventură. Un ziar românesc a întreprins o anchetă printre fruntaşii vieţii noastre publice: „Ce căutăm noi dincolo de Nistru?" Răspunsurile publicate caută să ocolească sâmburele tragic al problemei; este evident că guvernul însuşi are o atitudine ezitantă. Aceeaşi întrebare ne-o pun englezii prin radio.

Dar situația războiului și perspectivele lui nu se pot judeca numai după prestațiunile dintr-un singur sector. Campania din Rusia, oricât de importantă, e numai un episod al războiului mondial. Evenimentele ce se petrec pe diferitele scene ale vastului teatru de operații influențează asupra rezultatului general; ele trebuiau urmărite cu atenție și — cum era cazul — cu îngrijorare.

Conjunctura generală a războiului arată gravitatea momentului. În timp ce pe fronturile europene și în nordul Africii războiul se întețește, Japonia exploatează situația ca să-și satisfacă apetiturile expansioniste în Pacific și Asia Sud-Orientală, iar războiul aerian continuă cu o neîmblânzită violență, distrugând orbește ceea ce civilizația și cultura au adunat timp de sute de ani. Roosevelt și Churchill pun bazele sistemului politic denumit: Pactul sau Charta Atlanticului[413]. Condusă de Anglia, cu ajutorul Statelor Unite, încercuirea Germaniei face progrese în Europa, Asia și Africa; în țările ocupate de ea, popoarele duc o rezistență tenace. La doi ani de la izbucnirea războiului, Radio Londra anunță că Germania merge spre catastrofă.

Și în acest timp noi ne repezim, cu capul înainte, la luptă împotriva frontului rusesc, întărit de un sentiment puternic de patriotism, ce nu se bănuise.

Chiar pe frontul sovietic, operațiile merg greu. E drept că germanii anunță, zi cu zi, victorii mari: ocuparea de localități, zeci de mii de prizonieri. Dar „Rusia e mare...", obiectivele principale n-au fost atinse și rezistența e din ce în ce mai dârză. Drumul spre Moscova și Leningrad e barat; populația din acest din urmă oraș ia parte activă, în mijlocul suferințelor și a privațiunilor, la apărarea orașului. În sfârșit, unul din cele trei mari obiective e atins: Kievul a fost cucerit de germani la 18 septembrie, în urma unei vaste operațiuni de încercuire. Germanii o numesc cea mai mare bătălie din istoria popoarelor și anunță că ar fi atins cifra enormă de 660 000 de prizonieri. Dar cealaltă uriașă bătălie, pentru cucerirea capitalei sovietice, Moscova, nu face progrese esențiale, cu toate imensele jertfe de oameni; înfrângerile de la Mojaisk și retragerea spre Borodino, de napoleoneană amintire, însemnează că germanii au pierdut, până acum, bătălia Moscovei. Rușii concentrează forțe tot mai numeroase în acest sector, luptă cu îndârjire și sunt decișii să nu lase capitala să fie cucerită; până

atunci, ei au evacuat orașul și regiunea de tot ce putea fi necesar apărării ce se organiza departe, în est; capitala a fost mutată la Kuibâșev — fostă Samara — pe Volga.

Între timp, un mare aliat sosea în ajutorul rușilor: se apropia iarna, greaua iarnă moscovită, cea care frânsese puterea napoleoneană, temutul adversar pe care germanii speraseră să-l facă neputincios printr-o acțiune rapidă, dar care nu le reușise.

Armata 3 română asigură garda Niprului

Armatele germano-române executau o vastă manevră de încercuire a forțelor sovietice din sudul Rusiei. Ea consta din două operații. Armata 11 germană ocupase Nikolaev, la vărsarea Bugului în Marea Neagră, și înainta spre est, către Niprul Inferior, cu intenția de a tăia retragerea rușilor în această direcție. La stânga dispozitivului german erau forțele române, executând mișcarea de încercuire, pe când Armata 4 română, aflată la dreapta dispozitivului, alcătuia pivotul mișcării în regiunea Odessa. Armata 3 română, alcătuind aripa ocolitoare, înainta repede spre a întoarce flancul inamic și a cădea pe liniile de comunicație de care s-ar fi putut folosi, spre a se salva de presiunea germanilor. La această operație, care cerea în primul rând o deplasare rapidă, luau parte mai ales brigăzile de cavalerie, formațiuni esențialmente mobile, pe când unitățile Corpului Vânătorilor de Munte aveau misiunea de a ocupa și curăța metodic terenul de infiltrațiile inamice, de a-i nimici rezistența și a-i împiedica manevra.

Am văzut, în capitolele precedente, cum unitățile Armatei 3 române, trecând Nistrul, au urmărit strâns pe adversar în direcția est până la fluviul Bug, după care, schimbând direcția, spre sud, au străbătut în lungul ei Transnistria, fără odihnă, facând aproape 400 km în 23 de zile, dând mereu lupte. La 12 august, armata a început trecerea Bugului la Vosnejensk, unde creease un puternic cap de pod. După o săptămână, concentrându-și unitățile, armata și-a reluat înaintarea la est de Bug, ținând mereu legătură la flancul drept cu Armata 11 germană. În tot timpul înaintării, rușii au dat numai atacuri de hărțuială și cu avioanele, retrăgându-se cu precauție

dinaintea unităților române. La 28 august, românii au atins Niprul și au luat în primire apărarea unui larg sector pe malul apusean al fluviului, de la Nicopol până la Berislov — pe o întindere de peste 40 km, spre a asigura, prin menținerea lui fermă, operațiile importante pe care le executau germanii în sectorul vecin, de la dreapta, la Berislav, care era cheia strategică a regiunii, întrucât ea comanda intrarea în Peninsula Crimeea prin istmul Perekop[114].

Coloanele române, înaintând dincolo de Bug, cu direcția de înaintare vest-est, au început să întâlnească coloane de trupe germane, ce mărșăluiau de la nord spre sud în direcția Berislav, ceea ce producea dificultăți și încurcături. Acestea au devenit și mai supărătoare când s-a dat peste coloanele unei divizii de unguri, aliați puțin simpatici. A trebuit statelor majore ale armatelor aliate un efort spre a regrupa trupele, a reface itinerarele și a forma noi dispozitive, reținând unele trupe pe loc spre a face loc celorlalte; divizia ungară a fost întoarsă din drum.

În tot cursul primei jumătăți a lunii septembrie, Armata 3 română a stat în defensivă pe malul vestic al Niprului, cu fața la est, ținând garda fluviului, lucru deosebit de greu din cauza slabei densități a frontului față de întinderea sectorului de apărat. Folosindu-se de culturile și de zăvoaiele dese ce-i mascau malurile și de insulele ce-i împărțeau cursul în brațe laterale, posedând o flotă de ambarcațiuni amfibii și chiar de vase mai mari, rușii din față, foarte bine utilați, făceau dese incursiuni pe malul ocupat de trupele române, atacând posturile de siguranță și unitățile mai mari, aventurându-se uneori mai departe, spre a ocupa colhozuri sau sate, unde cantonau trupe; din cauza aceasta, trupele române erau în continuă stare de alarmă, pregătite de a respinge atacurile inamice. Cele mai însemnate lupte s-au dat la aripa stângă, unde frontul era ținut de Brigada 4 Vânători de Munte (colonel Manoliu), după care urma, la dreapta, sectorul Brigăzii 2 Vânători (general I. Dumitrache); la spatele acestora, în linia a doua, era Brigada 1 Vânători de Munte (comandant general M. Lascăr și comandant adjunct colonelul Leonard Mociulschi, soldat energic și viteaz). În aripa dreaptă erau Brigada de Cavalerie (general Codreanu) și Brigada 8 (colonel Dănescu).

În zilele de 3-5 septembrie, sub protecția unui ucigător bombardament de artilerie, mai ales de branduri, rușii — Divizia 130 sovietică —, servindu-se de un mare număr de ambarcații, mai ales de bărci cu motor, au debarcat pe

malul vestic în sectorul ocupat de Brigada 4 Vânători de Munte, au copleșit sub superioritatea lor eroica apărare a batalionului român din punctul atacat și au reușit să ocupe satele Fiș și Sablukovka. Lupte grele se dau pentru posesiunea crestei cu Cota 42, în care intervin unități din rezerva Corpului de Munte, bine susținute de artilerie. Pozițiile pierdute sunt recucerite de români și inamicul e aruncat înapoi.

O altă incursiune serioasă au făcut-o rușii, mai la sud, în sectorul Brigăzii 8 Cavalerie, care a dat naștere la lupte serioase în zilele de 8 și 9 septembrie; au participat, afară de trupele sectorului, și un regiment de roșiori de la brigada vecină, cu un divizion de artilerie călare. Trupe dușmane, aparținând Diviziei 164 sovietică, au reușit să treacă fluviul în zona satelor Anastasievka și Mihailovka, pe care l-au ocupat. Trupele române ale sectorului au contraatacat energic și, ajutate de intervenția oportună a rezervelor sectorului, au restabilit situația, aruncând peste Nipru pe atacator.

Alte incursiuni de trupe sovietice nu s-au putut dezvolta în acțiuni de luptă mai importante, fie că fuseseră concepute numai în scopuri de hărțuială și capturare de prizonieri, fie că s-au lovit de o apărare bine pregătită, determinând comandamentul adversar să renunțe la ele. Astfel a fost în noaptea de 7-8 septembrie în sectorul Brigăzii 1 Vânători de Munte, la Dumina, care a provocat punerea în acțiune nu numai a brigăzii atacate, dar și a Brigăzii 1 din rezerva sectorului. Alarma fusese neîntemeiată — în tot cazul exagerată —, ea reducându-se de fapt la incursiunea peste fluviu a câtorva plutoare inamice, care au pătruns prin surprindere în postul companiei de acoperire, unde au ucis un număr de soldați, între care și pe căpitanul comandant al fortului; în urma alarmei provocate de acest atac, dușmanul s-a grăbit să treacă înapoi Niprul. A fost o dovadă de starea de enervare a trupei de pază și de repeziciunea concentrării mijloacelor de apărare.

Eficacitatea fazei Niprului în sectorul încredințat românilor în cursul primei jumătăți a lunii septembrie a avut o deosebită importanță, căci ea a permis Armatei 11 germane — acoperindu-i flancul — să obțină victoria la Berislav și să forțeze trecerea fluviului în acel punct; de aceea Armata 3

română a primit numeroase și calde mulțumiri din partea înalților comandanți germani.

La 15 septembrie, în timp ce germanii înaintau spre istmul Perekop, Armata 3 română s-a pus în mișcare spre sud-est, spre a trece la rândul ei Niprul, pe la Berislav.

Atacurile dușmane au fost reluate la 26 septembrie, mutându-și centrul în sectorul Brigăzii 2 Vânători de Munte; atacul infanteriei a fost pregătit de un puternic bombardament de artilerie grea. Atacul blindatelor, ce a urmat, a reușit să disloce parte din frontul Brigăzii 2 și a flancurilor unităților vecine; sub loviturile copleșitoarei superiorități a adversarului, vânătorii sunt nevoiți să cedeze teren; unele batalioane sunt împresurate: frontul amenință să fie străpuns. Contramăsurile apărării reușesc să restabilească situația. În timp ce unitățile din Brigada 2, care fuseseră împresurate, dau contraatacuri, cu sângeroase lupte corp la corp, izbutind să facă străpungeri în cercul de împresurare, se produce și un eficace atac de flanc al Brigăzii 1 vecine; dușmanul e respins și batalioanele depresurate, care avuseseră pierderi mari, s-au putut uni cu unitățile de bază. Un număr de tancuri inamice, rămase în spatele frontului român, ce se reîncheiase, și ținute pe loc de detașamente române, au fost, spre seară, lichidate complet de o coloană germană, specializată în distrugerea carelor de luptă. Același insucces, soldat cu foarte grave pierderi, l-au suferit rușii și la 28 septembrie, în sectorul Brigăzii 4; o luptă înverșunată de infanterie s-a dat pentru stăpânirea șanțului anticar: rușii au trebuit să abandoneze lupta și să se retragă, lăsând pe teren mormane de cadavre, care împiedicau pe soldații noștri din tranșee să aibă vederea liberă pentru a trage cu precizie.

Lupte deosebit de grele se dau și în sectorul sudic al frontului român, unde sunt brigăzile 5 și 8 Cavalerie; aceasta din urmă e pusă la dispoziția Diviziei 107 germană vecine, care era o unitate slabă, greu încercată în luptele anterioare. Germanii n-au putut cuceri Melitopol, apărat cu îndârjire de ruși. Spre a-și îmbunătăți situația în acest punct, germanii fac apel la Brigada 8 de Cavalerie română; ostașii brigăzii, în special Regimentul 2 Călărași din Romanați, bine susținuți de artileria călare, cuceresc la 27 septembrie, într-un asalt impetuos, satul Filiberta, pe care-l mențin, cu toate contraatacurile înverșunate pe care le dau rușii spre a-l cuceri. A doua

zi, trupe din Brigada 6 cuceresc satul Izvestia și-l mențin de asemenea prin lupte grele; îl pierd a doua zi, apoi îl recuceresc, definitiv. Brigada 8 e deplasată la Veseloje, în acoperirea flancului stâng german, amenințat, și e supusă în ziua de 30 septembrie unui mare bombardament de artilerie grea din partea inamicului; situația critică s-a menținut și a doua zi, 1 octombrie.

Atacul din 30 septembrie — 1 octombrie a fost conceput de ruși ca un atac decisiv; el s-a dat pe toată întinderea frontului român, la centru și la cele două flancuri, în sectoarele brigăzilor 1 și 4 Vânători de Munte și al Brigăzii 8 Cavalerie. De la Nipru, până la Marea de Azov, inamicul a dezlănțuit o formidabilă canonadă asupra pozițiilor germano-române; este evident că el urmărește distrugerea frontului, spulberarea unităților lui, spre a cădea în spatele armatei germane ce operează la Perekop. Canonada nu se domolește decât din când, în când, spre a da putință tancurilor și infanteriei să atace. Apărarea e dârză; contraatacurile românilor alternează cu atacurile rușilor. În seara zilei de 30 septembrie inamicul a reușit, cu prețul unor pierderi considerabile, să străpungă fronturile noastre la cele două flancuri și să determine retrageri parțiale ale trupelor române și germane. Flancul stâng fusese străpuns între brigăzile 4 și 2 Vânători de Munte; aripa dreaptă a Brigăzii 4 fusese aproape nimicită; frontul Brigăzii 2 vecine se ținuse mai bine. La dreapta dispozitivului român, frontul a fost rupt între Divizia 8 Cavalerie română și Divizia 107 germană vecină. Bombardamentul artileriei dușmane a fost reluat a doua zi de dimineață, cu o și mai mare putere.

O întâmplare nefericită face ca un proiectil să cadă pe postul de comandă al Brigăzii 8 Cavalerie română de la Veseloje. Explozia lui face ravagii: ucide pe însuși comandantul brigăzii, colonelul Dănescu, și mai mulți ofițeri, rănind grav pe alți câțiva, printre care pe șeful Statului Major. Colonelul Dănescu era un ofițer capabil și viteaz, veteran din războiul de întregire, în care luptase la Megheluș și la Prunaru; în războiul actual ridicase la mare faimă brigada pe care o condusese victorios în Bucovina, Basarabia și Transnistria. Decapitată astfel de comandanții săi, atacată puternic la centru și dreapta de dușmanul care voia să lărgească spărtura de la sud, situația brigăzii devenise critică. Ea a fost salvată prin acțiunea energică a singurului ofițer din Statul Major al brigăzii rămas teafăr: căpitanul Ionescu Radu, șeful biroului 3 operații. El a luat cu sânge rece

măsurile necesare spre a se executa în perfectă ordine retragerea grosului brigăzii, restabilind legăturile cu unitățile române din linia întâi și cu cele germane, a evacuat răniții, a adunat tancurile de luptă, diriguindu-le spre Mencikur, unde era Brigada 1 Vânători de Munte, salvează și pune la adăpost, la 15 km în spate, caii ce erau pe punctul de a fi capturați de inamicul care rupsese frontul și, în cele din urmă, reușește a reface Comandamentul și a se pune în legătură atât cu armata cât și cu fronturile vecine. Situația era salvată și brigada repusă în noile poziții de luptă de la Veseloje, aliniată cu unitățile vecine, române și germane.

În dimineața aceleiași zile grele, a primit și Brigada 1 Vânători de Munte ordinul să-și evacueze serviciile spre Gavrilovka, rămânând pe poziție, până la noi ordine, numai trupele combatante. Pe toată linia frontului, refăcut, luptele au continuat cu înverșunare în tot cursul zilei.

Trebuie de făcut constatarea că Armata 3 română n-a putut primi în zilele acestei faze critice nici un ajutor eficace din partea Armatei 11 germane de la dreapta, întrucât această armată era săracă în tancuri și cea mai mare parte a forțelor ei era angajată în bătălia de la Perekop; pe de altă parte, legătura cu spatele se făcea cu greutate prin unicul pod de la Berislav, peste Nipru.

Un ajutor, mult mai efectiv, l-au primit unitățile române în luptă de la propria aviație. Deși Grupul român de observație trimis în ajutorul Armatei 3 dispunea numai de aparate tip I.A.R., a căror misiune era de a culege observații și de a face legătura între unități, ele și-au luat, la 28 septembrie, rolul excepțional de a da atacuri cu bombe și cu mitraliere de la mică înălțime, împotriva dușmanului care era masat în fața celor două brigăzi de munte de la stânga armatei. Una din escadrilele grupului a atacat, în zona satului Malaia-Bielozierka, din spatele liniei inamice, două baterii sovietice, pe care le-a redus la tăcere și a angajat, în cursul execuției acestei misiuni, o luptă aeriană cu o formație de vânătoare inamică, superioară ca număr; în această luptă, escadrila română a pierdut un aparat, dar a doborât două inamice. Comandamentul Suprem german, în semn de admirație, a acordat „Crucea de Fier", clasa a II-a unui număr de 36 ofițeri, subofițeri și soldați ai gloriosului grup de aviație român. Intervenția aviației române în acest moment critic al desfășurării bătăliei a contribui la întârzierea acțiunii

ofensive a inamicului și a ajutat, cu chipul acesta, la restabilirea situației compromise prin măsurile în curs.

Foarte mulțumitor a funcționat și serviciul autocamioanelor, care avea misiunea să aprovizioneze trupele din sectoarele de luptă cu muniții și carburanți; acestea trebuiau să fie transportate de la Berislav, unde era baza de aprovizionare, distanță de aproape 200 km, zi și noapte, fără întrerupere, străbătând o câmpie goală, fără nici un fel de adăpost, continuu atacate de aviația inamică. Șoseaua, primitivă, ca toate drumurile rusești, nu avea nici măcar șanțuri pe margine, unde soldații ce însoțeau convoaiele să poată găsi un adăpost cât de precar; noroc că aviația atacatoare era lipsită de precizie și efectul ei era nul.

Din pozițiile lor, unde duceau lupta jertfelnică, soldații unităților române au început să observe, în cursul zilei de 1/2 octombrie că atacurile inamicului slăbesc și că proiectilele artileriei sovietice încep să se depărteze de linia de bătaie; semn că artileria dușmană se retrăgea pe poziții mai înapoi. Era un indiciu sigur că bătălia a început să ia un curs defavorabil pentru dușman.

Ce se întâmplase?

Rezistența viguroasă, pe alocurea eroică, a vânătorilor și cavaleriștilor români dăduse răgaz să se organizeze intervenția Armatei Blindate germane von Kleist, care devenise disponibilă după sfârșitul victorios al marii bătălii de la Kiev; venind dinspre nord, din direcția Dnepropetrovsk, ea a căzut în flancul și spatele atacatorului sovietic. Acțiunea germană începuse a se face simțită cu două zile înainte, printr-un masiv atac aerian, dat la 29 septembrie de Flota Aeriană a generalului Loehr, care a bombardat nimicitor pozițiile sovietice din Stepa Nogai, făcând, între altele, să explodeze întinsele câmpuri de mine cu care era presărat terenul din fața lor. Distrugerea amplasamentelor artileriei și a câmpurilor de pornire a avioanelor a avut ca efect scăderea puterii atacului inamic de-a doua zi.

La 1 și 2 octombrie s-a produs atacul maselor de blindate ale Armatei Kleist, din direcția Dnepropetrovsk spre Mariupol. Situația armatei sovietice devenise critică. Angajată de front cu Armata 3 română, atacată în flanc de Armata Kleist, ea era amenințată cu împresurarea. Ca să scape de această primejdie, ea a întrerupt bătălia și a început o retragere precipitată în direcția

nord-est, abandonând poziții fortificate, artilerie, depozite cu un imens material. La Malaia-Bielozierka înfrângerea armatelor sovietice a fost totală; întreaga Armată 3 română a început la 5 octombrie, alături de armatele germane, urmărirea inamicului care se retrăgea spre Mariupol, spre a încerca a se salva din cercul de împresurare. Urmărirea a durat șase zile, unitățile române luptând numai cu ariergărzi sovietice ce opuneau slabe rezistențe de întârziere.

Câmpia, lată de vreo șapte kilometri , între marele șanț anticar și calea ferată, de o parte și de alta a șoselei, era o viziune de dezolare și infern. Satele, părăsite de locuitorii lor, fuseseră devastate și jefuite de ruși și apoi incendiate în timpul retragerii lor. Soldații români erau uimiți de mulțimea enormă a cadavrelor de soldați ruși, ce acopereau în mormane câmpia din vecinătățile șanțului anticar și a liniei ferate ce dublau Valea Moloșnaia, amestecate cu cadavre de cai, cu tancuri, tunuri, chesoane, autovehicule sfărâmate, lăzi cu muniții părăsite; era dovada atât a hotărârii cu care apărătorii își jertfiseră viața, dar și a eficacității apărării române și a atacului aviației germane a lui Loehr. În acest ținut al pustiirii și al morții, marșurile unităților române, pe drumuri oribile, pline de noroaie clisoase din cauza ploilor reci de toamnă, care începuseră, se făceau cu greutate, dar fără a slăbi un moment pe inamic, a cărui situație devenea pe zi ce trecea tot mai critică. Frontul de urmărire al românilor, având în frunte Brigada 6 Cavalerie, depășise linia Malaia-Bielozierka-Mariupol, coloanele române fiind intercalate printre coloanele germane, pe când dinspre nord soseau unitățile Grupului Blindat german împreună cu Corpul Alpin tirolez, completând încercuirea armatelor sovietice. Rezistența rușilor pe colinele de la sud de Mariupol a fost sfărâmată prin acțiunea eficace a artileriei grele române, la 8 și 9 octombrie, rușii pierzând mulți ostași, răniți și prizonieri. În ziua de 11 octombrie s-a întâmplat evenimentul de neînlăturat: ultimele zvârcoliri ale armatei încercuite au fost potolite și cercul de împresurare închis prin joncțiunea trupelor române cu forțele Armatei Kleist, la Cernigorsk. A doua zi, 12 octombrie, la Novi-Cernigovka, inamicul a capitulat: două armate sovietice, cu șapte divizii, însumând 104 000 de oameni, s-au predat cu întregul lor bogat armament și echipament.

Bătălia din Stepa Nogai se terminase cu o completă și strălucită victorie a armatelor aliate. Dacă e adevărat că intervenția aviației și a blindatelor germane, în ultimul moment, a fost hotărâtoare pentru aplecarea balanței victoriei de partea noastră, nu este totuși mai puțin adevărat — și ordinele de zi ale marilor comandanți germani au fost unanime spre a recunoaște — că numai rezistența îndărătnică și plină de jertfe a unităților de munte și de cavalerie ale Armatei 3 române, de-a lungul zilelor critice ale bătăliei, a făcut posibilă și eficientă, la momentul oportun, intervenția forțelor germane care au hotărât victoria.

La 14 octombrie, câteva dintre unitățile române ce luaseră parte la încercuirea victorioasă de la Mariupol au fost îndrumate spre sud, reîncepând marșurile anevoioase pe drumurile noroioase ale stepei și cantonamentele prin satele locuite de germani colonișți, semirusificați, care fac românilor o primire rece și neprietenoasă. La 16 octombrie, vânătorii de munte fac un popas la Melitopol, unde sunt impresionați de măreția cimitirelor cavaleriștilor români, căzuți în luptele de la 22 septembrie—2 octombrie.

Noul obiectiv este pătrunderea în Crimeea, prin istmul Salikovo. O nouă perioadă de lupte grele se deschidea vitejilor ostași ai Armatei 3 române.

Constatări și îngrijorări românești

Bătălia din Stepa Nogai obliga pe români să facă o serie de observații asupra condițiilor în care se dădea lupta împotriva adversarului sovietic. Cu toată strălucita victorie obținută, care confirma încă o dată valoarea soldatului român și încrederea în armata țării, nu era mai puțin adevărat că dârzenia cu care au dus lupta armatele adverse, sovietice, întâi în ofensivă și apoi în defensivă, spiritul de jertfă de care, la rândul lor, erau însuflețite, hotărârea de a apăra pământul patriei invadate, palmă cu palmă, obligau pe comandanții oastei române — cei dintâi în măsură să afle realitățile de pe teren — la reflexiuni, ce dădeau naștere la întrebări îngrijorătoare. Desfășurarea operațiilor ne obliga să mergem mereu înainte; fiecare pas înainte trebuie să fie urmat de un altul care să-l susțină. Până unde? Privirile comandanților români se plimbau cu neliniște asupra imensităților

teritoriului imperiului moscovit; gândirea cântărea posibilitățile unei populații de aproape două sute de milioane, se oprea asupra resurselor în materiale ale unei țări, mare cât un continent, a voinței de luptă probată prin experiența de până acum.

O semnificativă reacție a acestui sentiment s-a produs chiar din partea comandantului unei mari unități de pe frontul de luptă. În ajunul trecerii Bugului, spre Nipru, generalul Petre Dumitrescu, comandantul Armatei 3 române, s-a crezut obligat să facă o dublă intervenție în scopul stăvilirii înaintării nelimitate a armatelor române spre inima Rusiei. Un demers s-a făcut prin intermediul generalului Iosif Iacobici[415], pe lângă generalul Antonescu; ecoul ei se va vedea în alt capitol. Cealaltă intervenție a fost făcută pe lângă Comandamentul german din Rusia Meridională. În acest scop, șeful Statului Major al Armatei 3 române, colonelul Dumitrescu Polihron, a fost trimis la Cartierul General al generalului von Schobert, comandantul Armatei 11 germane, unde a avut discuții cu acest comandant și cu șeful său de Stat Major, generalul Otto Wöhler, asupra limitării concursului cerut armatelor române în campania din sudul Rusiei. Intervenția, care nu putea avea decât caracterul preliminar al unei tatonări și sugestii, a fost respinsă categoric, s-a explicat grijuliului comandant român că hotărârile de această natură sunt mult prea importante, pentru ca ele să depindă de comandanții de pe front, oricât de mare ar fi gradul lor și de mare misiunea lor; ele se iau de Comandamentul Suprem de la Berlin și fac parte din politica de război a lui Hitler.

Pentru români, situația devenea clară. Războiul, pornit de noi pentru redobândirea Basarabiei și nordului Bucovinei, a ținutului Herța, se transformase într-un război pentru nimicirea forțelor sovietice și luase înfățișarea unui război între două ideologii adverse. Considerații de strategie se împleteau strâns cu cele politice și-și impuneau reciproc legile lor. În numele lor se socotea necesară urmărirea adversarului în profunzimile teritoriului lui, inepuizabil în resurse omenești și de material. Înhămați la remorca carului german, din eliberatori ai unui teritoriu național eram împinși acum să devenim o armată de invazie. Lanțul prin care ne legasem la remorca mașinii de război germane ne târa acum fatal spre Crimeea, spre Volga, spre Caucaz, spre prăpastie...

NOTE

PREFAȚĂ

1 Situația relevată era exactă. În momentul în care autorul își scria *Prefața*, adică la 6 mai 1956, cu adevărat în România nici un istoric și nici o echipă de istorici nu-și asumaseră responsabilitatea proiectului unei lucrări privind participarea țării noastre la marea conflagrație din 1939—1945. Era epoca în care predominau cărțile traduse din limba rusă (fără excepție, lipsite de valoare științifică) ori „cuvântările" liderilor de partid de la București, ținute la diverse ocazii (momentul 23 august 1944, ziua Victoriei de la 9 mai 1945 etc.). Cele dintâi realizări științifice notabile consacrate situației României dintre anii 1939 și 1945 vor aparține deceniului următor (cf. Gh. Buzatu, Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial și România. O bibliografie*, Iași, Editura Academiei, 1981, *passim*).

2 Cartea fundamentală a autorului rămâne *Istoria războiului pentru întregirea României*, care a cunoscut mai multe ediții: ediția I, 2 volume, București, 1922—1924; ediția a II-a, 3 volume, București, 1926—1927 și ediția a III-a, 2 volume, București, 1989 (revăzută de autor și definitivată în anul 1959). Vezi și ediția în limba franceză: *La Roumanie dans la guerre mondiale*, Paris, 1934).

3 C. Kiriţescu insită, din nou, asupra unei situații reale și, din nefericire, gravă: cu adevărat la momentul 1956 nici vorbă nu putea fi de folosirea arhivelor acoperind epoca celui de-al doilea război mondial, editarea documentelor epocii era o imposibilitate, iar literatura memorialistică consacrată perioadei era ilustrată doar de cărțile apărute în străinătate, sub semnătura unor membri ai emigrației române (Gh. Barbul, Ion Gheorghe, Alexandru Cretzianu, F. C. Nano ș.a.). Predomina punctul de vedere al „istoriografiei" oficiale, reflectat îndeosebi de cunoscutul „manual unic" al *Istoriei R.P.R.*, apărut sub coordonarea „academicianului" Mihail Roller, potrivit căruia războiul României în Est fusese „criminal", toate partidele politice burgheze fuseseră „fasciste", iar salvarea țării în relația trecut—prezent—viitor o reprezenta numai prietenia și sprijinul U.R.S.S. În schimb, P.C.R., în fond o grupare de circa 1 000 de persoane în august—septembrie 1944 și având efectiv rolul de agentură a Kremlinului la București, reprezenta, chipurile, singura formațiune politică serioasă de pe scena României contemporane, animată de patriotism fierbinte, înțelegând și coordonând destinul patriei către un „ideal luminos" (cf. Mihail Roller, ed., *Istoria R.P.R.*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1952, pp. 658—668, capitolul XXXII, intitulat *Participare României burghezo-moșierești la războiul criminal antisovietic. Lupta P.C.R. împotriva războiului hitlerist (1941—1944)*. În stadiul inițial, actul de la

23 august 1944 a fost atribuit integral forțelor sovietice, apoi și comuniștilor români (*ibidem*, pp. 669 și urm., capitolul XXXIII, intitulat *Eliberarea națională a României de către glorioasa Armată Sovietică. Lupta P.C.R. pentru instalarea și dezvoltarea regimului de democrație populară).* Dintr-o broșură destinată în 1950 „cursurilor serale de partid de la sate" reținem: „În țara noastră victoriile gloriosei Armate Sovietice au înlesnit forțelor democratice interne, în frunte cu P.C.R., să răstoarne dictatura fascistă antonesciană, să făurească actul de la 23 August 1944, împotriva voinței și a sabotajului partidelor istorice. Prin acest act, poporul a căpătat putința de a întoarce armele împotriva Germaniei fasciste și de a-și câștiga independența prin lupta alături de Armata Sovietică" (cf. *Eliberarea țării noastre de către glorioasa Armată Sovietică. Ajutorul mărinimos acordat de Uniunea Sovietică poporului nostru*, București, Editura P.M.R., 1950, p. 6). Spre a ilustra gradul de intoxicare la care era supusă tânăra generație cu șabloane comuniste ale istoriei naționale, vom reține acest paragraf dintr-un manual pentru clasa a III-a, editat în 1949: „...În timpul războiului nedrept împotriva Uniunii Sovietice, în care am fost târâți, lupta pentru apărarea patriei a crescut. Viața ne era amenințată la fiecare pas. Țara noastră nu mai era a noastră. Soldații mureau cu miile fără nici un rost. Lucrurile nu mai puteau merge mai departe așa" (cf. *Limba română și Istoria României*, București, Editura de Stat, 1949, p. 404).

PARTEA I

ORIGINI ȘI PRELIMINARII

1 Despre originile celui de-al doilea război mondial și condițiile în care au izbucnit ostilitățile, la 1—3 septembrie 1939 vezi îndeosebi: E. M. Robertson, ed., *The Origins of the Second World War. Historical Interpretations*, London—Basingstoke, Macmillan/St. Martin's Press, 1973; P.M.H. Bell, *The Origins of the Second World War in Europe*, London—New York, Longman, 1987; Sidney Aster, *1939. The Making of the Second World War*, London, A. Deutsch, 1973; Maurice Baumont, *Les origines de la Deuxième Guerre mondiale*, Paris, Payot, 1969; idem, *La faillite de la Paix*, I-II, ed. a V-a, Paris, PUF, 1967—1968; Peter Colvocoressi, Guy Wint, *Total War. Causes and Courses of the Second World War*, London, Penguin Books, 1972; Walter Hofer, *Hitler déchaine la guerre*, Paris, Editions du Seuil, 1967; André Maurois, *Cauzele războiului din 1939*, București, 1945; Albert Norden, *Așa se fac războaiele! Dedesubturile și tehnica agresiunii*, București, ESPLA, 1952; Arnold J. Toynbee, Veronica M. Toynbee, eds., *Survey of International Affairs, 1939—1946: The World in March 1939*, London, Oxford University Press, 1952; Arnold J. Toynbee, Veronica M. Toynbee, eds., *Survey of International Affairs, 1939—1946: The Eve of War, 1939*, London, Oxford University Press, 1958; A. J. P. Taylor, *The Origins of the Second World War*, London, H. Hamilton, 1961; Christopher Thorne, *The Approach of War, 1938—1939*, London, Macmillan, 1973; Telford Taylor, *Munich. The Price of Peace*, New York, Vintage Books, 1980; Sebastian Haffner, *Le pacte avec le diable*, Paris, Laffont, 1969; Eddy Bauer, *Histoire controversée de la Deuxiéme Guerre mondiale*, vol. 1, Monaco—Ville, Jaspard Polus, 1966; P. M. H. Bell, *The Origins of the Second World War*, London—New York, Longman, 1987; W. Leonhard, *Betrayal. The Hitler-Stalin Pact of 1939*, New York, St. Martin's Press, 1989;

O. A. Rjesevskii, *1939 god. Uroki istorii*, Moskva, Mâsl, 1990; Elizabeth Wiskemann, *Europe of the Dictators, 1919—1945*, London, Fontana/Collins, 1982; Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. London, Fontana Press, 1989; V. I. Sipols, *Diplomaticeskaia borba nakanune vtoroi mirovoi voinî*, ed. a 2-a, revăzută și îmbunătățită, Moskva, Izdatelstvo „Mejdunarodnâie Otnoșeniia", 1989; D. C. Watt, *How War Came: The Immediate Origins of the Second World War, 1938—1939*, London, Heinemann, 1989; C. J. Bartlett, *The Global Conflict. The International Rivalry of the Great Powers, 1880—1990*, second edition, London, Macmillan, 1994; Richard Overy, Andrea Wheatcroft, *The Road to War*, London, Macmillan, 1989.

2 Despre fondarea sistemului tratatelor de pace de la Paris—Versailles și despre eșecul său vezi H. W. V. Templerley, ed., *A History of the Peace Conference of Paris*, 6 vol., London, Frowdy, Hodder and Stoughton, 1920—1924; Arno J. Mayer, *Politics and Diplomacy of Peacemaking. Containment and Counterrevolution at Versailles, 1918—1919*, New York, Alfred A. Knopf, 1967; S. D. Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*, New York, Bookman Associates, 1962; Viorica Moisuc, coord., *România și Conferința de Pace de la Paris, 1918—1920. Triumful principiului naționalităților*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983; Pierre Rain, *L'Europe de Versailles, 1919—1939. Les traités de paix. Leur application. Leur mutilation*, Paris, Payot, 1945; Mario Toscano, *The History of Treaties and International Politics*, vol. I, Baltimore, The John Hopkins University Press, 1966; Jean-Baptiste Duroselle, *Histoire diplomtique de 1919 à nos jours*, ed. a V-a Paris, Dalloz, 1971; E. H. Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919—1939: An Introduction to the Study of International Relations*, ed. a II-a, London, Macmillan, 1946; Pierre Renouvin, *Les crises du XX-e siècle*, I—II, Paris, Hachette, 1958; Maurice Baumont, *La faillite de la Paix*, ed. citată, col. I—II; V.F. Dobrinescu, *România și sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919—1923)*, Iași, Institutul European, 1993.

3 Woodrow Thomas Wilson (1856—1924), profesor de jurisprudență, președintele faimoasei Princeton University (1902), guvernator al statului New Jersey (1910) și Al 28-lea președinte, democrat, al S.U.A. (1913—1921). A ținut S.U.A. în afara primului război mondial până în 1917. Este autorul celebrelor „14 puncte" avansate în ianuarie 1918 drept principii pentru organizarea păcii la finele războiului din 1914—1918. A participat activ la diverse faze al Conferinței Păcii de la Paris din 1919—1920, insistând și obținând includerea statutului unei Societăți (Ligi) a Națiunilor (Covenant) în fiecare dintre tratatele de pace încheiate după 1918, deși, finalmente, Congresul american neratificând respectivele documente S.U.A. nu au devenit membru al organizației chemate să vegheze la menținerea păcii. În 1919, Laureant al Premiului Nobel pentru pace.

4 Societatea (Liga) Națiunilor — organizație internațională, constituită oficial la 10 ianuarie 1920, în conformitate cu tratatele de pace semnate la sfârșitul primului război mondial pe această cale. A funcționat până în 1940, cu sediul la Geneva. Primul secretar general al Ligii a fost un britanic, Sir Eric Drummond (1920—1932), succedat de un francez, Jospeh Avenol (1933—1940). După cum s-a menționat, S.U.A. nu au intrat în Ligă, iar Germania a funcționat ca membru între 1926 și 1933, în vreme ce U.R.S.S. numai între 1934 și 1939, când a fost exclusă în urma agresiunii împotriva Finlandei. Dintre fondatori s-au retras succesiv: Brazilia (1926), Japonia (1933), Italia (1937), iar în iulie 1940 chiar România (guvernul I. Gigurtu). Activitatea Ligii nu reușise, așadar, să prevină izbucnirea celui de-al

doilea război mondial, la 1 septembrie 1939, fapt care i-a paralizat activitatea. A fost oficial dizolvată la 18 aprilie 1946. Sub numeroase aspecte a fost predecesoarea actualei Organizații a Națiunilor Unite. Despre istoria Ligii Națiunilor, vezi F. P. Walters, *A History of League of Nations*, 2 vol., London, Oxford University Press, 1952.

5 Vezi, în acest sens, Nicolae Titulescu, *Romania's Foreign Policy (1937)*, edited by George G. Potra and C. I. Turcu, București, Encyclopaedic Publishing House, 1994, pp. 265—273 (capitolul *Liga Națiunilor*).

6 Aserțiune întărită de studiile de specialitate ale tuturor istoricilor străini: William L. Langer, S. Evertt Gleason, *The Challenge to Isolation, 1937—1940*, New York, Harper and Row, Publishers, 1952; William L. Langer, S. Evertt Gleason, *The Undeclared War, 1940—1941*, New York, Harper and Row, Publishers, 1953; Jean-Baptiste Duroselle, *op. cit., passim*; idem, *De Wilson à Roosevelt. Politique extérieure des Etats-Unis, 1913—1945*, Paris, A. Colin, 1960; Maurice Baumont, *La faillite de la Paix*, II, *passim*; idem, *Les origines..., passim*; Herbert Feis, *The Road to Pearl Harbor. The Coming of the War between the United States and Japan*, New York, Atheneum, 1952; Robert Dallek, *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932—1945*, Oxford—New York—Toronto—Melbourne, Oxford University Press, 1981; A. Russell Buchanan, *The United States and World War II*, I, New York—Evanston—London, Harper and Row, Publishers, 1964; Robert Lacour-Gayet, *Histoire des Etats-Unis*, II, *De la fin de guerre civile à Pearl Harbor*, Paris, Fayard, 1977; Thomas A. Bailey, *A Diplomatic History of the American People*, ed. a 8-a, New York, Appleton-Century-Crofts, 1969; Alexandrer de Conde, *A History of American Foreign Policy*, ed. a 2-a, New York, Charles Scribner's Sons, 1971; S. F. Semis, *A Diplomatic History of the United States*, New York, Holt, 1950; F. R. Dulles, *America's Rise to World Power, 1898—1954*, New York—London, Harper/Hamilton, 1955; Stephen E. Ambrose, *Rise to Globalism. American Foreign Policy since 1938*, Baltimore, Penguin Books Inc., 1972; George Kennan, *American Diplomacy, 1900—1950*, Chicago, University of Chicago Press, 1951; William E. Leuchtenburg, *Franklin D. Roosevelt and the New Deal, 1932—1940*, New York—Evanston—London, Harper and Row, Publishers, 1963; John T. Flynn, *The Roosevelt Myth*, New York, The Devin-Adair Company, 1949; Charles C. Tansill, *Back Door to War. The Roosevelt Foreign Policy, 1933—1941*, Chicago, Regnery, 1952; Arnold A. Offner, ed., *America and the Origins of World War II, 1933—1941*, Boston, H. Mifflin, 1971; Richard Overy, Andrea Wheatcroft, *The Road to War*, pp. 258—296; Paul D. Quinlan, ed., *The United States and Romania. American-Romanian Relations during the Twentieth Century*, Woodland Hills/California, 1988.

7 Vezi A. J. P. Taylor, *Englizh History, 1914—1945*, New York—Oxford University Press, 1965; idem, *The Origins...* (ed. citată); W. N. Medlicott, *Contemporary England, 1914—1964*, London, Longmans, 1967; idem, *British Foreign Policy since Versailles (1919—1942)*, London, 1942; W. M. Jordan, *Great Britain, France and the German Problem, 1918—1939*, New York, Oxford University Press, 1943; David Dilks, ed., *Retreat from Power. Studies in Britain's Foreign Policy of the Twentieth Century*, I—II, London, Macmillan, 1981; Paul Hayes, *The Twentieth Century, 1880—1939*, London, Adam and Charles Black, 1978 (Colecția *Modern British Foreign Policy*); D. C. Watt, *How War Came...* (ed. citată): Sidney Aster, *1939...* (ed. citată); Ian G. Colvin, *Vansittart in Office: An Historical Survey of the Origins of the Second World War Based on the Papers of Sir Robert Vansittart, Permanen Under-Secretary of State for Foreign Affairs, 1930—1938*, London, Gollancz, 1965; Arthur H. Furnia,

The Diplomacy of Appeasement: Anglo-French Relations and the Prelude of World War II, 1931—1938, Seattle, University of Washington Press, 1960); Lewis B. Namier, *Diplomatic Prelude, 1938—1939*, London, Macmillan, 1948; Charles L. Mowat, *Britain between the Wars, 1918—1940*, London, Methuen and Co. Lts., 1955; Winston S. Churchil, *La Deuxième Guerre mondiale*, I, Paris, Plon 1948; Martin Gilbert, Richard Gott, *Conciliatorii*, București, Editura Politică, 1966; Richard Overy, Andrea Wheatcroft, *The Rad to War*, pp. 62—104; Keith Feiling, *The Life of Neville Chamberlain*, London, Macmillan, 1946; Robert Rhodes James, *Anthony Eden*, London, Papermac, 1987. Pentru epoca ultimului război mondial, fundamentale rămân lucrările semnate de: Sir Llewllyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, 5 vol., London, HMSO, 1970—1976; Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, London—Basingstoke, Macmillan, 1976; idem, *Churchil and Eden at War*, London, Macmillan, 1978; A. D. Harvey, *Collision of Empires. Britain in Three World Wars, 1793—1945*, London, Phoenix, 1994.

8 Vezi L. Salvatorelli, G. Mira, *Storia d'Italia nel perioda fascista*, Torino, Einaudi, 1956; L. Salvatorelli, *Il fascismo nella politica internazionale*, Modena, Guanda, 1946; Mario Donosti [M. Muciolli], *Mussolini e l'Europa: La politica estera fascista*, Roma, Leonardo, 1945; Frederik W. Deakin, *The Brutal Friendship. Mussolini, Hitler and the Fall of Italian Fascism*, London, Macmillan, 1962; Elisabeth Wiskemann, *The Rome-Berlin Axis. A History of the Relations between Hitler and Mussolini*, London, Oxford University Press, 1949; Mario Toscano, *Le origini diplomatiche del Patto d'Acciaio, ed. a 2-a*, Firenze, Sansoni, 1956; idem, *L'Italia e gli accordi tedesco-sovietici dell'agost 1939*, Firenze, Sansoni, 1952; Maurice Baumont, *La faillite de la Paix*, I—II, *passim*; Denis Mack Smith, *Mussolini*, London, Phoenix, 1994; Richard Overy, Andrea Wheatcroft, *The Road to War*, pp. 143—182; Enzo Collotti și colab., *L'Italia nell'Europa danubiana durante la seconda guerra mondiale*, Monza, 1966.

9 Cf. Maurice Baumont, *La faillite de la Paix*, I—II (ed. citată); Jean-Baptiste Duroselle, *Histoire diplomatique...* (ed. citată); Pierre Renouvin, *Les crises du XX-e siècle*, I—II, Paris, Hachette, 1957—1958; Jacques Chastenet, *Vingt ans d'histoire diplomatique, 1919—1939*, Genève, 1945; Georges Suaez, Guy Laborde, *Agonie de la Paix (1915—1939)*, Paris, Plon, 1945; Georges Clemenceau, *Grandeurs et misères d'une victoire*, Paris, Plon, 1930; Georges Bonnet, *Défence de la Paix*, I—II, Genève, 1946—1948 (vezi și ediția ulterioară, revăzută și lărgită: *De Munich à la guerre. Défence de la Paix*, Paris, Plon, 1967; Pierre Etienne Flandin, *Politique française (1919—1940)*, Paris, Les Editions Nouvelles, 1947; Paul Reynaud, *La France a sauvé l'Europe*, I—II, Paris, Flammarion, 1947; idem, *Au coeur de la melée (1930—1945)*, Paris, Flammarion, 1951; André Francois-Poncet, *De Versailles à Potsdam*, Paris, Flammarion, 1948; Georges Suarez, *Briand*, 6 vol., Paris, Plon, 1938—1952; Edouard Herriot, *Jadis*, II, *D'une guerre à l'autre, 1914—1936*, Paris, Flammarion, 1952 (vezi și ediția, abreviată, în limba română); W. M. Jordan, *Great Britain, France and the German Problem, 1918—1939* (ed. citată); Raymond Poidevin, Jacques Bariéty, *Les relations franco-allemandes, 1815—1975*, Paris, A. Colin, 1977; Henri Michel, ed., *Les relations franco-britanniques de 1935 à 1939*, Paris, Editions du CNRS, 1975; idem, *La drôle de guerre*, Paris, Hachette, 1971.

10 Literatura istorică privind evoluția Germaniei după primul război mondial este, precum și în cazul celorlalte Mari Puteri deja menționate, imensă. Supunem, așadar, atenției cititorului numai unele lucrări, cele mai accesibile: Enzo Collotti, *Germania nazistă*, București, Editura Științifică, 1969, cu o

bibliografie temenică și bine sistematizată (pp. 341—393); W. M. Knight-Petterson, *Germany from Defeat to Conquest, 1913—1933*, London, Allen and Unwin, 1945; John Lowe, *The Great Powers, Imperialism, and the German Problem, 1865—1925*, London—New York, Rotledge, 1994; W. M. Jordan, *Great Britain, France and the German Problem, 1918—1939* (ed. citată); William Carr, *A History of Germany, 1815—1990*, ed. a IV-a, London—New York—Melbourne—Auckland, Edward Arnold, 1992; Gordon A. Craig, *Germany*, 1866—1945, New York, Oxford University Press, 1978; Alfred Grosser, *L'Allemagne de notre temps, 1945—1978*, Paris, Fayard, 1978 (cf. Introducerea; *Trecutul prezent în 1945*, pp. 19—45); Carol Stern, Heinrich August Winkler, Hrsgb., *Wendepunkte deutschen Geschichte 1848—1945*, Köln, Fischer, 1979; K. D. Erdmann, *Handbuch der deutschen Geschichte*, Band 4, *Die Zeit der Weltkriege*, Stuttgart, Klatt-Cotta, 1978 (lucrare fundamentală asupra perioadei 1914—1950, cu o bibliografie globală, pp. 1—4 și cu bibliografii acoperind perioadele: primul război mondial, pp. 491—498; Germania, 1945—1950; pp. 593—595); Walter Laqueur, *La Republica di Weimar*, Milano, Rizzoli Editore, 1977; *The Road to Dictatoriship. Germany, 1918—1933*, London, Oswald Wolff, 1970; Immanuel Geiss, Bernd Jürgen Wendt, Hrsgb., *Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhunderts*, Düsseldorf, Bertelsmann Universitätsverlag, 1973; Andres Hillgruber, *Die Zerstörung Europas. Beiträge zur Weltkriegsepoche. 1914 bis 1945*, ed. a II-a, Frankfurt/Main—Berlin, Propyläen Verlag, 1989; idem, *Deutsche Grossmacht- und Weltopolitik im 19. und 10. Jahrhundert*, ed. a II-a, Düsseldorf, Droste Verlag, 1979; K. D. Bracher, *The German Dictatorship. The Origins, Structure, and Consequences of National Socialism*, Harmondsworth, Penguin, 1982; Klaus Hilderbrand, *The Foreign Policy of the Third Reich*, London B. T. Batsford Ltd., 1973; William L. Shirer, *Le Troisième Reich. Des origines à la chute*, Paris, Stock, 1967; Edward H.Carr, *German-Soviet Relations between the Two World Wars, 1919—1939*, Baltimore, John Hopkins, 1955; Jean-Baptiste Duroselle, *Les relations germano-soviétiques, 1933—1939*, Paris, Colin, 1954; Franak W. Ikle, *German-Japanese Relations, 1936—1940*, New York, Bookman, 1957; Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen, 1938—1944*, ed. I, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1954 (ed. a II-a, Wiesbaden, 1965 și, recent, o ediție în limba română, București, Editura Humanitas, 1994); Alan Bullock, *Hitler: A Study in Tiranny*, Harmondsworth, Pelikan Books, 1976; idem, *Hitler and Stalin. Parallel Lives*, London, Fontana Press, 1993; John Tolland, *Adolf Hitler*, New York, Ballantine Books, 1977 (vezi și ediția în limba română, Iași, 1995); Joachim Fest, *Hitler*, I—II, Paris, Gallimard, 1973; Ian Kershaw, *Hitler*, London—New York—Toronto—Sydney—Auckland, Bantham Press, 1994; Joseph Goebbels, *The Goebbels Diaries*, New York, Charter Books, f.a.; idem, *The Diaries of Joseph Goebbels. Final Entries, 1945*, New York, Avon Books, 1978; Albert Speer, *Au coeur du Troisième Reich*, Paris, Fayard, 1971; Paul Schmidt, *Hitler's Interpreter*, London—Melbourne—Toronto, Heinemann, 1951; Eric Hobsbawm, *Age of Extremes. The Short Twentieth Century, 1914—1991*, London, M. Joseph, 1994; Stephen J. Lee, *The European Dictatorship, 1918—1945*, London—New York, Routledge, 1994; Richard Overy, Andrea Wheatcroft, *The Road to War*, ed. citată, pp. 21—61.

11 În toamna anului 1925 s-au reunit la Locarno reprezentanții mai multor state europene, convenindu-se finalmente asupra mai multor acorduri (toate parafate la 16 octombrie și semnate la 1 decembrie în același an). Cel mai important era așa-numitul *Pact renan de la...*, opera miniștrilor de externe ai Franței, Germaniei și Angliei (Aristide Briand, Gustav Stresemann și, respectiv, Austen Chamberlain), fiind încheiat de Franța, Belgia și Germania, garantat de Anglia și Italia. Pactul va fi

încălcat de Adolf Hitler la 7 martie 1936, atunci când a ocupat unilateral zona renană. Reacția puterilor intresate nu a fost tranșantă. La 23 iulie 1936 se va semna un nou tratat la Locarno, fără participarea Germaniei (cf. J. A. S. Grenville, *The Major International Treaties, 1914—1973: A History and Guide with Texts*, London, Methuen and Co. Ltd., 1974, pp. 95—98.

12 Pactul Kellogg-Briand, denumit astfel după numele celor doi inițiatori și negociatori de bază. În aprilie 1927, Aristide Briand, ministrul de externe francez, s-a adresat secretarului Departamentului de Stat al S.U.A., Franc B. Kellogg, cu o propunere privind semnarea unei declarații bilaterale care să proclame războiul în afara legii. Kellogg a propus un tratat multilateral, în care scop s-a convocat la Paris o conferință internațională în cursul căreia, la 27 august 1928, 15 state au semnat o convenție de renunțare formală la război ca instrument de politică națională și pentru reglementarea pașnică a diferendelor (cf. J. A. S. Grenville, *The Major International Treaties, 1914—1973...*, pp. 98—99). Au aderat ulterior la principiile Pactului alte peste 40 de țări, inclusiv România (la 21 martie 1929).

13 Vezi, în acest sens, detalii în lucrările consacrate evoluției politicii externe a Germaniei în epoca interbelică (nota 10).

14 Adolf Hitler (1889—1945), lider al partidului nazist (NSDAP — *Nazionalsozialistische Deutsche Arbeiter-Partei*), cancelar al Germaniei de la 30 ianuarie 1933 și *Führer* al statului german de la 1 august 1934. La 4 februarie 1938, Hitler devine comandant suprem al Înaltului Comandament german (OKW — *Oberkommando de Wehrmacht*), șeful militar fiind generalul (apoi feldmareșalul) Wilhelm Keitel (1882—1946). Sprijinit deschis și activ de către puterile occidentale, și apoi de către U.R.S.S., de I. V. Stalin personal, Hitler a avut un rol proeminent în declanșarea și în desfășurarea celui de-al doilea război mondial. Este bine cunoscut faptul că Hitler și-a expus din vreme intențiile, în lucrarea cu caracter memorialistic și programatic *Mein Kampf* (numeroase ediții după 1926, inclusiv unele în limba română: *Mein Kampf*, traducere Maria Florea, București, Editura Pacifica, 1993; *Mein Kampf*, I—II, traducere Iosua Călin, Doina Mihai și Theo Marinescu, București, Editura Beladi, 1994). În 1928, viitorul *Führer* și-a redactat și pogramul de politică externă, devenit cunoscut publicului larg abia în 1961, când s-a tipărit pentru prima dată ceea ce s-a numit *A doua Carte a lui Hitler* (cf. *Hitlers Zweites Buch*, editor Gerhard L. Weinberg, Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, după care s-au realizat edițiile în limbile engleză, 1962 și franceză, 1963).

15 Reținem din „programul ideologic" expus de Hitler: „...Amestecul sângelui și scăderea raselor, care este consecința lui ineluctabilă, sunt singurele cauze ale pieirii civilizațiilor vechi; căci nu războaiele pierdute aduc cu ele dispariția popoarelor, ci dispariția acelei forțe de rezistență care este proprietatea exclusivă a unui sânge pur. Tot ceea ce, în această lume, nu e de rasă pură nu reprezintă decât fire de paie măturate de vânt. Dar orice eveniment istoric este manifestarea unui instinct de conservare a rasei, atât în sensul bun cât și în cel rău" (*Mein Kampf*, Editura Pacifica, pp. 206—207).

16 Raymond Poincaré (1860—1934), deputat și senator, ministru și prim-ministru (1912—1913, 1922—1924, 1926—1929 și președinte al Franței (1913—1920). Memorialist.

17 Aristide Briand (1862—1932), politician francez, de orientare socialistă, apoi radicală. Între 1909 și 1929, de 11 ori prim-ministru, iar între 1925 și 1932 ministru de externe, în care calitate a inițiat și sprijinit acțiunile pentru încheierea Pactului de la Locarno (1925) sau a Pactului din 1928 pentru renunțarea la război (Briand-Kellogg). În 1926, laureat al Premiului Nobel pentru pace, alături de Gustav

Stresemann. A avansat, în 1930, un plan pentru crearea Statelor Unite ale Europei. A fost un aprig susținător al Ligii Națiunilor.

18 În sensul lichidării ordinii generale existentă pe vechiul continent și în întreaga lume.

19 Pierre Étienne Flandin (1889—1958), politician francez, prim-ministru (1934—1935) și ministru de externe (1936). A fost ministru și în guvernul de la Vichy, fapt pentru care a fost condamnat după război pentru colaboraționism, dar „iertat" după intervenția lui W. S. Churchill. Memorialist.

20 Pierre Laval (1883—1945), politician francez, socialist inițial, apoi de orientare de dreapta, deputat și senator, ministru și prim-ministru (1931—1932), ministru de externe (1934—1936) și iar premier (1935—1936). S-a „remarcat" în epoca guvernului de la Vichy al Mareșalului Pétain, când Hitler l-a impus premier și ministru de externe (1942—1944). Reprezintă, alături de norvegianul Vidkun Quisling (1887—1945), protitipul *politicianului colaboraționist* cu inamicul (hitleriștii) în epoca ultimei conflagrații mondiale. A fost arestat și judecat, condamnat la moarte și executat.

21 Georges Bonnet (1889—1972), om politic și diplomat francez, ambasador la Washington, ministru de finanțe și, finalmente, ministru de externe (1938—1940), exponent al *politicii de conciliere* promovată de Paris și Londra față de Germania în ajunul și la începutul celui de-al doilea război mondial. Memorialist.

22 Benito Mussolini (1883—1945), agitator și jurnalist socialist mai întâi, editor de ziar, fondator al partidului fascist italian. Prim-ministru al Italiei (octombrie 1922—iulie 1943), concomitent și lider fascist (*Duce*) al Regatului Italiei. După destituirea și arestarea sa în 1943, descoperit și eliberat de oamenii lui Hitler, care l-au proclamat lider al „Republicii fasciste" din nordul Italiei. În ultimele zile ale războiului în Europa este capturat de comuniștii italieni și ucis, fiind socotit responsabil pentru toată tragedia Italiei în al doilea război mondial. Memorialist.

23 *Axa* Roma—Berlin a ilustrat colaborarea politico-diplomatică și de interese generale între Germania nazistă și Italia fascistă (1936—1943), calificată ca atare de către Mussolini, la 1 noiembrie 1936. Din punct de vedere formal, *Axa* a fost consoldiată prin Pactul de oțel la 22 mai 1939, iar alianța între Germania și Japonia s-a realizat prin Pactul Anticomintern (25 noiembrie 1936), la care, în 1937, a aderat și Italia. În sfârșit, la 27 septembrie 1940, cele trei puteri au pus bazele Pactului Tripartit, la care, în noiembrie 1940, au aderat Ungaria, Slovacia și România, iar în 1941 Bulgaria și Iugoslavia (guvernul care a semnat aderarea fiind răsturnat printr-o lovitură de stat), apoi Croația. Pactul își propunea o acțiune concertată pentru impunerea unei „noi ordini" în Europa și pentru crearea „Marii Asii de Est". În anii războiului mondial, Germania, Italia, Japonia și aliații lor (cu rangul de *sateliți*) au fost desemnați cu termenul de *Puteri ale Axei*.

24 Edvard Beneš (1884—1948), politician ceh, prim-ministru (1921—1922) și ministru de externe al Cehoslovaciei (1918—1935), succesor al președintelui T. G. Masaryk, între anii 1935 și 1938. În anii celui de-al doilea război mondial, Beneš a condus guvernul din exil la Londra, iar după război a redevenit președinte al republicii (1945—1948). Memorialist.

25 Tómaš G. Masaryk (1850—1937), politician ceh, lider reputat al mișcării naționaliste împotriva imperiului dualist austro-ungar, fondator al Comitetului Național ceh în 1918 și cel dintâi președinte al tinerei Republici Cehoslovacia (1918—1935).

26 Nicolae Titulescu (1882—1941), lider al politicii externe a României interbelice, fie ca titular, în diverse etape, al Ministerului Regal al Afacerilor Străine de la București, fie ca ministru la Londra,

ca reprezentant oficial la Liga Națiunilor. Profesor universitar, parlamentar, ministru de finanțe, membru al Academiei Române. În repetate rânduri, posibil premier și desemnat să formeze cabinetul în 1931. Destituit la 29 august 1936 de la conducerea Ministerului Afacerilor Străine, la intervenția regelui Carol al II-lea.

27 Mica Înțelegere (Mica Antantă), sistem de alianțe defensiv, constituit prin tratate semnate între Cehoslovacia și Iugoslavia, Cehoslovacia și România, Iugoslavia și România, în anii 1920—1921. Consolidată prin actul general de conciliațiune, de arbitraj și de reglementare juridică între statele membre, semnat la Belgrad la 27 mai 1929, Mica Înțelegere a vegheat la menținerea *status quo*-ului în Europa Est-Centrală, astfel cum a fost stabilit prin tratatele de pace de la Saint-Germain cu Austria (1919) și de la Trianon cu Italia (1920). La 16 februarie 1933, la Geneva, s-a semnat un Pact de organizare al Micii Înțelegeri, prin care s-a creat un Consiliu Permanent și un Secretariat. Concomitent s-au întreprins eforturi pentru întărirea cooperării economice și militare între parteneri. Mica Înțelegere s-a dezintegrat treptat, mai cu seamă în urma politicii Iugoslaviei de colaborare cu Germania și, fără apel, în anul 1938, când Cehoslovacia a fost abandonată la München (cf. Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, București, Editura Științifică, 1968; dr. Milan Vanku, *Mala Antanta. 1920—1938*, Beograd, Titovo Uzice, 1969).

28 Înțelegerea Balcanică (Pactul Balcanic) (1934—1940) a reunit, după modelul Micii Înțelegeri, Iugoslavia, România, Grecia și Turcia. A eșuat în 1939—1940, în condițiile conflictelor puternice dintre marile puteri europene pentru a-și aservi zona sud-est europeană. Precum în cazul Micii Înțelegeri, N. Titulescu s-a impus printre principalii fondatori și susținători ai organizației (cf. Eliza Campus, *Înțelegerea Balcanică*, București, Editura Academiei, 1972).

29 Milan Stojadinović (1888—1964), politician și diplomat sârb, prim-ministru și ministru de externe al Iugoslaviei (1935—1939).

30 Galeazzo Ciano (1903—1944), diplomat italian, ginerele „Ducelui" Benito Mussolini. A fost ministru de externe al Italiei în perioada cea mai critică (1935—1943). La 25 iulie 1943, el a votat în Marele Consiliu fascist pentru demiterea socrului său. Va fi executat în anul următor. Memorialist.

31 Prin Acordul de la München, din 29 septembrie 1938, liderii Germaniei și Italiei, deopotrivă cu premierii Angliei și Franței, respectiv *Führerul* Adolf Hitler, Ducele Benito Mussolini, Neville Chamberlain și Edouard Daladier, au decis includerea regiunii sudete în *Reichul* german. Nici un reprezentant al guvernului de la Praga nu a fost consultat, iar U.R.S.S. nu a fost invitată, ceea ce a accentuat izolarea sa internațională și-i va servi ca argument pentru „revanșa" de la 23 august 1939 — Pactul de neagresiune cu Germania. Decizia de la München a inaugurat dezintegrarea Cehoslvaciei, care, prin primul „arbitraj" de la Viena (2 noiembrie 1938) va ceda Ungariei o zonă din Slovacia, restul țării fiind ocupat de trupele germane la 15 martie 1939, a doua zi după ce Slovacia s-a proclamat republică independentă, sub conducerea monseniorului Josef Tiso, care la 26 octombrie 1939 avea să accepte protectoratul german. În analele istoriei contemporane, Münchenul a devenit sinonim cu *trădarea aliatului* de către puterile amice și, în mod deosebit, cu *politica de conciliere față de agresorii germani*. Deși în concepția inspiratorului pactului münchenez, premierul britanic Neville Chamberlain, „soluția" de la 29 septembrie 1938 trebuia să asigure „pacea pentru timpul nostru", lucrurile n-au stat nicidecum astfel, căci, în mai puțin de un an, evenimentele au evoluat direct spre izbucnirea celui de-al doilea război mondial. În contextul respectiv, Münchenul și-a avut rolul său, major, foarte greu de ignorat astăzi de către istorici (cf. Telford Taylor, *Munich. The Price of Peace*, New York, Vintage Books, 1980).

32 Józef Beck (1894—1944), militar de carieră, ministru de externe al Poloniei (1932—1939). Refugiat în septembrie 1939 în România, unde a trăit până la sfârșitul vieții.

33 Józef Piłsudski (1867—1935), mareșal, politician naționalist, șef al statului polonez restaurat după primul război mondial (1918—1923). Retragerea de la putere i-a fost temporară, căci în 1926 revine, instalându-se ca dictator până la sfârșitul vieții.

34 Paul Reynaud (1878—1966), politician francez, prim-ministru (mai—iunie 1940). Memorialist.

35 Iosif Vissarionovici Stalin (1879—1953), generalisim, lider absolut al statului comunist sovietic de factură totalitară, secretar general al partidului comunist bolșevic, președinte al Consiliului de Miniștri (Consiliul Comisarilor Poporului, 1941—1953), comandant suprem al forțelor armate ale U.R.S.S. în anii războiului. Pentru situația Rusiei în perioada dictaturii staliniste (1924—1953), bibliografia existentă este extrem de bogată și variată. Exceptând lucrările apărute până prin anii 1988—1989 la Moscova și care expuneau varianta oficială a partidului comunist în privința evoluției evenimentelor, vom supune atenției cititorului: Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir. Histoire de l'URSS de 1917 à nos jours*, I—II, Paris, Calmann-Lévy, 1982; Edward Hallett Carr, *A History of Soviet Russia*, 6 vol., London—New York, 1958—1962; Giuseppe Boffa, *Istorii Sovetskogo Soiuza*, I—II, traducere din limba italiană, Moskva, Mejdunaordnâie Otnoșeniia, 1990; V. A. Kozlov și colab., ed., *Neizvestnaia Rossia. XX vek*, I—II, Moskva, Istoriceskiie nasledlie, 1992—1993; Walter Lauqeur, *Cernaia sotnia. Proishojdeniie russkogo fașizma*, traducere din limba engleză, Moskva, Tekst, 1994; E. V. Samoilov, *Fiurerî. Obșciaiia teoriia fașizma*, I—II, Obninsk, 1992; N. V. Zagladin, *Istoriia uspehov i neudaci sovetskoi diplomatii*, Moskva, Mejdunarodnâie Otnoșeniia, 1990; G.L. Rozanov, *Stalin i Ghitler, 1939—1941*, Moskva, Mejdunarodnâie Otnoșeniia, 1991; M.I. Semireaga, *Tainî stalinskoi diplomatii, 1939—1941*, Moskva, Vâssaia școla, 1992; A. Avtorhanov, *Imperiia Kremlia. Sovestskii tip kolonializma*, Vilnius, 1990; D. Volkogonov, *Lenin. Politiceskii portret*, I—II, Moskva, Novosti, 1994; idem, *Troțki. Politiceskii portret*, Moskva, Novosti, 1992; idem, *Triumf i traghediia. Politiceskii portret I. V. Stalina*, I—II, ed. a II-a, adăugită, Moskva, Novosti, 1990; Boris Souvarine, *Stalin. A critical Survey of Bolshevism*, New York, Octagon, Books, 1972 (ed. originală — 1939); Isaac Deutscher, *Stalin. A Political Biography*, Harmondsworth, Penguin Books, 1982; Jean Elleinstein, *Staline*, Paris, Marabout, 1984; Roy Medvedev, *Oni okrujali Stalina*, Benson, Chalidze Publications, 1984; idem, *Le Stalinisme. Origines, histoire, conséquences*, Paris, Editions du Seuil, 1972; Leonard Schapiro, *Kommunistiçeskaia partiia Sovetskogo Soiuza*, ed. a II-a, traducere din limba engleză, Firenze, Edizionii Aurora, 1975 (ed. originală — 1960); Felix Ciuev, *Sto sorok besed s Molotovâm*, Moskva, Terra, 1991; Z. Sheinis, *Maxim Litvinov*, Moscow, Progress Publishers, 1988.

36 Tratatul de la Rapallo, încheiat la 16 aprilie 1922 de către delegații Germaniei și Rusiei sovietice participanți la Conferința Economică Mondială de la Genova. Reprezentând o surpriză totală pentru Anglia și Franța, tratatul, care restabilea relațiile diplomatice între Berlin și Moldova, prevedea de asemenea renunțarea reciprocă la pretențiile financiare și îndemna la încurajarea cooperării economice. Tratatul a căpătat o semnificație aparte din momentul în care determinase sfârșitul izolării politice internaționale pentru ambele puteri ce se înfruntaseră în primul război mondial, iar după aceea fuseseră confruntate cu revoluții, înfrângere și recesiune.

37 Vezi nota 4.

38 Maksim Litvinov (1876—1951), revoluționar bolșevic, diplomat sovietic, mai întâi în misiune la Londra, iar între 1930 și 1939 lider al diplomației Kremlinului, cu titlul oficial de Comisar al Poporului pentru Relații Externe. În anii războiului a fost adjunctul lui V. M. Molotov la conducerea diplomației sovietice (1941—1946) și, un timp, ambsador al U.R.S.S. la Washington (1941—1943) și la Havana (1942—1943). Laureat al Premiului Lenin. Memorialistică (inedită).

39 De remarcat că, simultan, U.R.S.S., de asemenea, a purtat negocieri tainice cu Germania și care s-au concretizat în faimosul Pact de neagresiune Hitler—Stalin (von Ribbentrop—Molotov) din 23 august 1939, cuprinzând un protocol adițional secret, prin care Berlinul a recunoscut în „sfera de interese" a Moscovei o serie de țări și regiuni (inclusiv Basarabia) cuprinse între Marea Baltică și Marea Neagră (cf. Ingeborg Fleischhauer, *Pakt Ghitler-Stalin i inițiativa ghermanskoi diplomatii. 1938—1939*, traducere din limba germană, Moskva, Progress, 1991; Lloyd C. Gardner, *Sferele de influență. Împărțirea Europei între Marile Puteri, de la München la Yalta*, București, Editura Elit, 1995).

40 Vezi nota precedentă. În realitate, Pactul de la 23 august 1939, însoțit de menționatul protocol secret și succedat, în septembrie 1939, de o nouă serie de protocoale, s-a aflat *nemijlocit* la originea deciziei lui Hitler de a ataca Polonia la 1 septembrie 1939 și care a coincis cu izbucnirea conflagrației din 1939—1945. Pentru România, pactul a declanșat procesul de izolare politică internațională, ajunsă la paroxism în vara anului 1940, când guvernele de la București au făcut o serie de concesii teritoriale în folosul U.R.S.S., Ungariei și Bulgariei. În consecință, România se va înregimenta în tabăra *Axei*, în rândurile căreia a participat și la ostilități între 1941 și 1944.

41 Léon Blum (1872—1950), politician socialist francez, lider al primului guvern al compromisului „Front Popular", de orientare socialist-cominternistă (1936—1937).

42 În sensul de pregătiri pentru declanșarea celui de-al doilea război mondial.

43 Engelbert Dollfuss (1892—1934), cancelar al Austriei (1932—1934), asasinat de un nazist austriac.

44 Kurt von Schuschnigg (1897—1977), cancelar al Austriei (1934—1938).

45 Arthur Seyss-Inquart (1892—1946), nazist austriac, succesor pentru foarte scurt timp al lui Kurt von Schuschnigg la Cancelariatul Austriei (martie 1938), apoi desemnat de Hitler cu misiuni speciale în Polonia și Olanda, ocupate. Judecat la procesul marilor criminali de război naziști de la Nürnberg (1945—1946), condamant la moarte și spânzurat.

46 Neville Arthur Chamberlain (1869—1940), politician conservator britanic, ministru în mai multe rânduri, prim-ministru al Marii Britanii (1937—1940), inspirator al politicii, nefaste în consecințe, de conciliere față de Germania nazistă și al cărui eșec deplin și tragic a ajuns să-l „patroneze", la 10 mai 1940, adică în ziua declanșării marii ofensive a lui Hitler în vestul Europei, fiind înlocuit tot de către un conservator — Winston S. Churchill.

47 Edouard Daladier (1884—1970), politician radical francez, prim-ministru (1938—1940), reputat reprezentant, deopotrivă cu Neville Chamberlain și Georges Bonnet, al politicii de conciliere față de Adolf Hitler.

48 Despre atitudinea lui Georges Bonnet vezi detalii în memoriile sale (*De Munich à la guerre*, ed. citată, pp. 184—207).

49 Problema trecerii trupelor sovietice pe teritoriul României în timpul crizei sudete a preocupat cercurile oficiale și opinia publică din țară și străinătate (cf. Viorica Moisuc, *Diplomația României și*

problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938—mai 1940, București, Editura Academiei, 1971, pp. 45—78; Jiri Hochman, *The Soviet Union and the Failure of Collective Security, 1934—1938*, Ithaca—London, Cornell University Press, p. 144—169; Marilynn Giroux Hitchens, *Germany, Russia, and the Balkans. Prelude to the Nazi-Soviet Non-aggression Pact*, New York—Boulder, Columbia University Press, 1983, pp. 18—25).

50 Vezi, în acest sens, Telford Taylor, *op. cit.*, pp. 899 și urm. Taylor conchidea: „Münchenul a devenit, astfel, un simbol al deciziilor de supunere, luate în mod deficitar din cauza fricii și a suferinței" (*Ibidem*, p. 1003).

51 După cum am menționat, realitățile surprinse de C. Kirițescu au fost integral confirmate de cercetările ulterioare ale istoricilor români și străini.

52 Vezi nota 50.

53 Jozef Tiso (1887—1947), șef al guvernului Slovaciei autonome după München, iar la 14 martie 1939 a proclamat — cu aprobarea lui Hitler — independența țării, al cărei președinte a fost între 1939 și 1945. A fost judecat și condamnat la moarte.

54 Emil Hácha (1872—1945), succesor ca președinte al lui Edvard Beneš, după autoexilarea acestuia în urma Acordului de la München. La 14 martie 1939, în ajunul invadării Pragăi, Hitler l-a convocat pe Hácha la Berchtesgaden și, prin intimidare, i-a smuls permisiunea pătrunderii trupelor germane (*Wehrmacht*) în țara sa.

55 Hermann Göring (1893—1946), feldmareșal german, lider nazist, succesor desemnat al *Führerului* Adolf Hitler din mai 1941 până în aprilie 1945. A condus poliția politică (*Gestapoul*) și a răspuns din 1936 de planul de patru ani pentru pregătirea din punct de vedere economic a războiului. A fost comandant al aviației militare germane (*Luftwaffe*). A fost judecat și condamnat la moarte prin spânzurătoare la Nürnberg. S-a sinucis în preajma execuției.

56 Joachim von Ribbentrop (1893—1946), lider nazist, mai întâi consilier al lui Hitler în problemele de politică externă, ambasador la Londra (1936—1938) și ministru de externe al celui de-al III-lea *Reich* (1938—1945). A fost judecat și condamnat la moarte prin spânzurătoare la Nürnberg. Memorialist.

57 Teschen, regiune disputată între Polonia și Cehoslovacia după 1919. În timpul crizei sudete din 1938, Polonia a susținut Germania, tocmai pentru a avea câștig de cauză în problema Teschenului, iar Hitler nu a întârziat s-o recompenseze după München.

58 Relativ la evoluția României în ajunul celui de-al doilea război mondial vezi în mod special: Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II/2, *1933—1940*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, pp. 491—1338; Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, București, Editura Politică, 1970; idem, *Sistemul partidelor politice din România. 1919—1940*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976; Vlad Georgescu, *Istoria Românilor. De la origini până în zilele noastre*, ed. a III-a, București, Editura Humanitas, 1992; Florea Nedelcu, *De la restaurație la dictatura regală în România. 1930—1938*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981; Neagu Cosma, *Culisele* Palatului Regal. *Un aventurier pe tron. Carol al II-lea (1930—1940)*, București, Editura Globus, 1990; Ioan Scurtu, *Istoria P.N.Ț.*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 1994; Paul al României, *Carol al II-lea, Rege al României*, București, Editura Holding Reporter, 1991; Kurt Treptow, Gh. Buzatu, ed., *„Procesul" lui C. Z. Codreanu (mai 1938)*, Iași, 1994; Kieth Hitchins,

Rumania, 1866—1947, Oxford, Claredon Press, 1994, pp. 337—425; Joseph Rotschild, *East Central Europe between the Two World Wars*, Seattle—London, University of Washington Press, 1977, pp. 281—322; J. Crampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century*, London—New York, Rotledge, 1994, pp. 107—118.

59 Vezi Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II/2, pp. 1339—1543; Keith Hitchins, *op. cit.*, pp. 426—450; Al. Gh. Savu, *Dictatura regală, passim*; Viorica Moisuc, *Diplomația României..., passim*; idem, *Premisele izolării politice a României, 1919—1940*, București, Editura Humanitas, 1991; idem, ed., *Probleme de politică externă a României. 1918—1940*, I—III, București, Editura Militară, 1971—1988; Eliza Campus, *Din politica externă a României. 1913—1947*, București, Editura Politică, 1980; Ion Calafeteanu, *Diplomația românească în sud-estul Europei (martie 1938—martie 1940)*, București, Editura Politică, 1980; Gh. Buzatu, *Dosare ale războiului mondial (1939—1945)*, Iași, Editura Junimea, 1979; Livia Dandara, *Romania în vâltoarea anului 1939*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985; Dov B. Lungu, *România and the Great Powers, 1933—1940*, Durham—London, Duke University Press, 1989; V. F. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia, 1918—1940*, Iași, Editura Junimea, 1991.

60 Ion I. C. Brătianu (1867—1927), celebru om politic român, președinte al P.N.L., în mai multe rânduri ministru, prim-ministru (1908—1910, 1914—1918, 1918—1919, 1922—1926, 1927) și lider al diplomației României. Contribuții fundamentale la făurirea României contemporane (cf. Ioan Scurtu, *Ion I. C. Brătianu. Activitatea politică*, București, Editura Museion, 1992; Anastasie Iordache, *Ion I. C. Brătianu*, București, Editura Albatros, 1994).

61 Take Ionescu (1858—1922), reputat om politic român, președinte al Partidului Conservator-Democrat, de mai multe ori ministru, ministru de externe în 1920—1921 și prim-ministru (1921—1922). Remarcabilă activitate pentru recunoașterea internațională a României Mari după 1918 și pentru făurirea sistemului de alianțe bilaterale ce a sta la baza Micii Înțelegeri.

62 Este vorba de Pactul de amiciție și colaborare cordială între România și Italia, semnat la Roma, la 16 septembrie 1926, de premierii Al. Averescu și Benito Mussolini. Pactul, încheiat pentru o durată de cinci ani, obliga cele două părți contractante „să-și dea sprijinul mutual și colaborarea cordială pentru păstrarea ordinii internaționale, cât și pentru respectarea și îndeplinirea obligațiilor stipulate prin tratatele ai căror semnatari sunt Părțile".

63 Tratatul de pace de la Trianon (4 iunie 1920) încheiat cu Ungaria repunea în drepturile lor istorice statele foste vecine ori părți integrante ale fostului imperiu dualist austro-ungar: România, Cehoslovacia, Regatul sârbo-croato-sloven (Iugoslavia, din 1929), Italia și Polonia. Reacția Budapestei, care nu a pierdut nici o clipă din vedere planul refacerii „Ungariei mari", a fost din start vehementă, astfel că, de peste 70 de ani, tratatul în discuție se află la originea sau la baza unei ample și sistematice acțiuni revizioniste, motiv pentru care, în momente apreciate optime, Budapesta a făcut jocul de interese al marilor puteri (Germania, U.R.S.S. ș.a.), pentru a obține modificarea, totală sau parțială, a sistemului stabilit după primul război mondial (vezi, în text, mai jos).

64 Vezi, cu referire la aceste aspecte, Aurel Gociman, *România și revizionismul maghiar*, București, Tipografia „Universul", 1934; Ion Calafeteanu, *Revizionismul ungar și România*, București, Editura Enciclopedică, 1995; Mihai Stratulat, *Revizionismul și neorevizionismul ungar*, București,

Editura Globus, 1995; Ion Șuța, *Transilvania — himera ungarismului iredentist*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1995.

65 Din inițiativa lui Benito Mussolini, s-a negociat și perfectat la Roma, la 7 iunie 1933, un „Pact de înțelegere și de colaborare" între Italia, Anglia, Franța și Germania, scopul Celor Patru fiind de-a se consulta și cădea de acord asupra tuturor problemelor care-i priveau și, mai mult, se angajau să conlucreze în cadrul Ligii Națiunilor la aflarea unor soluții în privința integrității teritoriale și independenței politice a statelor, a revizuirii tratatelor ori a sancțiunilor ce trebuiau dictate împotriva eventualilor agresori (cf. Maurice Baumon, *La faillite de la Paix*, I, pp. 497—498). N. Titulescu a combătut cu succes tentativa celor patru puteri europene de-a institui un *directorat* pentru abordaea și rezolvarea problemelor vechiului continent.

66 Vezi, în acest sens, V. F. Dobrinescu, *op. cit.*, *passim*.

67 Conferința de la Viena, desfășurată în perioada 22 septembrie — 25 octombrie 1921, cu participarea lui Gh. Filality și L. M. Karachan, nu a reușit să lichideze diferendul sovieto-român în problema Basarabiei (cf. G. I. Brătianu, *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques*, Bucarest, 1943, pp. 159—163. Pentru protocoalele reuniunii, vezi Arhiv Vnești Politiki SSSR, Moskva, opis 3, dosar 7, mapa 8, filele 1—48). Conferința de la Viena, dintre 24 martie și 2 aprilie 1924, desfășurată cu participarea delegațiilor conduse de C. Langa-Răscanu și N. N. Krestinski, a eșuat, de asemenea. Reprezentantul Bucureștilor n-a acceptat *în principiu* propunerea Moscovei de-a se organiza un „plebiscit" pentru stabilirea „apartenenței" Basarabiei la țara-mamă ori la Rusia sovietică (vezi detalii în Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II/1, *1918—1933*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, pp. 1037—1054. Pentru protocoalele reuniunii de la Viena, vezi Arhiv Vnești Politiki SSSR, Moskva, opis 6, dosar 13, mapa 6, filele 1—106).

68 Pentru problema Tezaurului României în Rusia, extrem de dezbătută în anume momente fierbinți ale evoluției raporturilor între București și Moscova, vezi îndeosebi: Mihail Gr. Romașcanu, *Tezaurul român de la Moscova*, ed. a II-a, București, Editura Globus, 1994 (ed. originală — 1934); Viorica Moisuc, ed., *Tezaurul României la Moscova. Documente (1916—1917)*, București, Editura Globus, 1993.

69 În perioada interbelică între România și Polonia s-au încheiat mai multe tratate de prietenie și coloaborare (3 martie 1921) sau de garanții (26 martie 1926 și 15 ianuarie 1931), toate dublate de convenții militare. Ultimul tratat se prelungea periodic pe perioade de câte cinci ani, dacă nu ar fi fost denunțat în răstimpuri (vezi Ioan Talpeș, *Diplomație și apărare. Coordonate ale politicii externe românești, 1933—1939*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, *passim*).

70 Constantin Vișoianu (1897—1994), diplomat român de carieră, fost editor al publicației „Viața Românească". Ministru de externe în cabinetele C. Stănătescu (noiembrie—decembrie 1944) și N. Rădescu (decembrie 1944—februarie 1945). Stabilit în Occident după război, a fost unul dintre liderii politici ai Exilului românesc până în 1975.

71 Kemal Atatürk (din 1934, anterior Mustafa Kemal Pașa) (1881—1938), militar de carieră, primul președinte al Republicii Turcia (1923—1938).

72 Carol al II-lea (1893—1953), rege al României (1930—1940). În ultimii doi ani ai domniei, Carol a recurs la un regim autoritar, dar acesta, în condițiile interne și externe pe care monarhul le-a

impulsionat ori le-a suportat, n-a putut preîntâmpina dezastrul țării. A abdicat, la 6 septembrie 1940, în folosul fiului său, Mihai I. Memorialist.

73 Aprecierile lui C. Kiriţescu despre semnificaţia şi consecinţele loviturii de stat din 10 februarie 1938 au fost, de asemenea, confirmate de studiile de specialitatea mai noi (vezi Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II/2, pp. 763 şi urm.; Al. Gh. Savu, *Dictatura regală*, pp. 149 şi urm.).

74 Vezi Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1990; Marin C. Stănescu, Gh. Neacşu, *Moscova, Cominternul, filiera comunistă balcanică şi România (1919—1943). Studii documentare*, Bucureşti, Editura Silex, 1994.

75 O amplă dezbatere istoriografică, şi nu numai, privind evoluţia Mişcării Legionare se desfăşoară de mai multe decenii, cu participarea unor specialişti români şi străini, foşti legionari, ziarişti etc. Nu demult, în ţară s-au deschis arhivele acoperind problema respectivă, iar peste hotare au apărut de-a lungul anilor remarcabile contribuţii, precum, mai cu seamă, cele datorate lui A. Heinen, Ernst Nolte, Eugene Weber, Z. Barbu, N. M. Nagy-Talavera, Francisco Veiga sau Michelle Rallo. O dezbatere privind evoluţia Mişcării Legionare reflectată în istoriogrfie, în Kurt Treptow, Gh. Buzatu, ed., *„Procesul" lui C. Z. Codreanu*, pp. V—LI.

76 Cf. Gh. Buzatu, *România şi războiul mondial din 1939—1945*, Iaşi, Centrul de Istorie şi Civilizaţie Europeană, 1995, pp. 111—121, 257—278.

77 Problema privind amploarea şi natura legăturilor Mişcării Legionare cu Berlinul în anii '30, cel puţin până la asasinarea lui C. Z. Codreanu în noiembrie 1938, rămâne în atenţia specialiştilor (vezi Armin Heinen, Kurt Treptow, Gh. Buzatu) şi a memorialiştilor (vezi Radu Lecca, *Eu i-am salvat pe evreii din România*, Bucureşti, Editura Roza Vânturilor, 1994).

78 Vezi nota precedentă.

79 O dată cu instaurarea dictaturii regale au fost dizolvate toate partidele politice, pentru ca, la 15 decembrie 1938, Regele Carol al II-lea să admită funcţionarea unei singure formaţiuni: Frontul Renaşterii Naţionale (F.R.N.), care, potrivit lui Al. Gh. Savu, a fiinţat „numai în scripte" (Al. Gh. Savu, *Dictatura regală*, p. 303). La 22 iunie 1940, în locul F.R.N.-ului a apărut Partidul Naţiunii, aflat sub conducerea supremă a Suveranului, căruia nu i-a supravieţuit la abdicarea din 6 septembrie 1940 (*ibidem*, p. 355).

80 Guvernele care s-au perindat în epoca aflată în discuţie au fost cele conduse de Octavian Goga (28 decembrie 1937—9 februarie 1938); patriarhul Miron Cristea (10 februarie—29 martie 1938, 30 martie 1938—31 ianuarie 1939 şi 1 februarie—6 martie 1939); Armand Călinescu (7 martie — 21 septembrie 1939); generalul Gh. Argeşanu (21—27 septembrie 1939); C. Argetoianu (28 septembrie—23 noiembrie 1939); Gh. Tătărescu (24 noiembrie 1939—10 mai 1940 şi 11 mai—3 iulie 1940); Ion Gigurtu (4 iulie—4 septembrie 1940) (cf. Ioan Scurtu şi colab., ed., *Documente privind istoria României între anii 1918—1944*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1995, pp. 708—717).

81 Anchetele ce au urmat şi mărturiile ce au fost obţinute, toate documentele probatorii, au atestat că a fost o crimă politică premeditată, firele acţiunii conducând direct la Carol al II-lea (cf. Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier, 1919—1941. Mistica ultranaţionalismului*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1993, p. 257).

82 Pentru detalii, vezi lucrările, deja menționate, semnate de Viorica Moisuc, Eliza Campus, Andreas Hillgruber, Al. Gh. Savu, Mircea Muşat, Ion Ardeleanu ş.a.

83 Gh. Tătărescu (1886—1957), politician român, lider al P.N.L., în repetate rânduri subsecretar de stat sau ministru, prim-ministru (1934—1937, 1939—1940), ambasador la Paris (1928—1939). Compromis ca şef al guvernului care a aprobat evacuarea Basarabiei şi nordului Bucovinei, la 28 iunie 1940. După prăbuşirea regimului antonescian în 1944, s-a compromis din nou, acceptând să coopereze în guvernul comunizant al dr. P. Groza, ca vicepremier şi ministru de externe (martie 1945—noiembrie 1947).

84 Relativ la acest eveniment vezi contribuţiile datorate lui George G. Potra, precum şi capitolul *Un eşec al păcii globale: Demiterea lui N. Titulescu*, în Gh. Buzatu, ed., *Titulescu şi strategia păcii*, Iaşi, Editura Junimea, 1982, pp. 275—328.

85 I. G. Duca (1879—1933), politician român, preşedinte al P.N.L., în mai multe rânduri ministru (la Instrucţie, Externe etc.) şi prim-ministru în lunile noiembrie—decembrie 1933. A fost asasinat de legionari. Memorialist.

86 Victor Antonescu (1871—1947), politician liberal, în mai multe rânduri cu misiuni în capitalele occidentale (Lisabona, Madrid şi Paris), titular la Justiţie şi Finanţe, succesor al lui N. Titulescu la Ministerul Afacerilor Străine al României (1936—1937).

87 Faptul a survenit precis la 20 decembrie 1937 (cf. Ministerul Regal al Afacerilor Străine, *Anuar diplomatic 1942*, Bucureşti, 1942, p. 178).

88 Anthony Eden (1897—1977), politician britanic, conservator, titular al *Foreign Officeului* în mai multe rânduri (1935—1938, 1940—1945 şi 1951—1955). A fost unul dintre principalii colaboratori ai lui Winston S. Churchill în anii celui de-al doilea război mondial, iar înainte de conflict s-a dovedit un adversar neîmpăcat al conciliatorismului. Memorialist.

89 Alertate de ocuparea Pragăi de către Hitler şi de posibilitatea extinderii agresiunii germane şi împotriva altor ţări de Europa Est-Centrală, la 31 martie 1939 Anglia a oferit *garanţii* Poloniei, iar la 13 aprilie 1939 Anglia şi Franţa de această dată au extins garanţiile şi asupra *României şi Greciei* (vezi Viorica Moisuc, *Diplomaţia României...* pp. 167 şi urm.), ceea ce înseamnă că, în cazul în care ţările vizate ar fi fost atacate şi ele ar fi rezistat, Londra şi Parisul *ar fi trebuit* să le ofere „toată asistenţa care le stă în putere" (cf. Simon Newman, *March 1939: The Britsh Guarantee to Poland*, Oxford, Clarendon Press, 1976; Henri Michel, ed., *Les relations franco-britanniques de 1935 à 1939*, ed. citată, *passim*). Evoluţia rapidă a evenimentelor în anul 1939 a dovedit, dacă mai era necesar, că garanţiile din aprilie aveau în vedere *numai* un atac din partea celui de-al III-lea *Reich*. Când, la confluenţa anilor 1939—1940, România s-a aflat confruntată cu pericolul unei invazii sovietice în Basarabia, Bucureştii au sondat oficial Londra în privinţa unei asistenţe a Angliei în cazul unei agresiuni de la est, *Foreign Officeul* a replicat că el considera problema „practic încheiată" (cf. V. F. Dobrinescu, I. Pătroiu, *Anglia şi România între anii 1939—1947*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1992, p. 17). Finalmente, mai precis la 1 iulie 1940, România a renunţat oficial şi din proprie iniţiativă la garanţiile anglo-franceze, oricum inoperante în acel moment; din punctul de vedere al României, gestul a evidenţiat reorientarea politicii externe a României spre Germania (vezi, mai jos, nota 151).

90 Încheiat în condiţii interne şi internaţionale deosebit de complicate, practic sub presiunea unor răsturnări politico-diplomatice şi militare spectaculoase, tratatul economic româno-german, într-adevăr,

nu a adâncit, nu a creat o nouă stare de lucruri în privința cooperării între București și Berlin, ci a reflectat stadiul existent și a oferit o perspectivă pe care însă oficialitățile române, ministrul de externe Grigore Gafencu în primul rând, s-au grăbit să le contracareze, impunând „acțiuni interne de rezistență sistematică" (cf. Gh. Buzatu, *Dosare...*, p. 36; Viorica Moisuc, *Diplomația României...*, pp. 144 și urm.).

91 Constantin Argetoianu (1871—1952), politician român, fondator și membru al mai multor grupări, deputat și senator, ministru în diverse cabinete, prim-ministru (septembrie—noiembrie 1939). Memorialist.

92 Edward Halifax (1881—1959), Lordul Earl of..., politician conservator britanic, titular al *Foreign Officeului* (1938—1940), inspirator și activist reputat pe tărâmul conciliatorismului în politica internațională din preajma și de la începutul celui de-al doilea război mondial.

93 Wilhelm Fabricius, diplomat german, ministru al *Reichului* la București în perioada 1936—ianuarie 1941.

94 Gh. I. Brătianu (1898—1953), om politic, lider al unei grupări disidente a P.N.L., unul dintre marii istorici ai românilor. După război, prigonit, arestat și ucis în detenție, la Sighet.

95 Atta Al. Constantinescu, politician liberal (gruparea P.N.L. Gh. I. Brătianu).

96 Ernest Urdăreanu (1897—1969), colaborator apropiat al lui Carol al II-lea, membru marcant al camarilei. Mareșal al Palatului. A plecat în emigrație, o dată cu Carol al II-lea, la 7 septembrie 1940.

97 Grigore Gafencu (1892—1957), eminent diplomat român. Diverse însărcinări în guvernele P.N.Ț. din 1928—1933, ministru de externe (decembrie 1938—mai 1940), apoi ministru al României la Moscova (august 1940—iunie 1941). În emigrație din 1942, în Elveția, unde a slujit interesele României în anii războiului. Memorialist foarte bine cunoscut și apreciat în istoriografia universală.

98 Despre această vizită întreprinsă în capitalele europene în primăvara anului 1939 Grigore Gafencu și-a consemnat impresiile și concluziile, în *Derniers jours de L'Europe. Un voyage diplomatique en 1939*, Fribourg—Paris, Egloff, Edituer et L.U.F., 1946 (vezi și ediția în limba română: *O călătorie diplomatică întreprinsă în anul 1939*, București, Editura Militară, 1992).

99 Vezi Maurice Baumont, *La faillite de la Paix*, II, pp. 347 și urm.; William L. Shirer, *op. cit.*, pp. 492—550, 584—636; E. Ph. Schäfer, *Treize jours de l'histoire du monde*, Paris, Stock, 1966; Jacques Mordal, *La guerre a commencé en Pologne*, Paris, Presses de la Cité, 1968. De cel mai mare interes sunt, desigur, documentele apărute în așa-zisele *„cărți de culoare"* (galbenă, albă, albastră etc.), editate îndată după declanșarea ostilităților de către departamentele de externe ale Germaniei, Angliei, Franței, Poloniei etc., și prin care fiecare dintre puterile implicate în evoluția evenimentelor căuta să se dezvinovățească, acuzând, în schimb, pe adversar de toate cele petrecute: Auswärtiges Amt, *Documents relatifs à l'histoire des origines de la Guerre*, Berlin, Reichdruckerei, 1939; Ministère des Affaires étrangères, *Le livre jaune français. Documents diplomatiques, 1938—1939. Pièces relatives aux événements et au négociations qui ont précédé l'ouverture des hostilités entre l'Allemagne d'une part, la Pologne, la Grande-Bretagne et la France d'autre part*, Paris, Imprimerie Nationale, 1939; *Documentele referitoare la relațiile germano-polone și la izbucnirea ostilităților între Marea Britanie și Germania la 3 septembrie 1939*, București, Editura „Bucovina" I. E. Torouțiu, 1939; République de Pologne. Ministère des Affaires étrangères, *Les relations polono-allemandes et polono-soviétiques au cours de la période 1933—1939. Recueil de documents officiels*, Paris, Flammarion, 1940.

100 Este remarcabil faptul că toate părțile implicate în negocierile militare de la Moscova dintre 12 și 21 august 1939 au publicat după război documente atestând pregătirea, desfășurarea și consecințele faptelor: mai întâi britanicii, apoi sovieticii și francezii (cf., în acest sens, *Documents on British Foreign Policy, 1919—1939*, Third Series, vol. VII, London HMSO, 1954, pp. 561—593; *Documents diplomatiques. Les textes des pourparlers militaires anglo-franco-soviétiques d'août 1939*, în „Recherces internationales à la lumière du marxisme", Paris, no. 12/1959, pp. 139—220). Despre semnificația negocierilor și eșecul lor, în condițiile în care U.R.S.S. a acceptat deja oferta Germaniei de-a încheia un pact de neagresiune, vezi lucrările menționate semnate de Maurice Baumont, D. C. Watt, Pierre Renouvin, Jean-Baptiste Duroselle, William L. Shirer ș.a. În raport cu punctul de vedere tradițional susținut de istoriografia sovietică, în sensul că Anglia și Franța ar fi purtat *exclusiv* răspunderea pentru eșecul tratativelor de la Moscova, fapt ce a determinat partea sovietică să accepte oferta germană pentru încheierea unui pact de neagresiune, evitându-se, chipurile, pericolul izolării U.R.S.S. (cf. A. A. Gromîko, B. N. Ponomarev, ed., *Istoriia vneșnei politiki SSSR*, I, *1917—1945 gg*, Moskva, Nauka, 1986, pp. 365—376; V. I. Sipols, *Diplomaticeskaia borba...*, ed. citată, pp. 262—277), lucrările mai noi apărute la Moscova se depărtează de astfel de ipoteze (cf. O. A. Rjeșevski, ed., *1939 god. Uroki istorii*, Moskva, Mâsl, 1990; M. I. Semireaga, *Tainî stalinskoi diplomatii*, ed. citată, pp. 20—21, unde se admite responsabilitatea *ambelor părți*, sovietică și anglo-franceză, pentru eșecul tratativelor militare; N. V. Zagladin, *Istoriia uspehov i neudaci sovetskoi diplomatii*, ed. citată, pp. 110—111).

101 Kliment Efremovici Voroșilov (1881—1969), mareșal al U.R.S.S., în august 1939, șef al delegației sovietice militare la tratativele de la Moscova cu anglo-francezii.

102 În consecință, România a procedat identic, fără însă ca ea să fi fost chestionată anume de către anglo-francezi.

103 Vezi nota precedentă. Cu adevărat, pentru situația politico-diplomatică ce s-a creat în a doua jumătate a lunii august 1929 România nu a purtat nici o responsabilitate, ea neavând, în consecință, nici un rol în evoluția evenimentelor în direcția izbucnirii celui de-al doilea război mondial (cf. Grégoire Gafenco, *Préliminaires de la Guerre à l'Est. De l'accord de Moscou (21 août 1939) aux hostilités en Russie (22 juin 1941)*, Fribourg, W. Egloff, 1944).

104 În perioada finală a războiului mondial, trupele americane au capturat cele mai importante fonduri de documente germane, între ele aflându-se și copia protocolului secret adițional al pactului Hitler—Stalin. Este evident, C. Kirițescu a avut cunoștință de faptul că, la câțiva ani după terminarea războiului, mai precis în 1948, prin grija Departamentului de Stat al S.U.A. s-a tipărit în premieră textul complet al protocolului (cf. *Nazi-Soviet Relations, 1939—1941*, New York, Didier Publishers, 1948), care, în continuare, a fost inclus în toate colecțiile majore de documente diplomatice acoperind epoca marii conflagrații. (Este interesant de menționat că, în 1991, volumul *Nazi-Soviet Relations...* a apărut, în traducere, și la Moscova: *Oglașeniiu podlejit. SSSR—Ghermaniia, 1939—1941*, Moskva, Moscovskii Rabocii, 1991, p. 71 — textul protocolului secret.) Sovieticii au respins, decenii la rând, însăși ideea existenței protocolului secret, pentru ca în preajma anilor '90 să admită faptul ca atare (el a fost reținut în colecția oficială de documente privind politica externă a U.R.S.S. în perioada interbelică — vezi Ministerstvo Inostrannâh del Rossiskoi Federații, *Dokumentî vneșnei politiki. 1939 god*, XXII/1, Moskva, Mejdunaordnâie Otnoșeniie, 1992, p. 632), dar au manifestat rețineri pe motivul dispariției originalului. Lovitura de teatru a survenit la confluența anilor 1992—1993, când autoritățile moscovite

au făcut cunoscut că descoperiseră *originalul protocolului secret* (textul ce a rămas, la 24 august 1939, în posesia părții sovietice), apoi l-au prezentat în cadrul unei expoziții speciale și, în final, l-au încredințat tiparului. Nu s-a constatat *nici o diferență* între textul sovietic (original) și textul german (fotocopie), tipărit inițial de americani (vezi *Sovetsko-ghermansii dokumenti 1939—1941 gg iz arhiva Ț.K./K.P.S.S.*, în „Novaia i noveișaiia istoria", Moskva, nr. 1/1993, pp. 83—95).

105 Prezentarea corectă a articolelor protocolului secret dovedește că, la timpul său, C. Kirițescu, deși se exprima cu reținere, avea totuși informații precise despe conținutul documentului. Articolul 3 relativ la Basarabia avea următorul conținut: *„În ceea ce privește Europa de Sud-Est, din partea sovietică este subliniat interesul pentru Basarabia. Partea germană declară total dezinteres pentru aceste* (sic!) *regiuni"* (apud *Dokumentî...* XXII/1, p. 632). Unica inconsecvență pe care o descoperim în textul lui C. Kirițescu constă în faptul că, în realitate, protocolul secret cuprindea și un al patrulea articol, cu detalii referitoare la condițiile păstrării lui de către cele două părți — germană și rusă, dar nesemnificativ pentru situațiile examinate de autor în privința destinului teritoriilor dintre Marea Baltică și Marea Neagră trecute în „sfera de interese" a U.R.S.S.

106 Expusă în cunoscuta broșură propagandistică *Falsificatorii istoriei*, tipărită de sovietici în mai multe limbi și în replică la editarea de către americani a textului protocolului secret din 23 august 1939 în condițiile precizate mai sus. Textul ce reflectă punctul de vedere comentat de C. Kirițescu este următorul: „Falsificatorii, oricare ar fi ei, nu vor reuși niciodată să șteargă din istorie sau din conștiința popoarelor faptul hotărâtor că |...| Uniunea Sovietică se găsea |în august 1939| în fața unei alternative: sau să accepte, în scop de autoapărare, propunerea Germaniei de a încheia un pact de neagresiune și astfel să-și asigure o pelungire a perioadei de pace pentru un anumit timp, care ar fi putut fi utilizat de statul sovietic în scopul unei mai bune pregătiri a forțelor sale pentru a riposta unui atac posibil din partea agresorului; sau să respingă propunerea Germaniei de a încheia un pact de neagresiune și astfel să permită provocatorilor din lagărul puterilor occidentale să implice imediat Uniunea Sovietică într-un conflict armat cu Germania, într-un moment în care situația era nefavorabilă Uniunii Sovietice și în condițiile izolării sale complete. În aceste condiții guvernul sovietic s-a văzut nevoit să aleagă și să încheie un pact de neagresiune cu Germania. Alegerea aceasta a fost un act înțelept și perspicace al politicii externe sovietice în situația de atunci. Actul guvernului sovietic a determinat într-o măsură enormă sfârșitul favorabil al celui de-al doilea război mondial pentru Uniunea Sovietică și pentru popoarele iubitoare de pace" (*Falsificatorii istoriei. Notă istorică a Biroului Sovietic de Informații*, traducere din limba rusă, București, Editura P.M.R., 1948, pp. 52—53).

107 Vezi nota 23.

108 Neville Henderson (1881—1942), diplomat britanic, ambsador la Berlin în momentul intervenției stării de război între Germania și Anglia. Nu a întârziat, ca memorialist, să consemneze faptele (cf. *Failure of a Mission*, London, Hodder and Stoughton, 1940, iar în franceză — *Deux ans avec Hitler*, Paris, Flammarion, 1940).

109 Robert Coulondre, diplomat francez, ambasador la Moscova (1936—1938) și la Berlin (1939). Memorialist: *De Staline à Hitler. Souvenirs de deux Ambassades (1936—1939)*, Paris, Hachette, 1950.

110 Despre fenomentul respectiv vezi în special Henri Michel, *La drôle de guerre*, ed. citată. *passim*.

111 O atare interpretare, precum în acest paragraf, a istoriei „războiului ciudat" reflecta indubitabil influența unor teze expuse în lucrările sovietice de la mijlocul anilor '50.

112 Vezi nota 32.

113 Armand Călinescu (1893—1939), om politic român, care s-a impus mai întâi în rândurile P.N.Ț. A devenit colaborator apropiat al lui Carol al II-lea. Ministru titular sau *ad-interim* (Interne, Apărare, Educație Națională) în cabinetele Octavian Goga și Miron Cristea, apoi el însuși prim-ministru sau *ad-interim* la Interne și Apărare (7 martie—21 septembrie 1939). A fost asasinat de legionari.

114 S-au avansat cifre diverse (între 350 și 400) de legionari executați în noaptea ce a urmat atentatului din 21 septembrie 1939 (cf. Nae Tudorică, *Mărturii. În duhul adevărului*, Bacău, Editura Plumb, 1993, pp. 278 și urm.; Duiliu Sfințescu și colab., ed., *C. Z. Codreanu. Din luptele tineretului român. 1919—1939*, ed. a III-a, București, Editura Fundației Buna Vestire, 1992, pp. 187—195; Ștefan Palaghiță, *Garda de Fier spre reînvierea României*, București, Editura Roza Vânturilor, 1993, pp. 122—125).

115 Din septembrie 1939.

116 Petre Andrei (1891—1940), reputat filosof, sociolog și om politic, ministru al Educației Naționale în diverse cabinete din vremea dictaturii regale (1938—1940). Memorialist.

117 Cf. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II/2, pp. 1037—1041.

118 Vezi, în acest sens, cele consemnate de Carol al II-lea, în *Jurnalul* său inedit, acoperind anii 1937—1951 (Arhiva Centrului de Istorie și Civilizație Europeană din cadrul Filialei Iași a Academiei Române, vol. 1—2, anii 1937—1940) (În continuare, se va cita: Carol al II-lea, *Jurnal*.)

119 De la F.R.N.

120 Despre premisele și cauzele războiului germano-sovietic din 1941—1945 vezi William L. Shirer, *op. cit.*, pp. 830 și urm.; Henri Michel, *La Seconde Guerre mondiale*, I, *1939—1943*, Paris, PUF, 1968, pp. 225—240; Alan Clark, *Barbarossa. The Russian-German Conflict, 1941—1945*, New York, Morrow and Co., 1965; Colonel Aimé Constantini, *L'Union Soviétique en guerre (1941—1945)*, I, *L'invasion*, Paris, Imprimerie Nationale, 1968; B. H. Liddell Hart, *History of the Second World War*, London, Cassell, 1971, pp. 141—156; John Erickson, *The Road to Stalingrad*, I, *Stalin's War with Germany*, New York, Harper and Row, 1975; P. N. Pospelov, ed., *Istoriia Velikoi Otecestvennoi voinî Sovetskogo Soiuza. 1941—1945*, vol. 1—2, Moskva, Voenizdat, 1960—1963; Albert Seaton, *The Russo-German War 1941—1945*, London—New York, A. Barker Ltd/Praeger, 1971; Gh. Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, pp. 66 și urm.

121 Viorel Virgil Tilea (1896—1973), om politic și diplomat român, colaborator apropiat al lui Iuliu Maniu și Al. Vaida-Voievod. Ministru al României la Londra în 1939—1940. Memorialistică (inedită).

122 „Blocul neutrilor" a reprezentat o inițiativă diplomatică a României din toamna anului 1939, cu scopul de-a superîntări alianța țărilor reunite în Înțelegerea Balcanică, sub conducerea Italiei și, eventual, cu colaborarea Bulgariei și Ungariei. Planul a eșuat, datorită, în primul rând, opoziției Germaniei și U.R.S.S., dar nu în ultimă instanță și a Franței și Angliei (vezi Gh. Buzatu, *Dosare ale războiului mondial*, pp. 44—46; I. Calafeteanu, *Diplomația românească...*, pp. 163—239).

123 Vezi Carol al II-lea, *Jurnal*, filele 603—604.

124 Vezi Mihai Pelin, *Dispariția și reapariția lui Teodor Butenko*, în Iosif Constantin Drăgan, ed., *Antonescu. Mareșalul României și războaiele pentru reîntregire*, III, Veneția, Editura Nagard, 1989, pp. 31—43.

125 Guvernul Octavian Goga (28 decembrie 1937—9 februarie 1938) a propovăduit o politică proclamat anticomunistă și antisovietică. Premierul s-a pronunțat pentru un „pact de amiciție" cu Germania și Italia, iar în privința U.R.S.S. nu excludea relațiile de bună-vecinătate, însă excludea posibilitatea încheierii vreunui pact cu Kremlinul. În privința politicii interne — a precizat Goga —, ea avea „un caracter radical anticomunist" (cf. Gh. T. Pop, *Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, pp. 185—186).

126 Sükrü Saraçoglu (1887—1953), ministrul de externe al Turciei (1938—1942), s-a deplasat în septembrie—octombrie 1939 la Moscova, unde a avut întrevederi cu liderul de partid și de stat I. V. Stalin și cu V. M. Molotov, premierul și ministrul de externe al U.R.S.S. La sugestia lui Grigore Gafencu, ministrul de externe al României, Saraçoglu a fost rugat să sondeze în cursul discuțiilor de la Kremlin atitudinea liderilor comuniști față de problema relațiilor sovieto-române și de proiectatul Bloc al neutrilor. Rezultatul a fost totalmente nefavorabil Bucureștilor (vezi Gh. Buzatu, *Dosare ale războiului mondial*, p. 59).

127 Boris Stefanov (1883—1969), comunist bulgar, secretar general al P.C.R. (1934—1940), cu domiciliul la Moscova, reprezentant al P.C.R. la nivelul conducerii Cominternului. Pseudonime: „Ivan Draganov" (cel mai uzitat), „Dragu", „Popescu", „Alexandru", „Manu" ș.a. (cf. Marin C. Stănescu, Gh. Neacșu, *op. cit.*, pp. 123, 157; Gh. Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului*, în manuscris). Materiale semnate Draganov în Arhiva Cominternului din Moscova (vezi Rossiskii Țentr Hraneniia i Dokumentațiia po Noveișei Istorii, Moskva, fond 495, opis 286, dosarele 48—50). Articolul în discuție, semnat de Boris Stefanov și intitulat *Războiul imperialist și România*, a apărut în nr. 10/1939 al revistei „Internaționala Comunistă". Regele Carol al II-lea însuși, în *Jurnalul* său, face referiri, la 8 decembrie 1939, la articolul lui Stefanov: „Nenorocirea vrea ca să fi apărut unele articole în presa sovietică care să indice care este gândul lor (al rușilor — Gh. B.) ascuns, îndeosebi unul Boris Stefanov, care spune clar și limpede că în România este absolut necesar să fie un guvern al proletariatului" (*Jurnal*, fila 490).

128 Ion Mihalache (1881—1963), om politic român, fondatorul Partidului Țărănesc (1918), care în 1926 a fuzionat cu Partidul Național din Ardeal (Iuliu Maniu), rezultând P.N.Ț. Deputat, ministru și lider al P.N.Ț. Arestat și condamnat în 1947. A murit în închisoarea din Râmnicu Sărat.

129 Italia a intervenit în desfășurarea ostilităților la 10 iunie 1940, când a declarat război Franței și Angliei și a început să desfășoare acțiuni militare nesemnificative în sud-estul Franței.

130 În fapt, la 28 mai 1940 (vezi Carol al II-lea, *Jurnal*, filele 641—644).

131 Ion Gigurtu (1886—1959), om politic român, industriaș ei economist. Deputat și ministru în diverse cabinete din epoca interbelică, prim-ministru (4 iulie—4 septembrie 1940). A murit în închisoare.

132 Cf. Horia Sima, *Sfârșitul unei domnii sângeroase*, ed. a II-a, Miami Beach, 1990, *passim*.

133 Campania din Vest s-a desfășurat între 10 mai și 30 iunie 1940, când a încetat rezistența ultimele unități franceze, deși armistițiul franco-german se semnase la 22 iunie 1940, orele 18,35, la Rethondes. La 2 iulie 1940, guvernul francez s-a stabilit la Vichy.

134 Winston Leonard Spencer Churchill (1874—1965), celebru om politic britanic. Membru al Camerei Comunelor din 1900, iar după 1910 de mai multe ori ministru și, în două rânduri, prim-ministru

(1940—1945, 1951—1955). A intrat în legendă ca șef al guvernului de coaliție din vremea războiului, când a condus Marea Britanie de la dezastrul militar în care a aflat-o în mai 1940 la victoria din mai 1945. Memorialist al epocii respective (deopotrivă și al războiului din 1914—1918), laureat al Premiului Nobel pentru Literatură (1953). Despre: Randolph S. Churchill, *Winston S. Churchill*, vol. I—II (continuate de Martin Gilbert, vol. III—VIII).

135 Henri Philippe Pétain (1956—1951), mareșal al Franței, de la 16 iunie 1940, prim-ministru, iar din iulie 1940, șef al regimului colaboraționist de la Vichy. Judecat pentru trădare în iulie 1945, Pétain a fost degradat ca militar și condamnat la moarte, dar pedeapsa i-a fost comutată la detenție pe viață.

136 Vezi Gh. Buzatu, ed., *România cu și fără Antonescu*, Iași, Editura Moldova, 1991; idem, *Românii în arhivele Kremlinului*, în manuscris; V. F. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia...*, pp. 121 și urm.

137 Vezi textul integral în Ion Șișcanu, Vitalie Văratec, ed., *Pactul Molotov—Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia. Culegere de documente*, Chișinău, Universitas, 1991, pp. 17—18.

138 Vezi Carol al II-lea *Jurnal*, filele 673—674; Gh. Buzatu, ed., *România cu și fără Antonescu*, pp. 41—42.

139 Carol al II-lea, *Jurnal*, filele 676—678; Gh. Buzatu, *România cu și fără Antonescu*, pp. 43—44.

140 Veaceslav Mihailovici Molotov (1890—1986), activist politic și om de stat sovietic, președinte al Consiliului Comisarilor Poporului (prim-ministru) (1930—1941) și viceprim-președinte (1941—1946), comisar al poporului pentru Relații Externe (ministru de externe) (1939—1949, 1953—1956). A fost, alături de Joachim von Ribbentrop, autorul faimosului protocol secret din 23 august 1939 și cel care, la 26 și 27 iunie 1940, a predat notele ultimative României, prin care se pretindea includerea Basarabiei și a nordului Bucovinei în cuprinsul U.R.S.S. La 23 iunie 1940, în momentul la care se referă C. Kiriițescu în text, deci, V. M. Molotov a făcut demersuri pe lângă ambasadorul german la Moscova, von Schulenburg, pentru a informa Berlinul că Kremlinul se decisese să impună României cedarea Basarabiei și a *întregii Bucovine* (provincie *neinclusă* în protocolul secret!) (vezi Ion Șișcanu, Vitalie Văratec, ed., *Pactul...*, pp. 8—9).

141 Pentru detalii, vezi V. F. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia...*, p. 181.

142 Vezi răspunsul guvernului român la prima notă ultimativă a lui Molotov (apud Ion Șișcanu, Vitalie Văratec, ed., *Pactul...*, p. 20).

143 *Ibidem*, p. 19 (a doua notă ultimativă a lui Molotov).

144 S-au avansat și argumente pentru *respingerea* pretențiilor sovietice (cf. Gh. Buzatu, *Rolul factorului geopolitic în determinarea opțiunii României privind evacuarea Basarabiei și a Bucovinei de nord în 1940*, în *Geopolitica*, I, Iași, Editura Glasul Bucovinei, 1994, pp. 482 și urm.

145 Vezi răspunsul guvernului român la a doua notă ultimativă sovietică (apud Ion Șișcanu, Vitalie Văratec, ed., *Pactul...*, p. 200).

146 Cf. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II/2 pp. 1136—1137.

147 În Bucovina și Basarabia erau concentrate atunci Armata 3 română (comandant general Iosif Iacobici) și, respectiv, Armata 4 română (comandant general N. Ciupercă).

148 Pentru detalii, vezi Ion Șișcanu, *Raptul Basarabiei 1940*, Chișinău, Universitas, 1992, pp. 52—57 și, în Anexe, pp. 101—127.

149 *Ibidem*, pp. 70—76.

150 Regele Carol al II-lea.

151 Vezi nota 89.

152 Regele Carol al II-lea a solicitat *Führerului* și trimiterea unei misiuni militare germane în România, pentru paza zonei petrolifere (textul integral al documentului în *Akten zur deutschen Auswärtige Politik*, Serie D, 1937—1945, Band X, Frankfurt/Main, 1963, p. 75). (În continuare, se va cita: *ADAP*, vol. ...)

153 Vezi și notele asupra convorbirilor cu Carol al II-lea, întocmite de reprezentanții *Reichului*, Manfred von Killinger (*ADAP*, Serie D, Band X, pp. 57—61) și Wilhelm Fabricius (*ibidem*, pp. 61—62). Vezi și Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II/2, p. 1137 și urm.; Aurică Simion, *Dictatul de la Viena*, Cluj, Editura Dacia, 1972, pp. 130 și urm.

154 *ADAP*, Serie D, Band X, pp. 179—181. Înainte de a-i parveni răspunsul *Führerului*, Carol era îngrijorat de întârziere (*Jurnal*, fila 699). Când a receptat mesajul lui Hitler, Suveranul a consemnat faptul, la 17 iulie 1940 (*ibidem*, fila 702).

155 Adrien Thierry (1885—1961), ministru al Franței la București între anii 1936 și 1941.

156 Sir Reginald Hoare (1882—1854), ministru al Marii Britanii la București în anii 1935—1941.

157 Despre problematica respectivă vezi Horia Brestoiu, *Acțiuni secrete în România. În preajma și la începutul celui de-al doilea război mondial*, București, Editura Științifică, 1972, pp. 239—252 (descoperirea documentelor de la La Charité-sur-Loire); idem, *Impact la paralela 45. Incursiune în culisele bătăliei pentru petrolul românesc*, Iași, Editura Junimea, 1986, *passim*.

158 Mihail Manoilescu (1891—1950), reputat economist, om politic și diplomat român. Profesor universitar, deputat și senator, ministru de externe în guvernul I. Gigurtu (4 iulie—4 septembrie 1940). Memorialist. A murit în închisoarea de la Sighet.

159 Vezi minuta întrevederii Adolf Hitler—Ion Gigurtu (Berghof, 26 iulie 1940), în prezența lui Joachim von Ribbentrop, Mihail Manoilescu și Wilhelm Fabricius (Andreas Hillgruber, ed., *Les entretiens secrets de Hitler*, I, *Septembre 1939—Décembre 1941*, Paris, Fayard, 1969, pp. 172—184; *ADAP*, Serie D, Band X, pp. 252—259. Deosebit de interesante sunt și notele lui Mihail Manoilescu, în Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, București, Editura Enciclopedică, 192, pp. 265—271.

160 Vezi scrisoarea lui Carol al II-lea, în Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii. Iulie—august 1940*, București, Editura Enciclopedică, 1991, pp. 76—83.

161 Dintre legionari: Radu Budișteanu (Culte și Arte), dr. Vasile Noveanu (Inventarul Avuției Publice), Augustin Bidian (subsecretar de stat la Finanțe), Horia Sima precedându-l pe Radu Budișteanu la Culte în zilele de 4—7 iulie 1940.

162 În fond, Mișcarea Legionară, întrucât Garda de Fier, ca grupare politică a Legiunii, fusese desființată încă din decembrie 1933.

163 Iuliu Maniu (1873—1953), reputat om politic român. Lider al Partidului Național din Ardeal, iar după fuziunea cu Partidul Țărănesc al lui Ion Mihalache în 1926 al P.N.Ț. (1926—1933 și 1937—1947). Prim-ministru al guvernelor P.N.Ț. din 1928—1930, 1930 și 1932—1933. Lider al rezistenței naționale antihitleriste între 1940 și 1944. În condițiile sovietizării și comunizării țării, în 1947 a fost arestat, judecat și condamnat la detenție pe viață. A murit în închisoarea de la Sighet.

164 Constantin (Dinu) I. C. Brătianu (1866—1950), politician român, lider al P.N.L. (1933—1947). Deputat și senator, ministru. Arestat în 1948. A murit în închisoarea de la Sighet.

165 Vezi Carol al II-lea, *Jurnal*, filele 689—690 (însemnare din 4 iulie 1940).

166 Ion Antonescu (1882—1946), Mareșal al României, prim-ministru și Conducător al statului român (1940—1944). Ca militar de carieră a fost comandant al Școlii Superioare de Război din București, șef al Marelui Stat Major român și ministru la Război în perioada interbelică, precum și atașat militar la Paris, Londra și Bruxelles. A pregătit și condus campania României în Răsărit (1941—1944) vizând reîntregirea provinciilor pierdute în 1940 și distrugerea comunismului. Înlăturat de la putere prin lovitura de stat de la 23 august 1944. Arestat, transferat în U.R.S.S., „judecat" la București drept „criminal de război" în mai 1946, condamnat la moarte și executat, la 1 iunie 1946.

167 Carol al II-lea, *Jurnal*, fila 684 (însemnare din 1 iulie 1940).

168 Vezi Președinția Consiliului de Miniștri, *Pe marginea prăpastiei. 21—23 ianuarie 1941*, I, ed. a II-a, București, Editura Scripta, 1992, pp. 51—56.

169 Conții Pál Teleki (1879—1941) și István Csáky (1895—1941), primul-ministru și, respectiv, ministrul de externe al Ungariei în momentul respectiv.

170 Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena*, pp. 121—127. Vezi și însemnările lui Mihail Manoilescu, în Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, pp. 274—278.

171 Adolf Hitler i-a primit, la 10 iulie 1940, la München, pe contele Ciano cu Teleki și Csáky (cf. Andreas Hillgruber, ed., *Les entretiens secrets de Hitler*, I, pp. 165—170).

172 În adevăr, la 27 iulie 1940 Adolf Hitler l-a primit pe premierul bulgar Bogdan Filov (*ibidem*, pp. 184—189).

173 Vezi Galeazzo Ciano, *Diario. 1939—1943*, Milano, Rizzoli, 1971, p. 332.

174 Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena*, pp. 171—183; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II/2, pp. 1289—1290. Tratatul privind cedarea Cadrilaterului s-a semnat la Craiova, la 7 septembrie 1940, de către Henri Georges Meitani și Th. Papazov, reprezentând România și, respectiv, Bulgaria.

175 Vezi Aurică Simion, *Dictatul de la Viena*, pp. 162 și urm.; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II/2, pp. 1203—1208; Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena*, pp. 155 și urm. La negocierile din 16 și 19—24 august 1940, cele două delegații, română și maghiară, au fost conduse de Valer Pop și, respectiv, András Hory.

176 Alexandru Cretzianu (1895—1979), diplomat român de carieră, participant la pregătirea pe plan diplomatic a loviturii de la 23 august 1944, ca ministru al României la Ankara (1943—1946). A avut un rol important și controversat în activitatea Exilului românesc în Occident. Memorialist.

177 Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena*, pp. 180—182.

178 *ADAP*, Serie D, Band X, pp. 306—307.

179 În 1913.

180 Vezi nota 175.

181 Cf. detalii în Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, pp. 85—133.

182 Consiliul de Coroană din 23 august 1940 (*ibidem*, pp. 110—115; Carol al II-lea, *Jurnal*, filele 734—735).

183 Vezi textul „invitației", din 27 august 1940, în Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena*, p. 192.

184 Despre „conferința" de la Viena din 29—30 august 1940 în care puterile *Axei* au impus României faimosul „arbitraj", în fond un *dictat*, vezi îndeosebi: Aurică Simion, *Dictatul de la Viena*, pp. 179 și urm.; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II/2, pp. 1230 și urm.; Al. Gh. Savu, *Dictatura regală*, pp. 407 și urm.; Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române (1938—1944)*, București, Editura Humanitas, 1994, pp. 125 și urm.; Carol al II-lea, *Jurnal, passim*; Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena*, pp. și urm.; Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, pp. 149 și urm.; Galeazzo Ciano, *Diario*, pp. 341—342; László Sütö, *La politique interalliée et la Hongrie pendant la Seconde Guerre mondiale*, Bruxelles, Presses Universitaires, 1983, pp. 40 și urm; *ADAP*, Serie D, Band X, pp. 471—484 (documentele 406—413).

185 Andrei Ianuarevici Vîșinski (1883—1954), activist de partid și politician sovietic, procuror al oribilelor procese politice din U.R.S.S. din anii 1936—1938, adjunct al lui V. M. Molotov ca ministru de externe (1940—1949), apoi el însuși lider al diplomației Kremlinului (1949—1953). Bine cunoscut pentru presiunile exercitate și implicarea sa personală în instalarea la București, în martie 1945, a guvernului comunizant al dr. P. Groza.

186 Vezi Grigore Gafencu, *Jurnal. Iunie 1940—iulie 1942*, București, Editura Globus, 1994, pp. 52 și urm.

187 Carol al II-lea, *Jurnal*, filele 739—740.

188 *Ibidem*, filele 740—741; Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena*, pp. 328—330 (documentul Consiliului de Coroană din 30 august 1940, ora 3—4). Vezi și Comunicatul nr. 86 al Casei Regale despre Consiliul de Coroană, cu lista tuturor participanților (*ibidem*, pp. 228—229).

189 Constantin Prezan (1861—1943), mareșal al României, comandant de arme și grupări de armate în 1916, șef al Marelui Cartier General român în epoca primului război mondial, consilier regal în anii 1938—1940.

190 Al. Vaida-Voievod (1972—1950), om politic român, fruntaș al P.N.Ț., în mai multe rânduri ministru și prim-ministru (1919—1920, 1932, 1933). A murit în închisoare.

191 Arthur Văitoianu (1864—1957), general, implicat în viața politică, ministru și, în 1919, prim-ministru. A murit în închisoare.

192 A. C. Cuza (1857—1947), om politic român, profesor universitar, deputat și senator, fondator al unor grupări politice de extremă dreaptă — Liga Apărării Național-Creștine, care în 1935 a fuzionat cu Partidul Național Agrar al lui Octavian Goga, rezultând Partidul Național-Creștin, aflat la putere în perioada 28 decembrie 1937—9 februarie 1938. Memorialist.

193 Victor Iamandi (1891—1940), politician liberal, în mai multe rânduri ministru în cabinetul Gh. Tătărescu din 1934—1937, apoi în guvernele dictaturii regale. Adversar al Mișcării Legionare, asasinat de oamenii lui Horia Sima.

194 Dr. C. Angelescu (1869—1948), politician liberal, de mai multe ori ministru (îndeosebi la Educație), cel dintâi ministru al României la Washington (1917—1918), prim-ministru vreme de câteva zile, după asasinarea lui I. G. Duca (30 decembrie 1933—3 ianuarie 1934). Consilier regal în anii 1938—1940.

195 G. G. Mironescu (1874—1949), jurist, politician național-țărănist, ministru de externe (1928—1930), prim-ministru și ministru de externe (1930, 1930—1931).

196 N. Iorga (1871—1940), celebru istoric român, om politic, lider al Partidului Național-Democrat. Deputat, președinte al Camerei Deputaților (1919—1920). Prim-ministru (1931—1932), consilier regal în 1938—1940. Adversar redutabil al curentelor extremiste de dreapta ori de stânga, asasinat de legionari în noaptea de 27—28 noiembrie 1940. Memorialist.

197 Dumitru Caracostea (1879—1965), profesor universitar, ministru al Educației în guvernele lui I. Gigurtu (1940) și I. Antonescu (1940—1941).

198 Nichifor Crainic (1889—1972), reputat filosof, politician țărănist, apoi apropiat Mișcării Legionare, ministru la Propagandă în cabinetele I. Gigurtu (1940) și I. Antonescu (1940—1941, 1941—1944). Memorialist.

199 Vezi nota 128.

200 Gheorghe Mihail (1887—1982), militar de carieră, participant activ la evenimentele din septembrie 1940 și august 1944. Șef al Marelui Stat Major român după 23 august 1944. Memorialist.

201 Corneliu Zelea Codreanu (1899—1938), lider politic, „căpitan" al Mișcării Legionare. Arestat și judecat în 1938, asasinat în noaptea de 29—30 noiembrie 1938, din ordinul lui Carol al II-lea și Armand Călinescu. Memorialist.

202 Horia Sima (1906—1903), profesor de filosofie, unul dintre fruntașii Mișcării Legionare, la a cărei conducere accede treptat în 1939—1940. A colaborat la guvernele Gh. Tătărescu și I. Gigurtu, în perioadele 28 iunie—3 iulie și, respectiv, 4—7 iulie 1940. Vicepreședinte al guvernului I. Antonescu în cadrul statului național-legionar român (septembrie 1940—ianuarie 1941). Horia Sima și colaboratorii săi, compromiși, au fost eliminați de la putere în urma rebeliunii legionare din 21—23 ianuarie 1941, după care s-au aflat în exil în Germania. În 1944—1945, Horia Sima a organizat și condus, la solicitarea Berlinului, așa-numitul „guvern național român în exil", cu sediul la Viena. După război a trăit în Spania, ca lider — vehement contestat — al Mișcării Legionare din exterior. Memorialist și publicist activ în anii '50—'90, fără a fi reușit să explice rațiunile ori să-și asume responsabilitățile pentru crimele din epoca guvernării din 1940—1941. Memorialist.

203 Vezi stenograma integrală a Consiliului de Coroană din dimineața zilei de 30 august 1940, în Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II/2, pp. 1245—1256.

204 În realitate, cei dintâi vorbitori au fost premierul I. Gigurtu și consilierii regali C. Argetoianu, Al. Vaida-Voievod, G. G. Mironescu (*ibidem*, pp. 1245—1247). Apoi a intervenit C. (Dinu) I. C. Brătianu (*ibidem*, pp. 1247—1248).

205 Ernest Urdăreanu (1897—1959), colaborator apropiat și fidel al lui Carol al II-lea, Mareșal al Palatului. După abdicarea și plecarea din țară a lui Carol, Ernest Urdăreanu și soția l-au însoțit pe ex-rege (acompaniat de metresa sa, Elena Lupescu) în Mexic și Portugalia. (Vezi nota 96.)

206 Potrivit stenogramei originale a reuniunii Consiliului de Coroană, Ernest Urdăreanu a intervenit în momentul când Gh. Tătărescu și I. Gigurtu dezbăteau problema atitudinii Turciei (cf. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II/2, p. 1252). Termenul „limită" expira peste cinci minute și, totuși, au urmat intervențiile lui Gh. Tătărescu, general Gh. Mihail, T. Sidorovici, Vasile Noveanu, Mihail Priboianu, general-adjutant Ernest Baliff, mitropolitul Ardealului Nicolae Bălan, după care mareșalul Palatului comunică rezultatul pronunțărilor: *19 pentru „arbitraj", 10 contra* și *o abținere*. În final, C. Argetoianu, care optase pentru „arbitraj", a solicitat Regelui: „...Să se aducă la cunoștința delegației [la Viena] că au fost foarte multe voturi contra, să se arate că România nu se supune voit

acestui arbitraj, ci că este constrânsă" (apud Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II/2, p. 1254). Relatări şi în Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, pp. 161—164 (inclusiv schema indicând dispunerea participanţilor la şedinţa Consiliului de Coroană).

207 Mihai Popovici (1879—1952), jurist ardelean, filolog, unul dintre liderii P.N.Ţ., în mai multe rânduri ministru. Decedat în închisoare.

208 Silviu Dragomir (1888—1962), reputat istoric, ministru pentru minorităţi în diverse cabinete ale dictaturii regale.

209 În realitate, cum era şi firesc, Ernest Urdăreanu a fost acela care a comunicat telefonic decizia Consiliului de Coroană (vezi stenograma completă, în Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II/2, p. 1255). Mihail Manoilescu a relatat că, la ora 3, deci în dimineaţa zilei de 30 august 1940, primise o „prelungire" de 20 de minute, apoi alta, de zece minute şi, în sfârşit, încă una de zece minute, *termenul final*, acordat de Fabricius, expirând la ora 3,40. Între timp, Urdăreanu i-a telefonat că, de fapt, Consiliul de Coroană votase *pentru* „arbitraj", dar reuniunea se prelungea pentru ca ultimii înscrişi la cuvânt să poată vorbi. „Acceptarea" a venit, în atare condiţii, la ora 4 şi, imediat, Manoilescu a transmis ştirea lui Fabricius (cf. Mihail Manoilecu, *Dictatul de la Viena*, p. 208).

210 Potrivit programului stabilit de colaboratorii lui von Ribbentrop şi prezentat delegaţiei române, pentru „solemnitatea" semnării „arbitrajului" se rezervaseră 60 minute, mai precis între orele 13,40 şi 14,40 (cf. Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, pp. 164—165). Despre solemnitatea propriu-zisă, vezi Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena*, pp. 210—215.

211 Vezi textul „arbitrajului", în *ADAP*, Serie D, Band X, pp. 479—481; Mircea Muşat şi colab., ed., *23 august 1944. Documente*, I, *1939—1944*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, p. 98; Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II/2, pp. 1266—1267; Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, pp. 167—168.

212 *ADAP*, Serie D, Band X, pp. 481—482.

213 Vezi relatarea faptelor în viziunea celui impricinat (Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena*, pp. 211—213).

214 Regele i-a primit în audienţă, în după-amiaza zilei de 30 august 1940, pe liderii politici care nu putuseră participa la şedinţa precedentă a Consiliului de Coroană: N. Iorga, mitropolitul Al. Nicolescu, Iuliu Maniu şi Gh. I. Brătianu (cf. *Jurnal*, filele 741—742).

215 Carol al II-lea a rezumat astfel în *Jurnal* cele declarate de Iuliu Maniu: „Tema lui este cunsocută — rezistenţă la extrem, căci nimeni nu are dreptul de a dispune de un popor decât el însuşi. [...]. El consideră starea ţării ca dezastruoasă şi că comunismul bate la uşă; nefiind libertate de grai, nu poate fi combătut, căci vede combaterea lui numai în legătură cu combaterea regimului" (*Jurnal*, fila 742).

216 Vezi stenograma completă, în Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II/2, pp. 1270—1288. Rezumat şi comentarii, în Carol al II-lea, *Jurnal*, filele743—744.

217 Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II/2, pp. 1278—1283. Reputatul lider al P.N.Ţ. a observat între altele: „...Cred că cedarea Basarabiei fără nici un fel de rezistenţă a fost o profundă greşeală, ale cărei urmări le suferim astăzi. Trebuia, cu orice preţ şi cu orice sacrificii, chiar cu sacrificiul de a suferi o înfrângere, să rezistăm" (*ibidem*, fila 1280). Relativ la recomandarea din şedinţa precedentă a Consiliului de Coroană, Maniu a declarat categoric: „...Maiestate, eu în numele

poporului român din Ardeal protestez în contra ruperii integrității Ardealului, protestez împotriva alipirii acestei părți către Ungaria și protestez în contra procedurii care s-a observat, care dă aspectul că această ciuntire a acestei părți a Ardealului se întâmplă oarecum cu învoirea noastră, printr-o judecată convenită de noi. [...] Știu că suntem în cea mai grea situație a țării și în cea mai tragică clipă a istoriei noastre. Cunosc alternativa care s-a pus ieri noapte și nu este greu de prevăzut că dacă se alegea alternativa rezistenței aveam în față zdrobirea; dacă s-a ales cealaltă, tare aș vrea să fiu rău profet, pentru că mă tem că ne așteaptă prăbușirea prin demoralizare, neputință și anarhie. Și, atunci, îngăduiți-mi din capul locului să spun că, între cele două alternative, prefer totuși pe cea dintâi" (*ibidem*, pp. 1279, 1283). Cf. și Vasile Arimia și colab., ed., *Istoria P.N.Ț. Documente, 1926—1947*, București, Editura ARC 2000, 1994, pp. 197—199.

218 Reținem, de asemenea, din stenogramă: „Asupra Ardealului n-ar fi drept să dispună decât numai majoritatea lui. [...] Ținând seamă că punctul de vedere românesc din Ardeal sute de ani s-a manifestat totdeauna ca să nu se întâmple nimic în ceea ce privește Ardealul fără să fie întrebat poporul românesc de acolo, ne doare adânc că astăzi se hotărăște asupra soartei Ardealului fără ca poporul din Ardeal să fie întrebat" (apud Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, II/2, p. 1279).

219 Comunicatul publicat la 30 august 1940 după prima reuniune a Consiliului de Coroană (cf. Aurică Simion, *Dictatul de la Viena*, p. 197) și în care se făceau referiri la condițiile grele în care a trebuit să se facă alegerea între acceptarea „arbitrajului" și „posibilitatea dispariției" României a provocat nemulțumirea lui von Ribbentrop, care i-a solicitat lui Valer Pop „revocarea" textului (cf. Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, pp. 172—173).

220 Vezi Aurică Simion, *Dictatul de la Viena*, pp. 203 și urm.; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II/2, pp. 1311 și urm.; Traian Bunescu, *Lupta poporului român împotriva Dictatului fascist de la Viena (August 1940)*, București, Editura Politică, 1971; Olimpiu Matichescu, *Opinia publică despre Dictatul de la Viena*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975; idem, *Istoria nu face pași înapoi! (Logica istoriei împotriva Dictatului de la Viena)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985; Gh. Zaharia și colab., *Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei (septembrie 1940—octombrie 1944)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1974; Al. Gh. Savu, *Dictatura regală*, pp. 417 și urm. „Nu a existat localitate urbană sau rurală din țară — scrie Al. Gh. Savu — unde masele populare să nu-și fi exprimat indignarea față de Dictat și dorința de a apăra cu armele Transilvania" (*ibidem*, p. 418).

221 Vezi, în mod special, lucrările datorate unor reputați istorici și juriști apărute în colecția *Bibliotheca rerum Transsilvania* (la Sibiu ori la Cluj): Silviu Dragomir, *La Transilvanie avant et après l'arbitrage de Vienne*, Sibiu, 1943; Georges Sofronie, *Les antécédents diplomtiques del'acte de Vienne (Du 30 Août 1940)*, Sibiu, 1945; idem, *Frontiére et nation en droit international*, Sibiu, 1944; Camil Negrea, *Le problème du rétablissement de la législation roumaine en Transylvanie du Nord*, Sibiu, 1945; Peter Râmneantzu, *The Biological Grounds and Vitality of teh Transilvanian Rumainians*, Cluj, 1946; T. Morariu, S. Opreanu, *The Western Frontier of Rumania*, Cluj, 1946.

222 Cf. Ion Oprea, *Activitatea lui Iuliu Maniu împotriva răpirii teritoriilor românești*, în vol. *Iuliu Maniu în fața Istoriei*, București, Editura Gândirea Românească, 1944, pp. 76—84; Ioan Scurtu, *Istoria P.N.Ț*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 1994, pp. 351 și urm.: idem, *Iuliu Maniu. Activitatea politică*, București, Editura Enciclopedică, 1995, pp. 98 și urm.

223 Anterior, Iuliu Maniu le-a expediat celor doi fasciști câte o telegramă având același cuprins (apud *Iuliu Maniu în fața Istoriei*, p. 450).

224 În manuscris la Arhivele Statului din București, fond Casa Regală, dosar 1/1941, filele 4—34 (citat în Ioan Scurtu, *Iuliu Maniu*, pp. 100—101).

225 M. S.Ostrovski, diplomat sovietic, cel dintâi ministru al U.R.S.S. la București după stabilirea relațiilor diplomatice oficiale între Moscova și București (iunie 1934).

226 Fapt recunoscut și de Valer Pop, *op. cit.*, pp. 171—172.

227 *Ibidem*, pp. 179—180.

228 Valer Pop (1892—1958), jurist ardelean, membru al P.N.L. din 1934, în repetate rânduri ministru (1931—1937). În 1939—1940, în anturajul lui Carol al II-lea, pentru a se îndepărta de acesta și a se apropia de I. Antonescu (1940—1941), de care se desprinde în 1942. Întemnițat temporar după 1950. Memorialist.

229 Alfred Jodl (1890—1946), general german, șeful secției operații a Înaltului Comandament german (*O.K.W.*), pe toată durata existenței sale 1938—1945). Subordonat direct lui Wilhelm Keitel și Adolf Hitler. Judecat și condamnat la moarte, la Nürnberg, prin spânzurătoare.

230 Cf. Viorica Moisuc, *Premisele izolării politice a României*, ed. citată, *passim*.

231 După mai mulți ani, fostul suveran însuși, departe de-a intui just rostul și rolul său în 1939—1940, va opina că forțe potrivnice interne și externe au urmărit expres sacrificarea sa și a lui Armand Călinescu. Germania ar fi găsit, din nefericire, complici în țară și mie — observa Carol — „îmi este silă să scriu numele lor: Garda de Fier, trădătorul Ion Antonescu și politicienii de ultima speță ca Valer Pop, elemente lipsite de patriotism și vândute dușmanului" (Regele Carol al II-lea, *În zodia satanei. Reflexiuni asupra politicii internaționle*, București, Editura Universitaria, 1994, p. 135).

232 Regele Carol al II-lea, *Jurnal*, filele 747—748. La 3 septembrie 1940, Carol al II-lea a discutat cu generalul Ion Antonescu problema formării unui nou cabinet, iar la 4 septembrie 1940, după ce I. Gigurtu a prezentat oficial demisia guvernului său, l-a desemnat pe General drept succesor la Președinția Consiliului de Miniștri (cf. Comunicatului nr. 91 al Casei Regale, București, 4 septembrie 1940, în Gh. Buzatu și colab., ed., *Mareșalul Antonescu în fața Istoriei*, I, Iași, Editura B.A.I., 1990, p. 82. A doua zi, la 5 septembrie 1940, după ce prin decretul regal nr. 3052 a suspendat propria-i Constituție, Carol a semnat decretul regal nr. 3053, prin care-l numea pe Ion Antonescu ca prim-ministru, investit „cu puteri depline pentru conducerea statului român" (*ibidem*, p. 895). În această calitate, Generalul a depus jurământul în fața Regelui (*ibidem*, p. 83, Comunictul nr. 92 al Casei Regale, București, 5 septembrie 1940). Cu acest prilej, Generalul a adăugat textului consacrat al jurământului: „Așa să ajute Dumnezeu Maiestățile Voastre *și mie*" (subl. ns. — Gh. B.). (Carol al II-lea, *Jurnal*, fila 748.)

233 De fapt, Ion Antonescu „evadase" deja de la Mănăstirea Bistrița.

234 În primul rând prin Mihai Antonescu (1904—1946), omul nr. 2 al regimului din 1941—1944. De profesiune jurist, Mihai Antonescu a ajuns în iunie 1941, mai întâi, vicepreședinte al cabinetului, iar, după câteva zile, ministru de externe al României. L-a secondat îndeaproape pe Mareșalul Antonescu, în purtarea războiului din Est și în tentativele de-a ieși din *Axă* din 1943—1944, după 23 august 1944 — arestat, transportat la Moscova, „judecat" în mai 1946 și executat tot la 1 iunie 1946. Memorialist.

235 Semnat la București la 28 mai 1940 (Philippe Marguerat, *Le III-e Reich et le pétrole roumain. 1938—1940*, Genève, A. W. Sijthoff, 1977, pp. 192—195; Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu*, ed. citată, pp. 118—120).

236 La 1 septembrie 1940 (cf. Ioan Scurtu, *Istoria P.N.Ț.* pp. 354—355).

237 Aurică Simion, *Reginul politic din România în perioada septembrie 1940—ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976, pp. 21—26 (despre rolul lui Wilhelm Fabricius).

238 Prima întrevedere Carol al II-lea — Ion Antonescu a avut loc la Palatul Regal din București, în seara de 3 septembrie 1940. Carol a consemnat imediat după aceea; „...L-am rugat [pe Antonescu] a forma guvernul; după oarecari discuții și-a rezevat răspunsul. I-am spus că acest răspuns este urgent, căci ordinea trebuie restabilită" (*Jurnal*, fila 748).

239 Este vorba, de data aceasta, de o nouă întrevedere Carol—Antonescu, în seara zilei de 4 septembrie 1940, în cursul căreia Generalul a solicitat depline puteri (Aurică Simion, *Reginul politic...*, pp. 26—27; *Pe marginea prăpastiei*, I, ed. citată, p. 46).

240 După o serie de consultări în cursul nopții de 4—5 septembrie 1940 (cu demnitari și generali fideli, ca Valer Pop, Mihail Manoilescu ș.a.), în zorii zilei de 5 septembrie 1940 Carol al II-lea a semnat decretele nr. 3052 și 3053 privind anularea Constituției din 1938 și investirea lui Antonescu cu depline puteri (vezi nota 232). Despre contactele Carol—Antonescu din septembrie 1940, vezi relatările Mareșalului la „procesul" său din 1946 (apud Marcel-Dumitru Ciucă, ed., *Procesul Mareșalului Antonescu. Documente*, I, București, Editura Saeculum I. O., Editura Europa Nova, 1995, pp. 250—252).

241 El a renunțat la președinția Franței în folosul lui Pétain.

242 În cursul audienței sale de la orele 21,20—23,00 și calificată „îndelungată și dramatică" (cf. *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 47).

243 Vezi textul în *ibidem*, p. 65. Mesajul a fost transmis Regelui prin locotenent-colonelul Mircea Elefterescu, adjutantul lui Ion Antonescu, la ora 4,10. Termenul ultimatumului acordat expira la ora 6. (vezi Carol al II-lea, *Jurnal*, fila 750; Aurică Simion, *Reginul politic...*, pp. 30—31. *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 47).

244 Cu acest prilej Carol a adresat poporului român un mesaj (apud *Pe marginea prăpastiei*, I, p. 66). Despre cele petrecute la Palatul Regal din București în noaptea abdicării, vezi relatările lui Mihail Manoilescu, în Gh. Buzatu și colab., ed., *Mareșalul Antonescu în fața istoriei*, I, pp. 89—97; Andreas Hillgruber, *op. cit.*, pp. 129—131.

245 Elena (Magda) Lupescu (1899—1976), amanta lui Carol al II-lea, cu influențe nefaste asupra Suveranului și politicii românești. L-a urmat în exil, după 7 septembrie 1940, căsătorindu-se abia în 1947.

246 La 7 septembrie 1940.

247 Locotenent-colonel (finalmente, general) Nicolae Dragomir, apropiat colaborator al lui I. Antonescu în vremea războiului.

248 Pentru detalii, Horia Sima, *Sfârșitul unei domnii sângeroase*, pp. 483 și urm.

249 Vezi decretul regal nr. 3067, semnat de Regele Mihai I și contrasemnat de Ion Antonescu la 6 septembrie 1940 (apud Mareșal Ion Antonescu, *Un A.B.C. al anticomunismului românesc*, I, Iași, Editura Moldova, 1992, pp. 69—70), reconfirmat și extins prin decretul regal nr. 3072 din 7 septembrie

1940 (*ibidem*, p. 78). În mod surprinzător, Regele, păstrându-şi exact aceleaşi prerogative limitate stipulate prin decretele precedente, a obţinut atunci ceva în plus — *dreptul la a numi pe primul-ministru*, de care va beneficia la... 23 august 1944 (?)

250 Carol I (1839—1914), prinţ (1866—1881) şi, apoi, Rege al României (1881—1914).

251 Ferdinand I (1868—1927), Rege al României (1914—1927).

252 Articolul în discuţie, intitulat *Cauzele prăbuşirii fostului regim*, a apărut la 8 septembrie 1940 şi mai apoi în presa din ţară (cf. *Iuliu Maniu în faţa Istoriei*, pp. 453—458). La rândul său, Carol, în *Jurnal*, nu i-a rămas dator lui Iuliu Maniu, apreciindu-l (la 8 iunie 1943) drept principalul responsabil al evenimentelor ce s-au finalizat la 6 septembrie 1940: „Acela care a săpat cât a putut autoritatea mea a fost acel opoziţionist constipat şi negativ de Maniu. El a deschis porţile atacului final al Gărzii de Fier şi, deci, al nemţilor".

253 Aurică Simion, *Regimul politic...*, pp. 36 şi urm.

254 Guvernul legionaro-antonescian s-a format la 14 septembrie 1940 (cf. lista cabinetului, în Ioan Scurtu şi colab., ed., *Documente...*, ed. citată, pp. 717—718), atunci când, printr-un comunicat semnat de Regele Mihai I şi contrasemnat de I. Antonescu, s-a decretat faptul că „statul român devine *stat naţional-legionar*" (apud *Pe marginea prăpastiei*, I, pp. 81—82; Mareşal Ion Antonescu, *A. B. C.-ul...*, I, pp. 83—84). Totodată, Mişcarea Legionară era singura recunoscută ca activând oficial, Ion Antonescu devenea „conducător al statului naţional-legionar şi şef al regimului legionar", în vreme ce Horia Sima era proclamat „comandant al Mişcării Legionre" (*ibidem*). De fapt, I. Antonescu începuse să semneze decretele în calitatea-i de „Conducător al statului român" cu începere de la 11 septembrie 1940 (*ibidem*, p. 81). A doua zi după proclamarea statului naţional-legionar, la 15 septembrie 1940, atât I. Antonescu cât şi Horia Sima s-au adresat, prin apeluri separate, poporului român (cf. *Pe marginea prăpatiei*, I, pp. 83—84) şi, respectiv, legionarilor (*ibidem*, pp. 85—86). În guvernul de la 14 septembrie 1940, legionarii erau reprezentaţi de cinci miniştri: generalul C. Petrovicescu (Interne), Mihail Sturdza (Externe), Pompiliu Nicolau (Lucrări Publice şi Comunicaţii), Traian Brăileanu (Educaţie Naţională, Culte şi Arte), Vasile Iaşinschi (Muncă, Sănătate şi Ocrotiri Sociale) şi mai mulţi subsecretari de stat — Al. Constant (Presă şi Propagandă) ş.a. Horia Sima era vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri (cf. Valeriu C. Neştian, *Perspective legionare asupra timpurilor prezente şi viitoare. Recurs la istorie*, Timişoara, Editura Gordian, 195, pp. 84—85).

255 Membru al P.N.L.—Gh. I. Brătianu (georgist) (1930—1938).

256 Din bogata bibliografie privind guvernarea legionaro-antonesciană (14 septembrie 1940—26 ianuarie 1941) reţinem în mod special: Aurică Simion, *Regimul politic...*, pp. 41 şi urm.; Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu*, pp. 132 şi urm.; Larry L. Watts, *O Casandră a României. Ion Antonescu şi lupta pentru reformă. 1916—1941*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1994, pp. 299—368; Gh. Buzatu, ed., *România cu şi fără Antonescu, passim*; Ioan Scurtu, *Istoria P.N.Ţ.*, pp. 356—364; V. Blănaru-Flamură, *Generalul Antonescu şi cămaşa verde legionară*, I, Bucureşti, Fundaţia Culturală Buna Vestire, 1995; Jipa Rotaru şi colab., *Mareşalul Ion Antonescu*, Oradea, Editura Cogito, 1994; General Platon Chirnoagă, *Istoria politică şi militară a războiului României contra Rusiei Sovietice. 22 iunie 1941—23 august 1944*, ed. a II-a, revăzută şi adăugită de autor, Madrid, Editura Caprăţi/Traian Popescu, 1986, pp. 70—88; Şerban C. Andronescu, *Glorie, adversitate, infamie. Eseu personal despre Mareşalul Ion Antonescu*, New York, American Institut for

Writing Research, 1995. *Documente și memorialistică*; Președinția Consiliului de Miniștri, *Pe marginea prăpastiei. 21—23 ianuarie 1941*, I—II, ed. I, București, 1941; ed. a II-a, menționată (București, Editura Scripta, 1992); Serafim Duicu, ed., *Ion Antonescu și Garda de Fier*, I, Tg. Mureș, 1991 (vol. I din *Pe marginea prăpastiei*, ed. 1941); Comandamentul Militar al Capitalei, *Asasinatele de la Jilava..., Snagov și Strejnicul. 26—27 noemvrie 1940*, ed. I, București, 1941; ed. a II-a, București, Editura Scripta, 1992; Mareșal Ion Antonescu, *Un A.B.C. al anticomunismului românesc*, I, ed. citată; idem, *Secretele guvernării. Rezoluții ale Conducătorului Statului (septembrie 1940—august 1944)*, București, Editura Românul, 1992; Iosif Constantin Drăgan, ed., *Antonescu. Mareșalul României și războaiele de reîntregire*, I—II, ed. citată; Andreas Hillgruber, *Les entretiens secrets...*, I, ed. citată; Vasile Arimia și colab., ed., *Antonescu—Hitler. Corespondență și întâlniri inedite (1940—1944)*, I—II, București, Editura Cozia, 1991; *ADAP*, Serie D, Band XI/1—2, Bonn, 1964; Gh. Zaharia și colab., ed., *Istoria P.C.R. Sinteză. Documentar*, București, f.a.; Horia Sima, *Era libertății. Statul național legionar*, I—II, ed., I, Madrid, Editura Mișcării Legionare, 1982—1986; I—II, ed. a II-a, Timișoara, Editura Gordian, 1995; idem, *Prizonieri ai Puterilor Axei*, Madrid, Editura Mișcării Legionare, 1990; Mihail Sturdza, *România și sfârșitul Europei. Amintiri din țara pierdută*, ed. a II-a în limba română, Alba Iulia—Paris, Fronde, 1994; Gheorghe Barbul, *Memorial Antonescu. Al treilea om al Axei*, Iași, Institutul European 1992; George Magherescu, *Adevărul despre Mareșalul Antonescu*, I, București, Editura Păunescu, 1991.

257 Cf. Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, București, Editura Humanitas, 1991, *passim*; Mihai I al României, *Cuvinte către Români*, Iași, Editura Glasul Bucovinei, 1992, pp. 39—56. Declarația din septembrie 1989: „Relațiile mele cu el [Ion Antonescu] au fost întotdeauna foarte reci. El comanda totul, numea funcționarii Palatului, se amesteca până și în viața noastră privată. Noi nu puteam face nimic și majoritatea timpului stăteam la Sinaia. Eram ținut complet în afara treburilor țării. Mama mea a auzit despre declarația de război adresată Uniunii Sovietice la B.B.C., iar eu la Radio București a doua zi dimineața" (*ibidem*, pp. 42—43).

258 Vezi Horia Sima, *Era libertății*, I, ed. I, pp. 155—178; idem, *Era libertății*, II, ed. I, pp. 151—230.

259 Vezi nota 254.

260 Paginile care urmează îl evidențiază, în chip remarcabil, pe *memorialistul* C. Kirițescu.

261 Precum la manifestația prilejuită de sărbătorirea unei luni de guvernare, București, 6 octombrie 1940 (cf. Horia Sima, *Era libertății*, I, pp. 143—147) ori cea de la 8 noiembrie 1940, de la Iași, care a fost proclamat „oraș al Mișcării Legionare" (*ibidem*, pp. 447—462; Lavinia-Dacia Dumitrașcu, *Un moment al luptei politice din România — 8 noiembrie 1940*, în „Europa XXI", Iași, t. III—IV/1994—1995, pp. 263—270).

262 Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu*, pp. 150 și urm. La 21 septembrie 1940, Ion Antonescu a declarat în ședința Consiliului de Miniștri: „Noi mergem sută la sută, până la moarte, alături de *Axă*. Ori triumfăm cu *Axa*, ori cădem cu *Axa*..." (apud Aurică Simion, *Regimul politic...*, p. 121).

263 La 10 octombrie 1940 a sosit la București cel dintâi detașament al Misiunii Militare germane pentru armata de uscat (comandant generalul de cavalerie Erik Hansen) (Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 136.)

264 Mihail Sturdza (1886—1980), om politic și diplomat român, exponent al Mișcării Legionare, ministru de externe în guvernul legionaro-antonescian (14 septembrie—19 decembrie 1940), fiind suspendat din funcție de către I. Antonescu înaintea rebeliunii din ianuarie 1941. Memorialist.

265 Mihail Sturdza, *România și sfârșitul Europei...*, ed. a II-a, p. 186.

266 *ADAP*, Serie D, Band XI/1, p. 175—176; Jean-Baptiste Duroselle, *Histoire diplomatique*, ed. citată, p. 273; J. A. S. Grenville, *The Major International Treaties, 1914—1973*, pp. 202—203; C. Bușe și colab., ed., *Relații internaționale în acte și documente*, II, *1939—1945*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1976, pp. 67—68.

267 Problema aderării României la Pactul Tripartit s-a pus încă de la mijlocul lunii octombrie 1940, când Valer Pop a fost trimis la Berlin să trateze aspectele „apropierii" româno-germane, inclusiv pregătirea celei dintâi vizite a lui I. Antonescu la Adolf Hitler (Aurică Simion, *Reginul politic...*, p. 141). Ulterior, generalul Antonescu, însoțit, de membri ai cabinetului, s-a depalsat mai întâi la Roma, la invitația lui Benito Mussolini (14—16 noiembrie 1940), iar, apoi, în Germania, la invitația *Führerului* (22—24 noiembrie 1940). La Berlin, Conducătorul a avut două întrevederi cu Hitler (22 și 23 noiembrie 1940) (vezi *ADAP*, Serie D, Band XI/2, pp. 554—560, 576—577; Andreas Hillgruber, ed., *Les entretiens secrets...*, I, pp. 354—364, 372—373; Vasile Arimia și colab., ed., *Antonescu—Hitler*, I, pp. 35—45, 52—53), cu Joachim von Ribbentrop (*ADAP*, Serie D, Band XI/2, pp. 569—572) și feldmareșalul Wilhelm Keitel (*ibidem*, pp. 572—576), iar la 23 noiembrie 1940 a semnat protocolul de aderare a României la Pactul Tripartit (apud Ion Șuța, *România la cumpăna istoriei. August '44*, București, Editura Științifică, 1991, pp. 393—394). Relativ la vizita la Berlin, vezi, de asemenea, Gheorghe Barbul, *op. cit.*, pp. 19—27; Mihail Sturdza, *op. cit.*, pp. 194—198). Hitler s-a declarat încântat de persoana Conducătorului, observând că era „pentru prima dată" când întâlnea un om de stat care „apăra cu atâta căldură intersele țării sale" (*ADAP*, Serie D, Band XI/2, pp. 576—577). În schimb, I. Antonescu, părăsind Germania, i-a mărturisit doctorului Felix Altenburg, de la M.A.E. al *Reichului*, că se decisese „să meargă cu *Axa* până la sfârșit (Andreas Hillgruber, ed., *Les entretiens secrets...*, I, p. 373, nota 4).

268 Generalul Ion Antonescu a făcut declarații presei, atât după revenirea lui de la Roma (Mareșal Ion Antonescu, *Un A.B.C. al anticomunismului...*, I, pp. 236—237), cât și de la Berlin (*ibidem*, pp. 237—238). Vezi și comunicările făcute în ședința din 26 noiembrie 1940 a Cabinetului (Vasile Arimia și colab., ed., *Antonescu—Hitler*, I, pp. 53—62).

269 Afirmația autorului este întru totul justificată și ilustrată de toate *minutele* convorbirilor Hitler—Antonescu desfășurate ulterior (ianuarie 1941—august 1944) (cf. Andreas Hillgruber, ed., *Les entretiens secrets...*, I, documentele nr. 59, 81, 85; idem *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, II, *1942—1944*, Frankfurt am Main, Bernard und Graefe Verlag, 1970, documentele nr. 2, 3, 26, 27, 29, 30, 38, 39, 44, 45, 46, 50, 51, 63, 64; Vasile Arimia și colab., ed., *Antonescu—Hitler*, I—II).

270 Mareșal Ion Antonescu, *Un A.B.C. al anticomunismului...*, I, pp. 98—103. Din cuvântarea lui Antonescu reținem: „...A vrut Dumnezeu ca eu, care am luptat în tinerețe pentru granițele neamului meu și m-am străduit pentru onoarea și puterea armatei, să am la bătrânețe dureroasa soartă de a aduna pe risipiții granițelor sfărâmate, fără să am pretenția de a le mângâia rănile, atât cât sufletul meu și al Dumneavoastră ar dori-o. [...] Am fost la Roma și la Berlin pentru ei, pentru noi toți, pentru generațiile viitoare. Am arătat, cu un suflet și cu cuvinte ce se vor cunoaște odată, tot trecutul nostru, toată durerea

și toată sfâșierea noastră de azi. Am găsit înțelegere. România nu mai este detestată. România nu mai este singură. Aveți încredere. Aveți răbdare. Nu pot astăzi să vorbesc mai mult..." (*ibidem*, pp. 90—100).

271 Kurt von Tippelskirch, după război s-a impus pe plan internațional ca autor al unei excelente istorii militare a conflagrației din 1939—1945.

272 *O.K.W.* — Înaltul Comandament al *Wehrmachtului* (1938—1945).

273 După cum s-a menționat (vezi not 263), la 10 octombrie 1940 sosise în țară *primul detașament* al Misiunii.

274 Cf. Aurică Simion, *Regimul politic...*, pp. 156—160; Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu*, pp. 197—198.

275 Karl Clodius, ambasador în M.A.E. al Germaniei, șeful departamentului de politică economică (1937—1944), participant, în repetate rânduri, la negocierile cu caracter economic și financiar între Berlin și București.

276 Anastas Ivanovici Mikoian (1895—1978), activist de partid și de stat sovietic, decenii la rând ministru unional, iar în perioada celui de-al doilea război mondial vicepreședinte al guvernului și ministru al Comerțului Exterior (1938—1946).

277 Raoul Bossy (1894—1975), diplomat român de carieră. În perioada interbelică, succesive misiuni peste hotare, iar în vremea războiului la Roma (1939), Berna (1940) și Berlin (martie 1941—iunie 1943). Memorialist.

278 Despre agravarea disensiunilor sovieto-germane în perioada de referință, în Henri Michel, *Le Seconde Guerre mondiale*, I, ed. citată, pp. 225 și urm. (cu o bibliografie asupra problemei la pp. 225—226).

279 Semion Konstantinovici Timoșenko (1895—1970), mareșal al U.R.S.S., cu foarte importante funcții militare în anii războiului din 1941—1945.

280 C. Kiriței escu, desigur, nu poate avea în vedere decât situația existentă în momentul redactării textului său. Ulterior au apărut, în cantitate impresionantă, și documentele; mai întâi, cele germane, care reflectă în detaliu conținutul și caracterul discuțiilor lui V. M. Molotov, la Berlin, cu Joachim von Ribbentrop, la 12 noiembrie (*ADAP*, Serie D, Band XI/1, pp. 448—455) și 13 noiembrie 1940 (*ibidem*, pp. 472—478), cu Adolf Hitler de asemenea la 12 noiembrie (*ibidem*, pp. 455—461; Andreas Hillgruber, ed., *Les entretiens secrets...*, I, pp. 299—307) și 13 noiembrie 1940 (*ADAP*, Serie D, Band XI/1, pp. 462—472; Andreas Hillgruber, ed., *Les entretiens secrets...*, I, pp. 308—321). De cealaltă parte, vezi S. A. Gorlov, *Peregovorî V. M. Molotova v Berline v noiabre 1940 goda*, în „Voennoistoriceskii jurnal", Moskva, nr. 6—7/1992, pp. 45—48; Felix Ciuev, *Sto sorok besed s Molotovâm...*, ed. citată, *passim*.

281 Vezi Gh. Buzatu, *Din istoria secretă...*, I, p. 84.

282 Problemele țărilor menționate au fost, în adevăr, aduse în discuție de V. M. Molotov atât la sfârșitul întrevederii sale cu Adolf Hitler din 12 noiembrie 1940 (cf. Andreas Hillgruber, ed., *Les entretiens secrets...*, I, pp. 306—307), cât și în cursul negocierilor cu Joachim von Ribbentrop din seara de 13 noiembrie 1940 (cf. *ADAP*, Serie D, Band XI/1, pp. 476—477).

283 *Falsificatorii istoriei*, p. 69. Textul tradus cu exactitate: Molotov s-a aflat la Berlin „pentru a sonda și a tatona pozițiile părții germane, neavând nici o intenție de a încheia un acord cu nemții".

284 După vizita lui Molotov în Germania, la Berlin s-au intensificat, în mod semnificativ, pregătirile pentru definitivarea planului de război împotriva U.R.S.S. Faimoasa *Directivă 21* pentru atacarea U.R.S.S. cel mai târziu până la 1 mai 1941 (*Planul* sau *Cazul Barbarossa*) avea să fie semnată de Adolf Hitler la 18 decembrie 1941 (Gh. Buzatu, *Din istoria secretă...*, I, pp. 72—73).

285 Era un „ziar liber de luptă și doctrină românească", condus mai întâi (septembrie-octombrie 1940) de Gr. Manoilescu, apoi de Al. Constant. Au colaborat: C. Noica, I. Chinezu, I. Găvănescul, Horia Stamatu, Al. Randa ș.a.

286 În noaptea de 29/30 noiembrie 1938, din ordinul lui Carol al II-lea și al lui Armand Călinescu.

287 Vezi detalii în Comandamentul Militar al Capitalei, *Asasinatele de la Jilava...*, *Snagov și Strejnicul*, ed. a II-a, *passim*.

288 Cf. referatul introductiv (din 19 iunie 1941) al procurorului militar de pe lângă Tribunalul Militar al Comandamentului Militar al Capitalei (*ibidem*, pp. 89—94).

289 În adevăr, pentru guvernul condus de Ion Antonescu asasinarea lui N. Iorga a echivalat cu un cutremur politic de maximă intensitate. Deși înainte de 27 noiembrie 1940 Antonescu nu dispusese măsuri speciale pentru supravegherea savantului despre care știa prea bine că *era amenințat în orice clipă de legionari*, după producerea ireparabilului Generalul, în ședință a Consiliului de Miniștri, a deplâns cele survenite și i-a blamat pe legionari, pe Horia Sima personal, amenințând chiar cu demisia; a dispus aflarea imediată și pedepsirea celor vinovați, stăvilirea valului de crime legionare (cf. Gh. Buzatu și colab., ed., *Mareșalul Antonescu în fața Istoriei*, I, pp. 163—165, 166—168). În rândurile Mișcării Legionare, crimele din noiembrie 1940 și în primul rând asasinarea lui N. Iorga au provocat reacții și contrareacții, dar mai cu seamă — așa cum surprinde C. Kiriței — ele au zguduit din temelii edificiul politic legionar, credibilitatea sa. Traian Boeru, autorul asasinatului, a scăpat, refugiindu-se în Germania, unde a murit în 1985, nu înainte de-a fi acordat un interviu istoricului american N. M. Nagy-Talavera, justificându-și crima sub pretextul că-l lichidase pe Iorga omul politic, iar *nu pe savant*, ceea ce i se păruse inevitabil în cadrul „revoluției legionare" (?!) Pe de altă parte, Horia Sima, comandantul Mișcării Legionare din 1939 și până în 1993, nu a repudiat nici fapta oribilă a echipei lui Boeru ci, dimpotrivă, într-un interviu din 1961, a prezentat lucrurile în același fel cu asasinul (cf. Horia Sima, *Cazul Iorga—Madgearu*, Madrid, Editura Carpați, 1961, 83 p.). Peste ani, într-unul din volumele *Memoriilor* sale, Sima, relatând despre demersurile din decembrie 1940 ale lui Mihai Antonescu, la solicitarea lui Ion Antonescu, pentru ca Mișcarea Legionară să-l predea cel puțin pe Boeru pentru dreapta judecată, a motivat refuzul său prin aceea că trebuiau pedepsiți *toți* colaboratorii precedentului regim al lui Carol al II-lea. Era, pentru el, un „principiu" (cf. Horia Sima, *Era libertății*, II, pp. 217—218). În continuare, comentariile memorialistului pe marginea „cazului Iorga" devin incredibile, absurde, abjecte: „...N. Iorga a făcut parte din galeria celor «trei mari [autori morali] ai crimei» contra Căpitanului și ai generației noastre. Au fost trei personagii sinistre care au prezidat asasinatele colective din 30 noiembrie 1938 și 21 septembrie 1939: Elena Lupescu, Armand Călinescu și Nicolae Iorga. În acest trio al crimei, Iorga și-a rezervat rolul să «prelucreze» opinia publică. [...] Deci lucrurile trebuie puse la punct. N. Iorga, ce-a căzut în noaptea de 27—28 noiembrie, trebuie proiectat în dimensiunea lui politică reală, ca unealtă odioasă a Regelui Carol și ca răspunzător la toate crimele acestuia și la nenorocirile ce s-au abătut asupra țării. Firește că Iorga mai putea da o contribuție în cadrul istoriei naționale și universale, dar nu trebuie uitat că avusese la dispoziție 50 de ani de creație plenară. Își îndeplinise rostul vieții

pământești, ca istoric și om de cultură (?!) Specialiștii în tânguirea lui Iorga ar trebui să-și rezerve ceva din emoțiile și indignarea lor și pentru a deplânge sutele de tineri [legionari], uciși în floarea vârstei sub dictatura carlistă și sub oblăduirea spirituală a maestrului. E o fățărnicie monstruoasă să plângi numai pe Iorga și să uiți o întreagă generație..." (*ibidem*, pp. 220—221). În cadrul Mișcării Legionare din exterior s-au exprimat și puncte de vedere opuse (cf. Gheorghe Costea, *Răspunsurile lui Traian Boeru în cazul Iorga—Madgearu. O punere la punct*, ed. I, Madrid, 1963; ed. a II-a, Miami Beach, 1992, 32 p).

290 În cursul întrevederii de la Obersalzberg din 14 ianuarie 1941. În minuta germană a reuniunii (în Andreas Hillgruber, ed., *Les entretiens secrets...*, I, pp. 432—441; Vasile Arimia și colab., ed., *Antonescu—Hitler*, I, pp. 66—74), ca și în sinteza românească (*ibidem*, pp. 79—82), Antonescu i-a atacat în lipsă pe legionarii lui Sima. De asemenea, Antonescu a înmânat *Führerului* un memorandum (*ibidem*, pp. 75—79) din care reținem aceste precizări ce subliniau imposibilitatea continuării colaborării cu Mișcarea Legionară compromisă și necesitatea unei opțiuni a Berlinului numai pe personalitatea și politica Generalului: „În domeniul politicii interne, România are nevoie de liniște și ordine pentru ca să poată înfăptui o operație defensivă sau ofensivă și să facă față cu certitudine viitorului. Generalul Antonescu este gata să-și asume deplina responsabilitate, cu condiția să poată exercita *o autoritate completă și unică* (subl. ns. — Gh. B.) în privința ordinii politice interne. Convins de rolul ce revine Legiunii, generalul Antonescu și-a bazat regimul său numai și în mod exclusiv pe Legiune, excluzând toate celelalte grupuri politice [...]. El acționează pentru Legiune și pentru revoluția națională legionară. Elem[illegible] nepregătite sau trimise de comuniști poartă răspunderea pentru pierderea de popularitate a Legiu[illegible] pentru haosul economic ce a urmat și pentru creșterea primejdiei de anarhie, în timp ce propaganda comunistă se intensifică [...] El [I. Antonescu] trebuie să ia asupra sa reorganizarea statului, cu ajutorul elementelor serioase, și să organizeze Legiunea, restabilind în ea, cu ajutorul unei noi concepții și organizări, elita pierdută care a murit în timpul luptei. Pentru a avea posibilitatea să dobândească aceasta, el *va trebui să exercite controlul absolut în guvern — exact așa cum ar fi făcut Căpitanul — cu scopul de a înlocui elementele nepregătite, radicale sau anarhice din Legiune, cu alte elemente ale ordinii*" (subl. ns. — Gh. B.) (*ibidem*, p. 78).

291 Manfred von Killinger (1886—1944), trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al celui de-al III-lea *Reich* la București (ianuarie 1941—august 1944).

292 În literatura legionară s-a impus punctul de vedere potrivit căruia, în ianuarie 1941, nu Horia Sima și colaboratorii săi au declanșat rebeliunea, ci, din contră, I. Antonescu ar fi pregătit și dezlănțuit o *lovitură de stat* pentru a se dispensa de Mișcarea Legionară (cf. Horia Sima, *Era libertății*, I, pp. 301 și urm., capitolul VI, *Lovitura de stat a generalului Antonescu*). Alți termeni similari: „puciul militar antilegionar" al lui I. Antonescu (V. Blănaru-Flamură, *op. cit.*, I, pp. 90 și urm.); „puciul lui Antonescu" (Mihail Sturdza, *op. cit.*, pp. 213 și urm.). Preotul Ștefan Palaghiță, controversatul autor al celei dintâi *Istorii* a Mișcării Legionare, a reținut încă din 1951: „«Rebeliunea» a fost o lovitură de stat pe care o instituție a statului, armata, a dat-o împotriva statului legionar, legal constituit, prin decretul-lege de la 14 septembrie 1940, înlocuit cu alt decret abia la 14 februarie 1941" (cf. *Garda de Fier spre reînvierea României*, ed. a II-a, București, Editura Roza Vânturilor, 1993, p. 161). Realitatea istorică însă constă în faptul că, prevenit în privința preparativelor Mișcării Legionare și beneficiind de sprijinul armatei române și de asistența lui Adolf Hitler, reconfirmat chiar în cursul evenimentelor din 21—23 ianuarie 1941, Ion Antonescu a dictat măsuri care au determinat pe liderii legionari să acționeze imediat în direcția

declanşării rebeliunii, deşi, din cele mai multe puncte de vedere, *nu aveau nici o şansă de reuşită*. Despre pregătirea şi desfăşurarea rebeliunii, vezi în special: *Pe marginea prăpastiei*, I—II, ed. citată; Aurică Simion, *Reginul politic...*, pp. 244—300 (capitolul *Rebeliunea legionară din 21—23 ianuarie 1941. Sfârşitul „mariajului" Antonescu—Legiune*); Larry L. Watts, *op. cit.*, pp. 343—368. Pentru I. Antonescu faptul că Adolf Hitler se pronunţase în favoarea sa a fost decisiv. Deja în întrevederea din 14 ianuarie 1941, *Führerul* observase: „...Orice s-ar întâmpla, el [A. Hitler] *este convins că Antonescu este singurul om capabil de a călăuzi destinele României*" (subl. ns. — Gh. B.) (Vasile Arimia şi colab., ed., *Antonescu—Hitler*, I, p. 74).

293 Locotenent-colonel Al. Rioşanu, subsecretar de stat la Interne în guvernul de la 14 septembrie 1940—26 ianuarie 1941, apoi guvernator al Basarabiei în primele luni după eliberare.

294 Dimitrie Grozea, comandant al Corpului Muncitoresc Legionar, după 1941 în exil în Germania. După război, revenit în ţară, arestat şi întemniţat, eliberat în 1964. Astăzi, în viaţă.

295 Vezi şi relatări de la nivelul Cabinetului Militar al Conducătorului (George Magherescu, *Adevărul despre Mareşalul Antonescu*, I, pp. 377 şi urm., capitolul *Rebeliunea: 21, 22, 23 şi 24 ianuarie 1941* şi următoarele).

296 Cf. George Magherescu, *op. cit.*, I, pp. 401—406.

297 Walther Rathenau (1877—1922), ministru de externe al Germaniei în 1922, iniţiator şi semnatar al Tratatului de la Rapallo cu Rusia sovietică.

298 Heinrich Himmler (1900—1945), lider nazist, după 1929 şeful corpului de elită de pază (*SS—Schützstaffel*) al lui Adolf Hitler. Din 1936, şef al tuturor poliţiilor germane, fondator al lagărelor de concentrare naziste, ministru de interne (1943), comandant de grup de armată. Alături de Hitler, Göring şi Heydrich a simbolizat crima organizată ajunsă la nivel de sistem în cel de-al III-lea *Reich*. S-a sinucis chiar în momentul în care, la 21 mai 1945, a fost capturat de britanici.

299 Pentru textul exact cf. Marcel-Dumitru Ciucă, ed., *Procesul Mareşalului Antonescu. Documente*, I, pp. 65—66.

300 Paul Ludwig Hans von Beneckendorff und Hindenburg (1847—1834), feldmareşal, preşedinte al Germaniei (1925—1934).

301 *N.S.D.A.P. — Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter-Partei* (1919—1945), singurul partid politic admis în Germania nazistă, declarat organizaţie criminală prin verdict al procesului de la Nürnberg.

302 Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu*, p. 158.

303 În decembrie 1942 (cf. Horia Sima, *Prizonieri ai Puterilor Axei*, ed. citată, pp. 277—315).

304 Despre *bătălia Angliei*, din vara-toamna 1940, vezi Henri Michel, *La Seconde Guerre mondiale*, I, pp. 161—170 (cu bibliografia problemei, p. 161); B. H. Liddell Hart, *History of the Second World War*, ed. citată, pp. 87—108; Eddy Bauer, *The History of World War II*, Leicester, Galley Press, 1984, pp. 105—113; Winston S. Churchill, *Mémoires sur la Deuxième Guerre mondiale*, II/1—2, Paris, Plon, 1949; Martin Gilbert, *Finest Hour. Winston S. Churchill*, VI, *1939—1941*, London, Heinemann, 1983.

305 Eddy Bauer, *op. cit.*, p. 124.

306 *Ibidem*.

307 Bernard Law Montgomery (1887—1976), feldmareşal britanic, faimos pentru strălucitele victorii obţinute împotriva forţelor germane şi italiene pe fronturile african şi vest-europeân (1942—1945). Memorialist.

308 Erwin Rommel (1891—1944), feldmareșal german, care s-a remarcat în luptele din nordul Africii și vestul Europei. Bănuit ca simpatizant ori chiar colaborator al complotiștilor care au pus la cale atentatul de la 20 iulie 1944 împotriva lui Hitler, Rommel s-a sinucis la foarte scurt timp după aceea, alegând „calea onoarei". Supranumit, în cursul acțiunilor comandate în nordul Africii, „vulpea deșertului". Memorialist.

309 Pierre Koenig (1898—1970), general în Legiunea Străină franceză, participant la operațiunile militre în rândurile trupelor antiaxiste.

310 Franklin Delano Roosevelt (1882—1945), al 32-lea președinte al S.U.A., singurul dintre ei care a beneficiat — în afara prevederilor constituționale — de patru mandate (1933—1937, 1937—1941, 1941—1945, 1945—). A implicat S.U.A. în război imediat după atacul japonez de la Pearl Harbor (7/8 decembrie 1941), fondator și susținător fervent al taberei Națiunilor Unite (1 ianuarie 1942), participant, alături de Winston S. Churchill și I. V. Stalin, la principalele conferințe interaliate la care s-au stabilit strategia și politica generală a Aliaților — Teheran (1943) și Ialta (1945). Istoriografia contemporană universală reproșează fostului președinte lipsa de dârzenie și clarviziune în negocierile cu Kremlinul.

311 Eddi Bauer, *op. cit.*, pp. 146 și urm.; Martin L. van Creveld, *Hitler's Strategy 1940—1941. The Balkan Clue*, Cambridge, University Press, 1973, *passim*.

312 Pellegrino Ghigi, ministru al Italiei la București, în ajunul și la începutul celui de-al doilea război mondial.

313 La 25 martie 1941 (cf. J. B. Hoptner, *Yugoslavia in Crisis, 1934—1941*, New York—London, Columbia University Press, 1962, p. 240).

314 *Ibidem*, pp. 262 și urm.

315 *Ibidem*, pp. 285—286.

316 Eddy Bauer, *op. cit.*, pp. 152—153.

317 Dr. Anté Pavelić (1889—1959), șef al statului croat (1941—1945), satelit al *Reichului* german.

318 Ioan Scurtu, *Istoria P.N.Ț.*, pp. 363—370.

319 Vezi declarația lui Ion Antonescu la „procesul" din 1946 (Marcel-Dumitru Ciucă, ed., *Procesul Mareșalului Antonescu. Documente*, I, pp. 195—196).

320 Mareșal Ion Antonescu, *Un A.B.C. al anticomunismului...*, p. 130.

321 Vezi componența integrală a guvernului constituit de I. Antonescu la 27 ianuarie 1941, ca și toate schimbările ulterioare, până la 23 august 1944, în Ioan Scurtu și colab., ed., *Documente...*, ed. citată, pp. 718—721. După înfrângerea rebeliunii și eliminarea legionarilor de la putere, la 14 februarie 1941 a fost abrogat oficial „statul național-legionar" proclamat cu exact cinci luni mai devreme. Comentarii și analiza faptelor și fenomenelor survenite, trecerea de la dictatura legionaro-atonesciană la dictatura personală a Generalului, în Aurică Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, pp. 14—135.

322 În ziua de 17 martie 1941.

323 Cf. Gh. Buzatu, ed., *Titulescu și strategia păcii*, Iași, Editura Junimea, 1982.

324 Această opinie este depășită în prezent, după descoperirea și valorificarea documentelor aflate în arhivele foste sovietice din Moscova.

325 Miklós Horthy de Nagybanya (1868—1957), amiral, regent al Ungariei (1920—1944).

326 László Bárdossy (1890—1946), ministru al Ungariei la București (1934—1941), ministru de externe (februarie—martie 1941) și prim-ministru (1941—1942). Executat ca criminal de război.

327 Cf. Philippe Marguerat, *op. cit.*, pp. 200—203; Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu*, pp. 193—202; Robert Goralski, Russel W. Freeburg, *Oil and War. How the Deadly Struglle for Fuel in World War II Meant Victory of Defeat*, New York, W. Morrow and Co., Inc., 1987, pp. 59 și urm.

328 Toate aceste probleme au fost tratate în paginile anterioare (vezi).

329 Un tablou mai puțin sumbru a prezentat, la „procesul" său din ianuarie 1948, Mircea Vulcănescu în propria-i apărare (cf. Mircea Vulcănescu, *Ultimul cuvânt*, București, Editura Humanitas, 1992, pp. 23—148). Alte detalii interesante, în Ioan Dan, *„Procesul" Mareșalului Ion Antonescu*, București, Editura Tempus, 1993, pp. 171—211 (capitolul VIII, *Relațiile economice româno-germane).* Mircea Vulcănescu (1904—1952) a îndeplinit, între 27 ianuarie 1941 și 23 august 1944, funcția de subsecretar de stat la Ministerul de Finanțe.

330 A se cerceta, în această privință corespondența politică purtată de Ion Antonescu cu liderii partidelor „istorice" —Iuliu Maniu și C. (Dinu) I. C. Brătianu (apud Iosif Constantin Drăgan, ed., *Antonescu...*, II, Veneția, Editura Nagard, 1988).

331 William L. Shirer, *Le Troisième Reich des origines à la chute*, pp. 830 și urm.; Gh. Buzatu, *Din istoria secretă...*, II, pp. 66 și urm. (cu bibliografia problemei, pp. 67—69).

332 S-a desfășurat în perioada 6—12 septembrie 1940, cu particiaprea: Germaniei, Slovaciei, Ungariei, Iugoslaviei, Bulgariei, Italiei și României (Iulian Cârțână, Ilie Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, București, Editura Științifică, 1972, p. 348).

333 Cf. Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și pactul Ribbentrop-Molotov*, București, Editura Danubius, 1991, pp. 106—107.

334 Operațiunile s-au încheiat la 2 iunie 1941, cu un preț greu pentru Germania; *amânarea operațiunii Barbarossa* împotriva U.R.S.S. cu câteva săptămâni, care se vor dovedi fatale trupelor germane aflate în fața Moscovei la sfârșitul aceluiași an (cf. Eddy Bauer, *The History of the Second World War*, p. 156).

335 Vezi textul *Directivei nr. 21 (Cazul Barbarossa)* din 18 decembrie 1940, în Adolf Hitler, *Directives de Guerre*, ediție H. R. Trevor-Roper și Walther Hubatsch, Paris, Arthaud, 1965, pp. 76—80.

336 Alfred Rosenberg (1893—1946), politician și ideolog nazist, ministrul *Reichului* pentru teritoriile ocupate în Răsărit (1941—1944).

337 S-au publicat numeroase documente cuprinzând planurile germane de război împotriva U.R.S.S. (cf. V. I. Dașicev, ed., *„Soveršenno sekretno! Tolko dlia komandovaniia" Strateghiia fașistskoi Ghermanii v voine protiv SSSR*, Moskva, Nauka, 1967, 752 p.

338 Werner Friedrich, Graaf von der Schulenburg (1875—1944), ambasadorul Germaniei la Moscova (1934—1941).

339 Cf. Eddy Bauer, *op. cit.*, pp. 114—123.

340 Rudolf Hess (1894—1987), lider nazist, succesor nominalizat al lui Adolf Hitler (1932—1941), până la misteriosul său zbor în Anglia (10 mai 1941), cu o „ofertă de pace" secretă din partea *Führerului*. Întemnițat în Anglia în restul anilor de război, a fost totuși judecat și condamnat la Nürnberg

la închisoare pe viață. A fost ultimul nazist rămas în închisoare (Spandau, Berlin). Se bănuie că s-a sinucis.

341 Cf. minuta întrevederii, în Andreas Hillgruber, ed., *Les entretiens secrets...*, I, pp. 567—582.

342 Alexandru Ioanițiu (1890—1941), general, comandant al Școlii Superioare de Război din București, șef al Marelui Stat Major român (august 1940—septembrie 1941).

343 Cf. îndeosebi A. M. Nekrici, *1941—22 iunia*, Moskva, 1965; P. A. Jilin, *Kak fașistskaia Ghermaniia gotovila napadenie na Sovestkogo Soiuza*, ed. a II-a, Moskva, 1966; D. M. Proektor, *Agressia i katastrofa*, ed. a II-a, Moskva, 1972; Joachim Fest, *Hitler*, vol. 2, Paris, Gallimard, 1973; Burton Whaley, *„Codewoord Barbarossa"*, Cambridge—London, The MIT Press, 1973.

344 Cazul faimosului comunicat TASS din 14 iunie 1941 este expus în Gh. Buzatu, *Din istoria secretă...*, I, p. 79.

345 În aprilie 1942, Ion Antonescu i-a dezvăluit lui Joachim von Ribbentrop: „...Singur și numai cu sprijinul domnului Mihai Antonescu am declarat fără a întreba poporul că politica ce trebuie s-o duc este alături de *Axă* (apud Gh. Buzatu, *România și războiul mondial din 1939—1945*, ed. citată, p. 18).

346 Relativ la personalitatea Mareșalului Ion Antonescu, la omul de stat și la militar, la epoca în care a trăit și pe care, între 1940 și 1944, a dominat-o, la războiul din 1941—1944, în ansamblu, în ultimii ani cu prioritate s-au tipărit, în țară și în străinătate, numeroase lucrări (aproximative 40 volume de documente, studii, monogrfii, memorialistică etc.) (cf. Gh. Buzatu, *România și războiul mondial din 1939—1945*, pp. 69—110, 282—288). Între lucrările consacrate Mareșalului, reținem o serie de subproduse istoriografice, defăimătoare și falsificatoare, atestând neputința autorilor lor de-a pătrunde epoca celui de-al doilea război mondial și problemele ei, nelimitată patimă și lipsă de profesionalism elementar, precum: Mozes Rozen, *Primejdii, încercări, pericole*, București, Editura Hasefer, 1990 (pentru „memorialist", Mareșalul a fost — în cel mai bun limbaj cominternist — un „bandit", un „călău", cu toate că i-a salvat viața, pp. 54—59); Eduard Mezincescu, *Mareșalul Antonescu și catastrofa României*, București, Editura Artemis, 1993); Jean Ancel, *Antonescu and the Jews*, în „Yad Vashem Studies", Jeruaslem, nr. XXIII/1993, pp. 213—280.

347 Cf. Larry L. Watts, *op. cit.*, pp. 25—65.

348 Mareșal Ion Antonescu, *Un A.B.C. al anticomunismului..., passim.*

349 Nu mai este cazul în prezent, întrucât documentul respectiv a fost valorificat: vezi *ultimul cuvânt* al Mareșalului Ion Antonescu, rostit la 14 mai 1946, între orele 21,10 și 23,15, redat astfel cum a fost reținut și reconstituit de doamna Henriette Magheresсu (apud Gh. Buzatu, ed., *România cu și fără Antonescu*, pp. 332—336) sau cum a fost rezumat în dosarul „procesului" înscenat sub egida „Tribunalului Poporului" din București (apud Marcel-Dumitru Ciucă, ed., *Procesul Mareșalului Antonescu. Documente*, II, p. 161). Vezi, de asemenea, *Memoriul* din 15—16 mai 1946 prezentat de către Mareșal „Tribunalului" și în care respinge toate învinuirile cuprinse atât în *Actul de acuzare*, cât și în „rechizitoriile" acuzatorilor publici (apud Ioan Dan, *„Procesul" Mareșalului Ion Antonescu*, pp. 252—273; Marcel-Dumitru Ciucă, ed., *op. cit.*, II, pp. 162—187; „Revista de istorie", București, nr. 7—8/1993, pp. 757—769). În acest document, în partea sa finală, se află numeroase paragrafe asemănătoare cu cele reținute de doamna Henriette Magheresсu.

350 C. Kiriței scu surprinde cu exactitate *țelurile* războiului României alături de Germania și exprimate atât de categoric în memorabila *Proclamație către Țară* a Conducătorului din 22 iunie 1941,

când poporul român a intrat în război împotriva U.R.S.S., înțelegând necesitatea unei „lupte puternice și curajoase *nu numai pentru redobândirea drepturilor naționale, dar și împotriva celui mai mare dușman al lumii: bolșevismul*" (subl. ns. — Gh. B.). (Mareșal Ion Antonescu, *Un A.B.C. al anticomunismului...*, p. 161; Gh. Buzatu, *România și al doilea război mondial*, pp. 20—22). Excelente pagini despre cauzele justificate (îndepărtate și nemijlocite) al războiului româno-sovietic se pot afla în Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei Sovietice*, ed. citată, pp. 24—58, capitolele C, D și E).

351 Franklin Mott Gunther (1880—1941), ministru al S.U.A. la București (1938—1941), mort și îngropat la București.

352 Nu este demnă de reținut precizarea autorului cum că Hitler *ar fi promis* lui Antonescu că, în caz de victorie în război, îi va atribui Transnistria. Regiunea i s-a oferit spre administrare și *numai* pentru perioada ostilităților, altfel Mareșalul neacceptând — după cum i-a declarat personal *Führerului* — „unirea" ținutului dintre Nistru și Bug cu România (cf. Reinhard Rürup, ed., *Voina Germanii protiv Sovetskogo Soiuza*, Berlin, Argon, 1992, pp. 77—78).

353 Observație pertinentă, împărtășită ulterior de către toți specialiștii de seamă ai conflagrației secolului.

354 *O.K.H. — Oberkommando des Heeres* (Înaltul Comandament al forțelor terestre germane), organism dependent de *O.K.W.*, care avea în subordine și comandamentele Marinei Militare germane și Aviației Militare germane (*Luftwaffe*).

355 Eugen Cristescu (1895—1950), șef al organismului secret de spinaj/contraspionaj creat de Ion Antonescu la începutul guvernării sale — *S.S.I. (Serviciul Special de Informații)* (noiembrie 1940—23 august 1944). Arestat în septembrie 1944, judecat o dată cu Mareșalul Ion Antonescu și condamnat la moarte, comutându-i-se pedeapsa, în ultimă instanță, la închisoare pe viață. Memorialist.

356 Cf. Iosif Constantin Drăgan, ed., *Antonescu...*, II; Mareșal Ion Antonescu, *Epistolarul infernului*, ediție Mihai Pelin, București, Editura Viitorul Românesc, 1993; Iuliu Maniu, Ion Antonescu, *Opinii și confruntări politice. 1940—1944*, ed. I, Calafeteanu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994; C. I. C. Brătianu, Carol I, Ion Antonescu, *Amintiri. Documente. Corespondență*, ed. I, Ardeleanu, București, Editura Forum S.R.L., 1992.

357 Vezi minuta întrevederii respective, în Andreas Hillgruber, ed., *Les entretiens secrets...*, I, pp. 590—603; Vasile Arimia și colab., ed., *Antonescu—Hitler*, I, pp. 93—105.

358 Este remarcabil faptul că istoricul C. Kirițescu, autorul amplei reconstituiri privind participarea României la războiul unității naționale din 1916—1919, propune o analogie între *momentul iunie 1941* și *episodul august 1916*, marcat de intervenția României în primul conflict mondial și despre care, cu atâtea decenii înainte, consemnase: „Iscălind tratatele prin care arunca țara sa în marea vâltoare, [Ion I. C.] Brătianu însuși era conștient de răspunderile pe care și le asumase și convins că poate aștepta cu liniște desfășurarea evenimentelor pe care le pregătise cu atâta prudență și măiestrie. Totuși, îndoieli torturau uneori sufletul bărbatului de stat. [...] Viitorul s-a însărcinat, vai, să arate punctele slabe care scăpaseră sagacității abilului om politic. Ele n-au putut împiedica izbânda finală, dar au presărat cu mari suferințe drumul care a condus spre ea" (C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916—1918*, ed. a III-a, realizată de Costin Kirițescu, Mircea N. Popa, Lucia Popa, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 198).

359 Informații despre ultimele preparative germane, concentrarea forțelor militare de ambele părți, ultimele contacte diplomatice la Berlin și Moscova în noaptea de 21—22 iunie 1941 în Eddy Bauer, *op. cit.*, pp. 157 și urm.; Henri Michel, *op. cit.*, I, pp. 235 și urm.; William L. Shirer, *op. cit.*, pp. 888—889; P. N. Pospelov, ed., *Istoriia Velikoi Otecestvennoi voinî Sovetskogo Soiuza, 1941—1945*, I, Moskva, Voennoe Izdatelstvo, 1960, pp. 383—387. Despre pregătirile U.R.S.S., în așteptarea confruntării cu Hitler, în *ibidem*, pp. 395 și urm.

360 Despre ziua atacului, în K. D. Erdmann, *Die Zeit der Weltkriege*, ed. citată, p. 526 (cu bibliografia problemei, pp. 526—528); P. N. Pospelov, ed., *op. cit.*, II, Moscova, 1963, pp. 7 și urm.; D. M. Proektor, *Fașizm: Put agresii i ghibeli*, Moskvă, Nauka, 1985, pp. 270 și urm.; Gh. Buzatu, *Din istoria secretă...*, II, pp. 80—85.

361 La 22 iunie 1941, orele 12 (cf. P. N. Pospelov, ed., *op. cit.*, II, pp. 20—21; A. A. Gromîko, B. N. Ponomarenko, ed., *Istoriia vneșnei politik SSSR*, I, *1917—1945*, g.g., ed. a II-a, Moskva, Nauka, 1986, p. 430). Vezi și textul *Proclamației* din 22 iunie 1941 a lui Hitler către poporul german, însoțit de *Nota* M.A.E. al *Reichului*, adresată guvernului sovietic, datată 21 iunie 1941 (traduse și publicate în limba română de către Oficiul de Propagandă din Berlin, Buch-und Tiefdruck G.m.b.H., 1941, pp. 5—13, 17—29).

362 Cf. Winston S. Churchill, *Mémoires sur la Deuxième Guerre mondiale*, III/2, Paris, Plon, 1950, pp. 4—5.

363 Cf. Grigore Gafencu, *Jurnal. Iunie 1940—iulie 1942*, ed. citată, pp. 150—153 (însemnare din 24 iunie 1941 asupra ultimei convorbiri cu V. M. Molotov).

364 Grigore Gafencu i-a mărturisit lui V. M. Molotov, după cum reținem din *Jurnal*, părerea lui de rău că „prin politica ei urmată în timpul din urmă U.R.S.S. nu a făcut nimic pentru a împiedica, între țările noastre, durerosul deznodământ de azi. Prin brutalul ultimatum din anul trecut, prin care ni s-au cerut nu numai Basarabia, dar și Bucovina și un colț din vechea Moldovă [Ținutul Herța], prin încălcările teritoriului nostru, care au urmat de atunci, prin actele de forță care au intervenit pe Dunăre chiar în timpul negocierilor pentru stabilirea liniei de demarcație [în octombrie—noiembrie 1940] Uniunea Sovietică a distrus în România orice sentiment de încredere și siguranță și a trezit îndreptățita teamă că însăși ființa statului român este în primejdie! (*Jurnal*, p. 152).

365 Este vorba, după cum rezultă și din notele lui Grigore Gafencu, de ținutul Herța, iar, mai apoi, de ostroavele din regiunea Gurilor Dunării, toate ocupate de sovietici în chip fraudulos.

366 Grigore Gafencu, *Jurnal*, pp. 152—153.

367 Mareșal Ion Antonescu, *Un A.B.C. al anticomunismului...*, pp. 158—159. A se cerceta și *Proclamația* adresată țării, la care s-a mai făcut referință (*ibidem*, pp. 159—161).

368 Autorul se dovedește mult prea intransigent în formularea judecății sale. Majoritatea surselor cunoscute relevă că, dimpotrivă, a fost vorba de aprobarea largă a acțiunii României de la 22 iunie 1941 de către întreg poporul român, inclusiv de către Regele Mihai I și liderii tuturor partidelor politice (mai puțin ai P.C.R., aflați în solda Cominternului moscovit) (cf. Jipa Rotaru și colab., *Mareșalul Ion Antonescu*, ed. citată, pp. 98 și urm.). Documente recent puse în circuitul științific atestă, de asemenea, că armata română a primit „cu entuziasm" declararea războiului împotriva U.R.S.S. (cf. Alesandru Duțu, Mihai Retegan, *Ostași, vă ordon: Treceți Prutul! (România în război. 1421 zile de încleștare)*, București, Editura Globus, 1993, pp. 32—33). Semnificative erau comentariile cotidianului bucureștean „Timpul":

„...Ca un torent, lumea [la 22 iunie 1941] a coborât în stradă, îmbrățișându-se. Ochii tuturor erau plini de lacrimi... Cetățenii Capitalei au trăit clipe similare poate numai cu cel din august 1916" (*ibidem*, p. 36).

369 Cf. Gh. Zaharia și colab., ed., *Istoria P.C.R. Sinteză*, V, ed. citată, pp. 81—93.

370 Reținem că, în epoca interbelică, generalul Ion Antonescu a combătut, cu tot riscul carierei sale, respectiva situație (cf. Larry L. Watts, *op. cit., passim*).

371 Pentru situația din epoca interbelică și, îndeosebi, din ajunul ultimei conflagrații mondiale, vezi Ilie Ceaușescu și colab., ed., *Istoria militară a poporului român*, VI, *1919—1944*, București, Editura Militară, 1989, *passim*.

372 Date comparative, bazate pe surse inedite, despre situația armatei române în septembrie 1940, în Ilie Ceaușescu și colab., ed., *Istoria militară a poporului român*, VI, pp. 377—381), ca și despre dispozitivul de luptă la 22 iunie 1941 (*ibidem*, pp. 410—416; idem și colab., *ed., România în anii celui de-al doilea război mondial*, I, București, Editura Militară, 1989, pp. 259—264; Jipa Rotaru și colab., *Mareșalul Ion Antonescu*, pp. 109—110 și, în mod special, Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei Sovietice*, pp. 131—135).

373 În toamna anului 1942 (vezi mai departe, în text).

374 În toamna anului 1941 (vezi mai departe, în text).

375 La 16 octombrie 1941 (vezi mai jos, în text).

PARTEA a II-a

CAMPANIA ROMÂNEASCĂ ÎN EST

376 Vezi mai jos, în text și note.

377 Paginile care urmează, precum și atâtea altele anterioare, au un pronunțat caracter memorialistic.

378 Istoricul german Andreas Hillgruber a surprins admirabil, încă în urmă cu peste patru decenii, că, în ciuda tuturor aparențelor, lupta României în tabăra Germaniei a purtat un caracter de *război paralel* (sic!), că „relațiile personale de încredere și stimă reciprocă care s-au stabilit între Hitler și Antonescu *nu au putut trece dincolo de limita unei obișnuite coaliții pentru ducerea războiului*" (subl. ns. —Gh. B.). (Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu*, p. 275.)

379 Cf. Mihai Antonescu, *Sfintele noastre drepturi*, București, 1941, pp. 3,8.

380 A se consulta însă și scrisoarea din 22 iunie 1941 adresată de generalul Ion Antonescu lui Iuliu Maniu (apud Iosif Constantin Drăgan, ed., *Antonescu...*, II, pp. 189—213), din care propunem atenției cititorului acest paragraf: „...Problema reîntregirii granițelor noastre, ca și aceea a apărării drepturilor noastre etnice, oriunde se găsesc români, sunt cele mai importante probleme internaționale care ne preocupă" (*ibidem*, p. 201).

381 Telegrama Regelui Mihai I datată 22 iunie 1941 era adresată Generalului, ca și tuturor ostașilor, cărora „le urez sănătate și putere ca să statornicească pentru vecie dreptele granițe al neamului" (apud Gh. Buzatu și colab., ed., *Mareșalul Antonescu în fața Istoriei*, I, p. 231).

382 Erich von Ludendorff (1865—1937), general german, șef al Marelui Stat Major, susținător al naziștilor după primul război mondial. Memorialist.

383 Amănunte în Aurel Kareţki, Maria Covaci, *Zile însângerate la Iaşi (28—30 iunie 1941)*, Prefaţă de N. Minei, Bucureşti, Editura Politică, 1978, *passim*.

384 Asemenea exagerări întâlnim şi în prezent, ele fiind rodul imaginaţiei unor istorici improvizaţi (cf. Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania. The Iaşi Pogrom of June 1941*, în „Contemprary European History", Cambridge University Press, nr. 2/1993, pp. 119—148).

385 Procesul, condamnarea şi executarea unora dintre cei vinovaţi pentru crimele din noiembrie 1940 au avut loc în perioada 21 iunie—28 iulie 1941 (cf. *Asasinatele de la Jilava...*, ed. citată, *passim*).

386 Vezi mai sus, în text şi note (371—372).

387 Despre situaţia Frontului de Sud sovietic (comandant generalul I. V. Tiulenev) în iunie—iulie 1941, în S. P. Platonov şi colab., *Vtoraia mirovaia voina. 1939—1945 g.g. Voenno-istoriceskii ocerk*, Moskva, Voennoe Izdatelstvo, 1958, pp. 195—196.

388 În conformitatae cu ordinul nr. 36 din 28 iunie 1941 al Marelui Cartier General român.

389 Denumirea codificată în cursul ofensivei: „Flamura", iar pentru Marele Caratier General — „Ialomiţa".

390 Detalii privind operaţiunile Armatei 3 române pentru eliberarea nordului Bucovinei în Jipa Rotaru şi colab., *Mareşalul Ion Antonescu*, pp. 116—118; General Radu Rosetti, *Războiul pentru reeliberarea Bucovinei şi Basarabiei*, în „Analele Academiei Române", Bucureşti, Seria III, Istorie, t. XXIV/1942, pp. 503—516; Platon Chirnoagă, *Istoria politică şi militară a războiului României contra Rusiei Sovietice*, pp. 136—138; Alesandru Duţu, Mihai Retegan, *Ostaşi, vă ordon: Treceţi Prutul!*, pp. 101—136; Jipa Rotaru, Alesandru Duţu, Florica Dobre, *Campania din Est în ordine de zi (1941—1944)*, I, Bucureşti, Editura Metropol, 1993, pp. 77—92. Menţionăm, de asemenea, contribuţiile originale incluse în numărul I/1994 al „Observatorului militar", pe tema specială *Eliberarea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord* (contribuţii datorate istoricilor Alesandru Duţu, Mihai Retegan, coordonatori, Florin Constantiniu, Petre Otu, C. Botoran, I. Alexadrescu, Leonida Loghin, C. Hlihor, Maria Sinescu, N. Ciobanu, Gh. Tinică, Ştefan Balasan, Al. Ionescu Saint-Cyr, Florica Dobre, Aurel Pentelescu, Jipa Rotaru, Vasile Bărboi, Viorel Măgureanu, C. Ucrain, Vasile Suciu, Gh. Văduva, Maria Georgescu, Gh. Popescu-Ciocănel). (Numărul respectiv a apărut şi în limba franceză: *L'Armée roumaine dans le Deuxième Guerre mondiale*, „Observatorul militar", nr. 1/mai 1995, 32 p.) Despre rolul aviaţiei, vezi Ion Bucurescu, George-Paul Sandachi, *Aviaţia română pe Frontul de Est şi în apărarea teritoriului*, I, *22 iunie 1941—31 decembrie 1942. Documente, memorii, amintiri şi comentarii*, Bucureşti, Editura Tehnoprod, 1993, *passim*. (Detalii şi despre locotenent-aviator Horia Agarici, menţionat şi de C. Kiriţescu, căruia Păstorel Teodoreanu i-a consacrat rânduri ce s-au bucurat de mare ecou în epocă: *A plecat la vânătoare Agrici/ A plecat ca să vâneze bolşevici*, p. 29.)

391 Petre Dumitrescu (1881—1950), comandant al Armatei 3 române pe Frontul de Est din prima şi până în ultima zi a războiului (22 iunie 1941—23 august 1944). Arestat după război. A decedat în închisoarea Jilava. Este autorul unor pertinente *Consideraţiuni asupra bătăliei din Cotul Donului* (martie 1945), la care face trimitere şi C. Kiriţescu (vezi mai jos).

392 Din sectorul „Centru" al frontului germano-sovietic.

393 Comandant general-colonel Eugen Ritter von Schobert.

394 Comandant general de corp de armată Nicolae Ciupercă.

395 Informații referitoare la operațiunile forțelor germano-române, în Jipa Rotaru și colab., *Mareșalul Ion Antonescu*, pp. 119—131; Radu Rosetti, *op. cit., passim*; Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei Sovietice*, pp. 138—139; Alesandru Duțu, Mihai Retegan, *Ostași, vă ordon: Treceți Prutul!*, pp. 195 și urm.; Ilie Ceaușescu și colab., ed., *România în anii celui de-al doilea război mondial*, I, pp. 373 și urm.; Ioan Scurtu, C. Hlihor, *Complot împotriva României, 1939—1947*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1994, pp. 52—63.

396 În acest sens este remarcabil reportajul realizat atunci de scriitorul român care și-a câștigat după război un binemeritat prestigiu internațional — Constantin Virgil Gheorghiu, *Ard malurile Nistrului*, reeditare, București, Editura Geea, 1993.

397 Nicolae Ciupercă (1882—1948), comandant al Armatei 4 române, în acțiunile din Basarabia, apoi în direcția Odessei. Datorită divergențelor intervenite între el și Mareșal, în septembrie 1941 a fost suspendat de la comandă. După război, arestat și ucis la Jilava.

398 Ilie Șteflea (1887—1946), șef al Marelui Stat Major român (1942—1944), iar după 20 august 1944 comandant al Armatei 4 române.

399 Cf. Alesandru Duțu, Mihai Retegan, *op. cit.*, pp. 27—100.

400 Despre acțiunile Armatei 4 române pentru eliberarea Basarabiei vezi îndeosebi: Alesandru Duțu, Mihai Retegan, *op. cit.*, pp. 137—246; Radu Rosetti, *op. cit.*; Ilie Ceaușescu și colab., ed., *România în anii celui de-al doilea război mondial*, I, pp. 373—375; Ilie Ceaușescu și colab., ed., *Istoria militară a poporului român*, V, pp. 417 și urm.; Jipa Rotaru și colab., *Campania din Est în ordine de zi (1941—1944)*, I, pp. 21—76; Ion Bucurescu, George-Paul Sandachi, *Aviația română pe Frontul de Est și în apărarea teritoriului*, I, ed. citată, *passim*.

401 Vezi schița bătăliei, în Alesandru Duțu, Mihai Retegan, *op. cit.*, p. 61.

402 *Ibidem*, pp. 215 și urm.

403 *Ibidem*, p. 244 (tabele cu forțele participante la bătălii și cu pierderile înregistrate, care au fost ceva mai mici decât cele indicate de C. Kirițescu, adică: în total 24 396 militari morți, răniți sau dispăruți, până la 31 iulie 1941).

404 Potrivit unor dezvăluiri recente între 28 iunie 1940 și 22 iunie 1941 au fost deportați din Basarabia peste 300 000 români de către organele N.K.V.D.-ului (cf. Ioan Scurtu, ed., *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1944*, București, Editura Tempus, 1994, p. 310).

405 Cf. Guvernământului Basarabiei, *Basarabia desrobită. Drepturi istorice. Nelegiuiri bolșevice. Înfăptuiri românești*, prefață de prof. Mihai Antonescu, București, Institutul de Arte Grafice „Marvan", S.A.R., 1942; Ioan Scurtu, C. Hlihor, *Complot împotriva României*, pp. 69—121.

406 Au fost numiți guvernatori ai Basarabiei locotenent-colonelul Al. Rioșanu, iar, după moartea sa, generalul Corneliu Calotescu.

407 Guvernator al Bucovinei de Nord a fost numit generalul Constantn Gh. Voiculescu.

408 Vezi Eddy Bauer, *The History of the Second World War*, pp. 173 și urm. De menționat că forțele armate germano-române (Grupul General Ion Antonescu) (armatele 3—4 române și 11 germană) făceau parte din Grupul de armate german „Sud" (reunind 42 divizii, comandant feldmareșal Karl Rudolf Gerd von Rundstedt) și care avea ca obiectiv principal orașul Kiev, astfel că sarcina armatelor aflate la dispoziția Conducătorului era de-a acționa în zona de sud-vest a U.R.S.S., operațiune excentrală, deci, în raport cu efortul prioritar. Celelalte grupuri de armate germane — „Nord" (comandant feldmareșalul

Wilhelm von Leeb, cu 29 divizii la dispoziție) și „Centru" (comandant feldmareșalul Fedor von Bock, cu 49 divizii în subordine) — acționau, evident, pe direcțiile respective — Leningrad și Moscova (Eddy Baur, *op. cit.*, p 167).

409 În comunicarea menționată, prezentată în ședința publică a Academiei Române din 20 martie 1942, reputatul istoric militar Radu Rosetti considera: „...Reeliberarea părților răpite în iunie 1940 se datorește unei serii de factori, printre care încrederea constantă a neamului în menirea sa nu a fost de cea mai puțină însemnătate. Recunoștință datorăm: aceluia care a știut să folosească prilejul prielnic; acelor care și-au făcut datoria și mai ales acelor ostași ai armatelor române și germane care și-au jertfit viețile pentru îndeplinirea comandamentului imperativ al reîntregii" (*Războiul pentru reeliberarea Bucovinei și Basarabiei*, pp. 13—14).

410 Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei Sovietice*, p. 138.

411 În fapt, Republica Sovietică Socialistă Autonomă Moldovenească (în cadrul R.S.S. Ucrainene), creată la 29 iulie 1924 din dispoziția Kremlinului.

412 Vezi discuții despre publicistul Alexis Nour, autorul binecunoscutei *Hărți etnografice a „Transnistrianei"*, în Emil Diaconescu, *Românii din Răsărit. Transnistria*, Iași, Institutul Athanasie Gheorghiu, 1942, pp. 182, 183.

413 Declarație comună, semnată la 14 august 1941, de către F. D. Roosevelt și W. S. Churchill, care au stabilit principiile fundamentale în numele cărora se desfășura războiul împotriva forțelor *Axei*.

414 Vezi schița ofensivei trupelor române și germane în Platon Chirnoagă, *op. cit.*, p. 135.

415 Iosif Iacobici (1884—1952), general de corp de armată, șef al Marelui Stat Major român (1941—1942), aflat în divergență cu Mareșalul Antonescu pe tema rostului continuării campaniei în Răsărit.

SOMMAIRE

Avant-propos (acad. Costin C. Kiriţescu) 5
Note de l' éditeur (Gh. Buzatu) 9
Ouvrages de référence (Gh. Buzatu) 11

VOLUME I

PRÉFACE 29

PREMIÈRE PARTIE

ORIGINES ET PRÉLIMINAIRES

DÉSAGRÉGATION DE L'ALLIANCE DES VAINQUEURS 37
Rentrée en arène de l'Allemagne 40
Regroupements et nouvelles alliances 43
L'attitude de l'Union Soviétique 46
Hitler passe à l'action 48
L'*Anschluss* avec l'Autriche 49
Écrasement de la Tchecoslovaquie 50

LA ROUMANIE DANS LA CONJONCTURE DE LA POLITIQUE EUROPÉÉNNE 55
Les égarements du gouvernement de Charles II 62
Le remplacement de Titulescu 66
Le rappel de Tătărescu de Paris 68
Les visites de Charles II en Occident 69
Les garanties franco-britaniques 72
Le crise germano-polonaise 75
Le pacte entre Hitler et Staline 78

La semaine des épreuves suprêmes 82
Début de la guerre mondiale 83
La guerre germano-polonaise 85
Commentaires politiques sur la catastrophe polonaise 88
Le refuge des Polonais en Roumanie 90
Vague de sang déferlant sur la Roumanie 92
Situation politique trouble dans le pays 94
Isolement de la Roumanie 100
L'horizon s'assombrit au nord 104
L'orientation vers l'Allemagne 109
La crise française 114
La perte de la Bessarabie 116
Commentaires et discussions *post-festum* 120
L'évacuation de la Bessarabie et du nord de la Bucovine 123
Petit épilogue bessarabien 129
Charles II s'adresse à Hitler 130
Le gouvernement des démolisseurs du pays 134
Vers la liquidation de la Grande Roumanie 136
La cession du Quadrilatère 140
La mutilation de la Transylvanie par le Diktat de Vienne 143
Les réactions de Iuliu Maniu 152
Une simple opinion personnelle 155
Le bilan des amputations faites à la Roumanie 156
Abdication du roi Charles II 157
Le premier gouvernement Antonescu sans tutelle légionnaire 161
La Roumanie adhère au Pacte Tripartite 166
La visite de Molotov à Berlin 170
La frénesie sanguinaire du régime légionnaire 172
La rébellion légionnaire 177
Évolution des évenements sur les théâtres de guerre 182
La guerre dans les Balcans 185
Le deuxième gouvernement Antonescu 187
L'inféodation économique de la Roumanie à l'Allemagne 192
A la convergence de trois grandes puissances antagonistes 196
L'usure du pacte hitlérien-stalinien 198
Hitler décide de déclencher la guerre contre la Russie soviétique 201
Antonescu engage la Roumanie dans la guerre germano-soviétique 205

La déclaration de la guerre 212
Le sentiment populaire à l'égard de la nouvelle guerre 216

L' ORGANISATION DE L'ARMÉE ROUMAINE 219
A la veille de la guerre 219
Les grandes unités de guerre 220
Commendements et commandants 223
L'aviation et la marine roumaines en guerre 225
Le moral du soldat roumain 229

DEUXIÈME PARTIE

LA CAMPAGNE ROUMAINE À L'EST
Depuis le franchissement du Prut (le 22 juin 1941) jusqu' à la bataille de Stalingrad (le 19 novembre 1942)

La Roumanie en guerre 231

LA CAMPAGNE POUR LA RECONQUÊTE DE LA BESSARABIE 237
Les forces en guerre et les plans des opérations 237
Les opérations de la 3-e Armée roumaine 241
Les opérations de la 11-e Armée germano-roumaine 244
Les opérations de la 4-e Armée roumaine 247
La bataille de Cornești et la conquête de Chișinău 248
L'échec de la 35-e Division à Vărzărești 251
Les luttes de Lăpușna-Hâncești 252
La bataille de Țiganca 254
Les opérations du sud de la Bessarabie 261
L'aviation de guerre survole le sud de la Bessarabie 265
La fin de la campagne de Bessarabie 268
Considérations psychologiques et militaires suggérées par la campagne de Bessarabie 269

LA CAMPAGNE D' UKRAINE 272
Nous luttons au-delà du Dniestr 272
La rupture de la ligne du Dniestr 275
La marche offensive au long de la Transnistrie 278
Préoccupations roumaines concernant le déroulement des événements 284

La 3-e Armée roumaine assure la garde du Dniestr 286
Constatations et inquiétudes roumaines 294
NOTES (Gh. Buzatu) 297
SOMMAIRE 343
CONTENTS 351

VOLUME II

LA BATAILLE POUR ODESSA 13
Conceptions, plans et forces en lutte 13
La région géographique d'Odessa et son champ renforcé 15
Aperçu sur les opérations 17
Déroulement des opérations 20
L'enfoncement du Dniestr 20
Les opérations de la Division Blindée 22
Le secteur Razdelnaia: la bataille de Karpova-Kagarlâk 24
L'attaque de la ligne Vigoda 30
Les luttes dans le secteur des rives 33
La première bataille contre la ligne fortifiée de Dalnik 36
La contre-offensive soviétique de Dalnik 39
Les héros de l'air d'Odessa 42
L' attaque décissive et la chute d'Odessa 48
Une grande victoire roumaine 52
Odessa et la Transnistrie sous l'administration roumaine 53
L'administration du territoire occupé 53
Le terrible attentat et les affreuses représailles 56
La normalisation de la vie dans les territoires occupés 59
Incriminations, justifications, rectifications 60
La liquidation de l'administration de la Transnistrie 63

APRÈS ODESSA 64
Dans le camp adverse 64
Comment luttait l'adversaire 66
Les événements sur les fronts mondiaux 70
Les événements sur le front interne 72
L'activité de la presse 75
La bataille de Donetz 77
LA CAMPAGNE DE CRIMÉE 80

Qu'était-ce-que la Crimée? 80
La pénétration en Crimée 83
Les luttes dans le secteur de Kertch-Féodossia 85
La bataille pour Sébastopol 89

LA MARCHE VERS L'ABÎME 95
Dans les profondeurs de l'immense territoire soviétique 95
Les batailles au Kouban et au Caucase 97
Controverses et luttes pour des questions militaires 99
La contribution des alliés de l'Allemagne sur le front du Sud-Est 104

TROISIÈME PARTIE

LA BATAILLE DE STALINGRAD

LA CRISE DE NOTRE GUERRE : LA BOUCLE DU DON, STALINGRAD ET LA STEPPE KALMOUKE 107
La marche vers le Don et la Volga 107
Les prémisses d'une catastrophe 110
Les préparatifs de l'adversaire 114
Le déroulement de la bataille. Rupture du front roumain sur le Don 117
Les héroïques actions de sauvetage de certaines unités roumaines 120
Les luttes de la Division Blindée roumaine 122
Les opérations de la 4-e Armée roumaine dans la steppe Kalmouke 124
A Stalingrad 127
La résistence du front de Cir 128
L' aviation roumaine d'Odessa à Stalingrad 131
Bilans finals 133
Un grand tournant de la guerre 134

SUR LA PENTE DE LA DÉFAITE 135
Echos et réactions spirituelles 135
Réconsidérations sur le plan de la collaboration avec l'Allemagne 139
„L'invasion de l'Europe" 145
Le front allemand de Russie recule 147
L'écho en Roumanie 149
La deuxième campagne au Kouban et en Crimée 153

Les grands bombardements aériens américains 158
La fuite de la population et le „retour au foyer" 163

LES LUTTES SUR LE FRONT MOLDAVE BESSARABIEN 164
La guerre s'est déplacée sur le territoire de Roumanie 164
La ligne du front moldave bessarabien 166
La première offensive soviétique sur le front moldave bessarabien 169
Initiatives malheureuses sur le front du nord de la Moldavie 171
Destruction de l'aviation roumaine 175
Le troisième front européen 176
La rupture du front moldave bessarabien 179
La bataille de Jassy 179
Retraite en désordre de la 4-e Armée vers le sud 181
Chute de la ligne du Dniestr 185
Fin de la campagne contre la Russie soviétique 188

LA CRISE POLITIQUE DE LA ROUMANIE 189
Une branche d'olivier ... aux épines 189
Pourparlers diplomatiques 191
L'accord secret entre le roi et les partis 198
Le complot militaire 205
Au dernier moment 209
Le coup d'état du 23 août 213
Un nouveau gouvernement 217
La rupture avec les Allemands 219
Echos, commentaires et épisodes 222
Le vengeance des anciens alliés 225
Une nouvelle armée 228

QUATRIÈME PARTIE

DEPUIS LE COUP D'ÉTAT (23 AOÛT 1944) JUSQU'AU TRAITÉ DE PAIX DE PARIS (10 FÉVRIER 1947)

LA DEUXIÈME CAMPAGNE DE NOTRE GUERRE 230
Le renversement du front de bataille 230
Les étapes de la nouvelle campagne de la Roumanie 232
L'organisation du nouveau front de bataille à l'intérieur 234
La défense de la capitale 236

Le nettoiement du territoire national 239
La préparation de la campagne pour la libération de la Transylvanie 244
Les batailles défensives de Transylvanie 249
La bataille de Mureş 251
La bataille des défilés de l'ouest 254
La bataille offensive pour la libération du nord de la Transylvanie 257
La bataille d'Oradea et Salonta 261
Après la libération de la Transylvanie 264
La bataille de Debrecen et Tisa 266
La conquête de Budapest 272

LA CAMPAGNE DES ARMÉES ROUMAINES POUR LA LIBÉRATION DE LA TCHÉCOSLOVAQUIE 277
L'entrée en Tchecoslovaquie 277
La bataille de Sĕna-Turna 282
La bataillle de Rožnava-Lučenec 284
La bataille du massif Javorina 286
Le remplacement des commandants des deux armées roumaines 289
La bataille de Hron 291
La bataille des monts Tatra et des Carpates Blancs 298
La bataille pour la Moravie 300
Faits d'armes méritoires 303
Observations critiques sur la campagne de l'ouest 305
Considérations militaires et politiques 308

LA LIQUIDATION POLITIQUE DE LA GUERRE DE ROUMANIE 311
Convulsions politiques: les gouvernements Sănătescu et Rădescu 311
Le gouvernement Groza-Tătărescu 322
La conférence de Yalta et la Roumanie 328
La chute de l'Allemagne et du Japon 332
Les grandes puissances interviennent en Roumanie 335
Jugement et condamnation des coupables du déclenchement de la guerre 338
La Conférence de Paix et le Traité avec la Roumanie 343
CONCLUSION 351
NOTES (Gh. Buzatu) 353
INDEX DES NOMS (Gh. Buzatu) 379
SOMMAIRE 391
CONTENTS 399

CONTENTS

Foreword (Acad. Costin C. Kiriţescu) 5
Editor's Note (G. Buzatu) 9
Reference Works (G. Buzatu) 11

VOLUME I

PREFACE 29

PART ONE

ORIGINS AND PRELIMINARIES

BREAKUP OF THE VICTORS' ALLIANCE 37
Germany Reenters the Arena 40
Regroupments and New Alliances 43
The Soviet Stand 46
Hitler Gets into the Act 48
Anschluss with Austria 49
Crushing of Czechoslovakia 50

ROMANIA IN THE EUROPEAN POLITICAL CONJUNCTURE 55
Strayings of Carol II's Government 62
Titulescu's Replacement 66
Tătărescu is Recalled from Paris 68
Visits by Carol II to the West 69
French-British Guarantees 72
The German-Polish Crisis 75
The Hitler-Stalin Pact 78

A Week of Ultimate Trials 82
Outbreak of World War II 83
The German-Polish War 85
Political Comments on the Polish Catastrophe 88
Refuge Taken by Poles in Romania 90
Bloodshed in Romania 92
Confused Political Situation in Romania 94
Romania's Isolation 100
Darkening Horizons to the South 104
Turn Towards Germany 109
The French Crisis 114
Loss of Bessarabia 116
Comments and Discussions *Post-festum* 120
Evacuation of Bessarabia and of Northern Bukovina 123
Brief Bessarabian Epilogue 129
Carol II Applies to Hitler 130
The Country's Grave-diggers Government 134
Towards the Liquidation of Greater Romania 136
Cession of the Quadrilateral 140
Maiming of Transylvania under the Vienna Award 143
Iuliu Maniu's Reactions 152
A Simple Personal Opinion 155
Balance Sheet of Romania's Amputations 156
Carol II Gives up the Crown 157
The First Antonescu Government under Iron Guard Tutelage 161
Romania Adheres to the Tripartite Pact 166
Molotov's Visit to Berlin 170
Bloodthirsty Frenzy of the Iron Guard Régime 172
The Iron Guard Rebellion 177
Developments on the War Theatres 182
War in the Balkans 185
The Second Antonescu Government 187
Romania's Economic Enfeoffment to Germany 192
At the Junction of Three Big Antagonistic Forces 196
Splintering of the Hitler-Stalin Pact 198
Hitler Decides upon War against Soviet Russia 201
Antonescu Engages Romania in the German-Soviet War 205

Declaration of War 212
Popular Feelings about the New War 216

ORGANIZATION OF THE ROMANIAN ARMY 219
On the Eve of the War 219
Great Combat Units 220
Commands and Commanders 223
The Romanian Air Force and Navy in the War 225
The Romanian Soldier's Morale 229

PART TWO

THE ROMANIAN EASTERN CAMPAIGN
From the Crossing of the Prut (June 22, 1941)
to the Battle of Stalingrad (November 19, 1942)

Romania in the War 231

CAMPAIGN FOR THE RECOVERY OF BESSARABIA 237
Combat Forces and Operation Plans 237
Operations of the Romanian 3rd Army 241
Operations of the German-Romanian 11th Army 244
Operations of the Romanian 4th Army 247
The Battle of Cornești and the Conquest of Chișinău 248
Failure of the 35th Division at Vărzărești 251
Battles of Lăpușna-Hâncești 252
The Battle of Țiganca 254
Operations in Southern Bessarabia 261
Fighter Air Forces over Southern Bessarabia 265
End of the Bessarabian Campaign 268
Psychological and Military Considerations Suggested
by the Bessarabian Campaign 269

THE UKRAINIAN CAMPAIGN 272
We Fight Across the Dniester 272
Forced Crossing of the Dniester Line 275
Offensive Advance Along Transnistria 278
Romanian Concerns about the Course of Events 284

The Romanian 3rd Army Guards the Dnieper 286
Romanian Findings and Worries 294
NOTES (G. Buzatu) 297
Sommaire 343
Contents 351

VOLUME II

THE BATTLE FOR ODESSA 13
Concepts, Plans and Combat Forces 13
Odessa Geographical Region and Its Reinforced Field 15
General View of the Operations 17
Development of Operations 20
Forced Crossing of the Dniester 20
Operations of the Armored Division 22
Razdelnaya Sector: The Battle of Karpova-Kagarlyk 24
Attack on the Vigoda Line 30
Fights in the Coast Sector 33
The First Battle against the Dalnik Fortified Line 36
Soviet Counterattack at Dalnik 39
Air Heroes of Odessa 42
Decisive Thrust and the Fall of Odessa 48
A Resounding Romanian Victory 52
Odessa and Transnistria under Romanian Administration 53
Administration of Occupied Territory 53
The Terrible Attempt and the Brutal Retaliations 56
The Occupied Territory Gets Back to Normal Life 59
Incriminations, Exculpations, Rectifications 60
Dismantlement of the Transnistrian Administration 63

AFTER ODESSA 64
In the Opposite Camp 64
How the Enemy Used to Fight 66
What Was Happening on the World Theatres 70
What Was Happening at Home 72
Journalistic Activity 75
The Battle on the Donets 77

CRIMEAN CAMPAIGN 80
What Was Crimea? 80
Penetration of Crimea 83
Battles in the Kerch-Feodosiya Sector 85
The Battle for Sevastopol 89

MARCH TO THE PRECIPICE 95
In the Depths of the Vast Soviet Territory 95
The Battle of Kuban and of the Caucasus 97
Controversies and Disputes over Military Questions 99
Contribution of Germany's Allies on the South-Eastern Front 104

PART THREE

THE BATTLE OF STALINGRAD

CRISIS IN OUR OWN WAR: THE DON BENT, STALINGRAD AND THE KALMUCK STEPPE 107
March on the Don and the Volga 107
Backgrounds of a Catastrophe 110
Preparations by the Enemy 114
Evolution of the Battle. The Romanian Front Broken on the Don 117
Heroic Salvage Operations of Some Romanian Units 120
Battles of the Romanian Armored Division 122
Operations of the Romanian 4th Army in the Kalmuck Steppe 124
At Stalingrad 127
Resistance on the Chir 128
The Romanian Air Force from Odessa to Stalingrad 131
Final Balance Sheets 133
U-Turn in the Fates of the War 134

DOWN THE STEEPS OF DEFEAT 135
Echoes and Moral Reactions 135
Reconsiderations of Matters Related to Collaboration with Germany 139
"Invasion of Europe" 145
The German Front in Russia Steps Back 147
Echoes in Romania 149
The Second Campaign in Kuban and Crimea 153

The Great American Air Bombings 158
Population Exodus and "Return to the Sources" 163

BATTLES ON THE MOLDO-BESSARABIAN FRONT 164
The War Moved to Romanian Territory 164
The Moldo-Bessarabian Front Line 166
The First Soviet Attack on the Moldo-Besssarabian Front 169
Unfateful Initiatives on the North-Moldavian Front 171
Smashing of the Romanian Aviation 175
The Third European Front 176
Breakup of the Moldo-Bessarabian Front 179
The Battle of Jassy 179
Chaotic Southward Withdrawal of the 4th Army 181
Fall of the Dniester Line 185
End of the Campaign against Soviet Russia 188

ROMANIA'S POLITICAL CRISIS 189
A Thorny Olive Branch 189
Diplomatic Negotiations 191
Secret Agreement between the King and the Political Parties 198
Military Plot 205
At the Eleventh Hour 209
The August 23 Coup d'État 213
A New Government 217
Breakup with the Germans 219
Echoes, Comments and Episodes 222
The Former Allies' Revenge 225
A New Army 228

PART FOUR

FROM THE COUP D'ÉTAT (AUGUST 23, 1944) TO THE PARIS PEACE TREATY (FEBRUARY 10, 1947)

THE SECOND CAMPAIGN OF OUR OWN WAR 230
Reversal of the Battle Front 230
Stages of the New Campaign in Romania 232
Organization of the New Battle Front at Home 234
Defence of the Capital City 236
Mop-up of the National Territory 239

Preparation of the Campaign for the Liberation of Transylvania 244
Defensive Warfare in Transylvania 249
The Battle on the Mureş 251
The Battle on the Western Defiles 254
Offensive Operations for the Liberation of Northern Transylvania 257
The Battle of Oradea and Salonta 261
After the Liberation of Transylvania 264
The Battle of Debreczen and of the Tisza 266
The Conquest of Budapest 272

CAMPAIGN OF THE ROMANIAN ARMIES FOR THE LIBERATION OF CZECHOSLOVAKIA 277
Penetration of Czechoslovakia 277
The Battle of Sĕna-Turna 282
The Battle of Rožnava-Lučenec 284
The Battle in the Javorina Massif 286
Replacement of the Two Romanian Armies' Commanders 289
The Battle on the Hron 291
The Battle in the Tatra Mts and the White Carpathians 298
The Battle for Moravia 300
Praiseworthy Feats of Arms 303
Critical Remarks on the Western Campaign 305
Military and Political Considerations 308

POLITICAL END TO ROMANIA'S WAR 311
Political Convulsions: Sănătescu and Rădescu Governments 311
Groza-Tătărescu Government 322
The Yalta Conference and Romania 328
The Fall of Germany and of Japan 332
The Great Powers Interfere in Romania 335
Trial and Sentencing of War Culprits 338
The Peace Conference and the Treaty with Romania 343

CONCLUSION 351
NOTES (G. Buzatu) 353
INDEX OF PERSONS (G. Buzatu) 379
SOMMAIRE 391
CONTENTS 399

Comandând prin poştă o carte apărută la Editura IRI sau la Editura UNIVERS ENCICLOPEDIC obţineţi o reducere de:

15%

Pentru comenzi cu o valoare mai mare de 20 000 lei obţineţi o reducere de:

20%

Costul expedierii prin poştă e suportat de editură.

La Editura IRI au apărut:

J. Steinbeck – Perla – 800 lei
N. Arseniev – Mistica şi biserica ortodoxă – 2700 lei
Immanuel Kant – Critica raţiunii pure – 9500 lei
Immanuel Kant – Critica raţiunii practice – 6000 lei
G. W. F. Hegel – Fenomenologia spiritului – 9000 lei
Platon – Dialoguri – 7000 lei
A. Adler – Psihologia şcolarului greu educabil – 4000 lei

La Editura UNIVERS ENCICLOPEDIC au apărut:

R. Steiner – Ierarhiile spirituale şi reflectarea lor în lumea fizică – 3300 lei
R. Steiner – Esoterismul creştin – 3000 lei
R. Steiner – Misterul biblic al genezei – 3300 lei
R. Steiner – Ştiinţa iniţiatică şi cunoaşterea aştrilor – 3700 lei
K. Horney – Direcţii noi în psihanaliză – 4500 lei
A. Schmemann – Postul cel Mare – 3300 lei
Academia Română – Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie – 3700 lei
K. Hitchins – Ortodoxie şi naţionalitate – 5600 lei
J. Maxwell – Magia – 3500 lei
Hermes Mercurius Trismegistus – Filosofia hermetică – 4500 lei
A. Tilgher – Viaţa şi nemurirea în viziunea greacă (Trad. P. Creţia) – 3500 lei
Lichidarea lui Marcel Pauker (documente NKVD) – 6000 lei
G. Gafencu – Misiune la Moscova – 6500 lei
Carlos Castaneda – Învăţăturile lui Don Juan – 5000 lei
Petru Creţia – Luminile şi umbrele sufletului – 5000 lei

A. Răduțiu și L. Gyémánt – Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania – 10000 lei

Rodica Olivotto – Subiecte de literatură română pentru admiterea la liceu – 4500 lei

C. Ciofu și E. Ciofu – Dicționar de pediatrie – 7500 lei

S. Pană și S. Pană jr. – Dicționar de obstretică și ginecologie – 5500 lei

La Editura IRI vor apărea:

A. Adler — Sensul vieții

G. W. F. Hegel – Filosofia dreptului

Platon – Scrisorile. Dialoguri suspecte. Dialoguri apocrife.

Francis Macnab – Dorința sexuală

Leonard Gavriliu — Mic tratat de sofistică

La Editura UNIVERS ENCICLOPEDIC vor apărea:

N. Bagdasar – Teoria cunoștinței

Ne puteți contacta la:

CP 02–OP 33, București
telefon: 223.15.30/ 1430
pagere: 312.40.10, 636.24.60/ 5408, 5409.
fax: 222.33.22

Tiparul executat la Imprimeria „Ardealul" Cluj
Comanda nr. 503

VOL I+II -
Lei 9500

ISBN 973-97391-2-1
ISBN 973-97391-6-4